

60.5873

Вища освіта в Україні

ПРАКТИКУМ з соціології

Навчальний посібник
для студентів
вищих закладів освіти

- Т**ермінологічний словник
- С**труктурні схеми та таблиці
- Т**ексти провідних соціологів
- П**лан семінарського заняття
- Т**еми рефератів та контрольних робіт
- З**авдання та вправи
- Т**ести
- К**росворди

ПРАКТИКУМ З СОЦІОЛОГІЇ

Навчальний посібник

За редакцією доктора соціологічних наук,
професора В.М. Пічі

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як
навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти*

“Новий Світ - 2000”
Львів 2004

ББК 60.5а2

ПЗ6

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти
(Лист № 14/18.2-2210 від 28.11.02)

Рецензенти:

М.І. Пірен – доктор соціологічних наук, професор Академії державного управління при Президенті України
А.М. Маковецький – доктор соціологічних наук, професор Чернівецького Національного університету ім. Ю.Федьковича

П-36 Практикум з соціології: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти / За редакцією В.М. Пічі. - Львів: "Новий Світ - 2000", 2004. - 368 с.

ISBN 966-7828-49-6 "Новий Світ - 2000"

Практикум включає термінологічний словник, структурні схеми і таблиці, план семінарського заняття, теми рефератів та контрольних робіт, завдання та вправи, тести, кросворди, а також набір фрагментів із оригінальних соціологічних творів зарубіжних та вітчизняних авторів до всіх тем сучасного курсу "Соціологія".

Призначений для студентів усіх форм навчання та викладачів вищих навчальних закладів.

ББК 60.5а2

ISBN 966-7828-49-6 "Новий Світ - 2000"

© В.М. Піча, А.Г. Хоронжий,
І.П. Магазинщикова та ін., 2004
© "Новий Світ - 2000", 2004

КОРОТКИЙ ЗМІСТ

Переднє слово	4
✓ ТЕМА 1. Соціологія як наука, її предмет, методи і функції.....	6
✓ ТЕМА 2. Історія розвитку соціології в країнах західної Європи, США та в Україні	33
ТЕМА 3. Суспільство як соціальна система	69
ТЕМА 4. Соціальна структура суспільства. Теорія соціальної стратифікації	92
✓ ТЕМА 5. Особистість у системі соціальних зв'язків	113
ТЕМА 6. Соціологія економічного життя	132
✓ ТЕМА 7. Соціологія культури	152
ТЕМА 8. Соціологія політики	165
✓ ТЕМА 9. Соціологія молоді	180
✓ ТЕМА 10. Соціологія сім'ї	204
ТЕМА 11. Соціологія релігії	221
ТЕМА 12. Гендерна соціологія	243
ТЕМА 13. Соціологія медицини	264
✓ ТЕМА 14. Соціологія праці	281
ТЕМА 15. Соціологія управління	303
ТЕМА 16. Соціологія конфлікту	320
ТЕМА 17. Організація соціологічних досліджень, методи збирання та аналізу соціологічної інформації	348

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Нормативна дисципліна “Соціологія” передбачає формування у майбутніх спеціалістів системи знань про соціальну систему суспільства, розуміння сутності соціального життя та соціальної структури суспільства, а також навичок аналізу соціальних явищ і процесів, соціальної діяльності та поведінки.

Ці завдання, в основному, вирішуються в процесі засвоєння лекційного курсу і опрацювання питань, що виносяться на семінарські заняття. Але неабияка роль у їх вирішенні належить самостійній роботі студентів над кожною темою за певним сценарієм. Таким сценарієм і є запропонований “Практикум з соціології”. Він має допомогти студентам, всім, хто вивчає соціологію (або цікавиться соціологічною проблематикою) закріпити набуті у цій галузі знання та навички. З цією метою на початку кожної теми акцентується увага читача, що він повинен знати і вміти після вивчення лекційного матеріалу, викладеного в підручнику “Соціологія” (за ред. В. М. Пічі. – Львів, “Магнолія плюс”, 2004). Зокрема, вказуються ключові поняття і терміни, які є обов’язковими для засвоєння і оперування. З цією метою подається короткий тлумачний термінологічний словник, визначення основних понять.

Важливими елементами “Практикума” є структурно-логічні схеми і таблиці, що супроводжують кожен тему і дають можливість наочно, зорозуміти та прийняти зміст і суть основних теоретичних питань теми.

Для того, щоби поглибити соціологічні знання та прилучити користувачів “Практикуму” до оригінальних соціологічних положень, тверджень та аргументів, краще ознайомити їх із сучасними досягненнями соціології, в кожен тему включені додаткові підрозділи з назвою “Опрацювання фрагментів текстів зарубіжних та вітчизняних соціологів”. Ці підрозділи надають можливість користувачам “Практикуму” увійти в діалог з автентичною соціологічною думкою, відчути особливу тональність соціологічних текстів різних авторів, прийняти специфічність соціологічного мислення та форми висловлювання думки. При цьому до всіх наведених фрагментів та уривків соціологічних текстів подані конкретні питання та завдання, спрямовані на їх поглиблене осмислення, вивчення та пробудження інтересу до особистої їх інтерпретації. Тобто вони мають на меті ініціювати у студентів власні міркування, збудити роздуми, бажання самостійно продовжити серйозну соціологічну освіту.

Крім зазначених розділів, кожна тема “Практикуму” містить план семінарського заняття, теми рефератів, доповідей і контрольних робіт, завдання та вправи, тести, додаткову літературу з теми. В більшості тем “Практикума” пропонується розгадати кросворди, які є своєрідною формою самостійного контролю за засвоєнням теоретичного і практичного матеріалу.

Видання розраховане на студентів вищих навчальних закладів. Він буде також корисний для фахівців з соціальної роботи, організаторів соціологічних досліджень, всіх, хто цікавиться проблемами соціологічної науки.

Вважаємо, що посібник стане в нагоді й викладачам соціології в розробці структури і методики викладу учбового матеріалу.

При підготовці практикума використані праці вітчизняних і зарубіжних соціологів, враховані методичні матеріали, які віддзеркалюють різні напрями і орієнтації.

“Практикум з соціології” розроблений колективом викладачів соціології провідних вищих навчальних закладів Львова. Його авторами, зокрема, є:

В.М. Піча (керівник авторського колективу), доктор соціологічних наук, професор – теми 1, 2, 7, 10, 11;

А.Г. Хоронжий (заст. керівника авторського колективу), доктор економічних наук, професор – тема 6, 15;

В.Є. Савка, кандидат соціологічних наук, доцент - тема 4;

І.П. Магазинщикова, кандидат економічних наук, доцент - тема 5;

Ю.Ф. Пачковський, кандидат психологічних наук, доцент - тема 14;

Н.В. Коваліско, кандидат соціологічних наук, доцент - тема 17;

Н.М. Хома, кандидат політичних наук, доцент - тема 8;

Г.І. Щерба, кандидат філософських наук, доцент - тема 9;

В.П. Савельєв, кандидат філософських наук, доцент - тема 11 (у співавторстві);

Н.В. Мельникова, кандидат філософських наук, доцент - тема 16;

Л.Д. Климанська, кандидат філософських наук, доцент - тема 3;

А.О. Бзовецька, аспірант - тема 13;

О.М. Лободинська, асистент - тема 12.

Висловлюємо щирю подяку рецензентам, а також колегам, чиї конструктивні зауваження сприяли вдосконаленню змісту навчального посібника. Критичні зауваження, рекомендації будуть з вдячністю прийняті авторами.

Автори та видавці

СОЦІОЛОГІЯ ЯК НАУКА, ЇЇ ПРЕДМЕТ, МЕТОДИ І ФУНКЦІЇ

СУТТЄВО

Після вивчення матеріалу теми Ви повинні

- ЗНАТИ**
- ☑ специфіку вивчення суспільства соціологічною наукою, її відмінність від інших суспільних наук;
 - ☑ основні структурні елементи і рівні соціологічного знання;
 - ☑ основні риси, що характеризують специфіку ключового поняття соціології “соціальне”;
 - ☑ суть і особливості дії соціальних законів, співіснування соціальних явищ, тенденцій розвитку, залежності між соціальними явищами, а також основні категорії, якими оперує соціологія;
- ВМІТИ**
- ☞ охарактеризувати основні риси об’єкта і предмета соціології і схематично зобразити структуру соціологічного знання;
 - ☞ розкрити суть методу (методів) та прийомів соціологічного вивчення соціальної реальності;
 - ☞ пояснити суть основних функцій соціології та їх взаємодію;
 - ☞ охарактеризувати зв’язки соціології з іншими суспільними науками.

Ключові поняття та терміни

• наука	• соціальна теорія
• соціологія	• соціологічне знання
• макросоціологія	• спеціальні соціологічні теорії
• мікросоціологія	• спеціальні соціологічні теорії середнього рівня
• об’єкт соціології	• категорії соціології
• предмет соціології	• соціальне
• фундаментальна соціологія	• методи соціології
• теоретична соціологія	• функції соціології
• прикладна соціологія	• структура соціологічного знання
• емпірична соціологія	• галузеві соціологічні теорії
• соціальна реальність	
• соціальний закон	
• загальносоціологічні теорії	

1.1. Термінологічний словник

Наука - це система абстрактних знань, створених теоретичним шляхом на основі аналізу фактів, явищ і процесів за їх специфічними ознаками, встановлення між ними зв'язків, які обумовлюють їх впорядковане функціонування і розвиток. Соціологи цікавляться наукою не тільки як методом для своїх досліджень, а й як соціальним явищем та соціальним інститутом.

Соціологія (від лат. *societas* - суспільство + гр. *logos* - слово, вчення) – це наука про суспільство як єдину цілісну соціальну систему, соціальні відносини та соціальну поведінку людей. Специфіка і відмінність соціології від інших суспільних наук полягає в тому, що вона вивчає соціальні відносини між людьми, а також вплив цих відносин на формування людини, на її свідомість і поведінку, залежність особистості від соціальної організації і культури, залежність соціальної організації і культури від особистості.

Макросоціологія – сукупність загальнотеоретичних знань, що є результатом макросоціологічних досліджень. У соціології існують різні рівні аналізу. Макросоціологія – аналіз на рівні великих спільнот (місто, соціологічна група, страва, клас, нація, релігійна конгрегація) або на рівні абстрактнішого розуміння соціальних систем та соціальних структур. Базовою формою знань макросоціології є теорії і теоретичні концепції з відповідними системами понять і термінів, сформованими в процесі макроаналізу суспільства і соціальних явищ. Проте, макросоціологія існує лише як мозаїчне утворення. Вона не має єдиної концептуально-теоретичної, методологічної системи, не базується на спільних принципах, фактах, єдиному понятійно-термінологічному апараті. Макросоціологічні теорії нерідко перебивають у методологічній конфронтації. У сучасній соціології до макросоціології відносять, як правило, структурний функціоналізм, структуралізм, неомарксизм, макросоціологію знання тощо.

Мікросоціологія – сукупність соціологічних знань з протилежною щодо макросоціології пізнавальною орієнтацією на вивчення за допомогою соціально-психологічних, зокрема, соціометричних, методів так званих "мікроб'єктів", міжособистісних взаємодій і стосунків, комунікативних зв'язків у малих групах, поведінки особи, індивіда, окремих соціальних явищ, процесів. Іноді мікросоціологію ототожнюють з соціометрією Я. Морено, хоча в мікросоціології використовуються й інші методи дослідження міжособистісних відносин усередині групи. Щодо ідейно-світоглядних основ мікросоціології, то визначальною є повсякденна взаємодія людей. Відокремлюється низка мікротеорій та їх модифікацій, в яких підкреслюється виключне значення психологічних чинників.

Об'єкт соціології – суспільство як цілісна соціальна реальність; емпірично надана реальність, що відбиває ту чи іншу сторону соціального життя; такі об'єктивні явища суспільства, як соціальні відносини, соціальні зв'язки, соціальні організації, соціальні інститути тощо.

Предмет соціології – закони і закономірності функціонування та розвитку особистості, соціальної групи, спільноти, суспільства в цілому; соціальне життя суспільства, тобто взаємодія соціальних суб'єктів з проблем, пов'язаних з їх соціальними статусами і ролями соціального життя суспільства, тобто взаємодія соціального суб'єктів з проблем, пов'язаних з їх соціальними статусами і ролями.

Фундаментальна соціологія – аж ніяк не збігається з ознакою теоретичності, та навпаки, хоча цей термін часто вживається як синонім другого (наприклад, теоретична фізика, теоретична психологія). Тут термін “теоретичний” означає не тільки певний рівень наукового знання на відміну від емпіричного, а його фундаментальну спрямованість на відміну від практичної, прикладної спрямованості.

Теоретична соціологія – основну увагу концентрує на вивченні фундаментальних наукових проблем, пов'язаних з формуванням знання про соціальну дійсність, описуванням, поясненням і розумінням процесів соціального розвитку, розробкою концептуальних основ соціології, методології та методів соціологічного дослідження. Концепції і теорії, що розробляються нею, відповідають, в основному, на два запитання: “що пізнається?” (об'єкт) і “як пізнається?” (метод), тобто пов'язані з вирішенням гносеологічних завдань.

Прикладна соціологія – практична частина соціологічної науки про специфічні закони становлення, розвитку та функціонування конкретних соціальних систем, процесів, структур, організацій та їх елементів. На відміну від загальної соціології, яка вивчає закони розвитку соціальних спільностей та видносин, взаємодій у масштабах усього суспільства, прикладна соціологія вивчає процеси, які відбуваються в певних соціальних підсистемах, конкретних соціальних спільностях, організаціях. Вона ставить завдання знайти засоби для досягнення практичних цілей суспільства, шляхи і способи використання пізнаних теоретичною соціологією засобів і закономірностей.

Емпірична соціологія – напрям соціології, який виникає на початку ХХ ст. у США. Початок цьому поклала Чиказька школа (Парк, Берджес, Томас, Смол та ін.). Першою працею цієї школи в галузі емпіричної соціології була книга У.Томаса і Ф.Знанецького “Польський селянин в Європі і Америці” (1918-1920). Суттєвим є внесок у розвиток емпіричної соціології соціологів Колумбійського університету Р.Мертон, який обіймав посаду співдиректора університетського бюро прикладних досліджень, П.Лазарсфельда, який започаткував панельний і кількісний метод в соціологічних дослідженнях, а також розробив логічні і математичні засади латентно-структурного аналізу. Значний внесок у розвиток емпіричної соціології зробила група соціологів на чолі з проф. Е.Мейо з Гарвардського університету, які започаткували доктрину людських відносин. Під впливом американської соціології в 60-70-х рр. ХХ ст. активно формувалася німецька соціологічна школа з багатьма галузевими соціологами. Починаючи з 60-70-х рр. емпірична соціологія утверджується і в Україні.

Соціальний закон – в структурно-функціональних парадигмах – відносно сталий, систематично відновлювальний, необхідний, суттєвий зв'язок між соціальними явищами і процесами, який дозволяє пояснити минуле і сучасне, а також прогнозувати майбутнє. Соціальний закон існує, діє незалежно від свідомості і волі людей. Останні намагаються уникнути, пристосувати свою поведінку до нього чи протестувати проти нього.

Соціальна реальність – 1) у широкому значенні – усе суспільство, усе суспільне життя, “надорганічна” реальність, оскільки дуже часто поняття “соціальне” і “суспільне”, “соціум” і “суспільство” ототожнюються, застосовуються як синоніми; 2) у вузькому, соціологічному – та сторона суспільного буття, яка безпосередньо пов'язана з явищами і процесами соціальної інтеракції на різних рівнях.

Загальносоціологічні теорії – теорії, які розкривають глибинні, або, як наголошують соціологи, сутнісні моменти розвитку того або іншого суспільства і в цілому історичного процесу. На рівні загальносоціологічних теорій робляться наукові узагальнення і висновки про найбільш глибокі причини виникнення і функціонування тих або інших соціальних явищ, про рушійні сили розвитку суспільства і т. п.

Соціальна теорія – комплекс поглядів, уявлень, ідей, спрямованих на тлумачення і пояснення соціальних процесів і явищ.

Соціологічне знання – знання про основні закономірності функціонування і розвитку суспільства та його підсистем.

Соціологічні теорії середнього рівня – соціологічні теорії, які знаходяться між теоретичними і емпіричними дослідженнями, тобто займають середній рівень, і які забезпечують взаємозв'язок між ними в межах окремих галузей соціології. Поняття "теорії середнього радіусу дії" ввів у 1947 р. сучасний американський соціолог-функціоналіст, лауреат Нобелівської премії 1997 року Р.Мертон, який виступив проти ідей і спроби Т.Парсонса створити всеохоплюючу, універсальну теорію соціальної дії з позицій структурного функціоналізму. Вважаючи постановку цього завдання передчасною, оскільки емпіричного матеріалу ще недостатньо, Р.Мертон наголошував, що в центрі уваги соціології повинна знаходитися розробка саме теорії середнього рівня, яка здатна забезпечити дослідження питань реального управління соціальними процесами. Ці теорії покликані об'єднати у собі переваги як емпіричні, так і теоретичні. Вони не зводяться лише до рівня емпіричного узагальнення і базуються на теоретичних розробках більш високого рівня узагальнення. Прикладами теорії середнього рівня можуть бути особливо глибоко розроблені у Р.Мертоні теорії девіантної поведінки і аномії. Теорії середнього рівня відіграли значну роль у боротьбі з чистим емпіризмом і в активізації теоретичної соціології. Нині теорії середнього рівня розглядаються як спеціальні соціології, наприклад, соціології особистості, сім'ї, праці, побуту, міста, села, освіти і т. д.

Спеціальні соціологічні теорії – галузі соціологічного знання, які вивчають, насамперед, окремі соціальні спільноти у їх конкретному стані (соціологія малих груп, соціологічне вивчення соціальної структури, соціологія окремих професійних груп, соціологія міста, соціологія села, соціологія молоді, етносоціологія та ін.), соціальні інститути (соціологія сім'ї, соціологія освіти тощо), соціальні процеси (соціологія конфлікту, соціологія вивчення мобільності міграційних процесів, масової комунікації, масових соціальних рухів, злочинності, самогубств). До спеціальних соціальних теорій відносять також соціологію особистості та ті теоретичні побудови, які пояснюють закономірності міжособистісного спілкування: теорію соціальних ролей, теорію референтних груп, соціальних статусів.

Категорії соціології – під ними розуміють найбільш загальні поняття, які віддзеркалюють суттєві сторони її предмета, розкривають механізм прояву законів і закономірностей, які нею вивчаються. Понятійно-катего-ріальний апарат соціології включає в себе: загальнонаукові категорії у соціологічному заломленні (суспільства, соціум, соціальна система тощо); безпосередні соціологічні категорії (соціальний інститут, соціальна організація, соціальні норми, соціальні цінності); категорії дисциплін суміжних із соціологією (економічна соціологія, соціологія політики, соціологія культури тощо).

Соціальне – це сукупність тих чи інших властивостей і особливостей соціальних відносин, які проявляються в конкретних умовах між індивідами і спільнотами в процесі сумісної діяльності (взаємодії). Цей термін може застосовуватися до будь-чого, що стосується систем, їх характеристик і участі людей в них. Коли двоє друзів розмовляють, їх поведінка є соціальною настільки, наскільки вони привертають увагу до культури мови, виявляються їх сподівання, їх розуміння, що сприяє виникненню дружби та інше.

Соціальне є не тільки те, що залучає чи впливає на багатьох людей. Всі люди споживають їжу, наприклад, але ця дія не робить людину соціальною. Культурні ідеї, які впливають на вибір "що їсти?", "як їсти?" роблять ці аспекти їжі соціальними. Так само голодування, голод і ситість не є соціальними, навіть якщо вони охоплюють мільярди людей. Але економічні, політичні та інші соціальні домовленості, внаслідок яких багатство, дохід і доступ до їжі розподілені, надають цим людським умовам глибокого соціального значення.

Методи соціології – методи, які покликані забезпечити об'єктивність і надійність одержаних результатів. У найбільш загальному вигляді можна виділити три головні умови реалізації в соціології вимог наукової методології: **принцип емпіризму** – використання емпіричних процедур з метою встановлення об'єктивної достовірності одержаних у дослідженні фактів та узагальнень; **теоретичне обґрунтування** (пояснення) одержаних результатів, які дозволяють розкрити причини, що лежали в основі емпіричних фактів, і, разом з тим, включити ці факти в наявну систему теоретичного знання; **цілісна нейтральність соціології**, незалежність її від будь-яких заангажованих установ, які, зазвичай, пропонують різні класи і партії в суспільстві.

Функції соціології – основні обов'язки перед суспільством, важливі напрямки і сфери діяльності цієї науки. Основні функції соціології – **теоретична**, **описова**, **інформаційна**, **прогностична** й **ідеологічна**. **Теоретична функція** – це концентрація, пояснення, поповнення і збагачення існуючого соціологічного знання, розробка законів і категорій цієї науки на основі дослідження соціальної реальності. **Описова функція** – систематизація, опис, нагромадження отриманого дослідницького матеріалу у вигляді аналітичних записок, різних наукових звітів, статей, книг. **Інформаційна функція** – збір, систематизація і нагромадження соціологічної інформації, отриманої в результаті проведення дослідження. **Прогностична функція** – видача соціологією соціальних прогнозів. Соціологічне дослідження завершується обґрунтуванням короткостроковим або довгостроковим прогнозом об'єкта, який досліджується. **Ідеологічна функція** – участь соціології в ідеологічному житті суспільства. У соціологічній діяльності всі її функції "працюють" в єдності.

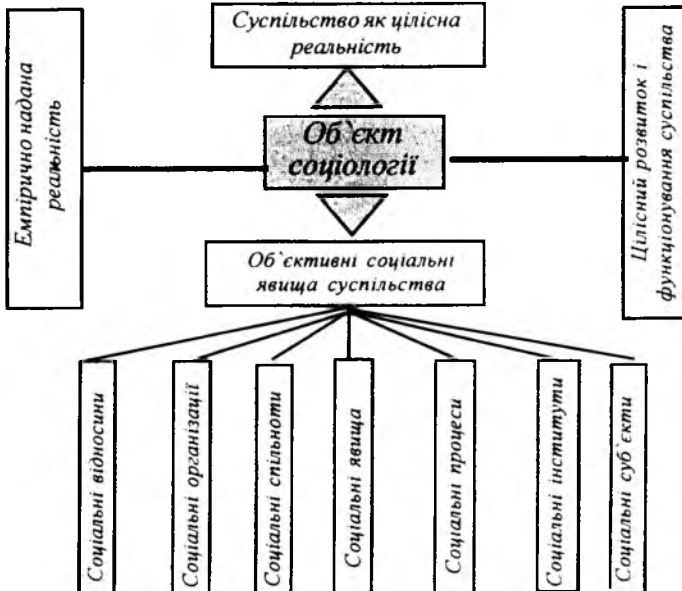
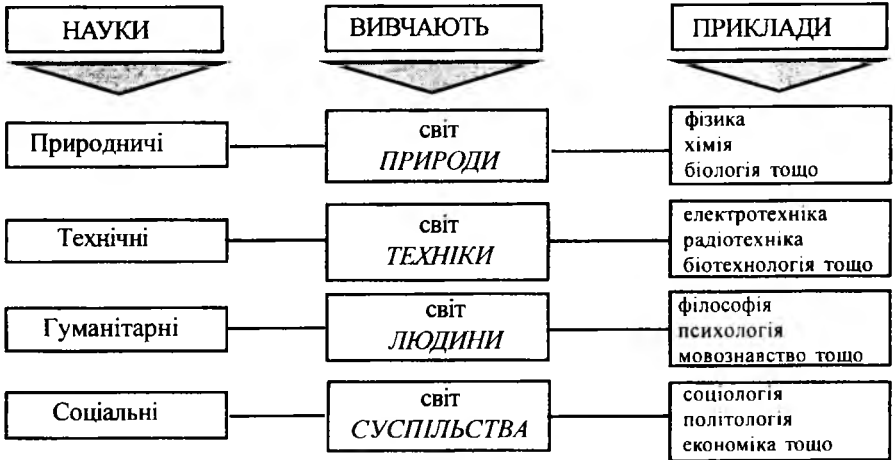
Структура соціологічного знання – це система взаємопов'язаних уявлень, понять, поглядів, теорій соціальних процесів різних рівнів (чи то життєдіяльність окремих людей, соціальних груп чи суспільства в цілому). Особливістю структури соціологічного знання є те, що вона є не просто певною сукупністю (обсягом) інформації, уявлень і наукових понять про соціальні явища і процеси, а, перш за все, певною упорядкованою системою знань про суспільство як динамічно функціонуючий соціальний організм.

Галузеві соціологічні теорії (або просто **галузеві соціології**) – галузі соціологічного знання, які постають на межі власне між соціологією та ін. науками: економікою, правознавством, політологією, наукознавством. Вони ніби розподіляють свій об'єкт з тією чи іншою наукою про суспільство (як правило, такою, що вже має давню традицію, усталений понятійний апарат

і методи), виділяючи в ньому власне соціальний вимір, насамперед, соціальні відносини, групові інтереси, інституційні зв'язки тощо. Так, галузевими називають економічну соціологію, соціологію політики, соціологію культури, соціологію медицини та деякі інші соціологічні дисципліни.

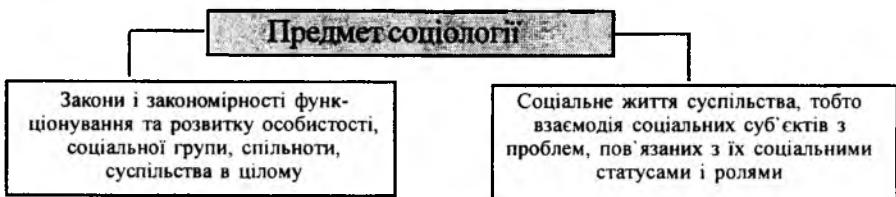
1.2. Структурно-логічні схеми, таблиці і визначення

Класифікація наук

Визначення поняття “соціологія”

Автор	Зміст поняття “соціологія”
Е. Гіденс	<i>Соціологія – це вивчення соціального життя людини, груп людей та суспільств.</i>
М. Вебер	<i>Соціологія ... є наука, яка прагне зрозуміти соціальну дію і тим самим казуально пояснити її процес і вплив.</i>
П. Сорокін	<i>Соціологія – це наука, яка вивчає поведінку людей, що живуть у середовищі собі подібних.</i>
П. Бурдьє	<i>Соціологія мусить діяти, виходячи з того, що людські істоти є водночас і біологічними індивідами, і соціальними агентами.</i>
А. Кравченко	<i>Соціологія – система наукового знання, яка пояснює основи поведінки людей як представників великих соціальних груп.</i>
Г. Осипов	<i>Соціологія вивчає суспільство як цілісну організовану систему соціальних зв'язків і відносин, інститутів, соціальних груп, які взаємодіють між собою, тобто соціальні структури суспільства.</i>
В. Ядов	<i>Соціологія є наука про становлення, розвиток і функціонування соціальних спільностей, соціальних організацій і соціальних процесів як модусів їх існування; наука про соціальні відносини як механізми взаємозв'язку і взаємодії між різноманітними соціальними спільностями; наука про закономірності соціальних дій і масової поведінки.</i>
Н. Смелзер	<i>Соціологія, просто кажучи, - це один із способів вивчення людей. Соціологи прагнуть з'ясувати, чому люди поводять себе певним чином, чому вони утворюють групи, відправляються на війну, поклоняються комусь, одружуються, голосують, тобто все, що відбувається один з одним.</i>
У. Томас, Ф. Знанецький	<i>Існують дві фундаментальні проблеми, котрі завжди, а не лише в наші часи перебували в центрі уваги суспільної практики. Це, по-перше, проблема залежності особистості від соціальної організації і культури, і, по-друге, проблема залежності соціальної організації і культури від особистості.</i>

Соціальні закони

за формами зв'язків

- ⇒ закони, які віддзеркалюють незмінне (інваріантне) співіснування соціальних явищ
- ⇒ закони, які відображають тенденції розвитку
- ⇒ закони, які встановлюють функціональну залежність між соціальними явищами
- ⇒ закони, які фіксують причинний зв'язок між соціальними явищами

Рівні соціологічного знання

Загальносоціологічні теорії

Вивчення соціальних структур

Вивчення соціального розвитку, процесів інтеграції, дезінтеграції в суспільстві

Вивчення розвитку особистості

Вивчення моделей, методик і техніки соціологічних досліджень

Соціологічні теорії середнього рівня

Соціальні інститути

*Соціологія сім'ї
Соціологія освіти
Соціологія культури
Соціологія релігії
Соціологія праці
Соціологія науки
Соціологія політики
Соціологія влади
і т. д.*

Соціальні спільноти

*Соціологія малих груп
Соціологія організацій
Соціологія страт, верств, класів
Соціологія професійних категорій
Соціологія молоді
Соціологія натовпу
Соціологія спільноти за територіальною ознакою і т. д.*

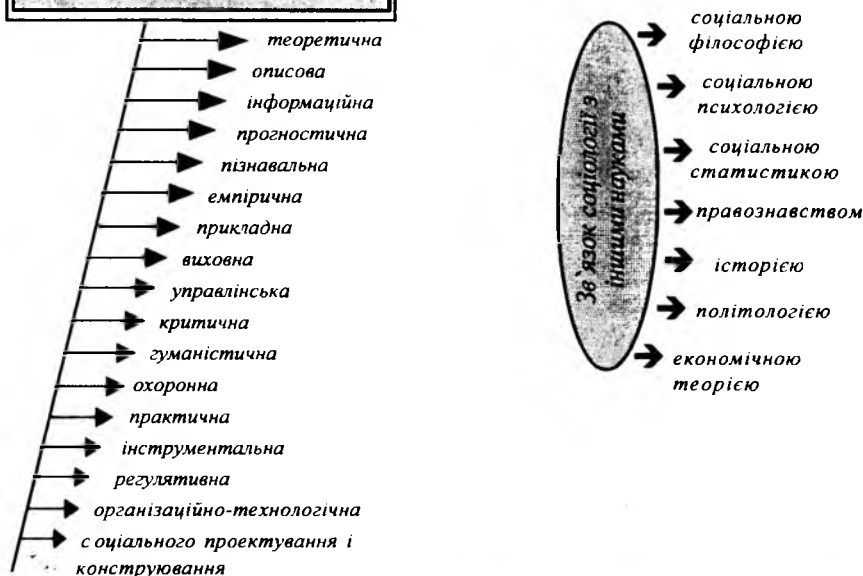
Спеціалізовані соціальні процеси

*Соціологія процесів дезорганізації суспільства (злочинності, наркомафії, алкоголізму)
Соціологія конфліктів
Соціологія мобільності
Соціологія урбанізації
Соціологія процесів комунікації і т. д.*

Первинне узагальнення емпіричних даних

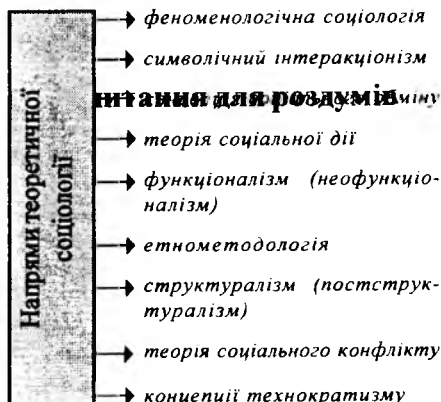
Проведення конкретно-соціологічних досліджень в соціальних групах і інститутах

Функції соціології

Зміст деяких функцій соціології

Функції	Зміст
Пізнавальна	Теоретичний і емпіричний аналіз соціального факту як вихідного моменту практики соціального перетворення. Пізнання процесу перетворювальної дійсності. Розробка теорії і методів соціального дослідження.
Прогностична	Створення умов свідомого вироблення і здійснення науково обгрунтованої перспективи розвитку особистості, спільноти, соціальної групи, суспільства.
Соціального проектування і конструювання	Розробка моделей конкретної організації з оптимальними параметрами її функціонування, визначення шляхів проектування соціального процесу.
Інформаційна	Збирання, систематизація та нагромадження соціологічної інформації одержаної у результаті проведення досліджень. Соціологічна інформація – найперспективніший вид соціальної інформації.
Організаційно-технологічна	Розробка комплексу організаційних заходів по забезпеченню впровадження і реалізації передбачених технологією процесів. Вироблення організаційних заходів по здійсненню соціальних технологій.
Управлінська	Прийняття управлінського рішення, соціальне планування і розробка соціальних показників. Визначення основних напрямків підвищення ефективності діяльності.
Інструментальна	Визначення методів вивчення соціальної реальності.

Основні категорії та поняття соціології

(відображають універсальні особливості соціальної дійсності, загальні закономірності розвитку соціальних явищ, які становлять об'єкт науки)

Соціальне – це сукупність певних рис та особливостей суспільних відносин, що формуються в процесі спільної діяльності індивідів чи спільнот, за конкретних умов і виявляються в їхніх стосунках, ставленні до свого місця в суспільстві, явищ і процесів суспільного життя.

Соціальна дія – форма або спосіб розв'язання соціальних проблем і суперечностей, основою яких є зіткнення інтересів основних соціальних сил суспільства

Соціальна спільнота – реально існуюча сукупність індивідів, придатна для емпіричної фіксації, яка характеризується відносною цілісністю і здатністю виступати як самостійний творчий суб'єкт історичної і соціальної дії.

Соціальні взаємодії – це взаємозумовлені соціальні дії, за яких дії одного суб'єкта є одночасно причиною і наслідком відповідних дій інших суб'єктів.

Соціальне явище – це будь-який вияв відносин чи взаємодії людей або окрема подія чи випадок.

Соціальний зв'язок – це сукупність особливих залежностей одних соціальних суб'єктів від інших, їх взаємовідносини, які об'єднують людей у відповідні соціальні спільності і свідчать про їх колективне існування.

Соціальний факт – одинична суспільно значуща подія або певна сукупність однорідних подій, типових для тієї чи іншої сфери суспільного життя або характерних для певних соціальних процесів.

Соціальні відносини – це усталена система зв'язків між окремими людьми й соціальними спільнотами, які беруть неоднакову участь в економічному, політичному й духовному житті, мають різний соціальний стан, спосіб життя, джерела й рівні доходів та особистого споживання.

Соціальна група – це сукупність людей, які взаємодіють певним чином на основі взаємних очікувань

Соціальна система – складноорганізоване, цілісне утворення, основними елементами якого є люди, їх зв'язки та взаємовідносини, а також соціальні інститути та організації, соціальні групи та спільноти, норми та цінності, що надають функціонуванню системи впорядкованого характеру.

Соціальні рухи – різні форми колективної дії, спрямовані на соціальну реорганізацію; функціонують неформально, хоч деякі з них можуть згодом інституалізуватися.

Соціальний процес – послідовна зміна станів суспільства або його окремих систем.

Методи соціології

Методи соціології – правила соціального пізнання, технологічний принцип вивчення об'єкта чи його предметних галузей.

Вимоги та особливості

- ☑ науковий метод повинен відповідати природі об'єкта, що вивчається.
- ☑ підхід до будь-якого соціального явища як до елемента суспільства і через саме суспільство, розгляд його як частини функціонуючої соціальної системи.

- ☑ метод структурно-функціонального аналізу;
- ☑ метод системного аналізу;
- ☑ метод статистичного аналізу;
- ☑ порівняльно-історичний метод;
- ☑ методи збору та аналізу соціологічної інформації.

Місце соціології в системі суспільних і гуманітарних наук

Роль теоретичної соціології

- ☑ виконує світоглядну і методологічну роль у поясненні проблем історії, філософії, політології, правознавства, соціальної психології і інших наук;
- ☑ розглядає проблеми даних наук в соціальному контексті, виявляє роль явищ, які вивчаються ними в суспільстві, в історичному процесі.

Роль спеціальних соціологічних теорій

- ☑ розкриває соціальні аспекти трудової, політичної і іншої діяльності людей;
- ☑ досліджують умови їх соціального (міського, сільського і інш.), сімейного і особистісного побуту;
- ☑ відображають можливість соціального самоствердження особистості (груп) в системі суспільних відносин;
- ☑ обґрунтовані висновки, зроблені на рівні спеціальних соціологічних теорій, мають важливе значення для інших суспільних і гуманітарних наук.

Роль конкретних соціальних досліджень

- ☑ дозволяють отримати оперативні дані про процеси суспільного життя, а також для вияву відношення людей до цих процесів;
- ☑ забезпечують всебічний розгляд різноманітних явищ суспільного життя, розкриття їх місця і ролі в соціальній системі суспільства в цілому;
- ☑ техніка і методика конкретних соціальних досліджень, методи обробки їх результатів, що розробляє соціологія, застосовуються багатьма науками.

1.3. Опрацювання фрагментів текстів зарубіжних і вітчизняних соціологів

Ю. А. Левада

Если исходить из объектов, на изучение которых направлена социология, то следует начать с общества как целого, ибо человек, как и любая социальная группа, социальные организации и институты, материальная и духовная культура – словом, всё, что есть в обществе, является продуктом его развития и имеет социальную природу. Да и к естественной природе люди относятся исходя преимущественно из своих социально-экономических, эстетических и других потребностей и интересов. Даже потребности человека в пище или продолжении рода не относятся к чисто природным. Это его биосоциальные по своему содержанию потребности. Они имеют биологическую основу, но выступают в социальной форме и удовлетворяются социальными способами на основе развития материального производства и чаще всего в рамках семьи.

Джерело: Ю.А. Левада. Лекції по соціології. - М., 1969. - С. 37.

Запитання для роздумів

- 1. Чому Ю. Левада пропонує виділити в якості основного об'єкта, на вивчення якого спрямована соціологія, не людину, а суспільство?*
- 2. Як би Ви пояснили запропонований Ю. Левадою метод наукової соціології, згідно з яким будь-яке соціальне явище розглядається як елемент суспільства?*

В. А. Ядов

Предмет науки — это вопросы о том, что и как изучать, чему и как учить в данной области знания и где границы компетентности специалиста. ... Что есть объект и предмет научного знания, совпадают ли они? Нет, не совпадают, ибо объект любой науки есть то, на что направлен процесс исследования, а предметная ее область — те стороны, связи, отношения, составляющие объекта, которые подлежат изучению.

Объект социологии — социальная реальность, и потому социология — наука об обществе. Но этого недостаточно для определения ее предмета. Это лишь указание на объект исследования, который совпадает с объектом других общественных наук, будь то история, этнография, демография, право. Социология — наука о целостности общественных отношений, обществе как целостном организме.

На протяжении полутора столетий в определении предмета социологии противостоят две тенденции, истоки которых — в классической философской антиномии. Речь идет о том, что в социологии параллельно развиваются две плохо согласующиеся теоретические парадигмы: макро- и микросоциологическая.

“Макротейоретики” оперируют понятиями общества, культуры, социальных

институтов, социальных систем и структур, глобальных социальных процессов. “Микротейоретики” работают с понятиями социального поведения, акцентируя внимание на его механизмах, включая межличностное взаимодействие, мотивацию, стимулы групповых действий.

Отсюда два совершенно разных подхода к определению социологии: один в направлении развертывания ее предмета как науки о целостности общественного организма, о социальных организациях и социальной системе, другой — как науки о массовых социальных процессах и массовом поведении. Было бы ошибочно считать первый теоретическим, а второй прикладным: они реализуют обе функции науки. При первом подходе социология сопрягается с демографическими, экономическими и политическими науками, при втором — с социальной психологией.

Каким же должен быть предмет социологии с учетом и нашей культурной традиции, и современной практики?

Предмет социологии не может быть сведен к предмету социальной философии. Их различие состоит в том, что социология рассматривает общество в более специфических категориях и понятиях, нежели социальная философия, а кроме того, в понятиях, соотносимых с эмпирически проверяемыми фактами, что обеспечивает развертывание общесоциологической парадигмы в частносоциологические отрасли социологии.

Основные понятия макросоциологической теории, в отличие от философских категорий, - не материя и сознание, но социальная структура и социальные институты, культура, социальная организация, не человек, но личность как социальный тип и процессы социализации индивидов, не социальные отношения в их сущностной глубинной основе, - но, скорее, социальное взаимодействие и социальные взаимосвязи, в основе которых глубинные социальные отношения, непосредственно эмпирически не схватываемые, так как они представляют достаточно глубокую философскую абстракцию. Еще более конкретизированы понятия частносоциологических теорий: ролевого поведения личности, форм социальной организации и др.

Чтобы подойти к определению предмета социологии, надо найти основное, ключевое понятие. Что выступает такой ключевой категорией в нашей науке?

Может быть, понятие общества? Нет, это слишком высокая абстракция, сама являющаяся итогом богатства определений, скорее, конечным пунктом анализа, а не исходным его моментом.

Социальная система? Да, понятие социальной системы выступает ключевой социологической категорией во многих макросоциологических теориях. Это понятие является основным в теории структурно-функционального анализа.

Между тем формы социальной организации есть формы бытия социального субъекта — социальных общностей, и именно социальная общность может рассматриваться в качестве ключевой, основополагающей категории социологического анализа.

Социальная общность — такая взаимосвязь человеческих индивидов, которая обусловлена общностью их интересов благодаря сходству условий бытия и деятельности людей, составляющих данную общность, их материальной, производственной и иной деятельности, близости их взглядов, верований, их субъективных представлений о целях и средствах деятельности.

Понятие социальной общности представляется нам ключевым в определении предмета социологии, потому что содержит качество самодвижения. Этот источник — столкновение интересов субъектов, классов, других образований.

Это формы семейной организации, поселений, социально-классовые и социально-профессиональные, социодемографические, этнонациональные и территориальные, государственные общности и, наконец, человечество в целом, осознающее свои интересы как единая цивилизация в бесконечном мироздании.

Понятие социальной общности охватывает и те разновидности, которые не имеют жесткой структурной организации, представляют дисперсную массу, объединяемую общим интересом в длительном или кратком временном пространстве (например, массовое движение, аудитория зрелища, толпа), а также малые недолговременные групповые образования.

Выделение понятия “социальная общность” в качестве основной категории и, соответственно, указание на сердцевину предметной области социологии, позволит успешно соединить макро- и микросоциологический подходы в развитии науки, учитывает и субъектно-деятельную компоненту социального (массовые процессы, социальное взаимодействие как проявление интересов в фактически наблюдаемом поведении людей), и всеобщие формы социальной организации: культуру (системы ценностей, норм, образцов поведения и взаимосвязей в социальных общностях), социальные институты, обеспечивающие устойчивость социальных систем, социальную структуру как упорядоченную систему общественного разделения труда в сфере производства и связанную с этим систему отношений собственности, власти и управления, прав и обязанностей, образующих социальные общности индивидов, структуру социальных функций и ролевых предписаний в той же мере, как и социорольевых ожиданий, фиксируемых в культуре и субкультурах социальных общностей.

Из сказанного следует: социология есть наука о становлении, развитии и функционировании социальных общностей, социальных организаций и социальных процессов как модусов их существования, наука о социальных отношениях как механизмах взаимосвязи и взаимодействия между многообразными социальными общностями, между личностью и общностями, наука о закономерностях социальных действий и массового поведения.

Будучи нефилософской наукой, опирающейся на обобщения социальных фактов, социология исследует свой предмет на уровне макротеоретического анализа и в этом отношении тесно связана философским уровнем знания. Будучи разветвленной наукой, социология помимо общетеоретического осмысления своего предмета включает развитие частносоциологических теорий, предмет которых — изучение особых состояний и форм бытия социальных общностей: социальной структуры, культуры, социальных институтов и организаций, личности и процессов социализации индивидов в социальных общностях.

Будучи наукой о социальных общностях, социология исследует массовые социальные процессы и поведение, состояния и формы социального взаимодействия и социальных взаимосвязей, совокупную жизнедеятельность людей, образующих социальные общности.

Джерело: Соціол. дослід. - 1990, - №2. - С. 3-16.

Запитання для роздумів

1. *Визначте, чому протягом тривалого часу соціологами не досягнуто однозначного визначення соціології.*
2. *Що на думку В.А. Ядова має бути ключовою соціологічною категорією?*
3. *Знайдіть у наведеному фрагменті визначення соціології як науки і порівняйте його з визначеннями інших авторів, прокоментуйте переваги і недоліки цих визначень.*

Е. Гіденс

Ми живемо сьогодні у світі, сповненому тривог, але водночас і дивовижних перспектив на майбутнє. Цей світ вирує змінами, позначений глибокими конфліктами, напругами та суспільними розколами, як і руйнівним впливом сучасної технології на навколишнє середовище. А проте ми спроможні контролювати свою долю і змінювати кожен своє життя, сподіваючись на краще, чого попередні покоління навіть уявити собі не могли.

Як постав сьогоднішній світ? Чому умови нашого життя так відрізняються від тих, за яких жили наші батьки й діди? В якому напрямку відбуватимуться зміни в майбутньому? Ці питання становлять щонайактуальніший інтерес для соціології — наукової галузі, яка, з огляду на сказане вище, має відігравати роль у новітній інтелектуальній культурі.

СОЦІОЛОГІЯ — це вивчення соціального життя людини, груп людей та суспільств. Це надзвичайно цікава й захоплююча справа, оскільки йдеться про нашу власну поведінку як суспільних істот. Поле соціологічних досліджень надзвичайно широке — від аналізу випадкових зустрічей між окремими індивідами на вулиці й до вивчення глобальних соціальних процесів.

... Соціологія показує, що треба мати набагато ширший погляд на те, чому ми є такі, які ми є, і чому ми поводимося так, а не інакше. Вона вчить нас, що те, що ми сприймаємо як природне й неминуче, добре або істинне, може й не бути таким, і що наші «нахили» формуються під потужним впливом історичних та суспільних сил. Розуміння витончених, але складних і глибоких способів, в які індивідуальне життя кожного з нас віддзеркалює контексти нашого соціального досвіду, є фундаментальним для соціологічного світогляду.

... Соціологічна уява вимагає від нас передусім уміння «мислити себе» поза звичним перебігом особистого повсякденного життя, щоб поглянути на нього по-новому. Уявіть собі таку просту дію: ви п'єте чашку кави. Що ми можемо сказати щодо такої начебто нецікавої дії з соціологічної точки зору? Надзвичайно багато. По-перше, ми зауважимо, що пити каву — це не просто тамувати спрагу. Пиття кави має символічну цінність і є невід'ємним елементом нашої повсякденної суспільної діяльності. Часто ритуал, пов'язаний з питтям кави, має набагато більшу вагу, аніж сам акт споживання напою. Двоє людей, домовляючись про зустріч за кавою, мабуть, більше зацікавлені в тому, щоб зійтися й погомоніти, а не в тому, що збираються пити. Власне, в усіх відомих нам суспільствах споживання їжі й напоїв є нагодою для соціального спілкування та здійснення ритуалів. Ця тема взагалі багата на матеріал для соціологічного вивчення.

По-друге, кава — *наркотик*, який містить у собі кофеїн, що збуджує діяльність мозку. Проте тих, хто надуживає кавою, більшість людей західної культури не сприймає як наркоманів. Подібно до алкоголю кава вважається суспільно прийнятним наркотиком, тоді як марихуана — ні. Проте є суспільства, які терпимо ставляться до споживання марихуани чи навіть кокаїну, але не схвалюють споживання ані кави, ані алкогольних напоїв. Соціологи прагнуть з'ясувати причини таких контрастів.

По-третє, індивід, який випиває чашку кави, прилучається до надзвичайно складної структури *суспільних та економічних відносин*, що пронизує увесь світ. Виробництво, транспортування та розподіл кави вимагають безперервного здійснення ділових операцій та укладання контрактів між людьми, що живуть за тисячі кілометрів від споживача кави. Вивчення таких глобальних трансакцій є важливим завданням соціології, оскільки багато аспектів нашого життя сьогодні визначаються впливами та комунікаціями, що діють у масштабах усього світу.

І, нарешті, кожен індивідуальний акт споживання кави зумовлюється тривалим процесом *попереднього суспільного та економічного розвитку*. Разом з багатьма іншими, нині звичними складовими компонентами західної дієти — такими як чай, банани, картопля та білий цукор — каву стали широко споживати лише з кінця дев'ятнадцятого сторіччя. Хоча цей напій походить із Середнього Сходу, проте його масове споживання в Європі поширюється під час західної колоніальної експансії, особливо активно здійснюваної півтора століття тому. Фактично вся кава, яку споживають у країнах Заходу сьогодні, завозиться з територій (Південної Америки та Африки), колонізованих європейцями. Отже, її аж ніяк не можна вважати природною складовою західної дієти.

Соціальна уява дозволяє нам бачити, що багато подій, які, здавалося б, стосуються лише індивіда, насправді віддзеркалюють набагато ширші проблеми. Розлучення, наприклад, може бути дуже важким випробуванням для когось, кому довелося його пережити, — Мілз називає це особистою проблемою. Але він же такі зазначає, що розлучення — це й важлива громадська проблема в такому суспільстві, як сьогоднішня Велика Британія, де понад третина шлюбів розпадаються в перші десять років. Безробіття, якщо звернутись до ще одного прикладу, можна вважати особистою трагедією для людини, яка втратила працю й неспроможна влаштуватися десь-інде. Однак розміри цього лиха виходять далеко за межі особистого розпаду, коли мільйони членів якогось суспільства опиняються в такій ситуації: це вже буде громадська проблема, що виражає значну негативну тенденцію суспільного розвитку.

Джерело: Е.Гіденс. Соціологія / Пер. з англ. Наук. редактор перекладу О. Іващенко. - К., 1999. - С. 16-19

Запитання для роздумів

1. Як Е. Гіденс визначає роль соціології у новітній інтелектуальній культурі та її поле досліджень?
2. Що є, на думку Е. Гіденса, фундаментальним для соціологічного світогляду?
3. Який зміст Е. Гіденс вкладає в поняття "соціальна уява" і як вона формується в процесі розвитку особистості?

Тема 1. Соціологія - наука про суспільство

Соціологія конструює типові поняття і встановлює загальні правила явищ і процесів. Цим вона відрізняється від історії, яка прагне дати каузальний аналіз і каузальне зведення індивідуальних дій, інститутів і діячів, які мають культурну значимість. Для утворення своїх понять соціологія бере в якості парадигми матеріал в значній мірі (хоча і не виключно) з тих самих же реальних компонентів поведінки, які релевантні також з точки зору історії. Соціологія розробляє свої поняття і виявляє закономірності також і під тим кутом зору, чи допоможе це історичному каузальному зведенню важливих культурних явищ. В соціології, як у будь-якій генералізуючій науці, своєрідність соціологічних абстракцій приводить до того, що її поняття в порівнянні з конкретною реальністю історії неминуче (відносно) позбавлені повноти змісту. Замість того соціологія дає більшу однозначність понять. Така однозначність досягається найвищою – по можливості смисловою адекватністю, що є метою утворення соціологічних понять. Вказана мета може бути з найбільшою повнотою реалізованою в раціональних поняттях і узагальненнях. Однак соціологія намагається виразити в теоретичних, адекватних смислу поняттях і ірраціональні (містичні, пророцькі, духовні, емоційні) явища.

... Соціальним ми розуміємо таку дію, яка співвідноситься із нею. Соціальна дія може бути орієнтована на минулу, сучасну і очікувану в майбутньому поведінку інших. Вона може бути помстою за колишні образи, захистом від небезпеки в сучасному або майбутньому. "Інші" можуть бути окремими особами, знайомими або невизначеною множиною цілком незнайомих людей.

Не всі типи взаємовідносин людей - у тому числі і зовнішньо - носять соціальний характер; соціальною є тільки та дія, яка за своїм смислом орієнтована на інших. Зіткнення двох велосипедистів, наприклад, - не більше ніж пригода, подібно явищу природи. Однак спроба будь-кого з них відвернути пригоду – почата після зіткнення лайка, сутичка або мирне врегулювання конфлікту – це вже є "соціальною дією".

Джерело: М. Вебер. Основные социологические понятия // Избранные произведения: Пер. с нем. - М., 1990. - С. 621-622, 625-626.

Запитання для роздумів

1. З'ясуйте, яку відмінність між соціологією і історією констатує М. Вебер.
2. Як М. Вебер визначає "соціальну дію"? Чому не будь-яка людська дія є соціальною?

1.4. План семінарського заняття (2 год.)

1. Соціологія в системі суспільних і гуманітарних наук.
2. Об'єкт і предмет соціології.
3. Закони і категорії соціології.
4. Структура і функції соціології.
5. Зв'язок соціології з іншими науками.

1.5. Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт

1. Соціологія: що вона вивчає.
2. Суспільство як об'єкт дослідження соціології.
3. Дискусії в соціологічній науці про предмет соціології.
4. Типи соціальних законів.
5. Категорії та поняття в соціології.
6. Основні риси, що характеризують специфіку соціального.
7. Структура і рівні соціологічного знання.
8. Основні функції соціології.
9. Місце соціології в системі суспільствознавства, її зв'язок з іншими науками.

1.6. Завдання і вправи

1. Напишіть невеликий твір на тему “Що мені дає вивчення соціології?” (В цій роботі спробуйте відповісти на питання: як можна використати соціологічні знання: а) кожному громадянину; б) такому спеціалісту, як ви.

2. В підручнику “Соціологія” Н.Смелзера дається таке визначення соціології: “Якщо коротко, соціологію можна визначити як наукове вивчення суспільства”

Поясніть, що мається на увазі, коли йдеться про наукове вивчення суспільства?

3. Запропонуйте в своїй навчальній групі провести дискусію на тему: “Соціологія – це одна наука чи система наук?”

4. Прочитайте наведені положення:

* “соціальна спільність може розглядатися як ключова, основоположна категорія соціологічного аналізу”;

* “що стосується вихідної клітинки суспільства взагалі, то нею, з нашої точки зору, є людина. Розуміння людини як суб'єкта соціальних відносин і діяльності дозволяє вважати сукупність соціальних відносин як її сутність і тим самим від аналізу людини перейти до вивчення самого суспільства”;

* “найважливішим ключовим для соціології є поняття соціального”.

З яким із наведених визначень ключової категорії соціології ви згодні? Чи у вас є своя позиція з цього питання? Аргументуйте свою відповідь.

5. Назвіть види соціальних законів, які виділяють за:

а) часом дії: _____

б) за масштабом реалізації: _____

в) за характером, способом вияву: _____

г) за формами зв'язків: _____

6. Прочитайте уважно нижченаведені категорії соціології: “соціальний розвиток”, “соціальна група”, “соціальний прогрес”, “особистість”, “соціальна мобільність”, “соціалізація”, “соціальна трансформація”, “соціальна

Тема 1. Соціологія - наука про суспільство

спільність”, “соціальний клас”, “соціальний рух”, “соціальний процес”, “соціальна верства”, “соціальна стратифікація”, “соціальна діяльність”, “соціальна поведінка”, “соціальний контроль”.

Які з них пояснюють статистику суспільства, його структуру, а які характеризують динаміку суспільства?

7. Вкажіть, до якого напрямку наукового знання відносяться дисципліни: анатомія, історія, філософія, біологія, електротехніка, фізика, соціологія, психологія, мистецтвознавство, політологія, економіка, біотехніка, біохімія, астрономія, мовознавство, літературознавство, етика, геологія, правознавство, естетика, релігієзнавство?

§ до природничих (напишіть): _____

§ до технічних (напишіть): _____

§ до соціальних (напишіть): _____

§ до гуманітарних (напишіть): _____

8. “Соціологія – наука про дійсність” (М. Вебер)

а) Чи можна погодитись з таким тлумаченням соціології?

б) Чи інші науки не відштовхуються від цієї самої дійсності?

в) Хіба відштовхуватися від “дійсності” – це особливий пріоритет соціології?

9. В залежності від наукових орієнтацій спеціалісти по-різному визначають предмет соціології. Які точки зору Вам відомі? Яку з них Ви вважаєте вірною? Чому?

10. Соціологія вивчає соціальні закони. Що це таке – “соціальні закони”? Чим вони відрізняються від законів природи? А чи правомірно говорити про соціологічні закони?

11. П. Сорокін писав, що “в той час, як на соціологію чинять тиск інші науки ... вона сама з часів О. Конта все більш впливає на інші соціальні, гуманітарні, філософські та навіть біологічні науки. Та чи інша “соціологічна точка зору” все більш проникає у всі ці дисципліни”. Що це за “соціологічна точка зору”, як Ви вважаєте? В чому конкретно виявляється вплив соціології на інші науки?

12. Вкажіть, які соціологічні теорії середнього рівня вивчають “соціальні інститути”, “соціальні спільності”, “спеціалізовані соціальні процеси”.

	Соціальні інститути	Соціальні спільності	Спеціалізовані соціальні процеси
Теорії середнього рівня			

1.7. Тести

1. Яка з названих наук вивчає суспільство?
а) психологія; б) біологія;
в) мовознавство; г) економіка.
2. До якої групи наук відноситься філософія?
а) до соціальних; б) до природничих;
в) до гуманітарних.
3. Світ людини вивчає:
а) соціологія; б) біологія;
в) філософія; г) політологія.
4. Яке з наведених положень найповніше характеризує науку?
а) це елемент духовної культури;
б) це форма відображення світу у свідомості;
в) це основа світогляду;
г) це сукупність знань про світ.
5. Соціологія як наука виникла:
а) після Другої світової війни; б) на початку XX ст.;
в) в першій половині XIX ст.; г) у XVIII ст.
6. Яке із наведених визначень належить П.Сорокіну?
а) "соціологія – це наука, яка вивчає поведінку людей, що живуть у середовищі собі подібних";
б) "соціологія мусить діяти, виходячи з того, що людські істоти є одночасно і біологічними індивідами, і соціальними агентами";
в) "якщо коротко, то соціологію можна визначити як наукове вивчення суспільства і соціальних відносин";
г) "соціологія – суспільна наука, предметом якої є соціальні інститути".
7. У якій з відповідей найповніше й найглибше розкрито предмет соціології?
а) це наука, що вивчає і аналізує соціальні факти;
б) це наука, що вивчає специфіку соціального;
в) це система наукового знання, яка пояснює поведінку людей як представників великих соціальних груп;
г) це наука, що вивчає суспільство як цілісну організовану систему соціальних зв'язків і відносин, інститутів суспільних груп, які взаємодіють між собою;
д) це наука про становлення, розвиток і функціонування соціальних спільностей, соціальних організацій і соціальних процесів;
е) це наука про суспільство як єдину соціальну систему, про тенденції, закони і функціонування і розвитку, про прояви даних законів і законо-

мірностей в діяльності соціальних суб'єктів малих і великих соціальних груп і спільностей людей, а також окремих особистостей.

8. Зазначте, що є об'єктом соціологічного пізнання:

- а) виробнича діяльність людей;*
- б) суспільство як цілісна соціальна реальність;*
- в) взаємозв'язок природи і суспільства;*
- г) психологія поведінки людей.*

9. Що є вихідним для розуміння особливостей об'єкта соціологічного пізнання і визначення предмета соціологічної науки?

- а) поняття політичного;*
- б) поняття культурологічного;*
- в) поняття соціального;*
- г) поняття психологічного.*

10. Яке з наведених визначень не є об'єктом соціологічного аналізу?

- а) суспільство як цілісна соціальна реальність;*
- б) емпірично надана реальність, що відбиває ту чи іншу сторону соціального життя;*
- в) такі об'єктивні явища суспільства як відносини економічної власності, продуктивні сили, засоби праці;*
- г) сукупність соціальних відносин, соціальні зв'язки, соціальні організації, соціальні інститути тощо.*

11. Які з положень не розкривають риси соціального?

- а) це загальна якість, притаманна різним групам індивідів;*
- б) це становище людини в світі та її самовизначення;*
- в) це розмірковування людини про смерть;*
- г) це характер і зміст відносин між різними індивідами і групами в залежності від місця, яке вони займають в різних суспільних структурах, від тієї ролі, яку вони виконують в них.*

12. Коли виникає соціальне?

- а) коли людина розмірковує про сенс свого життя;*
- б) коли вона задовольняє свої вітальні потреби;*
- в) коли поведінка одного індивіда підпадає під вплив іншого або групи (спільноти) незалежно від того, чи присутні фізично індивід або спільнота.*

13. Які з положень неправильно характеризують соціальний закон?

- а) це взаємодія двох індивідів;*
- б) це взаємодія між природою і суспільством;*
- в) це відносно сталі і систематично відновлювальні відносини між соціальними спільнотами;*
- г) це відносини між суспільством і соціальною організацією;*
- д) це відносини між суспільством і особистістю.*

14. Зазначте положення, в яких правильно характеризується дія соціальних законів:

- а) дія соціальних законів свідомо задається людьми;*

- б) люди завжди підпорядковуються діям соціальних законів і не можуть їх уникнути;
- в) соціальні закони діють завжди і всюди без будь-яких виключень.
15. Зазначте неправильну відповідь про сфери дії соціальних законів:
- а) соціальні закони діють лише в процесі споживання;
- б) соціальні закони діють у всіх сферах людської діяльності;
- в) у сфері дії соціальних законів може знаходитися лише суспільство в цілому, а не окремі його частини (підсистеми);
- г) дії соціальних законів поширюється як на все суспільство, так і на його складові групи, соціальні страсти, соціальні верстви, класи тощо.
16. Закони соціальної статистики відображають:
- а) напрям, форми, чинники розвитку соціального об'єкта;
- б) особливості зміни, еволюції соціального об'єкта;
- в) тенденцію до збереження стабільності соціальної системи.
17. Закони соціальної динаміки відображають:
- а) стабільність соціальної структури суспільства;
- б) етапи, причини, характер і типи зміни соціальної структури суспільства;
- в) процеси соціалізації та стратифікації.
18. До якого типу категорій належить поняття "суспільство"?
- а) до категорій дисциплін суміжних із соціологією;
- б) до безпосередніх соціологічних категорій;
- в) до загальнонаукових категорій у соціологічному заломленні.
19. Специфіка методу соціології полягає в тому, що у вивченні соціальної реальності соціологія спирається на:
- а) методи природничих наук;
- б) емпіричні дослідження соціальної реальності;
- в) принципи математичної логіки.
20. Під структурою соціологічного знання розуміють:
- а) орієнтацію соціологічного дослідження;
- б) рівні соціологічного пізнання;
- в) ступінь узагальнення соціологічного знання;
- г) певним чином упорядковану систему знань про суспільство як динамічно функціонуючий соціальний організм.
21. Теоретична соціологія сформувалась:
- а) в середині XIX ст. б) у 30-40 -х рр. XX ст. в) в кінці XX ст.
22. Емпірична і теоретична соціологія різняться між собою:
- а) за цілями, які вони перед собою ставлять;
- б) за орієнтацією отримуваних знань;
- в) за рівнем абстракції одержуваного знання.

23. Феноменологічна соціологія і символічний інтеракціонізм на перше місце висувають:

- а) пошук об'єктивної істини;
- б) роль універсальних закономірностей людської природи (прагнення до одержання вигід і нагород) для пояснення соціальних відносин і структур;
- в) завдання з'ясування соціально-психологічної структури соціальної взаємодії, ролі людської особистості як творця соціальної реальності.

24. Теоретична соціологія відрізняється від прикладної:

- а) за метою, яку ставить перед собою соціологія;
- б) за методом дослідження;
- в) за об'єктом дослідження.

25. Термін "соціологічні теорії середнього рівня" в соціології ввів:

- а) Т. Парсонс;
- б) П. Сорокін;
- в) Р. Мертон;
- г) Г. Спенсер.

26. Загальнотеоретична соціологія займається:

- а) збиранням і первинним аналізом та узагальненням емпіричних даних;
- б) вивченням окремих сфер суспільного життя, соціальних груп і інститутів;
- в) глибокими, сутнісними моментами розвитку суспільства в цілому і місця в ньому людини.

27. До галузевих соціологічних теорій належать:

- а) соціологія малих груп;
- б) соціологія міста;
- в) етносоціологія;
- г) соціологія сім'ї;
- д) економічна соціологія;
- е) соціологія політики;
- є) соціологія медицини;
- ж) соціологія культури.

28. До спеціальних соціальних теорій відносяться:

- а) соціологія медицини;
- б) соціологія сім'ї;
- в) соціологія освіти;
- г) соціологія масової комунікації;
- д) соціологія злочинності.

29. Зазначте, які категорії не входять до поняття "соціальні інститути".

- а) соціологія натовпу;
- б) соціологія конфлікту;
- в) соціологія культури;
- г) соціологія молоді;
- д) соціологія праці;
- е) соціологія сім'ї;
- є) соціологія мобільності.

30. Зазначте, які категорії входять до поняття "соціальні спільності".

- а) соціологія організацій;
- б) соціологія села;
- в) соціологія молоді;
- г) соціологія віку;
- д) соціологія влади;
- е) соціологія девіантної поведінки;
- є) соціологія освіти.

31. Під функціями соціології розуміють:

- а) зв'язок соціології з іншими науками;

б) цілі і завдання соціології;

в) суспільне призначення, роль соціології, яку вона виконує в суспільстві.

32. Суть теоретичної функції соціології полягає в:

а) перетворенні соціальних інститутів;

б) зборі первинної соціологічної інформації;

в) поширенні впливу на свідомість і поведінку людей з метою формування їх певних соціальних якостей;

г) поповненні та збагаченні соціологічного знання, в розробці концепцій, ключових понять і категорій соціології на основі дослідження соціальної дійсності.

33. Прогностична функція – це:

а) визначення методів виникнення соціальної реальності;

б) прийняття управлінського рішення;

в) обґрунтування науково обґрунтованої перспективи розвитку особистості, спільності, соціальної групи, суспільства.

34. Яке з положень найбільш вірно визначає місце соціології в системі суспільних наук?

а) соціологія є складовою частиною соціальної філософії;

б) це самостійна наука, яка має свій науковий інструментарій;

в) соціологія не може існувати без висновків інших наук.

35. Зазначте фактори, які обумовлюють особливе місце соціології в системі суспільних наук:

а) її перетворення у філософську науку;

б) безпосередній зв'язок з технічними та природничими науками;

в) методи соціального виміру, які розробляються соціологічно і використовуються іншими суспільними науками;

г) наявність загальної соціологічної теорії (або теорії суспільства), яка виступає як теорія і методологія всіх інших суспільних і гуманітарних наук.

36. Зазначте, з якими науками безпосередньо взаємодіє соціологія:

а) з біологією;

б) психологією;

в) соціальною психологією;

г) мовознавством;

д) соціальною статистикою;

е) історією;

є) правознавством;

ж) соціальною філософією;

з) біотехнологією;

і) політологією.

37. Соціологія історії як галузь соціологічного знання покликана:

а) вивчати історію конкретного суспільства;

б) здійснювати соціологічний аналіз історичного розвитку;

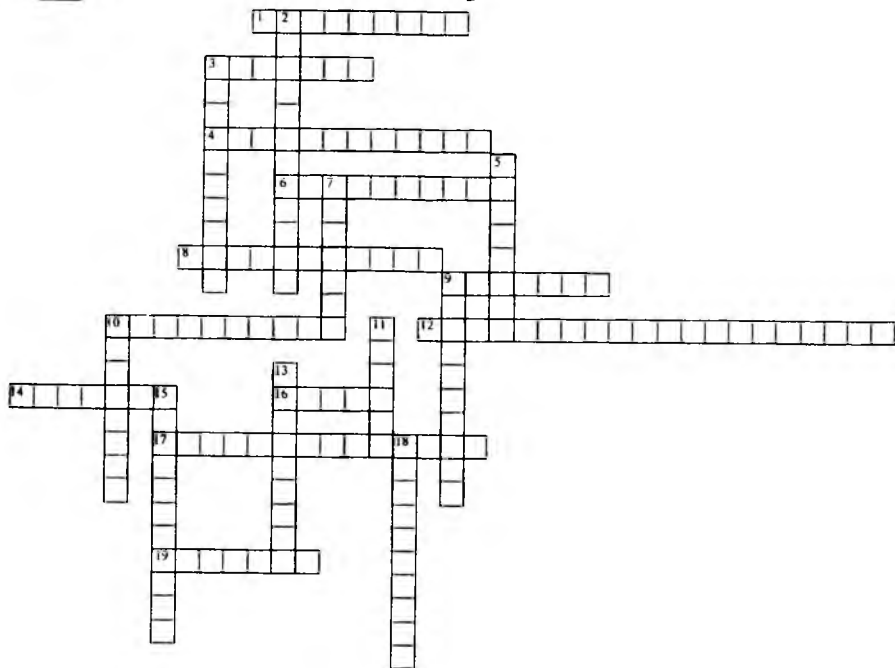
в) описувати і пояснювати сучасні соціальні процеси.

38. Виберіть найбільш важливий сьогодні підхід до розуміння соціології та позначте його значком 'х' :

- а) соціологія - це наука про соціальні спільноти;
- б) соціологія - це наука про людину і суспільство;
- в) соціологія - це наука про суспільство;
- г) соціологія - це наука про суспільну свідомість.

?

1.8. Кросворд

По горизонталі:

1. Сукупність людей, що об'єднані тривкими соціальними зв'язками і відносинами, яка виступає об'єктом соціології.
3. Кому належить визначення: "Соціологія – це наука, яка вивчає поведінку людей, що живуть у середовищі собі подібних"?
4. Яка функція соціології передбачає збирання, систематизацію та нагромадження соціологічної інформації, одержаної в результаті проведення досліджень?
6. Функція соціології, що передбачає концентрацію, пояснення, поповнення та збагачення існуючого соціологічного знання, розробку концепцій, теорій на основі дослідження соціальної дійсності.
8. Дослідження основних показників суспільного розвитку, якісних характеристик, які визначають певні соціальні типи населення.

9. . . . соціології – це соціальні зв'язки, соціальні відносини, соціальна структура, соціальні системи, соціальні функції, тобто все соціальне.

10. Теорія, яка досліджує розвиток та відтворення людиною окремих соціальних спільнот, а також суть і основні характеристики людини соціальної.

12. Рівень структури соціологічного знання, що містить теорії, які відображають загальні тенденції становлення і функціонування соціальних спільнот, соціологічні процеси, а також визначає зміст соціальних категорій.

14. Соціолог, який вважав, що предметом соціології мають бути міжнародні зв'язки та відносини.

16. Суспільство, спільноти, люди, які для соціологічної науки виступають як . . .

17. Функція соціології, що передбачає розробку методів, програм, удосконалення соціальних зв'язків.

19. Соціолог, який вважав, що соціологія є одним із способів вивчення людей.

По вертикалі:

2. Функція соціології, яка засвідчує її здатність до вироблення науково обгрунтованих прогнозів про тенденції розвитку соціальних процесів та явищ.

3. Наука про суспільство.

5. Соціологія культури – це . . . теорія.

7. Функція соціологічного знання, що передбачає систематизацію, опис, нагромадження дослідницького матеріалу у вигляді аналітичних записок, звітів, статей, книг.

9. Функція, що передбачає надання соціологією результатів досліджень для планування розвитку різноманітних сфер суспільного життя.

10. Рівень структури соціологічного знання, до якого відносять соціальні та галузеві соціологічні теорії.

11. Хто із соціологів вважав, що завданням соціології є не міркувати про внутрішній зміст соціологічних фактів і об'єктів, а просто розглядати реальні, зримі, доступні для вивчення і узагальнення наслідків функції?

13. Найважливіше ключове поняття соціології.

15. Соціологія вивчає . . .

18. Рівень соціологічного знання, на якому проводяться соціологічні дослідження.

1.9. Література з теми

1. Гіденс Е. Соціологія. Пер. з англ., - К., 1999.

2. Дюркгейм. 3. Соціологія, її предмет, метод, призначення. - М., 1995.
К дискуссии о предмете // Социологические исследования. - 1991, - № 7, 9, 11.

3. Комаров В. С. Введение в социологию: Учебное пособие для высших учебных заведений. - М., 1994.

4. Маковецький А. М. Соціологія. - Чернівці, 2000.

5. *Основы социологии: Курс лекций / Под ред. А. Г. Зифендиева. - М., 1991.*
6. *Піча В. М. Предмет, структура, функції соціології. - Львів, 1994.*
7. *Піча В. М. Соціологія: загальний курс. Навч. посіб. - К., 1999.*
8. *Попова І. М. Соціологія. Пропедевтичний курс. - К., 1996.*
9. *Рущенко І. П. Соціологія: Курс лекцій. - Х., 1996.*
10. *Смелзер Н. Социология. Пер. с англ. - М., 1994.*
11. *Современная американская социология. - М., 1994.*
12. *Соціологія: Підручник / За ред. В. Г. Городяненка. - 2-ге вид., перероб, доп. - К., 2002.*
13. *Соціологія: терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник-довідник / За заг. ред. В. М. Пічі. - К.; Львів, 2002.*
14. *Соціологія: Матеріали до лекційного курсу / За заг. ред. В. М. Пічі. - К., 1996.*
15. *Соціологія: Курс лекцій. 2-ге вид., виправлене і доповнене / За ред. В. М. Пічі. - Львів, 2003.*
16. *Соціологія: Підручник / За ред. В. М. Пічі. - Львів, 2004.*
17. *Социология: Наука об обществе. Учебное пособие / Под общ. ред. В. П. Андрущенко, Н. П. Горлача. - Х., 1996.*
18. *Соціологія: Навч. посібник / За ред. С. О. Малєєва. - 2-ге вид., випр. і доп. - К., 2003.*
19. *Спеціальні та галузеві соціології: Навч. посібник / За ред. В. Є. Пилипенка. - К., 2003.*
20. *Шаповал Л. М. Загальна соціологія. - К., 1996.*
21. *Тихомирова Є. Б. Основы социологии. - К., 1996.*
22. *Черниш. Н. Й. Соціологія: Курс лекцій. 3-тє вид., перероб. і доп. - Львів, 2003.*
23. *Ядов В. А. Размышления о предмете социологии // Социологические исследования. - 1990, - №2.*
24. *Якуба О. О. Соціологія. - Х., 1996.*

1.10. Відповіді на тести

1. (г); 2. (б); 3. (а); 4. (г); 5. (в); 6. (а); 7. (е); 8. (б); 9. (в); 10. (в); 11. (б, в); 12. (в); 13. (а, б); 14. (б, в); 15. (а, в); 16. (в); 17. (б); 18. (в); 19. (б); 20. (г); 21. (б); 22. (в); 23. (в); 24. (в); 25. (в); 26. (в); 27. (д, е, є, ж); 28. (б, в, г, д); 29. (а, б, г, є); 30. (а, б, в, г); 31. (в); 32. (г); 33. (в); 34. (б); 35. (в, г); 36. (б, в, д, е, є, ж, і); 37. (б); 38. (в).

1.11. Відповіді до кросворда

- По горизонталі:** 1. Спільнота. 3. Сорокін. 4. Інформаційна. 6. Теоретична. 8. Діагностика. 9. Предмет. 10. Спеціальна. 12. Загальнотеоретичний. 14. Гідденс. 16. Об'єкт. 17. Соціоінженерна. 19. Спенсер.

- По вертикалі:** 2. Прогностична. 3. Соціологія. 5. Галузева. 7. Описова. 9. Планування. 10. Середній. 11. Мертон. 13. Соціальне. 15. Суспільство. 18. Емпіричний.

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЇ В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ, США ТА В УКРАЇНІ

СУТТЄВО

Після вивчення матеріалу теми Ви повинні

- ☑ об'єктивні чинники, які обумовили появу нового напрямку наукового знання – соціології;
- ☑ основні соціологічні погляди О.Конта, Г.Спенсера, Е.Дюркгейма, М.Вебера, К.Маркса та інших представників класичної соціології;
- ☑ основні школи та концептуальні напрями сучасної західної соціології;
- ☑ особливості і етапи розвитку соціологічної думки в Україні;
- ☑ наукові ідеї українських соціологів ХІХ - початку ХХ ст.;
- ☑ представників новітньої української соціології;

ЗНАТИ

- ☞ пояснити роль О.Конта і Г.Спенсера у становленні соціології;
- ☞ проаналізувати позитивні сторони доктрини людських відносин Е.Мейо;
- ☞ дати оцінку таким основним школам і напрямам західної соціології, як аналітична школа, Чиказька школа, німецька соціологічна школа, структурний функціоналізм, неофункціоналізм, символічний інтеракціонізм, феноменологія, етнометодологія, структуралізм, поструктуралізм і технократизм;
- ☞ розкрити зміст основних етапів розвитку західної та української соціологічної думки;
- ☞ визначити значення американської і західноєвропейської соціології у становленні і розвитку соціології в Україні;
- ☞ з'ясувати основні завдання, що постали на початку ХХІ ст. перед вітчизняною соціологією.

ВМІТИ

Ключові поняття та терміни

• соціальне знання	• етнометодологія
• соціологічна думка	• структуралізм
• протосоціологія	• постструктуралізм
• контівська ієрархія наук	• технократизм
• соціальна динаміка	• органічна школа в соціології
• соціальна статика	• органічна солідарність
• соціальний факт	• Чиказька школа
• індустріальна соціологія	• “Хоуторнські експерименти”
• функціоналізм	• символічний інтеракціонізм
• неофункціоналізм	• футурологія
• феноменологічна соціологія	• конфліктологія

2.1. Термінологічний словник

Соціальне знання – загальнозначущі повсякденні уявлення про порядок “речей” і дій, схематизми оцінювання й практичні рецепти поведінки; знання про соціум і взаємодію соціальних об’єктів.

Соціальна думка – сукупність абстрактних загальних підходів до оцінювання сутності і змісту соціальних фактів, явищ та процесів, тенденцій та закономірностей суспільного розвитку.

Протосоціологія – увесь доконтівський період розвитку соціального знання, підготовчий період для соціології як аналітичної науки.

Контівська ієрархія наук – визначення О. Контом місця і послідовності наук за принципом складності об’єктів, які вони досліджують у відповідності з історією їх виникнення, розвитку і залежності одна від одної.

Соціальна динаміка – розвиток, зміна, еволюція будь-якого соціального явища (соціальної системи, структури, відносин та ін.) під впливом сил, що діють на нього, у результаті чого це явище відхиляється від попереднього стану. Поняття запровадив О. Конт для аналізу змін або послідовного становлення соціального явища. В сучасній соціології соціальна динаміка розглядається як універсальна властивість соціальних явищ, що обумовлює їх зміну у прогресивному і регресивному напрямках.

Соціальна статика – частина соціології, яка вивчає структури, що забезпечують соціальний порядок та цілісність суспільства, рівновагу його елементів, умови існування й закони функціонування суспільної системи.

Соціальний факт – дії, вчинки і характеристики поведінки людей, соціальних груп, матеріальні і духовні продукти людської діяльності, погляди, думки, оцінки людей, їх взаємодія. Е. Дюркгейм використовував цей термін для характеристики соціальних феноменів, які накладають певні обмеження на дії індивіда. Отже, соціальні факти є зовнішніми щодо індивідів, примусовими, об’єктивними, тобто не є простими продуктами суб’єктивних визначень. Завданням соціології є дослідження соціальних фактів, встановлення їх впливу на соціальні дії особистості.

Індустріальна соціологія – галузь соціології, яка вивчає соціальну структуру і соціальні відносини в індустріальному виробництві. Систематичне вивчення соціальних відносин в індустріальному виробництві починається у 1924 р. з Хоуторнського експерименту (1924-1932 рр.).

Функціоналізм – один з напрямків макросоціологічного підходу до аналізу і розуміння суспільства, механізмів його функціонування і розвитку. За функціоналізмом, суспільство – це нерозривний організм, який складається з взаємозалежних елементів, що виконують певні функції. Останні спрямовані на задоволення суспільних потреб і забезпечують цілісність і сталість суспільства.

Неофункціоналізм – парадигма, представники напряду намагаються такі слабкі сторони функціоналізму, як недооцінка ролі соціальних конфліктів, применшення значення соціальних дій індивідів та ін. Цей термін увів в науковий обіг професор Каліфорнійського університету Д. Александер у 1985 р. Неофунк-

ціональний підхід характерний для сучасних досліджень соціальних змін, соціології культури, політичної соціології, соціології масових комунікацій тощо.

Символічний інтеракціоналізм – соціологічна орієнтація, яка зводить зміст соціальних процесів до взаємодії індивідів у групі і суспільстві. Критикується через те, що не приділяє достатньої уваги різним моментам об'єктивного обмеження соціальної дії.

Етнометодологія – інтерпретивна парадигма, яка базується на постулаті про локальне виробництво соціального світу, про його конструювані усередині самими індивідами. Згідно з етнометодологією, соціальний порядок є продукт власної активності і індивідів, який з'являється саме таким, яким його створили самі учасники інтеракції. За Г.Гарфінкелем, індивід у своїх соціальних діях завжди обмежений, залежить від ситуації, від відповідальності людини, її обов'язків та багатьох інших факторів.

Структуралізм – напрям в сучасній, переважно французькій соціології, який надає пріоритет структурному методу пізнання всіх явищ і процесів соціального світу. Структуралісти (К. Леві-Строс та інші) вважають, що соціальні структури реально існують в мові і функціонують незалежно від людей. Тому метод структуралізму органічно зв'язаний з методом вивчення мови: як особливого роду мови розглядаються, наприклад, структура спорідненості, міфи, ритуали. Структуралісти прагнуть зрозуміти взаємозв'язки соціально-культурних утворень як знакових систем, виявити незалежні від людської свідомості механізми соціальної дії.

Постструктуралізм – форма аналізу, в літературознавстві, пов'язана з іменем французького філософа Ж.Дерріда. Часто протиставляється структуралізму. Основна ідея постструктуралізму полягає в тому, що реальність неможливо пізнати без втручання мови, тому він надає пріоритет дослідженню мови або текстів. Текст можна зрозуміти лише в їх відношенні до інших текстів, а не у відношенні зовнішньої реальності, відносно якої вони могли б перевірятися або вимірюватися.

Конфліктологія – наука про конфлікти, теоретичний підхід, згідно з яким соціальне життя утворене групами та індивідуальностями, які борються чи конкурують одне з одним через різні ресурси та нагороди, що є результатом особливих розподілів багатства, влади і престижу в суспільствах та інших соціальних системах.

Технократизм – напрям в соціології, згідно з яким сучасне суспільство регулюється принципами техніко-організаційної реальності, носіями якої є технократи: інженери, організатори виробництва, експерти.

Органічна школа в соціології – виникла у другій половині XIX ст. Засновником школи вважається Г.Спенсер, який виступав за впровадження у соціологію принципів еволюційної теорії. Представники цієї школи постійно ототожнювали суспільство і біологічний організм, процеси інтеграції і диференціації у суспільстві і біологічному організмі для пояснення функцій і структури елементів суспільної організації, для встановлення їх місця і ролі у збереженні соціального цілого.

Чиказька школа – самостійний напрям, що склався на початку XX ст. в США на базі спеціального підрозділу Чиказького університету, який зробив великий внесок в розвиток емпіричних соціальних досліджень, особ-

Тема 2 Історія розвитку соціології в країнах західної Європи, США та в Україні

ливо у 20–30-ті рр. У витоків цієї школи стояли перший президент Американського соціологічного товариства Л. Ф. Уорд, його учень, перший декан першого у світі факультету соціології А. В. Смолл.

“Хоуторнські експерименти” – дослідження, яке проводила протягом 12 років (з 1924 р.) на Хоуторнському заводі “Вестерн електрик” поблизу Чикаго (США) група американських науковців на чолі з професором Е. Мейо. Висновки експерименту призвели до перевороту, який відомий як переворот “людських відносин” у промисловості.

Футурологія – у широкому розумінні – сукупність уявлень про майбутнє людства, у вузькому – галузь наукових знань, що охоплює перспективи соціального розвитку; часто вживається як синонім прогнозування та прогностики.

1.2. Структурно-логічні схеми, таблиці і визначення

Чинники, що сприяли виникненню соціології

Ріст промисловості	Загострення соціальних конфліктів	Соціальні вчення	Математична статистика
Соціальні умови		Теоретичні передумови	

Етапи становлення та розвитку західної соціології

Етапи	Хронологічні рамки	Основні характеристики
Етап протосоціології	від античності до О. Конта	формування уявлення подібності і різниці між законами природи й законами суспільства, розробляються концептуальні засади політичної, цивільної теорії та економічної теорії, знання про суспільство поступово набирає секулярних форм, формується концепція громадянського суспільства, розбудовуються емпіричні підвалини соціологічного знання
Другий	з 30 – 40 рр. XIX ст. до кінця XIX ст.	зародження і початковий розвиток академічної соціології
Третій	кінець XIX – 20-і рр. XX ст.	інституціоналізація соціології як навчальної дисципліни, загальносоціологічні дослідження поєднуються з емпіричними дослідженнями, які набувають інтенсивного розвитку
Четвертий	з кінця 20-х до 70-х рр. XX ст.	формування основних теоретичних напрямків соціології, розвиток її галузевих дисциплін, подальшого вдосконалення методів дослідження
Останній, п'ятий	з 70-х рр. XX ст.	інтернаціоналізація соціології, широке поширення різних концепцій і теорій (структурного функціоналізму, символічного інтеракціонізму, феноменології, етнометодології та ін.)

Основний зміст соціологічних поглядів О.Конта

- ▶ при вивченні соціального життя слід не покладатися на здогадки, а опиратися на спостереження, порівняльні методи, єдиним джерелом знань є емпіричні дані
- ▶ вивчення соціальних явищ не може бути абсолютним, а завжди є відносним, в залежності від нашої організації і нашого становища в соціальній сфері
- ▶ наука "соціологія" повинна давати відповідь не лише на питання, що існує, але й на питання як відбувається явище, вміти передбачити і розв'язати проблеми, що виникають
- ▶ все існуюче існує лише в тій мірі, в якій це буде доведено наукою; це можливо лише у тому випадку, якщо будуть вивчатися реальні факти суспільного життя
- ▶ існує взаємозв'язок соціальних елементів, частин і підрозділів суспільства (людей, груп, спільнот та ін.)

Соціологічні погляди Г. Спенсера (1820 - 1903)

- ▶ еволюція – це універсальний процес, який однаково пояснює всі зміни як природної всезагальності, так і окремих соціальних і особистісних феноменів
- ▶ суспільство слід вивчати по аналогії з одним із біологічних організмів
- ▶ процес розвитку будь-якої одиниці або сукупності одиниць супроводжується прогресуючою диференціацією їх структур і функцій: чим розвинутіший організм, тим він складніший
- ▶ ступінь строгості і масштаби внутрішнього управління – важливі ознаки відмінності між типами суспільств Є суспільства "войовничі", які регулюються шляхом прямого примусу, і суспільства "індустріальні", де контроль і централізація є слабкішими

Погляди
К. Маркса як
соціолога
(1818 - 1883)

- ⇒ спосіб виробництва, обмін його продуктів складають основу будь-якого суспільства
- ⇒ суспільство – соціальний організм, цілісна соціальна система, джерело розвитку і функціонування якої знаходиться перш за все в ній самій, а не поза нею
- ⇒ зі зміною способу виробництва змінюються економічні відносини, а пізніше і вся надбудова (ідеологія, політичні тощо відносини), а отже, на зміну суспільної формації приходить інша, більш вища
- ⇒ революції – локомотив історії, насильство є повивальною бабкою історії

Соціологія
Е. Дюркгейма
(1858 - 1917)

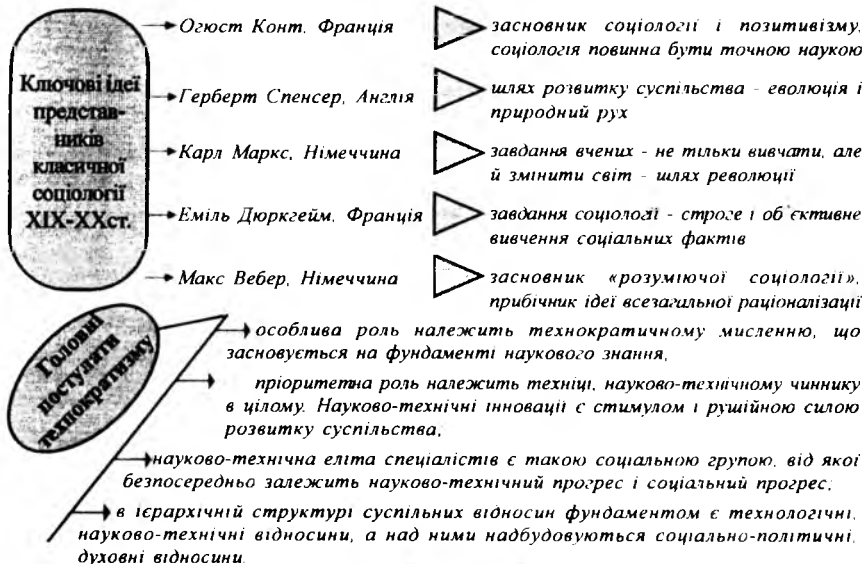
- ⇒ для перетворення соціології в самостійну науку необхідна наявність особливого предмета. Цим предметом є соціальна реальність. Її основу складають соціальні факти, які існують незалежно від індивіда і можуть здійснювати на нього вплив
- ⇒ соціальні факти поділяються на матеріальні або морфологічні (тобто, щільність населення, характер поселень та помешкань, засоби сполучення та зв'язку, розташування на континенті тощо) і на духовні (загальна свідомість, колективні уявлення, вірування, колективні почуття тощо)
- ⇒ предмет психології – індивідуальна свідомість, яка є безпосередньою надбудовою над біологічним, сфера ж соціального – колективні процеси і явища, що не зводяться до індивідуальної свідомості
- ⇒ суспільство існує завдяки тому, що люди певним чином солідарні – вони розділяють загальні поняття, розмовляють на зрозумілій мові, дотримуються певних правил поведінки і норм, додержуються законів. Солідарність – основа порядку і організованості, відсутність солідарності – це стан розпаду, анархії, громадянської війни. Механічна солідарність базується на жорсткому контролі, підтримується насильством, брутальною силою. Органічна солідарність є наслідком сучасного поділу праці і глибокої взаємозалежності індивідів. Перехід від першого типу солідарності до другого – головний напрям розвитку цивілізації

Соціологічні
погляди
М. Вебера
(1864 - 1920)

- ⇒ об'єктом соціології є суспільства та різні соціальні процеси, що відбуваються в ньому. Соціологія повинна орієнтуватися на дії індивіда або групи, які пов'язані з іншими людськими суспільними інтересами
- ⇒ в генезі західноєвропейського капіталізму пріоритетну роль відіграла протестантська "господарська етика"
- ⇒ існує зв'язок господарського життя суспільства, матеріальних та ідейних інтересів різних соціальних груп з релігійною свідомістю
- ⇒ оскільки соціальні закони визначити неможливо, остільки необхідно хоча б розуміти і пояснювати дії людей, їх поведінку
- ⇒ разом із відношенням до засобів виробництва важливими класовими ознаками є також відношення до влади, події людей за релігійними та ідеологічними ознаками тощо
- ⇒ в сучасному суспільстві головний конфлікт народжується боротьбою між політичними партіями і бюрократичним державним апаратом

Основні праці представників класичної соціології

Автор	Твір
О. Конт (1798-1857)	"Курс позитивістської філософії", "Система позитивістської політики", "Загальні ідеї позитивізму"
Дж. Міль (1806-1873)	"Система логіки соціологічної і індуктивної"
Г. Спенсер (1820-1903)	"Соціальна статика: умови, необхідні для людського щастя", "Людина і держава"
К. Маркс (1818-1883)	"Німецька ідеологія", "Критика Готівської програми"
Е. Дюркгейм (1858-1917)	"Про поділ соціальної праці", "Метод соціології", "Елементарні форми релігійного життя"
М. Вебер (1864-1920)	"Протестантська етика і дух капіталізму", "Місто", "Методологія соціальних наук", "Соціологія релігії", "Економіка і суспільство", "Теорія соціальної і економічної організації"
Г. Зиммель (1858-1918)	"Філософія грошей", "Основні питання соціології", "Про соціальну диференціацію"
В. Парето (1848-1923)	"Трактат всезагальної історії", "Перетворення демократії"
П. Сорокін (1889-1968)	"Система соціології", "Соціальна мобільність", "Соціальна і культурна динаміка", "Суспільство, культура і динаміка", "Суспільство, культура і особистість", "Соціологічні теорії сучасності"
У. Тамас (1863-1947) і Ф. Званецький (1882-1938)	"Польський селянин в Європі і Америці"

Тема 2. Історія розвитку соціології в країнах західної Європи, США та в Україні

Основні складові структурного функціоналізму

- соціальні системи є інтегрованими і тягнуть до стабільності
- дисфункції є ненормальним, патологічним станом, який слід долати
- суспільство - це система взаємопов'язаних структур, що складають його і утворюють єдине ціле
- всі елементи системи залежні один від одного в силу різних виконуваних ними функцій
- соціальні інститути (держава, родина, освіта тощо) як частини системи активно впливають на функціонування суспільства
- індивід (діюча особистість)- основний елемент соціальної системи: він входить до соціальної структури суспільства через виконувану ним соціальну роль
- в основі суспільного життя лежать норми і цінності
- суспільне життя залежить від солідарності, засновується на взаємодії та співробітничтві діючих у ньому індивідів і вимагає соціального контролю.

Етапи виникнення та розвитку соціологічної думки України

Етапи	Хронологічні рамки	Основна характеристика
<i>Перший (стан протосоціології)</i>	з IX – XII ст. до 60-х рр. XIX ст.	поступово виникають соціальне знання та ідеї, елементи наукових поглядів на суспільство, державу, людину, релігію тощо
<i>Другий</i>	з 60-х рр. XIX ст. до 20-х рр. XX ст.	виникнення на Заході соціології як окремої науки, ознайомлення з якою породжує в українських мислителів цього періоду певні способи бачення й моделі пізнавальної соціальної реальності, нові підходи і способи аналізу соціальних явищ і процесів. Відбувається становлення втчизняної академічної соціології, її інституціоналізація
<i>Третій</i>	з 20-х до 60-х рр. XX ст.	з одного боку, майже безплідність соціологічних студій в межах марксистської теорії, а з другого боку, значне поз'явлення в 20 – 30-х рр. наукової і педагогічної діяльності українських соціологів, які опинились не за своєю волею в еміграції, перебували під значним впливом західної соціології
<i>Четвертий</i>	з 60-х рр. до поч. 90-х рр. XX ст.	соціологія починає відроджуватися, спочатку у вигляді конкретносоціологічних досліджень, а пізніше як самостійна наука і навчальна дисципліна
<i>П'ятий</i>	з 90-х рр. XX ст.	завоювання незалежності, розбудова національної державності і громадянського суспільства, поширення різних соціологічних концепцій і теорій дослідження трансформаційних процесів українського суспільства

Основні соціологічні погляди Ф. Тьоніса (1855-1936)

- соціологія вивчає суспільне життя
- суспільне життя складається з певних соціальних зв'язків
- не держава утримує єдність суспільства, а спільна воля людей жити разом
- тип соціального зв'язку визначається типом волі (природної, інстинктивної, розумової, раціональної)
- історичний процес складається з двох протилежних віх спільного життя людей - спільнот, заснованих на соціальних зв'язках, реального органічного життя і природній волі, та суспільства, яке виступає механічним утворенням, посталим на волі розумовій, раціональній

Головні напрямки соціології XIX ст.

Назва напрямку	Представники	Основні ідеї
Географічна школа	Ш. Монтеск'є Г. Бокль Л. Мечніков Ж. Реклю Ф. Ратцель та ін.	Політичні та соціальні явища обумовлюються географічними умовами (клімат, флора і фауна, характер місцевості, родючість ґрунту, розташування країни та її розмір).
Расово-антропологічний напрямок	Ж. Ляпуж Ж. Габію О. Аммон та ін.	Існує безпосередній зв'язок соціального становища окремих людей та їх груп за анатомофізіологічними ознаками людини (розмір і форма черепа, зріст, колір волосся та ін.). Білії расі належить монополія на розум, лише вона здатна організувати цивілізоване життя.
Соціал-дарвінізм	Г. Спенсер Л. Гумплович У. Самнер та ін.	Соціальний розвиток ототожнюється з біологічною еволюцією; декларується принцип природнього відбору, а соціальний прогрес розглядається як довічна боротьба за існування, що дає шанс найсильнішому продовжити свій рід.
Організмична школа	О. Конт Г. Спенсер А. Смулл П. Лілієнталь Р. Вормс А. Стронін та ін.	Суспільство – живий соціальний організм, так само як і біологічний, має хвороби – “соціальні хвороби” (відхилення чи порушення в системі соціального організму, які викликаються змінами в “клітинах” суспільного організму – індивідах)
Психологічний напрямок	Л. Уорд Ф. Гіддінгс З. Фрейд та ін.	Соціальні явища обумовлюються психологічними чинниками (інстинктами, прагненнями, імпульсами, що належать до підсвідомості людини і передаються генетичним шляхом) Наслідкування (люди) – ключовий соціальний механізм взаємодії людей і утворення суспільства.

Головні напрями розвитку соціології ХХ ст.

Назва напрямку	Представники	Основні ідеї
Функціоналізм	Т. Парсонс Р. Мертон	Суспільство – складна система, частини якої (підсистеми) тісно пов'язані поміж собою і виконують спеціалізовані функції. Частини, елементи структури функціонально доповнюють одна одну і не можуть існувати самостійно. Соціум існує виключно на основі домовленості, згоди з приводу суспільних цінностей та норм.
Символічний інтераціоналізм	Дж. Мід Г. Блумер Е. Гофман та ін.	Змістом соціальних процесів є взаємодія індивідів в групі і суспільстві. Індивід з'єднується з суспільством через взаємозв'язок з іншими людьми. Спілкування між людьми здійснюється за допомогою особливих засобів-символів (жест, мова, знактощо).
Феноменологія	Ч. Кулі А. Шюц П. Бергер Т. Лукман та ін.	Соціальна реальність настає для суб'єктів дії як існуючий до них інтерсуб'єктивний світ. Лише завдяки вихованню і навчанню, нагромадженню досвіду, взаємодії з оточуючим світом людина може залучитися до цього світу, що дозволяє їй ставити перед собою реальні цілі і досягати їх. Перехід від почуттєвого досвіду (незначних об'єктів) до логічного впорядкування і визначення значущих об'єктів відбувається у свідомості кожної людини, а потім у взаємодії між індивідами.
Етнометодологія	Г. Гарфінкель	З метою розуміння актуальних фактів і явищ учасники соціальної взаємодії використовують характерні для різних соціальних класів, груп і організацій методи їх інтерпретації. Розуміння веде до встановлення стабільної структури взаємодії, яка забезпечує нормальний (з точки зору учасників) розвиток подій. Етнометоди нормативно-структурні детермінанти діяльності не "усвідомлюються" як такі, але "утворюються" кожний раз спочатку. Соціолог зобов'язаний враховувати власну залежність від світу повсякденності і формулювати опис практичних дій як на професійному рівні, використовуючи формальні способи соціологічного пояснення, так і на рівні повсякденного життя.
Неофункціоналізм	Дж. Александер П. Коломі Р. Мюнх С. Айзенштадт Ю. Хабермас та ін.	Суспільство – це історично визначена соціальна система і конкретний життєвий світ. Життєвий світ – це нематематизований горизонт значень, який становить підвалини життєвого досвіду людини. Цей горизонт складається із попереднього запасу знань, зосередженого в культурі, і, перш за все, в мові. Соціальна еволюція полягає в розвитку позитивних здібностей людини. Головне в людській дії – визначення людиною свого ставлення до об'єктивного світу і відмінностей між самою дією і світом.

Назва напрямку	Представники	Основні ідеї
<i>Структуралізм</i>	К. Леві-Строс Ж. Лакан Ч. Пірс та ін.	Суспільство є первинним відносно індивідів. Існують соціальні структури, які не спостерігаються і на яких базуються соціальні феномени, що спостерігаються. Естетичні, психологічні, етнографічні, історико-культурні утворення – це сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, суть яких визначається не їх власним змістом або зовнішніми зв'язками, а їх місцем в соціальній системі. Об'єктивність в соціумі представлена мовою, в якій структури (людський розум, суспільство тощо) існують і функціонують споконвічно і формуються незалежно від волі і бажання людей.
<i>Постструктуралізм</i>	Р. Барт М. Фуко Ж. Дерріда та ін.	Мова – єдинопредатний фундамент для пізнання, а також для дій та існування. Теоретичне знання – це дискурсивна форма, що породжує тексти. Світ є таким, яким він є, не через якийсь єдиючий фактор, а завдячуючи відмінностям, що лежать у його підґрунті. Вивчення емпіричних текстів веде до розуміння того, що відбувається у світі, більше, ніж будь-які емпіричні дослідження. Завдання соціології полягає не в пошуку єдиних принципів та законів існування цього світу, вивчення його відмінностей.
<i>Конфліктологія</i>	Ч. Мілс Л. Козер Р. Дарендорф та ін.	В основі соціального життя лежать інтереси. Соціальне життя включає примус, який породжується соціальною напругою. Будь-який соціологічний аналіз має цінність лише в тому випадку, коли він торкається боротьби за владу між конфліктуючими класами, між тими, хто управляє, і тими, ким управляють. В будь-якій соціальній системі, яка складається із різноманітно-пов'язаних частин, виявляються дисбаланс, напруга, конфлікти. Соціальний конфлікт – це страхуючий клапан системи, який дозволяє через наступні реформи й інтегративні зусилля на новому рівні приводити соціальний організм у відповідність до умов, що змінились.
<i>Технократизм</i>	Т. Веблен Д. Бернхем Д. Гелбрейт Д. Белл Й. Масуда та ін.	Державна влада має належати технічним спеціалістам (інженерам, технікам, організаторам виробництва, а також ученим), які тільки й здатні приймати політичні рішення на справжній науковій основі і в інтересах всього суспільства. В ієрархійній структурі суспільних відносин фундаментом є технологічні, науково-технічні відносини, а над ними надбудовуються соціально-політичні, духовні відносини.

Тема 2. Історія розвитку соціології в країнах західної Європи, США та в Україні

Дев'ять тез Е. Гіденса на майбутній розвиток соціології

Теза перша	Розширення діапазону оцінок сучасності буде відбуватися за рахунок поглибленого соціологічного аналізу культури.
Теза друга	Замість дослідження суспільства дедалі необхіднішим стає перенесення акцентів на дослідження систем держав із притаманними їм взаємозв'язками і взаємодією, на вивчення, насамперед, національної держави як втілення суспільства.
Теза третя	Актуалізується ретельне вивчення світової системи з такими її ключовими аспектами, як зростаюча складність міжнародного поділу праці, розподіл влади, міжнародний військовий порядок
Теза четверта	Зростаюча системність світу і взаємозалежність складових його частин тому особливить майбутнього стану соціології, як розмивання традиційних меж між різними соціогуманітарними науками. Соціологія дедалі тісніше взаємодітиме з антропологією. Хоча перша вивчає "нас", а друга "їх", шораз відсутнішою стає потреба дослідження спільного світу культури, який об'єднує все існуюче розмаїття. Соціологія буде зближуватися з історією, з політичними та економічними науками
Теза п'ята	Зростатиме участь соціології у формуванні соціальної політики та її активність у впровадженні реформ.
Теза шоста	Зростатиме роль соціальних рухів у розвитку суспільства, таких як екологічний, жіночий і рух за мир тощо.
Теза сьома	Тіснішим стане зв'язок теорії і практики в соціології, їх взаємопов'язаність.
Теза восьма	Відбудеться уніфікація теоретичної мови соціології в умовах наявного нині (тобто причинності) теорій, ідей і концепцій. В ХХІ ст. соціологія досягне синтезу, остаточно відмовившись від натуралізму та інших спроб пояснення соціальних явищ зовнішніми щодо соціуму засобами. Новий синтез відмовиться також від пояснення наявної поведінки, що автоматично випливає із соціальних причин. Він буде спиратися на детальні емпіричні дослідження суспільства і людської діяльності. Саме нове емпіричне знання слугуватиме основою нових теоретичних пояснень мінливого світу.
Теза дев'ята	Навіть в умовах досягнення консенсусу і нового синтезу соціологічних теорій соціологія і в майбутньому залишатиметься предметом суперечок та дискусій. Ця постійна внутрішня дискусійність всередині соціології допомагатиме їй розвиватися, уникаючи догматизму, тобто перетворення її положень у незмінні й застигли, такі, що не відповідають дійсності. Соціологію і надалі критикуватимуть зовні, особливо люди, що незадоволені результатами соціологічних досліджень, бо ці соціологічні дані часто-густо відкривають мало приємні істини, на які так хочеться закрити очі.

Соціологічні погляди українських мислителів XIX - поч. XX ст.

Ім'я соціолога	Основні ідеї
<p>М. Драгоманов (1841 - 1895)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Соціологія є, перш за все, казкою про суспільство, його еволюційний розвиток. ❖ Такі сфери суспільного життя як економіка і соціальні відносини, підлягають органічній еволюції, а зміни в державній і політичній сферах еволюціонують залежно від двох перших. ❖ Суспільний прогрес – це якісна характеристика розвитку суспільства Шляхи можуть набувати мирних і немирних форм. ❖ Коли сусіди України переймуться федеральними ідеями, ніхто не буде більш настирливим прихильником федерації, як українці. ❖ Завдання України – зайняти достойне місце в загальноєвропейському домі.
<p>С. Подолинський (1850 – 1891)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Одним із вимірів соціальної стратифікації і умов соціальної мобільності є приналежність до певної нації. ❖ Людство, як доводять мальтузаниці, не подвоюється через кожні п'ятдесят років, а існуюча бідність не є наслідком збільшення населення на землі. ❖ Поряд з боротьбою за існування діє і закон зростання солідарності людей. ❖ В громаді, збудованій на основі солідарності, дарвіністський закон виявлятиме себе в тому напрямку, що висуватиме на перші позиції в науці, мистецтві, в сфері морального вдосконалення найбільш розвинутих осіб. ❖ Причинами соціальної диференціації є, насамперед, привласнення панівним класом додаткової вартості. ❖ Важливу роль у розумінні сутності соціальних змін відіграє природнича наука.
<p>Ф. Вож (1847 - 1918)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Соціологія як наука про суспільне життя разом з соціальною та передісторичною антропологією, етнологією, етнографією є складовою однієї науки – антропології. ❖ Хронологічно виникненню соціології передують геологія, палеонтологія і біологія. ❖ Закони розвитку біології переносяться на суспільство і дають підстави зробити висновок що всі суспільні явища і форми виникли не внаслідок впливу на них зовнішніх сил, а є результатом повільного ступеневого розвитку зародків фізичної природи людини. ❖ Цілковита однаковість фізичної природи людини зумовлює однамітність соціальних явищ, а різні умови довкілля зумовлюють їхню різноманітність.
<p>М. Зібер (1844 – 1888)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Еволюційний порядок суспільних відносин зумовлюється поступом економічних відносин, а всі політичні, юридичні і духовні явища в суспільстві є надбудовою над економічними відносинами. ❖ В умовах випадкового і неспостійного характеру праці та споживання, відсутності шляхів сполучення між різними племенами особа фактично позбавлена свободи.
<p>Б. Кістяківський (1868 - 1920)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Перенесення природничо-наукового мислення в соціологію не дозволяє пізнати особливості соціального світу, які відрізняють його від світу природи. ❖ Реальність, яку має вивчати соціологія, крім економічних відносин, свідомості та її уявлень, дії людей, зумовлена соціальною дійсністю та її культурними формами. ❖ Галузь соціології – це галузь достовірного в соціальних явищах, а тому її точка зору полягає не у визначенні різних можливостей, а в установленні необхідного.

Тема 2. Історія розвитку соціології в країнах західної Європи, США та в Україні

Автор	Зміст
<i>М. Максимович</i> (1804 – 1873)	◆ Пізнання природи і суспільства має ґрунтуватись на результатах наукового дослідження “суворо аналітичного і обережно синтетичного, а тому позитивного”
<i>Д. Журавський</i> (1813 – 1856)	◆ Соціальні фактори детермінують емпіричний матеріал
<i>Л. Яснопольський</i> (1813 – 1857)	◆ Завдання соціології – аналіз соціальної структури суспільства, загальних потреб і прагнень індивідів, об'єднаних у соціальні групи, тенденції їх розвитку
<i>М. Костомаров</i> (1817 – 1895)	◆ Припущення не можуть бути істиною, якщо не підтвердяться очевидними фактами. ◆ Суспільство має поступальний розвиток і поворот історії назад неможливий. ◆ Закономірністю поступального розвитку суспільства є зростання свободи особи
<i>П. Куліш</i> (1819 – 1897)	◆ Теорія хуторянства: - принцип подвійності людини, двох природ, двоякого ества Душа, “серце” людини і “зовнішнє” ество перебувають у боротьбі між собою, - хуторянське життя – життя природне, і лише воно дає можливість відкинути все зайве, непотрібне
<i>О. Стронін</i> (1826 – 1889)	◆ Будь-яке суспільство (державна організація, сім'я) має пірамідальну будову: на вершині – активна меншість – аристократія, внизу – більшість, демократія, у середині – тимократія. Така будова потрібна не лише для руху (подібно до того, як летить зграя пташок), але і для рівноваги порядку
<i>О. Козлов</i> (1831 – 1901)	◆ Прогрес не може привести людство до щастя ◆ Існування щастя без його протилежності – нещастя – пушта абстракція
<i>В. Антонович</i> (1834 – 1908)	◆ Позитивне в українській нації – вважати за етичне все те, що справедливо, а політичним ідеалом – правду, громадську правдивість, рівноправність, яка притаманна для українських асоціацій (чумаштва, рибальства, чабанства) ◆ Культура не в змозі знищити природжені схильності людини, вона має сприяти їх позитивному розвитку
<i>О. Потебня</i> (1835 – 1891)	◆ Мова – механізм, який породжує мислення. Кожен акт мовлення є творчим процесом. Думка проявляється через мову
<i>В. Лесевич</i> (1837 – 1905)	◆ Суспільні явища неминуче підпорядковані природним законам ◆ Методи соціологічного вивчення: спостереження, досвід, порівняння. ◆ Галузями соціології є філософія, історія, політекономія, філософія історії ◆ Прогрес – прагнення до ідеалу, який виявляється у людяності. ◆ Головним елементом прогресу є розумова діяльність, яка проходить етапи інстинкту, умоспглядання і досвіду. ◆ Необхідною умовою впровадження в життя результатів розумової діяльності є свобода
<i>М. Хлебніков</i> (1840 – 1880)	◆ Людина живе в створеному нею ідеальному світі цивілізації. ◆ Людська цивілізація не є розвитком розуму, а тільки нагромадженням знань
<i>К. Грушевська</i> (1900 – 1943)	◆ На індивідів впливають соціальні фактори, тому вони перебувають у залежності від соціальної структури суспільства
<i>Л. Олесевич</i> (1921 – 1983)	◆ Необхідність соціального планування підприємств та регіонів

Автор	Зміст
В. Іконников (1841 – 1923)	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Соціальні науки вивчають людину не тільки як продукт природи, а і як витвір культури. Вони досліджують явища, що виникли внаслідок духовних прагнень людини, її здатності до цінування людських ідеалів
І. Оршанський (1851 – ?)	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Згідно із законом трьох стадій розумового розвитку людства вирізняються три етапи життя людини дитинство – фетишизм, юність – метафізика, зрілість – позитивізм ◆ Інтелектуальний розвиток уявляється як перехід від пасивного сприйняття через априорну дедуцію до досвідної індукції
В. Данилевський (1852 – 1939)	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Суспільне життя розвивається за біологічними законами ◆ Людські якості і функції вишого порядку (розуму) легше піддаються спотворенню і виродженню, ніж первинні (почуття)
М. Грот (1852 – 1899)	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Причина розвитку – взаємодія, а результат його – пристосування предметів один до одного. Три типи розвитку: прогрес, регрес, інгрес. ◆ Соціальний прогрес – це низка змін, що приводять до посилення й доосналення способів дії енергії людини у взаємодії з природою, до зростання задоволення і зменшення страждань
І. Фрэнко (1856 – 1916)	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Предметом соціології є еволюція суспільства, розвиток суспільної праці, думок, вірувань і культурних явищ ◆ Існує єдиність законів розвитку природи і суспільства
М. Грушевський (1866 – 1934)	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Виконавши історико-соціологічний аналіз минулого, ми знайдемо шлях до розуміння сучасних процесів, а також майбуття ◆ Некоректним є застосування законів у природно-науковому розумінні до пізнання соціальної реальності ◆ Соціальний прогрес зумовлюється передусім протистоянням і змаганням протилежних прагнень до колективізму, з одного боку, та індивідуальності, самодостатності – з другого ◆ Існує коливальна динаміка суспільної еволюції на відміну від позитивістського уявлення про суспільний прогрес як висхідний рух по прямій лінії
О. Мицук (1883 – 1943)	<ul style="list-style-type: none"> ◆ У суспільно-економічному процесі одні явища відбуваються стихійно, поза волею суб'єкта і не можуть бути раціоналізовані, а інші – згідно зі свідомою волею і підлягають раціоналізації ◆ Суспільний розвиток має тенденцію до все більшої раціоналізації
В. Винниченко (1880 – 1951)	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Законом усього існуючого є рух. Стримують його пануючі класи, пригноблені прагнуть просування вперед. Протилежні прагнення зумовлені різним соціальним становищем. Згідно з політико-соціальною концепцією “колектократії” для порозуміння, гармонійної співпраці, ліквідації експлуатації необхідно соціально-економічну структуру суспільства перебудувати на правдиво-кооперативну суспільну форму
В. Липинський (1882 – 1931)	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Населення країни поділяється на національну аристократію і громадянство, а громадянство на класи і стани, які перебувають у вічній боротьбі
М. Шаповал (1882 – 1932)	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Соціологічний аналіз українського суспільства дає підстави для розуміння сучасного стану суспільства на українських землях ◆ Соціологія – найбільш загальна наука про суспільство (людську поведінку і суспільні взаємини). Вона здатна об'єктивно (правдиво) відтворити сутність суспільства, його структуру і взаємозв'язки між складовими елементами
М. Яворський (1884 – 1937)	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Соціологія досліджує основні закони історичного процесу, а історична наука вивчає виявлення цих діючих законів у конкретних історичних, географічних та економічних умовах
А. Звоничка (1897 – 1924)	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Основою людського життя є спілкування між індивідами, під час якого твориться “тканина” суспільства, формується культура, розвивається особистість ◆ Процес спілкування передбачає набуття індивідом відомостей (соціалізацію), узагальнення таких відомостей (особисту типологізацію), припущення про наявність подібних узагальнень в інших індивідів (очікування), узгодження спільної діяльності ◆ Традиція – регулюючий механізм збереження соціального зв'язку
О. Бочковський (1884 – 1939)	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Господарський розвиток і природне багатство залежить від природних умов країни. Однак “земля – це сцена, а народ – митець, що гірше чи краще творить свою історію”

Тема 2. Історія розвитку соціології в країнах західної Європи, США та в Україні

Новітня українська соціологія

Автор	Наукові інтереси
В. Астахова	Глобальні проблеми освіти, соціологія освіти, роль інтелігенції в суспільному прогресі
В. Бакров	Свідомість як об'єкт соціологічного аналізу, політичні та соціокультурні зміни у посттоталітарному суспільстві
В. Ворона	Удосконалення виробничих відносин, розвиток підприємницької діяльності, соціальний портрет підприємця
С. Войтович	Професійна орієнтація молоді, динаміка престижу та привабливості професій, відтворення професійної структури суспільства та процеси трудової мобільності
В. Болович	Соціологія громадської думки, методологія соціологічних досліджень
І. Іврилєнко	Соціологія освіти
В. Гайчєр	Сучасна соціологічна теорія, історія вітчизняної та зарубіжної соціології, історія соціологічної думки
М. Голваха	Трансформація суспільства, політична культура населення
В. Гордієнко	Участь робітників в управлінні виробництвом
К. Грищеню	Управлінська діяльність, соціальні резерви виробничих колективів, соціально-психологічні шляхи оптимізації виробничої діяльності, соціальні аспекти економічної реформи
О. Донченю	Формування потреб людини, споживачтво та формування особистості
М. Захарченко	Історія соціології
Н. Костеню	Теоретичні аспекти комунікативних процесів у сучасних суспільствах, методологія і техніка якісних і формалізованих (новтєнт-аналіз) засобів аналізу текстів преси і телебачення
М. Лукашевич	Адаптація та соціалізація людини
С. Макеєв	Соціальна структура суспільства, трудового колективу, проблеми соціальної мобільності.
І. Мартинюк	Життєве самовизначення молоді, механізм формування життєвих цілей особистості, соціологія громадської думки
Б. Нагорний	Промислова соціологія, соціологія управління, соціологія інноваційних процесів, соціологія кар'єри та конфлікту, методологія соціологічних досліджень
В. Ніколаєвський	Соціальні зміни, конфліктологія, соціологія культури громадська думка
О. Нельга	Етнічні відносини
В. Осювський	Трудова орієнтація молоді, престиж і вибір професій, концепція ідентифікації феномену громадської думки
В. Паніна	Концепція соціальної адаптації в умовах стабільного і нестабільного соціумів, чинники та закономірності формування способу життя, методологія соціологічних досліджень
В. Панютто	Структура міжособистісних відносин, кількісні методи соціологічних досліджень
В. Патрушев	Соціальні резерви трудових колективів, соціальні технології державного управління
В. Пилипенко	Соціальна регуляція трудової поведінки, економічна соціологія
В. Піддубний	Ціннісні орієнтації робітничої молоді, керівництво, соціальне управління виробничим колективом

Новітня українська соціологія

Автор	Наукові інтереси
В.Піча	Соціологія культури. Культура вільного часу, соціологія сім'ї, соціологія книги і читання, методологія соціологічних досліджень
Н.Победа	Використання вільного часу, виробничий колектив і культура робітника, потреби і реальна поведінка
О.Погорлий	Історія розвитку соціології в XIX – XX ст.
В. Подшивалкіна	Соціологічна діяльність, розробка та впровадження соціальних технологій, соціотехнологічна регуляція діяльності індивідів і соціальних груп в організаціях
В.Полторах	Соціальна ефективність організації праці й управління, формування та роль громадської думки
І.Попова	Соціологічна концепція стимулювання праці через урахування соціально-філософських і соціологічних підходів до трудової діяльності
І.Прибиткова	Безробіття, соціальний захист знедолених груп, бідність населення, новітні еміграційні процеси
А.Ручка	Ціннісні орієнтації молоді, стимулювання та мотивація праці, соціологія культури
М.Сакада	Соціальне управління, керівництво і лідерство, відносини між робітниками і роботодавцями, стимулювання та мотивація праці
Ю.Сасню	Трудові ресурси, експертні оцінки в соціологічних дослідженнях
Л.Сидоренко	Соціологія освіти
Л.Сохань	Особистість, її життєвий шлях, формування життєвої програми, механізми досягнення успіху та життєствердність
В.Судаков	Теорія і методологія соціологічного пізнання, соціальних технологій та соціальної бази
Є.Суїменко	Управління й керівництво, підприємництво та приватизаційні процеси, економічна соціологія, соціологія праці
В.Тарасенко	Формування і розвиток соціальних потреб, соціальне споживання та споживачтво, пізнавальні технології в соціології
А.Хоронжий	Економічна соціологія, соціологія управління, аналітична соціологія
В.Хмельню	Теорія макросоціальних структур і процесів та соціології особистості
Ю.Чернецький	Соціологія освіти, менеджмент, маркетинг, державне та регіональне управління
Н.Черниш	Етніосоціологія, соціологія культури, теоретична соціологія
В.Чорноволеню	Престиж професій, соціально-професійна орієнтація молоді, відтворення структури трудової зайнятості
М.Чурилов	Методика соціологічних досліджень, політична культура населення
М.Шульга	Міжетнічні відносини, формування особистості у сфері етнічної культури, інтеграції поліетнічного суспільства
О.Якуба	Соціальна структура, соціальні інстинкти, соціальна активність, особа в системі соціальних зв'язків
Ю.Яковеню	Теорія і методологія соціології

2.3. Опрацювання фрагментів текстів зарубіжних і вітчизняних соціологів

Ф.Г. Гіддінгс

Точне знання суспільства... належить до наших нещодавніх найновіших надбань...

Перші спроби наукового спостереження та класифікації соціальних фактів і дійсного їх узагальнення дійшли до нас у "Республіці" та "Законах" Платона та в "Політиці" Аристотеля, однак, все це було лише першими спробами. Втім, у цих творах суспільство в цілому розглядається як таке, що організоване у громадянську спільноту або у державу, тоді як у часи Римської імперії, у Середньовіччі та у добу Просвітництва всі наукові дослідження соціальних явищ були вкрай фрагментарними. Деякі з цих досліджень мали економічний характер, другі – юридичний, треті – церковний, четверті – політичний. Жоден дослідник не намагався змалювати асоціативну та соціальну організацію в усій її повноті, жоден не доклав зусиль, щоб зрозуміти конкретне життєве ціле. Лише у поточному столітті наукові методи були систематично застосовані для рішення цього об'ємного завдання.

Слово "соціологія" було вперше використане Огюстом Контом у його "Курсі позитивної філософії" у значенні широкої соціальної науки, що є складовою позитивної філософії. Конт першим чітко побачив необхідність очищення елементів цієї науки від усіляких сторонніх матеріалів, ідей та методів, першим звів у одне поняття всі дійсно необхідні елементи. Платон і Аристотель ніколи не відокремлювали політику від етики або науку політики від мистецтва політики. У вісімнадцятому столітті політична наука була безнадійно перемішаною із революційним духом. Ані Гоббс, ані Монтеск'є, ані економісти не вивчали суспільство в усіх його видах і, незважаючи на вплив Юма, котрому Конт зобов'язаний усім істинним в його понятті причинності, соціальні пояснення залишались ще значною мірою теологічними та метафізичними.

...Отже, Конт першим пролив раціоналістичне світло на цю необлаштованість, стверджуючи, що суспільство має розглядатись як неподільний організм, і намагаючись обґрунтувати науку про соціальні явища в їх повноті – як науку позитивну за її методами, засновану на широкому спостереженні за фактами і як науку, раз і назавжди відокремлену від політичного мистецтва та революційних цілей. Соціологія в уявленні Конта має цілковито відповідати соціальній фізиці, оскільки завдання соціології має полягати в відкритті природних причин і природних законів суспільства і у вилученні з історії, політики та економіки усіх метафізичних і надприродних слідів, на зразок того, як були вони вилучені з астрономії та хімії. Конт вважав, що, дотримуючись позитивного методу, соціологія могла б стати у достатній мірі наукою передбачення, яке вказує на ходу прогресу.

Після Конта соціологія розвинулась, головним чином, завдяки працям тих осіб, котрі достатньо відчували всю силу вчення, яке назавжди змінило поступ наукового мислення. Еволюційне пояснення природного світу розповсюдилось на усі сфери знання. Закон природного відбору і розуміння життя як процесу пристосування живого організму до оточуючого середовища зробилися душею сучасних біології та психології... Наука, що відстежила життя від протоплазми до людини, не могла зупинитись на поясненні його внутрішньої будови. Вона повинна

була ознайомитися також із її різноманітними зовнішніми відносинами, з етнічними групами, з природними людськими спільнотами і з усіма тими явищами, котрі виявлялись у них, а також дослідити, чи не є все це продуктом всесвітньої еволюції. Тому ми знаходимо натяки на еволюційне пояснення соціальних відносин не лише у ранніх творах Герберта Спенсера, але й також у творах Дарвіна і Геккеля... Втім, такі натяки достатньо показували, де мають лежати деякі підвалини нової науки...

Поняття суспільства як організму у Спенсера є більш визначеним, ніж у Конта. На думку Спенсера, суспільство є організм, котрий існує не лише у вигляді простої фантастичної аналогії, як у “Левіафані” Гоббса, але й у дійсності, не лише морально, але також і фізіологічно, оскільки в будові суспільства спостерігається поділ праці, що переходить від окремих осіб на групи та організації цих осіб. У ньому є підживлююча система, що складається з промислових груп; розподільча система, що складається з торгових дій; регулююча система, що складається з політичної та релігійної діяльності. Спенсер докладає чималі зусилля, щоб показати, що етичний прогрес і щастя роду людського залежать від цієї функціональної організації суспільства, однак він не розвиває настільки повно, наскільки ми могли б бажати, думку Платона, котрий знаходив у соціальному розподілі праці підвалини і дійсний тип етичного життя і, таким чином, прокладав шлях для розуміння суспільства як засобу вдосконалення людської особистості.

Хоча Спенсер не зовсім задовольняє нас у цьому відношенні, він, проте, залишає достатню визначеність у питанні об’єднання соціальної організації із всесвітнім фізичним процесом...

Треба визнати, однак, що найважливіші твори з соціології є цілковито відкритими для наукової критики, з якою виступають ті, хто не вірить у можливість загальної науки про суспільство. Соціологія... виступила із тим, щоб пояснити суспільство як ціле, проте не зуміла досягти єдності у методі. Вона справила враження, що соціальна наука є наукою загальною, але не взаємопов’язаною, що вона може змалювати суспільство у його цілісності лише шляхом переліку усіх його частин і що вона неодмінно повинна зазнати невдачі при поясненні підвалин його єдності.

Можна було б вважати, що соціологія, беручи до уваги ці критичні зауваження, передасть усі суб’єктивні пояснення іншим наукам, а сама обмежиться виробленням об’єктивного пояснення. Але це означало б цілковиту відмову від будь-якої претензії на те, щоб звести до єдності соціальні явища...

У значній мірі завдяки економічній думці склалася загальна думка, ніби взаємодопомога і поділ праці слугують ознаками саме суспільства. Однак насправді взаємодопомога і поділ праці спостерігаються і серед клітин і органів живого організму так само, як серед членів суспільства, тоді як соціальні відносини часто не мають жодних ознак кооперації. Доки хибна думка, ніби соціальні відмінності могли бути відкриті в органічних або економічних фактах, не втратила будь-якого значення серед вчених, доти не могло бути справжнього прогресу. Думка ця втратила усю свою силу завдяки спробам декотрих обдарованих вчених глибше порушити цю проблему.

Професор Людвіг Гумплович зробив спробу довести, що істинні елементарні соціальні явища – це конфлікти, змішування та асиміляція різнорідних етнічних груп. Новиков, проводячи узагальнення ще далі, стверджує, що соціальна ево-

Тема 2. Історія розвитку соціології в країнах західної Європи, США та в Україні

люція є по суті прогресивним видозміненням конфлікту союзом, внаслідок чого сам конфлікт перетворюється з боротьби фізичної на боротьбу інтелектуальну. Професор Де-Греф, поглянувши на питання зовсім інакше, знаходить розпізнавальну ознаку суспільного явища у договорі і вимірює суспільний прогрес відповідно до заміщення примусової влади свідомою згодою. Габріель Тард у своїх оригінальних і цікавих дослідженнях, які відбилися на сфері психологічних та соціологічних ідей, доводить, що первинний соціальний факт полягає у наслідуванні, у явищі, котре передусє будь-якій взаємодопомозі, поділу праці та договору. Професор Еміль Дюркгейм, не погоджуючись із висновком Тарда, намагається довести, що суттєвий соціальний прогрес, а отже і першопочаткове соціальне явище, полягає у підпорядкованості кожного індивідуального розуму зовнішнім по відношенню до нього видам дії, думки та почуття.

З усіх цих письменників Тард та Дюркгейм безсумнівно ближче за всіх підійшли до вирішення питання про сутнісну природу соціальних явищ та до встановлення першого принципу соціології. Вони мали розбіжності щодо розуміння одне одного, але для неупередженого читача цих авторів цілком зрозуміло, що обидва вони дивляться з різних точок зору на явища, тісно пов'язані між собою; професор Дюркгейм розглядає вплив, котрий справляє множинність індивідуальних розумів на одиничний розум; Тард – відповідь-наслідування багатьох індивідуальних розумів на заразливий винахідливість одного...

Соціологія віднині має піти правильним шляхом з тієї ж причини, котра, на думку Спенсера, утримує й людство на його належному шляху, і саме тому, що вона досліджує усі інші хибні шляхи”.

Джерело: Ф.Г. Гіддінгс. Основания социологии. - М., 1898. - С. 5 – 18.

Запитання для роздумів

1. У творах яких прохосоціологічних авторів, за версією Ф. Гіддінгса, до нас дійшли перші спроби наукового спостереження та класифікація соціальних фактів і дійсного узагальнення?
2. У якому творі і якого автора вперше було вжито, за Ф. Гіддінгсом, слово “соціологія”?
3. Хто, на думку Ф. Гіддінгса, є автором поняття суспільства як організму.
4. Дайте оцінку, за версією Ф. Гіддінгса, вкладу в теоретичну соціологію Л. Гумпловича, Е. Дюркгейма, Новікова, Г. Тарда.

С.Л. Франк

“...Чи є суспільство нічим іншим, як назвою для сукупності і взаємодії між собою окремих людей, нічим іншим, як штучним, тобто, суб’єктивним, сумуванням реальності окремих людей, яке здійснюється нами, чи суспільство є певною, справді об’єктивною, реальністю, що не вичерпується сукупністю індивідів, котрі до неї належать? Щоб не сплутати цього суто теоретичного питання із питаннями і суперечками практичного і оцінного характеру, ми будемо вживати для позначення двох можливих тут напрямків не суспільні терміни, на кшталт “індивідуалізму” і “колективізму” (котрі є досить багатозначними), а суто абст-

рактно-філософські (хоча й дещо складні та незвичні) терміни “сингуляризму” (або “соціального атомізму”) та “універсалізму”.

Ці два напрямки постійно змагаються і змінюють одне одного в історії соціально-філософської думки. Соціальні погляди Платона і Аристотеля, а також частково і стоїків, носять характер “універсалізму”. Для Платона суспільство є “великою людиною”, певною самостійною реальністю, яка має свою внутрішню гармонію, особливі закони своєї рівноваги. За Аристотелем, не суспільство походить від людини, а навпаки, людина походить від суспільства; людина поза суспільством є абстракцією, реально неможливою так само, як неможливою є жива рука, відокремлена від тіла, котрому вона належить. Для стоїків суспільство постає взірцем тієї світової, космічної єдності, котра пронизує і охоплює будь-яку множинність; навіть саму природу, всесвіт, весь світ вони розглядають як певне суспільство – “державу богів та людей”.

Але вже в античній думці ми знаходимо й зворотний напрямок сингуляризму або “соціального атомізму”. Він зустрічається вже у софітів (у наведених Платоном соціально-етичних міркуваннях ритора Тразимаха і Каллікла про суспільство і владу як про вираження боротьби між класами і окремими людьми). В якості цілком завершеної теорії це виражено в Епікура і в його школі, для котрої суспільство є нічим іншим як результатом свідомої згоди між окремими людьми щодо облаштування спільного життя.

З того часу ці два погляди пронизують собою всю історію соціально-філософської думки. Середньовічний християнський світогляд по суті універсальний – частково тому, що він філософськи спирається на неоплатонізм і аристотелізм, а частково і насамперед тому, що принаймні церкву він мав осмислювати як справжню реальність, як “Тіло Христове”. Починаючи з доби Ренесансу і особливо у XVII та XVIII ст. знову розвивається сингуляризм. Гассенді і Гоббс поновлюють матеріалістичний атомізм Епікура, а разом із ним і соціальний атомізм. Гоббс, хоч і вважає суспільство “Левіафаном”, величезним цілим тілом, підкреслює, що це – тіло штучне, утворене для подолання природної роздрібненості на окремі індивіди, “війни всіх проти всіх”. У XVIII ст. переважає уявлення про суспільство як про штучний результат “суспільного договору”, свідомої згоди між окремими людьми. У реакції початку XIX ст., після складного досвіду французької революції та занепаду разом з цим раціоналістичного індивідуалізму XVIII ст., знову відроджуються ідеї соціалістичного універсалізму; вони з великою глибиною та переконливістю розвиваються у Франції Жозефом де Местром, Бональдом, Балланшем, потім Огюстом Контом, котрий у своїй “Соціології” знову висунув окреслене вже Паскалем уявлення про людство як про єдину людину, в Англії – Едмундом Борком, в Німеччині – в філософії права Гегеля, у поглядах Савіні і заснованої ним історичної школи права. Однак ця ідейна перемога універсалізму була лише тимчасовою. Подальший політичний розвиток, успіхи лібералізму і демократії були пов’язані в теорії суспільства із новим пробудженням соціального атомізму. Так звана “класична школа” політичної економії виходить із “сингуляристичної” точки зору. Потрібно особливо відзначити, що і соціалізм, всупереч своїм політичним традиціям, теоретично майже завжди спирається на соціальний атомізм. Соціалізм – подібно до соціальної теорії Гоббса – саме тому вимагає примусового “усуспільнення”, начебто насильницького зовнішнього зчеплення або склеювання в одне ціле частинок суспільства – окремих

Тема 2. Історія розвитку соціології в країнах західної Європи, США та в Україні

людей, що уявляє собі суспільство онтологічно в його “природному” стані, саме як хаотичну юрбу та анархічне зіткнення її окремих індивідуальних елементів. Таким є, наприклад, характерне вчення К.Маркса про “анархію виробництва”; із цим, щоправда, у марксизмі непослідовно сполучається універсалістичне вчення про справжню реальність “суспільних класів”.

У літературі останнього півстоліття ми знову зустрічаємо постійну боротьбу цих двох напрямків. Низка соціологів, починаючи зі Спенсера, розвиває “універсалістичну” теорію суспільства як біологічного організму..., але нашоухується на різку критику з боку протилежної тенденції. У французькій соціології універсалісти Дюркгейм та Еспінас змагаються з сингуляристом Тардом. У німецькій соціально-філософській літературі радикальний сингуляризм перемагає в австрійській економічній школі. Сингуляристом постає і Георгіммель у своїй “Соціології”. Останнім часом із великою глибиною знов обґрунтовує універсалізм економіст і соціаліст філософ Отмар Шпанн. У російській соціально-філософській думці, починаючи від слов’янофілів, переважно панував універсалізм, що відповідав, як зазначено, і церковній традиції; з різким обґрунтуванням сингуляризм виступив в політичній економії і загальній соціальній філософії П.Б.Струве.”

Джерело: С.Л. Франк. Духовные основы общества. Введение в социальную философию. - Париж, 1930. - С. 60 – 64.

Запитання для роздумів

1. Який характер носять соціальні погляди Платона і Аристотеля?
2. Що означає за визначенням Т. Гоббса, термін “левафан”?
3. Хто є автором уявлення про людство як про єдину людину?

М.М.Ковалевський

“Не все, що дійшло до нас від старовини, має з цієї причини вважатись скарбом народної мудрості; поруч із істинами вціліли і забобони або, точніше, упередження. До таких необхідно віднести уявлення про те, що свобода і рівність перебувають між собою в необхідному органічному протиріччі.”

Джерело: Вехи. Интеллигенция в России. Сб. статей. - 1909 – 1910. - М., 1991. - С. 270.

Запитання для роздумів

1. Чому М. М. Ковалевський вважає, що не все, що дійшло від нас від старовини, має з цієї причини вважатись скарбом народної мудрості?
2. Чому свобода і рівність, за версією М.М. Ковалевського, перебувають між собою в протиріччі?

Ф.Енгельс

“Історичний матеріалізм” – поняття, яке застосовується для позначення “того погляду на хід всесвітньої історії, котрий остаточну причину і рушійну силу всіх важливих історичних подій знаходить в економічному розвитку суспільства, у змінах способу виробництва і обміну, у поділі суспільства, що звідси випливає, на різні класи і у боротьбі цих класів між собою.”

Джерело: Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т.22. - С. 306.

Запитання для роздумів

З якою метою Ф. Енгельс застосував поняття “історичний матеріалізм”?

Т. Парсонс

“Загалом соціологи відмовились від колишніх суперечок щодо пріоритету тих або інших факторів у процесах соціальних змін. Так, питання про придатність теорії економічного детермінізму нині втратило значення реально важливої проблеми. В принципі, всі фактори, що впливають на поведінку людей, починаючи від фізичного середовища і біологічного складу населення через психологічні, економічні, правові та інші інтрасоцієтальні фактори і завершуючи факторами культурної системи, заслуговують на детальне дослідження в якості факторів соціальних змін. При цьому багато що залежить не лише від конкретного випадку, але й від характеру проблеми зміни, що розглядається.

Свої перші кроки соціологія робила під великим впливом еволюційних ідей – згадаємо хоча б цілком відмінні одне від одного підходи Огюста Конта і Герберта Спенсера. Потім протягом приблизно усієї першої половини нашого століття соціологи, за винятком Макса Вебера, відкидали ці ідеї, що було безпосередньо пов’язане із загальною атмосферою, пануючою в антропології. Найостаннішим часом окреслилось однозначне відродження інтересу до еволюційних ідей, – інтересу, котрий цілковито поділяється й авторами цих рядків. Цьому відродженню багато у чому сприяли подальший розвиток і зміцнення зв’язків між біологічними і соціальними науками, все переконливо свідчило про те, що їх неподільна єдність як “наук про життя” носить фундаментальний характер. Якщо це справді так, то настільки фундаментальна концепція, як концепція еволюції, не може бути спільною для обох категорій наук. Цей поновлений інтерес до еволюції тісно пов’язаний із швидким зростанням за останній час обсягу порівняльних досліджень.”

Джерело: Американская социология / Под ред. Т. Парсонса. - М., 1972. - С. 377.

Запитання для роздумів

- 1. Кого з соціологів, на думку Т. Парсонса, відносять до прихильників еволюційних ідей?*
- 2. Які науки, за Т. Парсонсом, мають неподільну єдність як “науки про життя”?*

П. Сорокін

Глава IX. Стисла історія соціології і характеристика найголовніших напрямків в сфері соціологічної думки

Історія соціології

Торкнемося у двох словах історії соціології як науки. Формально вона веде свій початок від часів Огюста Конта. Він уперше запропонував назву соціології

Тема 2. Історія розвитку соціології в країнах західної Європи, США та в Україні

для нашої науки, чітко і визначено вказав на її місце серед інших наук і окреслив її систему. Однак елементи і окремі питання цієї дисципліни задовго до Конта порушувались і вирішувались низкою мислителів. Суспільне життя людей здавна привертало до себе увагу останніх. Розробкою та вивченням його з різних точок зору займалися і мислителі Сходу, і філософи Давньої Греції, і юристи Римської імперії, і середньовічні богослови і філософи, і арабські вчені, і історики давнього і нового часу, і моралісти, - одне слово, безліч мислителів, котрі розробляли у своїх працях ті або інші питання суспільного життя. З великої кількості цих імен слід відзначити імена Платона, Аристотеля, Тита Лукреція Кара, блаженного Августина і Томи Аквіната, арабського вченого Ібн-Хал-дуна, імена Макіавеллі і Гвіччардіні, Бодена і Віко, Монтеск'є та Тюрго, Руссо та Кондорсе, Мальтуса і Ад.Сміта, Гердера і Сен-Сімона. Їхніми працями та низкою інших письменників був підготовлений ґрунт для появи соціології в якості самостійної науки.

Згідно з Ог.Контом, соціологія є наукою про порядок і прогрес суспільства. Місце, яке вона посідає серед інших наук, визначається класифікацією наук О.Конта. Розташовуючи основні науки у порядку зростання складності об'єктів, які вони вивчають, і в порядку зменшення спільного в обсязі останніх, він наводить низку таких наук: математика, астрономія, фізика, хімія, фізіологія і соціологія. Кожна наступна дисципліна цієї послідовності вивчає предмети менш загальні і більш складні, ніж попередня. Соціологія, відповідно, має своїм об'єктом найбільш складний і найменш загальний предмет.

Визначивши її місце серед інших наук, Конт окреслює її основний абрис; він поділяє її на дві частини: на соціальну статистику, що відповідає анатомії і вивчає умови рівноваги або порядку людського суспільства, і на соціальну динаміку – фізіологію суспільства, що вивчає закони розвитку і прогресу людського суспільства.

Після Конта розробка соціології продовжувалась як у працях вчених, котрі займалися дослідженням окремих сторін суспільного життя, так і у працях мислителів, котрі себе присвятили розробленню соціології як такої. Імена Спенсера, Кете, Мілля, Букля і багатьох інших осіб невід'ємно пов'язані із історією соціології. При цьому, як і слід було очікувати, виявився взаємний зв'язок між прогресом окремих наук та соціологією: поступ біології і біологічних наук сприяв удосконаленню соціології та соціологічних наук, розвиток цих останніх мав своїм результатом прогрес соціології; і навпаки: прогрес цієї останньої мав сприятливий вплив на розвиток і наукове удосконалення перших.

Характеристика найголовніших шкіл у галузі соціології

У даний час соціологія просунулась далеко вперед у порівнянні з тим, чим вона була в часи Конта. Однак складність предмета, що вона вивчає, і нескінченні труднощі, які трапляються під час розроблення соціальних питань, обумовили те, що досі немає ще єдиної, прийнятої усіма системи соціології, досі між соціологами існують серйозні розходження щодо низки важливих питань; інакше кажучи, і до нашого часу в галузі соціологічної думки існує не один, а багато напрямків, що по-різному розуміють і завдання соціології, і питання, які вона вивчає, і способи пояснення соціальних явищ та ін. Цей факт не повинен нас бентежити. Розходження – річ нормальна не лише для молодих наук, що починають своє існування, але й для наук розвинених, що чітко окресленні і обчислюють своє

існування сотнями років. Треба пам'ятати, що “із зіткнення думок народжується істина”. В результаті в процесі боротьби різних соціологічних шкіл потрохи народжуються спільні пункти згоди, встановлюються загальнообов'язкові теоремами, зростає “науковий корпус” соціології. Класифікація авторів на ті чи інші групи – річ умовна. Найбільш доцільним я вважаю нижче наведене групування соціологів в окремі течії. В залежності від того, які явища визнаються тим чи іншим соціологом фундаментальними для соціальних явищ, можна розрізнити три основні школи: 1) біологічну; 2) психологічну; 3) автономно-соціологічну.

Біологічна школа, частково в особі Спенсера, а особливо в особі Новикова, Лілієнфельда, Йоффе та ін., стверджує, що соціальні явища за своєю сутністю є явищами біологічними. Що суспільство – це організм, що соціальні процеси тотожні біологічним процесам, що, нарешті, перші слід пояснювати принципами і законами біології. Одне слово, згідно з біологістами, соціологія є лише розділом біології.

На відміну від цього напрямку психологічна школа в соціології висуває інше положення. Вона, в особі Тарда, Уорда, Болдіна і багатьох інших соціологів, наголошує на психічній природі суспільних явищ. Згідно з нею суспільство само по собі є психічне явище; його “думою” є обмін ідеями, почуттями, вольовими прагненнями, тобто суто психологічними актами. Поза ними – немає суспільства. Ось чому соціальні закони – це закони людської психіки; ось чому основою соціології має бути психологія, ось чому автори цієї школи намагаються всі соціальні явища оголосити даними індивідуальної або масової психології.

Нарешті, соціологічна школа розходиться з обома попередніми напрямками. В особі Дюркгейма, Леві-Брюле, Де-Роберті, Зімеля та ін. вона висуває тезис повної автономності соціології і своєрідності соціальних явищ. Так, в основі соціальних явищ лежать явища біологічні, говорить ця школа, але з цього не випливає, що соціальні явища є простим видом явищ життя. Адже в основі явищ життя лежать процеси фізико-хімічні. Але з цього не випливає, що життєві явища тотожні останнім. Навіть якби цілковито вдалось звести життєві явища до фізико-хімічних, то й тоді б біологія продовжувала існувати, бо явища життя залишались би своєрідним видом фізико-хімічних явищ. Те саме доводиться сказати і про відношення соціології до біології. Спроби звести соціальні явища до біологічних досі залишались даремними. Перші різко відрізняються від других. Тому не можна соціологію перетворити на простий розділ біології. Не можна суспільні факти звести до суто біологічних. Не можна суспільство ототожнювати із організмом. Неплідними постають спроби пояснити суспільне життя одними лише біологічними законами. Перше має свою закономірність, відмінну від других. Ось чому соціологія має право на самостійне існування, незалежне від біології.

З іншого боку, ця течія змагається й проти спроб звести соціологію до психології. На протилежність психологічному напрямку “соціологи-автономісти” говорять: хоча соціальні явища і мають переважно психічну природу, з цього ще не випливає, що соціологія повинна ґрунтуватись на психології, що факт суспільності є похідним від психіки, що суспільні процеси – просте виявлення процесів індивідуальної психіки, що соціальні закони тотожні законам останньої. Все виглядає якраз навпаки, говорить соціологічний напрямок. Не суспільність є продуктом психіки, а сама психіка – свідомість, ідеї, воля, розум – виникла з надр суспільності, взаємодії біологічних істот; без суспільності ані поява, ані зростан-

Тема 2. Історія розвитку соціології в країнах західної Європи, США та в Україні

ня свідомості не були б можливими; отже, саму психіку доводиться пояснювати суспільністю, а не навпаки. Не соціологія повинна спиратись на психіку, а друга на першу як на основну науку. Не закони індивідуальної психології здатні пояснити суспільні процеси, а навпаки, лише законами останніх можна зробити зрозумілим явище індивідуальної психіки. Такою є позиція “соціологістів” стосовно психологічної течії.

Такими постають три основні напрямки сучасної соціології, які виокремлюються в залежності від розуміння ними природи суспільних явищ.

Такою є одна з класифікацій сучасних соціологічних течій. Поруч із нею може бути наведена й інша, що покладає в основу свого поділу принцип “фактора” або тієї сили, котра певним соціологом визнається головною причиною суспільних явищ, дією котрої він пояснює всі соціальні процеси.

З цієї точки зору всі соціологічні теорії можна поділити на дві основні групи: 1) на теорії, що намагаються всі суспільні явища звести і пояснити дією одного фактора або, принаймні, виділяють із низки факторів один головний і основний. Назвемо їх теоріями монічними; 2) на теорії, котрі пояснюють суспільні явища дією багатьох факторів і не вирізняють із них жодного в якості головного. Це будуть теорії плюралістичні.

“Моністи”

Більшість соціологічних теорій за своїм типом до останнього часу належали до першої категорії, монічної. Найголовніші з них такі. 1) Одні, на зразок Ріттера, Рацеля, Демолена, Л. Мечникова, в якості головного фактора уявляли географічні умови (Географічна школа в соціології). На їх думку, характер суспільних явищ, історія того чи іншого народу насамперед обумовлювалися характером географічного середовища і умовами останнього. 2) Другі, на зразок Гобіно, Лапужа, Аммона, Гумпловича, Вольтмана та ін., таким фактором вважають антропологічно-расові властивості людини (антропологічно-расова школа). Вся історія є для них насамперед боротьбою рас, цією боротьбою пояснюються долі народів, прогрес і регрес, революції й реакції, їй зобов’язані своєю появою і право, і релігія, і господарські інститути тощо. Одне слово – антропологічно-расовий чинник – перший та найголовніший для цієї школи. 3) Треті, як Маркс, Енгельс, Лоріа, частково Де-Греф та ін., головним фактором вважають економічний фактор: характер виробництва та стан техніки (школа економічного або історичного матеріалізму). 4) Четверті, на зразок Конта, Де-Роберті, частково Букля, не кажучи вже про багатьох представників в французькій філософії XVIII ст., таким чинником вважають ідеї, знання (школа соціологів-інтелектуалістів). 5) П’яті, наприклад, Кідд, головним чинником визнають релігію. 6) Шості – ті або інші суто психічні явища, наприклад, прагнення до насолоди, уникнення страждань (Йорд, Паттен) або ж наслідування (Тард), або ж воління (Вундт та волонтаристи). 7) Сьомі, на зразок Коста, основним фактором вважають зростання населення.

Такими є головні види монічних теорій у соціології.

“Плюралісти”

Поруч із наведеними існує чимало плюралістичних систем соціології, що пояснюють соціальні явища сукупною дією багатьох факторів і відмовляються проводити раз і назавжди поділ факторів на головні та другорядні. До прибічників цієї течії належить чимало соціологів, котрі працюють у сфері окремих соціаль-

них дисциплін. А також і теоретиків загальної соціології. До цієї категорії належать Дюркгейм, Леві-Брюль, Парето, Еллвуд, Ковалевський, Кареев, Зіммель, Петражицький та ін.

Всі вони сприймають історичне явище не як рівняння із одним невідомим, а як на рівняння з багатьма невідомими, котрі неможливо вирішити за допомогою одного фактора.

Після усього сказаного вище немає потреби критикувати “моністів”. Ми вказали на їх помилки, і все попереднє слугує їх суцільною критикою.

Такими є, у стислому викладі, основні течії сучасної соціології.

Окресливши їх, вкажемо тут, що у даний час суперечки різних шкіл та напрямків втрачають свою колишню гостроту. Втрачають тому, що від “філософствування” соціологія переходить до вивчення фактів, до точного спостереження, до копітного аналізу. На такій стадії роботи місце суперечок, часто порожніх, заради того чи іншого “принципу”, на додаток до неясного та неточного, займає питання: чи правильно констатовано зв’язок даних явищ? Чи правильно проведено спостереження? Чи точними є висновки автора? Якщо відповіді будуть позитивними, дослідження соціолога будуть науковим викладом, незалежно від того, психологіст він чи біологіст, моніст чи плюраліст. Ці назви та підрозділи радше стосуються минулого, аніж сучасного стану соціології. Але ознайомитись з ними все ж не завадить.

Джерело: П. Сорокін. Общедоступный учебник по социологии. - М., 1992.

Запитання для роздумів

1. *Імена яких соціологів П. Сорокін пов’язує із історією соціології?*
2. *Які найголовніші плани у галузі соціології називає П. Сорокін?*
3. *Хто є, на думку П. Сорокіна, “моністами”, “плюралістами” в соціології?*

2.4. План семінарського заняття (2 год.)

1. Становлення і розвиток класичної соціології.
2. Сучасна західна соціологія: основні напрями і проблеми.
3. Соціологічні ідеї представників української суспільної думки другої половини ХІХ — початку ХХ ст.
4. Соціологія в Україні в 20-30-х роках.
5. Українська соціологія сьогодні: стан, проблеми і перспективи.

2.5. Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт

1. Соціологічна концепція Е.Дюркгейма.
2. Соціологія М.Вебера.
3. Соціологія П.Сорокіна.
4. Соціологічні погляди М.М.Ковалевського.

Тема 2. Історія розвитку соціології в країнах західної Європи, США та в Україні

5. Соціологічні погляди І.Франка.
6. М.Грушевський і українська соціологія.
7. Розвиток української соціологічної думки в еміграції.
8. М.Шаповал як соціолог.
9. Основні досягнення емпіричної соціології ХХ ст.
10. Найбільш впливові напрями соціологічної теорії ХХ ст.

2.6. Завдання і вправи

1. Проаналізуйте основні соціологічні погляди Ф. Тьоніса.
 2. В чому полягає суть “прозуючої соціології” М. Вебера?
 3. Розкрийте зміст основних течій соціологічного психологізму.
 4. Розкрийте зміст терміну “біхевіоризм”.
 5. Яке місце займала “аналітична школа” в соціології ХХ ст.?
 6. Які є відмінні риси Чиказької школи?
 7. Розтавте правильно (згідно з контівською ієрархією наук) наступні терміни: “соціологія”, “астрономія”, “математика”, “біологія”, “фізика”, “хімія”.
-
8. Охарактеризуйте методи наукового дослідження, які запропонував Дж. Міль.
 9. Розкрийте основний зміст доктрини людських відносин.
 10. Дайте порівняльний аналіз основних теоретичних напрямів західної соціології ХХ ст.
 11. Дайте оцінку особливостей становлення соціологічної науки в Україні.
 12. Назвіть представників української соціологічної думки ХІХ ст.
 13. Охарактеризуйте основні етапи розвитку української соціологічної думки.

2.7. Тести

1. Термін “соціологія” запропонував і вперше використав у своїх творах:

а) Г. Спенсер;	б) Е. Дюркгейм;
в) К. Маркс;	г) О. Конт.
2. “Батьком” соціології є:

а) М. Вебер;	б) К. Маркс;
в) Г. Спенсер;	г) О. Конт.
3. Шеститомну працю “Курс позитивістської філософії” написав:

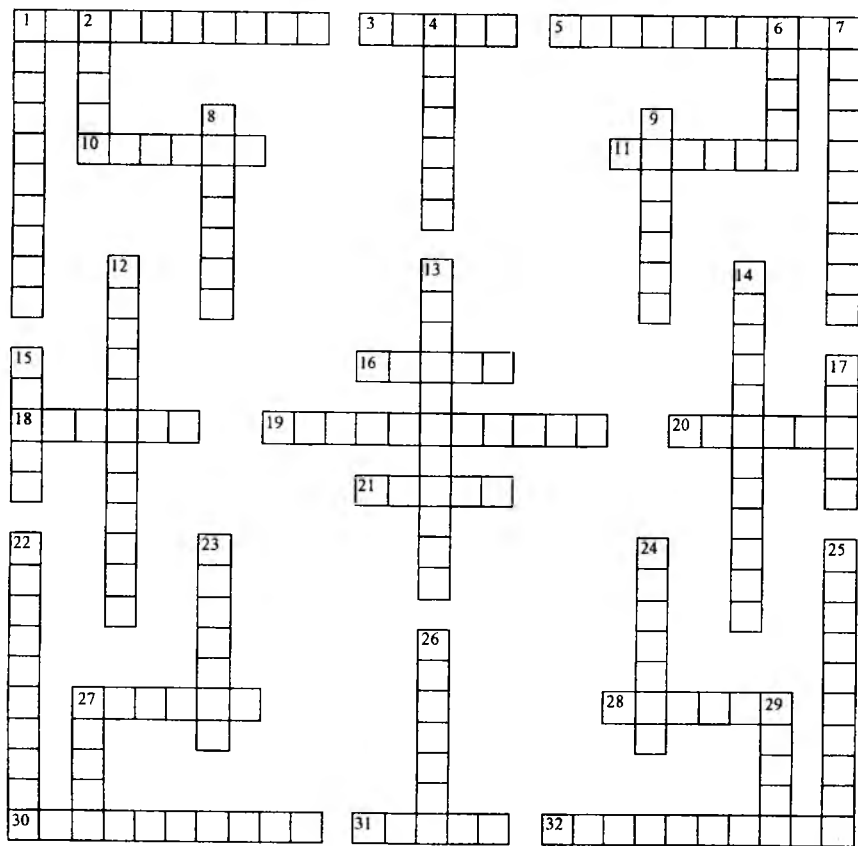
а) Г. Спенсер;	б) М. Вебер;
в) Дж. Міль;	г) О. Конт.
4. Органічний напрям в соціології заснував:

а) О. Конт;	б) Г. Спенсер.
-------------	----------------

2.8. Кросворди

Кросворд 1 "Історія західної соціології"

По горизонталі:

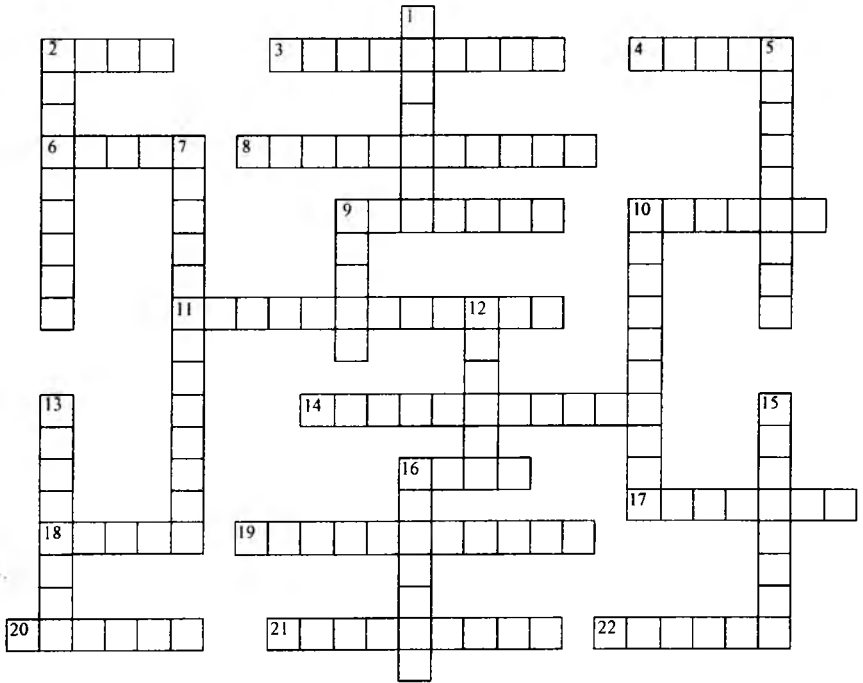
1. Перша наука із класифікації наук за О. Контом.
3. Представник біоорганіцистської школи.
5. Вид ресурсів за Е. Гідденс.
10. Умисне позбавлення себе життя, одна з форм відхилення поведінки.
11. Представник географічного детермінізму.
16. Творець психоаналізу.
18. Окрема кількість психологічної енергії, яка знаходить розрядку в сексуальній діяльності.

19. Стадія розвитку людського інтелекту за О. Контом.
20. ... Гідденс (нар. 1938 р.).
21. Німецький соціолог, політичний діяч, революціонер, філософ, автор "Капіталу" (1864 р.).
27. Механізм соціального ... – теорія Дж. Хоманса і П. Блау.
28. Наука, яка входить до класифікації О. Конта.
30. Друга наука із класифікації наук.
31. Видатний франко-бельгійський вчений, математик, астроном, соціолог, автор математичних методів обробки соціальної інформації.
32. Напрямок в соціології, який заснував Г. Спенсер.

По вертикалі:

1. Один із типів особистостей за характером їх пристосованості до соціального оточення у праці "Польський селянин у Європі та Америці".
2. Американський соціолог і психолог, засновник Чиказької школи.
4. Представник географічного детермінізму.
6. Німецький соціолог, філософ і історик, основоположник розуміючої соціології і теорії соціальної дії.
7. Об'єднання в одне ціле.
8. ... Сорокін (1889 - 1968).
9. Автор теорії соціальної структуризації.
12. Вид солідарності за Е. Дюркгеймом.
13. Один із важливих напрямів психології і позитивістської соціології, який набув поширення у 20-ті рр. у США і предметом свого дослідження вважає поведінку людини.
14. Один із типів особистостей за характером їх пристосованості до соціального оточення у праці "Польський селянин у Європі та Америці".
15. Представник географічного детермінізму.
17. Соціальна група, яка є меншістю, що визначається в деякому відношенні "вищою" через свою владу над іншими групами.
22. Стадія розвитку людського інтелекту (за О. Контом).
23. Видатний американський соціолог, засновник теорії соціальної дії і системно-функціонального напрямку в сучасній соціології.
24. Видатний російський і американський соціолог XX ст..
25. Польський філософ і соціолог, один із представників так званого гуманістичного напрямку в соціології XX ст..
26. ... Спенсер (1820-1903).
27. ... Конт – засновник соціології.
29. Представник расово-антропологічного напрямку.

Кросворд 2 "Представники української соціологічної думки"

По горизонталі:

2. Український історіософ, професор Ніжинського історико-філологічного інституту; вважав соціологію і психологію науками про надорганічні явища; основна ідея – ідея розвитку; виділив 4 підрозділи соціології.

3. Український публіцист-емігрант, дав соціолого-синтегичні визначення права на духовні і матеріальні надбання на рідних землях і на збереження власної ідентичності і духовних цінностей на еміграції.

4. Український письменник, історик, етнограф. Автор соціальної історії хуторянства на основі роздумів на тему міста і села, в яких говорив про подвійність природи людини і висуває антитези “серце - розум”, “місто - хутір”.

6. Політичний діяч, письменник, автор першої Конституції України (1710) на основі ідеї демократичного ладу, української державності.

8. Громадський і політичний діяч, історик, соціолог. Створив у Відні Український соціологічний інститут, автор праці “Початки громадянства (генетична соціологія)” (1921).

9. Український фізіолог, досліджував біологічні, фізіологічні, логічні, рефлексологічні аспекти суспільного життя, заклав початки “соціофізіології”.

10. Соціограф, його праці публікувалися в часописі МТШ “Студії з поля суспільних наук і статистики” (1902 - 1912).

11. Український історик, етнограф, соціолог, політичний діяч; вважав соціологію наукою про організацію і еволюцію суспільства, розвинув вчення про прогрес і солідарність.

14. Перший український соціологічний часопис, що видавався Українським інститутом громадознавства (1925 - 1927).

16. Етнограф, соціолог, антрополог. Соціологію вважав частиною антропології, яка вивчає громадське життя, а суспільні явища – це результат розвитку фізичної природи людини.

17. Український соціолог, президент “Coysic - Gallup”, діапазон наукових інтересів - методика соціологічних досліджень, вибірна, спектральна поведінка.

18. Український просвітник XVIII століття.

19. Соціолог, психолог, автор праці “Родина і душа народу”; досліджував психічну структуру українського характеру, роль сім’ї в формуванні етнічної ментальності.

20. Публіцист, літературний критик, політик, автор ідеології вольового націоналізму.

21. Перша жінка-соціолог в сфері українського соціологічного знання; основна одиниця соціологічного аналізу, на її думку, - “соціальний зв’язок”.

22. Український письменник, соціальний мислитель, громадський діяч. Предметом соціології визначав еволюцію суспільства, рушійною силою якого є боротьба за існування; основна одиниця суспільного життя – громада. К. Манінг назвав його “скульптором модерної української нації”.

По вертикалі:

1. Політичний діяч доби Центральної Ради, соціолог; в листопаді 1924 заснував у Празі Український інститут громадознавства.

2. Філософ, критик позитивізму Конта, висунув концепцію зближення науки і релігії, професор Київського університету у 1851 – 1886 рр.

5. Соціолог, філософ, громадський і політичний діяч; досліджував роль інтелігенції в українському суспільно-політичному житті. Автор праць: “Галичанство” (1958), “Загублена українська людина” (1954), “Душа і пісня” (1956).

7. Український правознавець, соціолог, політичний діяч. Висунув вчення про право як соціальне явище, яке виклав у праці “Соціальні науки і право” (1916).

9. Економіст, соціолог; досліджував форми організації первісного суспільства, вказував на вплив економічного фактора в розвитку суспільного життя.

10. Український вчений, проводив дослідження з соціопсихології та колективної рефлексології.

12. Український філософ, історик, професор Київського університету, створив систему панпсихізму, вивчав сутність прогресу, критик позитивізму.

13. Політолог, соціолог, філософ; спеціаліст з публік релейшнз, досліджує вплив НТР на спосіб життя. Основні праці : “Спосіб життя і НТР” (1980), “Основи публік релейшнз”.

15. Соціолог-емігрант, працював в галузі соціології культурних процесів.

Тема 2 Історія розвитку соціології в країнах західної Європи, США та в Україні

16. Філософ, політолог, соціолог; редактор і співавтор першого в Україні видання "Соціологія: короткий енциклопедичний словник" (1998).

2.9. Література з теми

1. *Американская социологическая мысль: Тексты.* - М., 1994. (П.М. Блау, Б. Скиннер, Дж. К. Хоманс, Ф. Знанецкий, Р. Макайвер, Н. Бирнбаум, Г. Маркузе, Ч. Миллс, Г. Блумер, Дж. Мид, Дж. Морено, Ф. Гиддингс, Ч. Кули, У. Томас, П. Сорокин, Р. Мертон, Т. Парсонс, А. Шюз).

2. *Американская социология: Перспективы, проблемы, методы /* Ред. Г.В. Осипов. - М., 1972. (А. Инкельс, Дж. Э. Девис, Э.С. Хьюз, Т.М. Миллз, П.М. Блау, Э. Дж. Рейс-младший, Ч.Тилли, П.Ф. Лазаревельд, Р. Макгвинис, Э.Ф. Воугел, М. Трой, Н. Дж. Смелзер, С.М. Липсет).

3. Арон Р. *Этапы развития социологической мысли.* - М., 1993.

4. Бурлачук В., Молчанов М., Степаненко В. *Біля витоків соціологічної думки в Україні.* - К., 1995

5. Вебер М. *Избранные произведения.* - М., 1990.

6. Вебер М. *Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика.* - К., 1998.

7. Ворона В.М. *Соціологічна наука і суспільство /* Вісник НАН України. - 2001. - №6.

8. Громов Й. А., Мецкович А. Ю., Семенов В. А. *Западная теоретическая социология.* СПб., 1996.

9. Депенчук Л. П. Б. О. *Кістяківський.* - К., 1995.

10. Дюркгейм. З. *О разделении общественного труда: Метод социологии.* - М., 1991.

11. Захарченко М. В., Погорілий О. І. *Історія соціології (від античності до початку ХХ ст.).* - К., 1993.

12. *История социологии в Западной Европе и США.* - М., 1993.

13. Кістяківський Б. О. *Проблема і завдання соціально-наукового пізнання /* Філософ. і соціол. думка. 1992. № 1—2; *Він же. В захисту права //* Вехи. Из глубины. - М., 1991.

14. Липинський В. *Листи до братів-хліборобів //* Історія філософії України. Хрестоматія. - К., 1993.

15. Мертон Р. *Про історію та систематику соціологічної теорії //* Філософ. і соціол. думка. - 1996. - № 7-8.

16. Монсон Пер. *Современная западная социология.* СПб., 1992.

17. *Очерки по истории теоретической социологии ХХ столетия.* - М.,

18. Піча В. М., Черниш Н. Й., Кондратик Л. Й. *З історії української соціологічної думки.* - Львів. 1995

19. Піча В.М. *Соціологія. Загальний курс.* - К., 2000.

20. Погорілий О. І. *Соціологічна думка ХХ сторіччя.* - К., 1996.

21. *Проблеми розвитку соціологічної теорії. Теоретичні проблеми змін соціальної структури українського суспільства: Наукові доповнення і повідом-*

лення II Всеукраїнської соціологічної конференції 19 квітня 2002 р., м. Київ. Соціологічна асоціація України; Інститут соціології НАН України. - К., 2002.

22. Проблеми розвитку соціологічної теорії. Трансформація соціальних інститутів та інституціональної структури суспільства: Наукові доповнення і повідомлення II Всеукраїнської соціологічної конференції / Соціологічна асоціація України, Інститут соціології НАН України / за ред. М.О. Шульги, В.М. Ворони. - К., 2003.

23. Ручка А.А., Танчер В.В. Очерки истории социологической мысли. - К., 1992.

24. Ручка А.О., Танчер В.В. Курс історії теоретичної соціології. Навч. посібник. - К., 1995.

25. Современная американская социология. - М., 1994.

26. Сорокин П. Социологические теории современности. - М., 1992.

27. Социологическая теория сегодня. - К., 1994.

28. Социология: Хрестоматия / Сост. Ю.Г. Волков, И.В. Мостовая. - М., 2003.

29. Соціологія: Підручник / За заг. ред. В.М. Пічі. - Львів, 2004.

30. Соціологія: терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник-довідник / За заг. ред. В.М. Пічі. - Львів, 2002.

31. Степаненко В. Українська соціологія в пошуках себе // Філософ. і соціол. думка. - 1993. № 11—12.

32. Танчер В. Валерстайн про виникнення соціології XXI століття: Запрошення до дискусії // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. - 2002. - №3.

33. Танчер В. Українська соціологія сьогодні – нелегкий шлях до теорії // Філософ. і соціол. думка. - 1993. - № 11-12.

34. Хто є хто в західній та вітчизняній соціології: Навч. соціолог. словник для студентів / Ред. В.М. Піча. - Львів, 1999.

35. Черниш Н. З історії розвитку української соціології в Україні // Современное пособие. - 1993. - №1.

36. Черниш Н. З історії розвитку української соціології та еміграції // Современное общество. - 1994. - №1.

2.10. Відповіді на тести

1. (r); 2. (r); 3. (r); 4. (б); 5. (б); 6. (б); 7. (б); 8. (в, ж, е, з); 9. (в); 10. (r); 11. (а, в, г, д); 12. (r); 13. (r); 14. (в).

2.11. Відповіді до кросвордів

Кросворд 1

По горизонталі: 1. Математика. 3. Вормс. 5. Алокативні. 10. Суїцид. 11. Рітгер. 16. Фрейд. 18. Лібідо. 19. Метафізична. 20. Ентоні. 21. Маркс. 27. Обміну. 28. Фізика. 30. Астрономія. 31. Кетм. 32. Органічний.

По вертикалі: 1. Міщанський. 2. Томас. 4. Ратцель. 6. Вебер. 7. Інтеграція. 8. Питирим. 9. Гідденс. 12. Механістична. 13. Біхевіоризм. 14. Егоїстичний. 15. Челен. 17. Еліта. 22. Теологічна. 23. Парсон. 24. Сорокін. 25. Знанецький. 26. Герберт. 27. Огюст. 29. Аммон.

Кросворд 2

По горизонталі: 2. Грот. 3. Рахманний. 4. Куліш. 6. Орлик. 8. Грушевський. 9. Зелений. 10. Гехтер. 11. Ковалевський. 14. "Суспільство". 16. Вовк Ф. 17. Чурилов. 18. Лодій. 19. Цимбалістий. 20. Донцов. 21. Звоницька. 22. Франко.

По вертикалі: 1. Шаповал. 2. Гогоцький. 5. Шлемкевич. 7. Кістяківський. 9. Зібер. 10. Гейманович. 12. Козлов. 13. Королько. 15. Чапленко. 16. Волович.

СУСПІЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА

СУТТЄВО

Після вивчення матеріалу теми Ви повинні

ЗНАТИ

- еволюцію уявлень про суспільство та його походження;
- особливості суспільства як сукупності історично сформованих способів і форм взаємодії і об'єднання (діяльності, відносин, поведінки, спілкування тощо) індивідів та їх груп;
- теоретичні підходи, які спеціалісти використовують при вивченні суспільства, його сутність, ознаки, типи тощо;
- специфіку соціологічного аналізу суспільства, основні поняття, якими оперує соціологія, досліджуючи суспільство.

ВМІТИ

- ☞ пояснити основний зміст поняття “суспільство як соціальна система”;
- ☞ розкрити відмінності між термінами “суспільство”, “державна”, “країна”;
- ☞ аналізувати погляди зарубіжних і вітчизняних соціологів на сутність, основні засади функціонування і розвитку суспільства як соціального феномена;
- ☞ охарактеризувати процеси трансформації сучасного українського суспільства, джерела і види соціальних змін, що в ньому відбуваються.

Ключові поняття та терміни

• протосуспільство	• еволюційні та революційні соціальні зміни
• суспільство	• фактори соціальних змін
• традиційне, або доіндустріальне суспільство	• еволюційні, циклічні, функціоналістські, конфліктні теорії соціальних змін
• індустріальне суспільство	• модернізація
• постіндустріальне суспільство	• органічна та неорганічна модернізація
• соціальні зміни	• соціальна система
• соціальний розвиток	• писемне суспільство
• структурні соціальні зміни	• дописемне суспільство
• процесуальні соціальні зміни	• складне суспільство
• функціональні соціальні зміни	• просте суспільство
• мотиваційні соціальні зміни	
• цивілізація	

3.1. Термінологічний словник

Протосуспільство - це тип суспільства, який виділяють за критерієм способу здобування засобів існування. Це найдавніший тип суспільства, в основі якого лежить полювання і збирання як спосіб здобування засобів існування. Це суспільство первісних мисливців та збирачів. Цей період в людській історії ще називають періодом людського стада.

Суспільство - особливий, надзвичайно складний вид організації соціального життя. Воно включає в себе всю багатоманітність стійких соціальних взаємодій, всі інститути та спільноти, що локалізовані в рамках конкретних державно-територіальних кордонів.

Дописемні та писемні суспільства - поділ суспільств за критерієм наявності писемності. Писемне суспільство - суспільство, де люди володіють абеткою та фіксацією звуку у матеріальних носіях: клинописних таблицях, берестяних грамотах, книгах, газетах, комп'ютерах. Відповідно, дописемне суспільство - суспільство, де люди не володіють абеткою та фіксацією звуку у матеріальних носіях.

Прості та складні суспільства - за критерієм чисельності рівнів управління та ступенів соціальної диференціації всі суспільства поділяються на прості і складні. Прості суспільства - це ті, де немає керівників та підлеглих, багатих та бідних (первісні племена), складні суспільства - це суспільства, де є кілька рівнів управління, декілька соціальних верств населення, що розташовуються зверху вниз із зменшенням доходів.

Традиційне, або доіндустріальне суспільство - це суспільство з малорухомими соціальними структурами, з таким способом соціокультурної регуляції, який базується на традиції.

Індустріальне суспільство - це суспільство, визначними характеристиками якого називають: (1) виникнення цілісної нації-держави, організованої на основі спільної мови та культури; (2) комерціалізація виробництва та відхід у минуле існування економіки натурального господарства; (3) переважання машинного виробництва та організація виробництва фабричного; (4) скорочення частки населення, зайнятого у сільському господарстві; (5) урбанізація населення; (6) зростання грамотності; (7) розширення виборчих прав населення та інституціалізація політики на основі масових партій; (8) застосування досягнень науки в усіх сферах життя, зокрема в індустріальному виробництві, і поступова раціоналізація соціального життя. Індустріалізм як спосіб виробництва з'явився в Англії приблизно 250 років тому, і відтоді поширився на всі країни світу, абсорбуючи та руйнуючи всі інші типи суспільств.

Постіндустріальне суспільство. Поняття вперше було запропоновано Д. Беллом у 1962 році. Белл говорить про те, що у суспільствах модерну теоретичні знання стають "осьовим принципом" суспільства і є джерелом інновації та формування політики.

Для постіндустріального (інформаційного або технотронного) суспільства характерно:

☒ висунення на перший план (після сільського господарства і промисловості) теоретичної сфери економічної діяльності - сфери послуг;

☒ індивідуалізація виробництва і споживання, визначення провідної ролі науки, знань, отримання і розповсюдження інформації, а також університетів, науковців, менеджерів;

☒ комп'ютеризація і відкритість суспільства, безперервна освіта і різке зростання творчого начала в праці, професіоналізму, відповідальності. Різницю стартових умов соціального просування визначають вже не расові, статеві або вікові відмінності, а освіта, досвід, майстерність, талант людини.

Соціальні зміни - це зміни в моделях культури, соціальної структури, соціальної поведінки. За допомогою поняття "соціальні зміни" позначаються зміни, що відбуваються впродовж деякого часу у соціальних спільнотах, групах, інститутах, організаціях і суспільствах, в їхніх взаєминах одне з одним, а також з індивідами. Перш за все треба усвідомити, в якому сенсі в соціології вживається термін "соціальні зміни", який соціологічний зміст цього терміна.

Структурні соціальні зміни - це зміни, які торкаються структур різноманітних соціальних утворень. Такими можна назвати зміни у структурі сім'ї (полігамна, моногамна, багатодітна, розширена, нуклеарна), у структурі будь-якої іншої спільноти - малої групи, професійної, територіальної, нації, суспільства в цілому, зміни в структурі влади, у структурі соціокультурних цінностей. До цього виду змін можна віднести структурні зміни соціальних інститутів (торгівлі, системи освіти, науки, релігії), соціальних організацій тощо.

Процесуальні соціальні зміни - це зміни, що торкаються соціальних процесів, ті, що відбуваються у сфері соціальних взаємодій та взаємовідносин різноманітних утворень: спільнотей, інститутів, організацій та особистостей, індивідів. Це відносини солідарності, напруженості, конфлікту, рівноправності та підпорядкування, які постійно знаходяться в процесі змін.

Функціональні соціальні зміни - зміни, що торкаються різноманітних функцій соціальних систем, інститутів, організацій. До функціональних змін можна віднести зміни у функціях законодавчої та виконавчої влади, зміни у функціях сім'ї як соціального інституту, зміни у функціях засобів масової інформації.

Мотиваційні соціальні зміни - це зміни у сфері мотивації індивідуальної та колективної діяльності. Ймовірно, що характер потреб, інтересів, мотивацій у поведінці та діяльності індивідів, спільнотей, різноманітних груп не залишається незмінним. Наприклад, при переході до ринкових відносин суттєво міняється мотиваційна сфера індивідів. На перший план виступають мотиви особистого грошового заробітку, прибутку, що впливає на їхню поведінку, мислення, свідомість.

Цивілізація. Для мислителів Просвітництва ідея цивілізації була нерозривно пов'язана з ідеєю соціального прогресу, а саме: з тріумфом раціональності над релігією, занепадом місцевих звичаїв та підйомом природознавства. Це поняття співвідносилось з розвитком абсолютистської держави і, внаслідок цього, із скороченням місцевих систем оподаткування, місцевої політичної автономії, а також із зростанням культурної одноманітності всередині держав.

Тема 3. Суспільство як соціальна система

Фактори соціальних змін - це специфічні фактори, які у взаємодії з іншими можуть спричинити зміни у всіх суспільствах. До них, як правило, зараховують: природне оточення; демографічні зміни (будь-які зміни чисельності населення); ідеї (системи вірувань або ідеології); події (щось непередбачуване, випадковий акт, який впливає на процес соціальних змін); людські дії (дії впливових лідерів або інших видатних осіб, соціальні рухи або колективна поведінка мас); технології (практичне застосування наукових знань як основне джерело соціальних змін).

Еволюційні, циклічні, функціоналістські, конфліктні теорії соціальних змін - теорії, які використовують для пояснення соціальних змін. **Еволюційні теорії** базуються на припущеннях, що суспільства поступово розвиваються (еволюціонують) від простих до складніших форм. **Циклічні теорії** соціальних змін фокусують свою увагу на циклічній природі змін, що виявляється в періодичному розквіті та занепаді цивілізації. **Функціоналістські теорії** зосереджуються на аналізі соціальної статистики, аргументовано доводять, що суспільство складається з незалежних частин, кожна з яких допомагає підтримати стабільність цілісної системи. Суспільство має можливість за допомогою культурних норм і цінностей підтримувати стан рівноваги та балансу. **Теорії конфлікту** проголошують основним джерелом соціального розвитку суперечність конкуруючих у суспільстві інтересів.

Модернізація - це приклад одного з найбільш значних соціальних зрушень. Вона охоплює кардинальні зміни соціальних інститутів та способу життя людей. Її основою виступає розвиток та поширення культури "модерніти": ринкових відносин, раціональних цінностей, розрахунку та орієнтації на грошовий успіх, бізнес.

На перший план висувуються технологічні та економічні тенденції у розвитку суспільства:

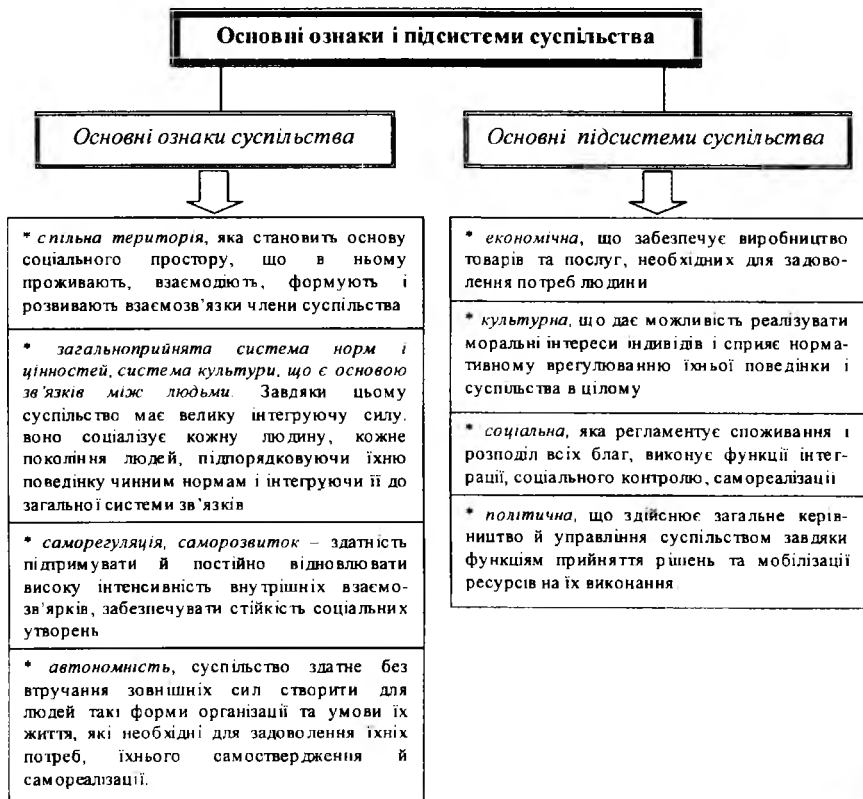
- перехід від простих традиційних методів виробництва (ткацтво вручну) до використання наукових знань та технологій (впровадження у виробництво механічних ткацьких верстатів);
- у сільському господарстві перехід від вирощування на невеликих земельних ділянках всього необхідного для власного споживання до створення комерційних сільськогосподарських підприємств у широкому обсязі. Це передбачає оплату за врожай наявними грошима, купівлю несільськогосподарської продукції на ринку, використання праці найманих робітників;
- в промисловості - заміна праці з використанням сили тварин і людей працюю машин, замість плугів з волами - трактори, якими управляють наймані робітники;
- урбанізація;
- вплив на суспільство нерелігійних ідеологій (комунізм, націоналізм);
- втрата сім'єю своєї "виробничої" функції. Родинні групи розпадаються на маленькі, нуклеарні сім'ї. Основою шлюбу стає особистий вибір, а не вимоги батьків;
- підвищення рівня грамотності населення, формування офіційних навчальних закладів;
- виникнення нових форм адміністративної організації (бюрократії, що пов'язані із державною службою).

Органічна та неорганічна модернізація. Органічна модернізація є моментом власного розвитку країни та підготована всім ходом попередньої її еволюції. **Неорганічна модернізація** являє собою відповідь на зовнішній виклик з боку більш розвинутих країн, це шлях "наздоганяючого" розвитку - спроби правлячої верхівки перебороти історичну відсталість та уникнути залежності від більш розвинутих іноземних держав.

Соціальна система - сукупність всіх суспільних відносин, зв'язаних певними чинниками.

Суспільство як цілісна система має свою внутрішню структуру, складається з певних підсистем, які взаємодіють одна з одною. Кожна підсистема складається, у свою чергу, із своїх власних блоків і елементів, які виконують свої функції цілісного соціального організму. Кожна соціальна система має чотири підсистеми, що відповідають чотирьом функціональним імперативам, а саме адаптації: (А), ціледосягнення (G), інтеграції (I) та підтримання латентно візиря (L). Ці чотири підсистеми можуть розглядатися на різних рівнях, тому основний AGIL візирець розглядається в економіці, у сфері державного ладу, у функціонуванні соціальної спільноти і в рамках інститутів соціалізації. В ході адаптації соціальних систем до внутрішнього та зовнішнього середовища їм доводиться у цілях підтримання свого існування стикатися зі всіма чотирма сферами проблем та вирішувати їх. Системи розвиваються шляхом все більшої диференціації своїх структур та досягнення більш високого рівня інтеграції частин.

3.2. Структурно-логічні схеми, таблиці і визначення

Суспільство - країна – держава

Суспільство	
Найбільше об'єднання людей з усталеними зв'язками між ними, різноманітною взаємодією, спільною територією, історією та культурою.	
Країна Відокремлена територія незалежного проживання даного суспільства зі своїми кордонами і суспільним устроєм	Держава Політична організація даного суспільства (країни) з певним режимом влади і органами управління.

Типологізація суспільств

Типологізація суспільств – це класифікація суспільств на основі визначення найважливіших і найсуттєвіших ознак, типових рис, які відрізняють одні суспільства від інших

Прості і складні суспільства

Суспільство	
Просте	Складне
<ul style="list-style-type: none"> ☒ Крово-родові зв'язки ☒ Родоплемінна організація суспільства ☒ Немає майнової диференціації в суспільстві ☒ Немає класів і держави 	<ul style="list-style-type: none"> ☒ Широкі і різноманітні зв'язки між людьми ☒ Соціальне розширення (класи, верстви, заможні – незаможні; ті, що управляють, і ті, ким управляють...) ☒ Багаторівневе управління суспільством через державу
Виникло - 50-40 тис. рр. тому	Виникло - 10-6 тис. рр. тому

Доіндустріальне та індустріальне суспільство

	Доіндустріальне суспільство	Індустріальне суспільство
1. Період виникнення	- 6 тис.р. тому	- 250 рр. тому
2. Ключова сфера економіки	Сільське господарство	Промисловість
3. Провідну роль у суспільстві займають	Церква і армія	Промислово-фінансові корпорації
4. Соціальна структура	Відносно проста: декілька статусів і ролей, декілька (окрім сім'ї) розвинутих інститутів	Складна: розмаїття статусів і соціальних ролей, багато розвинутих інститутів, таких як освіта, наука і т.п.
5. Статуси	В основному приписні	Зберігається частина приписних, але зростає кількість і роль набутих
6. Соціальні групи	Переважно первинні (персоналізовані, з тісними зв'язками)	Переважно вторинні (неперсоналізовані анонімні)
7. Розмір територіальних спільнот	Невеликі територіальні спільноти (села)	Великі територіальні спільноти (міста, урбаністичні агломерації)
8. Розподіл праці	Відносно невелика кількість критеріїв розподілу праці, в основному тих, що базуються на статевих або вікових параметрах	Більш досконала система розподілу праці, що базується на численних параметрах
9. Цінності	Традиційно орієнтовані, релігійні	Зорієнтовані на майбутнє, світські
10. Культура	Гомогенна: більшість людей поділяють спільні норми та цінності, обмежене коло субкультур	Гетерогенна: численні субкультури дотримуються різноманітних норм та цінностей
11. Технологія	Примітивна, ґрунтується, в основному, на м'язовій силі людей і тварин	Розвинута, ґрунтується, в основному, на енергії машин та механізмів.
12. Соціальні зміни	Повільні	Швидкі
13. Система управління	Примітивна - спадкова влада, правління старійшин	Складна - функціонують інститути управління, спеціальні органи управління

Основні риси постіндустріального (інформаційного) суспільства:

- Технічний базис - інформаційний
- Основа добробуту суспільства - знання
- Провідна галузь - сервіс (послуги)
- Масовий клас - менеджери
- Принцип управління - узгодження
- Соціальна структура - функціональна, сотова
- Політичний режим - демократичний
- Ідеологія - гуманізм
- Релігія - дрібні конфесії.

Види соціальних змін

Види соціальних змін	Структурні	Зміни, які торкаються структур різноманітних соціальних утворень
	Процесуальні	Зміни, що торкаються соціальних процесів
	Мотиваційні	Зміни у сфері мотивацій індивідуальної та колективної поведінки
	Функціональні	Зміни, що торкаються різноманітних функцій соціальних систем, інститутів, організацій

Фактори, що впливають на процес соціальних змін:

- Природне оточення
- Демографічні зміни
- Ідеї
- Події
- Людські дії
- Технологія.

Базові тези двох теорій, які пояснюють процес соціальних змін

Функціоналісти вважають, що:	Конфліктологи вважали, що:
1. кожне суспільство є відносно стабільним	1. суспільство перебуває у стані безперервних змін
2. суспільство є вдало інтегрованим цілим	2. кожне суспільство переживає конфлікт і напруженість
3. кожен елемент суспільства вносить свій вклад в його функціонування	3. кожен елемент суспільства вносить свій вклад в його зміну
4. кожне суспільство підтримує свою цілісність за рахунок спільних цінностей його членів	4. кожне суспільство підтримує свою цілісність, тому що одна частина його (еліта) панує над іншою (масою)

Технологічні та економічні тенденції у розвитку суспільства за умов МОДЕРНІЗАЦІЇ

- перехід від простих традиційних методів виробництва (ткацтво вручну) до використання наукових знань та технологій (впровадження у виробництво механічних ткацьких верстатів);
- у сільському господарстві перехід від вирощування на невеликих земельних ділянках всього необхідного для власного споживання до створення комерційних сільськогосподарських підприємств у широкому обсязі. Це передбачає оплату за врожай наявними грошима, купівлю несільськогосподарської продукції на ринку, використання праці найманих робітників;
- в промисловості - заміна праці з використанням сили тварин і людей працею машин, замість плугів з волами - трактори, якими управляють наймані робітники;
- урбанізація;
- вплив на суспільство нерелігійних ідеологій (комунізм, націоналізм);
- втрата сім'єю своєї "виробничої" функції. Родинні групи розпадаються на маленькі, нуклеарні сім'ї. Основою шлюбу стає особистий вибір, а не вимоги батьків;
- підвищення рівня грамотності населення, формування офіційних навчальних закладів;
- виникнення нових форм адміністративної організації (бюрократії, що пов'язані із державною службою).

3.3. Опрацювання фрагментів текстів зарубіжних і вітчизняних соціологів

Б. Спіноза

“Суспільство є дуже корисним та у вищій мірі необхідним не тільки для того, щоб забезпечити життя від ворогів, але і для збереження багатьох речей. Насправді, якщо би люди не мали бажання надавати допомогу один одному, то їм би не вистачило а ні уміння, ані часу підтримувати себе, наскільки це можливо. Адже не всі однаково до всього спроможні, і не кожний би був в стані приготувати для себе те, що він один більше за всіх потребує. Сил і часу, кажу, ні в кого б не вистачило, якби він один мав би орати, сіяти, жати, молотити, варити, ткати, шити та робити ще багато чого для підтримання життя. Я вже не кажу про мистецтво і науку, які також вкрай необхідні для вдосконалення людської природи.”

Джерело: Б. Спіноза. Избр произведения. В 2-х томах - М., 1957 - Т.2 - С. 78-79.

Тема 3. Суспільство як соціальна система

Запитання для роздумів

1. Чи погоджуєтесь Ви з автором ?
2. Чи всі причини утворення суспільства перераховані автором ?
3. Яку кардинальну соціологічну проблему піднімає автор у наведеній цитаті ?

Г.Зіммель

“Поняття “суспільства” має сенс, ймовірно, тільки в тому випадку, якщо воно так чи інакше протиставлено простій сумі окремих людей. Тому що, якщо би воно співпадало з останньою, то, ймовірно, воно могло би бути об’єктом науки тільки в тому сенсі, в якому, наприклад, “небо в зірках” може бути названо об’єктом астрономії, але насправді це лише поняття збірне, і астрономія встановлює тільки рухи окремих зірок і закони, які ними керують. Якщо суспільство є лише таким поєднанням окремих людей, яке є тільки результатом нашого способу розглянути його, а справжніми реальностями є оці окремі люди, то вони та їхні відносини утворюють справжній об’єкт науки, а поняття “суспільство” зникає. І насправді це, ймовірно, так. Адже відчутно існують тільки окремі люди та їхні стани та рухи: тому завдання може полягати тільки у тому, щоб зрозуміти їх, тоді як те, що виникає в результаті ідеального синтезу, ніяк не відчувається і називається суспільством, не може бути предметом мислення, спрямованого на дослідження дійсності...”

Індивід являє собою скорше суму і продукт найрізноманітніших факторів, про які із точки зору якості і з точки зору функцій можна сказати лише у дуже неточному та відносному сенсі, що вони складаються у єдине ціле...

З точки зору істинно послідовного індивідуалізму реальними істотами виявляються тільки одинарні атоми, а все складне, як таке, виявляється реальністю нижчого ступеня...

Для мене, без сумніву, існує тільки одна основа, яка надає поєднанню вкрай відносної об’єктивності: це - взаємодія частин...

Ніхто не буде заперечувати, що взаємодія частин відбувається у тому, що ми називаємо суспільством. Суспільство так само, як і людський індивідуум, не являє собою достатньо замкнутої істоти або абсолютної єдності. Відносно реальних взаємодій частин воно є тільки вторинним, тільки результатом, і до того ж як по сутності, так і для дослідника...

Суспільство буде тільки назвою для суми всіх цих взаємодій, назвою, яку можна застосувати лише в тій мірі, в якій вони встановлені. Тому це поняття не встановлено раз і назавжди, а має різні ступені, при тому воно може застосовуватися в більшій мірі, зважаючи на кількість та глибину взаємодій, які

Соціологія

існують між даними особистостями. Отже, поняття “суспільство” втрачає той містичний відтінок, який намагався надати йому ідивідуалістичний реалізм.”

Джерело: Зimmel Г. Соціальна диференціація. - М., 1909, - С. 14-21.

Запитання для роздумів

1. Чому не можна вважати суспільство простою сумою окремих ідивідів ?
2. Суспільство - це тільки назва чи це об'єктивна реальність ?
3. Скільки людей, на Вашу думку, достатньо, аби сукупність цих людей називалася суспільством ?

Е.Дюркгейм

“Суспільство - це наймогутніший фокус фізичних і моральних сил, який тільки існує у світі. Ніде в природі не зустрічається такої різноманітності матеріалів, зосереджених у такій мірі. Не дивно, тому що з суспільства виділяється своєрідне життя, яке реагує на елементи, що його складають, перетворює їх та піднімає до вищої форми існування”.

Джерело: Дюркгейм Е. Соціологія і теорія пізнання// Соціологія і психологія. Спб., 1914. - С.66.

Запитання для роздумів

Про яку якість суспільства, на Вашу думку, говорить Е.Дюркгейм ?

Е.Шілз

Говорячи про американське суспільство, англійське суспільство, про арабські та африканські суспільства, ми, звичайно, маємо на увазі щось зовсім відмінне від добровільної асоціації, як кооперативне суспільство, або дискусійне суспільство, або спілку з охорони пам'ятників давнини. Не маємо ми при тому на увазі і «суспільства» багатих, красивих, впливових та елегантно вдягнутих людей... Ні, ми маємо на увазі щось “більш глибоке”, більш постійне, більш вкорінене у конститутивних якостях людського існування; ми маємо щось менш приватне у своїх цілях, менш штучне за своїм походженням, менш розраховане у своїх діях, менш тривіальне, менш поверхове. Адже такі якості як глибина, ґрунтовність, постійність та серйозність, властиві сім'ям, громадам, селам - всім тим способам організації життя, які соціологи називають “первинними співтовариствами”. Однак ці останні могли би бути названі суспільствами тільки при наявності особливих умов...(?)

...Соціальна система є суспільством тільки в тому випадку, коли вона не

входить як складова частина у більш велике об'єднання. Об'єднання родичів або плем'я не є частиною більшого об'єднання, якщо шлюби укладають між його членами; якщо воно має територію, яку вважає своєю власною; якщо воно поповнює свій членський склад головним чином за рахунок дітей тих людей, які вже є визнаними його членами; якщо воно має свою власну систему правління; якщо у нього є своя назва і своя історія, в якій більшість його дорослих членів - або більшість як така - бачать пояснення їхніх зв'язків зі "своїм власним минулим", і, нарешті, якщо в нього є своя власна культура...

Що ж входить до складу суспільства? Як ми вже зазначали, найбільш диференційовані з них складаються не тільки з сімей та родинних груп, а також з асоціацій, союзів, фірм та ферм, шкіл та університетів, армій, церков та сект, партій та численних інших корпоративних органів або організацій, які у свою чергу мають межі, що визначають коло членів, над якими відповідні корпоративні влади - батьки, керівники, голови і т.п. - здійснюють певною мірою контроль. Сюди ж входять також системи, формально та неформально організовані за територіальною ознакою - громади, села, округи, міста, райони, - при тому всі вони також мають певні риси суспільства. Далі, сюди входять неорганізовані сукупності людей всередині суспільства - соціальні класи або верстви, заняття, професії, релігії, мовні групи, які володіють культурою, що в більшій мірі притаманна тим, хто має певний статус або займає певну позицію.

Повна самостійність не є абсолютно необхідною попередньою умовою визначення соціальної системи як суспільства. Для того, щоб бути суспільством, соціальна система повинна мати свій власний внутрішній "центр тяжіння", тобто вона повинна мати свою власну систему влади в рамках своїх власних кордонів. Крім того, вона повинна мати свою власну культуру.

Отже, ми переконалися у тому, що суспільство - це не просто сукупність людей, що об'єдналися, первинних та культурних колективів, що взаємодіють та обмінюються послугами одне з одним. Всі ці колективи утворюють суспільство в силу свого існування під спільною владою, яка здійснює свій контроль над територією, позначеною кордонами, підтримує і насаджує більш-менш спільну культуру. Саме ці фактори перетворюють сукупність відносно спеціалізованих початково корпоративних та культурних колективів у суспільство.

На кожній складовій частині лежить печатка приналежності до суспільства, саме до даного суспільства і ні до якого іншого. Одне з численних завдань соціології, зокрема її конкретної галузі, що отримала назву макросоціології, полягає в висвітленні механізмів або процесів, в силу яких це скупчення або сукупність первинно корпоративних або культурних груп функціонує як суспільство.

Головними факторами, що створюють та охороняють суспільство, є центральна влада, угода та територіальна цілісність...

Всі людські колективи мають тенденцію до замикання, забезпечуючи свою самостійність. Вони намагаються за допомогою своєї влади створити та

Соціологія

підтримувати певну індивідуальність, встановлювати свої кордони та захистити свою цілісність. Вони намагаються зберегти свою чисельність та випередити (запобігти) вигоку членів. У дуже багатьох з таких колективів ця тенденція виражена досить слабо, тому що їх члени, що вступають до них з обмеженими та спеціальними цілями, не дозволяють, аби домагання колективу набували занадто настирливого характеру. Крім того, у великих суспільствах плюралістичного типу люди є членами багатьох колективів, що виявляють конкурентні та суперечливі вимоги на їхній час, лояльність та послух, які ніяк не можуть бути задоволені одночасно. Задоволення вимог одного колективу практично завжди веде за собою відмову задовольнити вимоги інших...

Одна з головних рис історичного розвитку, або еволюції, полягає у руйнуванні деяких визначальних основ замкнутості”.

Джерело: Шілз Е. Общество и общества: макросоциологический город// Американская социология. - М., 1972. - С.341-354.

Запитання для роздумів

1. Які ознаки суспільства аналізує Е.Шілз ?
2. Які, на Вашу думку, умови необхідні, аби село можна би було назвати суспільством ? (див. в тексті позначку (?)).

3.4. План семінарського заняття (2 год.)

1. Суспільство як цілісна система, його характеристики.
2. Примітивне, традиційне, індустріальне, постіндустріальне суспільство та їх характеристики.
3. Сутність, види, чинники соціальних змін. Проблема стабільності і розвитку суспільства.

3.5. Темі рефератів, доповідей і контрольних робіт

1. Суспільство як цілісність. Ознаки суспільства.
2. Структурна композиція суспільства.
3. Суспільство: механізми розвитку та руйнування.
4. Типологія суспільств.
5. Глобалізація та розвиток суспільства.

3.6. Завдання та вправи

Доповніть цитати словами, яких бракує

1. О.Конт вважав, що “суспільство - це функціонуюча система, заснована на _____”.
2. К.Маркс вважав, що “суспільство не складається з індивідів, а віддзеркалює систему тих _____ і _____, в яких ці індивіди знаходяться один до одного”.
3. Е.Дюркгейм вбачав у суспільстві _____ реальність, що заснована на _____ уявленнях.
4. Сучасний американський соціолог Н.Смелзер визначає суспільство як “об’єднання людей, що має певні географічні межі, спільну законодавчу систему та певну _____”.

5. Американський соціолог Дж.Девіс вважає: “Все суспільство врешті-решт можна уявити як легке _____ міжособистісних почуттів або установок. Кожну людину можна уявити такою, що сидить у центрі _____, пов’язаний напряму з небагатьма іншими, а опосередковано зі всім світом”.

6. На думку Е.Шілза, поняття “суспільство” можна застосувати до будь-якої історичної епохи, до будь-якого за чисельністю людського об’єднання, якщо це об’єднання відповідає таким ознакам:

1. об’єднання не є частиною більшої системи;
2. шлюби утворюються між представниками даного об’єднання;
3. воно поповнюється переважно за рахунок дітей тих людей, які вже є його визнаними представниками;
4. об’єднання має територію, яку вважає своєю власною;
5. в нього є власна назва і власна історія;
6. воно має власну систему управління;
7. об’єднання існує довше середньої тривалості життя окремого індивіда;
8. його об’єднує спільна система цінностей (звичаїв, традицій, норм, законів, правил), яку називають культурою.

Спробуйте застосувати названі ознаки до таких об’єднань людей: підприємство; міський район; банк; профспілка; селище; спілка письменників; науково-дослідний інститут; військова частина; релігійна громада; школа; сім’я.

7. Автори “Соціологічного словника” Н.Аверюмби, С.Хілл та Б.С.Тернер твердять: “Поняття “суспільство” являє собою категорію здорового глузду, для якого воно еквівалентне національним кордонам держав. Хоча соціологи часто оперують буденною термінологією, вона не завжди підходить цілям наукового дослідження. Суспільство не обов’язково відповідає політичним кордонам. Правильніше вважати, що соціологія вивчає соціальні групи будь-якого розміру, в тому числі і найбільшого.”

Як би ви поставилися до думки англійських соціологів ?

Чи ви погоджуєтесь з ними ?

Доповніть наступні таблиці, переліки тощо

1. Підсистеми сучасного суспільства як цілісної динамічної системи:

1.1. правова;	1.4. _____;
1.2. _____;	1.5. політична;
1.3. економічна;	1.6. _____.

2. Основні критерії типології суспільств:

- 2.1. _____; 2.3. ступінь соціальної диференціації;
2.2. чисельність рівнів управління; 2.4. _____.

3. Просте суспільство має наступні ознаки:

- 3.1. кровно-родові зв'язки; 3.3. _____;
3.2. _____; 3.4. відсутні класи і держава.

4. Складне суспільство має наступні ознаки:

- 4.1. _____;
4.2. соціальне розширення;
4.3. _____.

5. Таблиця

	Доіндустріальне суспільство	Індустріальне суспільство
1. Соціальна структура	Відносно проста: декілька статусів і ролей, декілька (окрім сім'ї) розвинутих інститутів	
2. Статуси	В основному приписні	Зберігається частина приписних, але зростає кількість і роль набутих
3. Соціальні групи		Переважають вторинні (неперсоналізовані, анонімні)
4. Розмір територіальних спільнот	Невеликі територіальні спільноти (села)	Великі територіальні спільноти (міста, урбаністичні агломерації).
5. Розподіл праці	Відносно невелика кількість критеріїв розподілу праці, в основному тих, що базуються на статевих або вікових параметрах.	Більш досконала система розподілу праці, що базується на численних параметрах.
6. Цінності	Традиційно орієнтовані, релігійні.	
7. Культура		Гетерогенна: численні субкультури дотримуються різноманітних норм та цінностей.
8. Технологія	Примітивна, ґрунтуються в основному на м'язовій силі людей і тварин.	
9. Соціальні зміни	Повільні	Швидкі
10. Система управління	Примітивна - спадкова влада, правління старійшин	

6. Основні риси постіндустріального (інформаційного) суспільства:

- 6.1. технічний базис - інформаційний;
6.2. основа добробуту - знання;
6.3. _____.

- 6.4. _____;
 6.5. принцип управління - узгодження;
 6.6. соціальна структура - функціональна, сотова;
 6.7. _____;
 6.8. ідеологія - гуманізм;
 6.9. _____.

7. Фактори, які впливають на процес соціальних змін:

- 7.1. природне оточення;
 7.2. демографічні зміни;
 7.3. _____;
 7.4. події;
 7.5. _____;
 7.6. технологія.

8. Таблиця

Функціоналісти вважають, що	Конф. психологи твердять, що
1. кожне суспільство є відносно стабільним	1. суспільство перебуває у стані безперервних змін
2. суспільство є вдало інтегрованим цілим	2.
3.	3. кожен елемент суспільства вносить свій вклад в його зміну
4. кожне суспільство підтримує свою цілісність за рахунок спільних цінностей його членів.	4.

3.7. Тести

1. "Суспільство - функціонуюча система, що ґрунтується на поділі праці". Кому належить це визначення суспільства ?

- а) Е.Дюркгейму; б) Арістотелю;
 в) М.Веберу; г) Г. О.Контю.

2. "Суспільство - надіндивідуальна реальність, що базується на колективних уявленнях". Кому належить це визначення суспільства ?

- а) Е.Дюркгейму; б) Арістотелю;
 в) М.Веберу; г) Г. О.Контю.

3. "Суспільство - це взаємодія людей, яка є продуктом соціальних дій". Кому належить це визначення суспільства ?

- а) Е.Дюркгейму; б) Арістотелю;
 в) М.Веберу; г) Г. О.Контю.

4. Консолідація соціальних зв'язків в межах суспільства здійснюється за допомогою цієї основної ознаки суспільства. Про яку основну ознаку суспільства

йдеться ?

- а) *універсальність*; б) *автономність*;
в) *інтегративність*; г) *територію*.

5. Багатоманітність соціальних зв'язків, відносин, всі соціальні інститути та спільноти забезпечують всеосяжний, різносторонній характер суспільства. Про яку основну ознаку суспільства йдеться ?

- а) *універсальність*; б) *автономність*;
в) *інтегративність*; г) *територію*.

6. Спроможність існувати самостійно, що досягається за рахунок високого рівня внутрішньої саморегуляції, забезпечує підтримку та постійне відтворення складної системи соціальних взаємин. Про яку основну ознаку суспільства йдеться ?

- а) *універсальність*; б) *автономність*;
в) *інтегративність*; г) *територію*.

7. Цілісність, єдність загальної системи цінностей, яку називають культурою. Про яку основну ознаку суспільства йдеться ?

- а) *універсальність*; б) *автономність*;
в) *інтегративність*; г) *територію*.

8. За цим критерієм всі існуючі суспільства поділяють на прості та складні. Який (які) критерій (критерії) лежать в основі подібної класифікації суспільств ?

- а) *наявність писемності*;
б) *чисельність рівнів управління*;
в) *ступінь соціальної диференціації*;
г) *спосіб здобування засобів для існування*.

9. За цим критерієм всі існуючі суспільства поділяють на традиційні, індустріальні та постіндустріальні. Про який критерій класифікації суспільств йдеться ?

- а) *наявність писемності*; б) *чисельність рівнів управління*;
в) *ступінь соціальної диференціації*; г) *спосіб здобування засобів для існування*.

10. Складне суспільство - це таке:

- а) *що утворене з декількох держав або країн*;
б) *в якому існують багаті та бідні*;
в) *де є декілька рівнів управління*;
г) *де є кілька рівнів управління; декілька соціальних верств населення, що розташовуються зверху вниз із зменшенням доходів*.

11. В якому (або в яких) із зазначених суспільств поєднуються як головні їхні ознаки промисловість, корпоративність, гроші як мета діяльності ?

- а) *протосуспільство*; б) *індустріальне суспільство*;
в) *традиційне суспільство*; г) *постіндустріальне суспільство*.

12. В якому (або в яких) із зазначених суспільств поєднуються як головні їхні ознаки сфера послуг, знання як мета діяльності, університет як соціальна організація?

- а) протосуспільство; б) індустріальне суспільство
в) традиційне суспільство; г) постіндустріальне суспільство.

13. На думку якого вченого людство послідовно пройшло чотири формації: первіснообщинну; рабовласницьку; феодальну; капіталістичну. Про якого вченого йдеться?

- а) К.Маркса; б) У.Ростоу;
в) І.Мауда; г) Д.Белла.

14. Простою, недиверсифікованою є соціальна структура:

- а) традиційного аграрного суспільства;
б) протосуспільства;
в) індустріального суспільства;
г) інформаційного суспільства.

15. Зародження держави, міста, класів, писемності пов'язують з таким типом суспільства:

- а) протосуспільство; б) традиційне суспільство;
в) індустріальне суспільство; г) постіндустріальне, інформаційне суспільство.

16. Це поняття позначає зміни, що відбуваються впродовж деякого часу у соціальних спільнотах, групах, інститутах, організаціях та суспільствах, в їх взаєминах одне з одним, а також з індивідами. Про яке поняття йдеться?

- а) соціальний розвиток; б) соціальний прогрес;
в) соціальний процес; г) соціальна трансформація.

17. Зміни, що відбуваються у сім'ї (полігамна, моногамна, багатодітна, розширена, нуклеарна), в елементах будь-якої соціальної спільноті (малої групи, професійної групи, нації), в елементах соціальних інститутів (торгівлі, освіти, науки, релігії), можна зарахувати до:

- а) структурних змін; б) процесуальних змін;
в) мотиваційних змін; г) функціональних змін.

18. Зміни, що відбуваються у сфері соціальних взаємодій та взаємовідносин різноманітних утворень (солідарності, напруженості, конфлікту і т.п.), можна зарахувати до:

- а) структурних змін; б) процесуальних змін;
в) мотиваційних змін; г) функціональних змін.

19. Зміни, що відбуваються через зміщення акцентів в основних напрямках діяльності (наприклад, відповідно до нової Конституції України такі зміни відбулися щодо виконавчої та законодавчої влади країни), можна зарахувати до:

- а) структурних змін; б) процесуальних змін;
в) мотиваційних змін; г) функціональних змін.

20. При переході до ринкових відносин на перший план у людей виступають інтереси особистого грошового заробітку, прибутку, що впливає на їхню поведінку, мислення, свідомість. Про які соціальні зміни йдеться ?

- а) *структурні;*
- б) *процесуальні;*
- в) *мотиваційні;*
- г) *функціональні.*

21. Часткові, поступові, такі, які здійснюються як достатньо стійкі та постійні тенденції до зростання або зменшення якихось якостей, елементів в різних соціальних системах, - це:

- а) *еволюційні зміни;*
- б) *революційні зміни;*
- в) *прогресивні зміни;*
- г) *реформаційні зміни.*

22. Всагальні зміни, які передбачають докорінне ламання соціального об'єкта, і, як правило, спираються на насильство, - це:

- а) *еволюційні зміни;*
- б) *революційні зміни;*
- в) *прогресивні зміни;*
- г) *реформаційні зміни.*

23. Біля 1500 років до н.е. вулканічне виверження в Егейському морі створило велетенську хвилю, яка зруйнувала Мінойську цивілізацію. Про який фактор процесу соціальних змін йдеться ?

- а) *демографічні зміни;*
- б) *людські дії;*
- в) *технології;*
- г) *природне оточення.*

24. Післявоєнний «бебі-бум» у США і подальші зміни в американському суспільстві, що з ним пов'язані, можна зарахувати до:

- а) *фактора природного оточення;*
- б) *фактора людських дій;*
- в) *фактора демографічних змін;*
- г) *технологічного фактора.*

25. За логікою М.Вебера «протестантська етика» тяжкої праці і відкладеної винагороди сприяла розвитку капіталізму. Про який фактор процесу соціальних змін йдеться ?

- а) *демографічні зміни;*
- б) *людські дії;*
- в) *ідеї;*
- г) *природне оточення.*

26. Різні форми колективної поведінки (мода, чутки, бунти) та соціальні рухи можна зарахувати до:

- а) *фактора природного оточення;*
- б) *фактора людських дій;*
- в) *фактора демографічних змін;*
- г) *технологічного фактора.*

27. Радіо, телебачення, Інтернет - все це можна віднести до такого фактора соціальних змін:

- а) *природне оточення;*
- б) *демографічні зміни;*
- в) *технологічні зміни;*
- г) *людські дії.*

28. Ці теорії базуються на припущеннях, що суспільства поступово розвиваються (еволюціонують) від простих до складних форм. Про які теорії пояснення соціальних змін йдеться ?

- а) *еволюційні теорії;*
- б) *циклічні теорії;*
- в) *функціональні теорії;*
- г) *конфліктні теорії*

29. Ці теорії фокусують свою увагу на такій природі змін, що виявляється у періодичному розквіті та занепаді цивілізацій. Про які теорії пояснення соціальних змін йдеться ?

- а) еволюційні теорії; б) циклічні теорії;
в) функціональні теорії; г) конфліктні теорії.

30. Ці теорії фокусують свою увагу на аналізі соціальної статистики, аргументовано доводять, що суспільство складається з незалежних частин, кожна з яких допомагає підтримати стабільність цілісної системи. Про які теорії пояснення соціальних змін йдеться ?

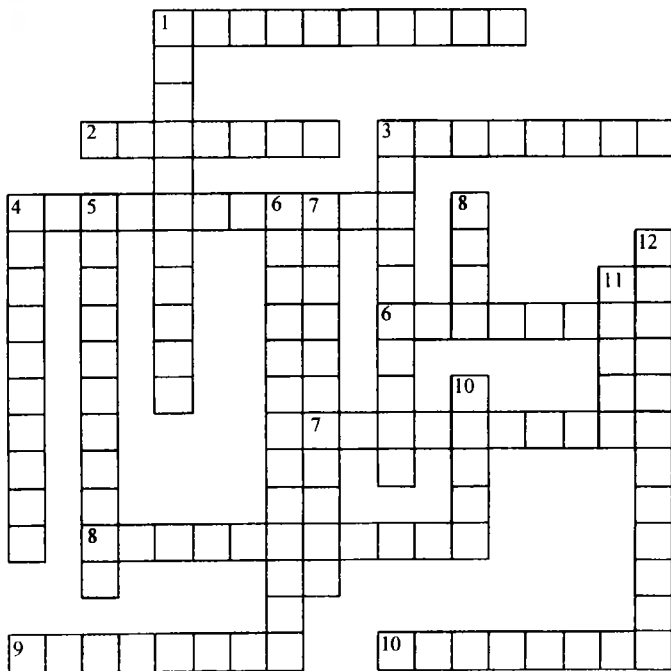
- а) еволюційні теорії; б) циклічні теорії;
в) функціональні теорії; г) конфліктні теорії.

31. Ці теорії основним джерелом соціального розвитку проголошують суперечність конкуруючих у суспільстві інтересів. Про які теорії пояснення соціальних змін йдеться ?

- а) еволюційні теорії; б) циклічні теорії;
в) функціональні теорії; г) конфліктні теорії.

3.8. Кросворд

По горизонталі:

1. В якому суспільстві індивіди керуються традиційними цінностями, будучи обмеженими в виборі, змушені діяти згідно з традиціями?
2. Суспільство, в якому існує поділ на основні класи.
3. Галузь відносин між соціальними суб'єктами (класами, соціальними групами, національними спільнотами, державами) щодо здійснення політичної влади.
4. Сукупність усіх засобів взаємодії та форм об'єднання людей, що склалися історично, мають спільну територію, загальні культурні цінності та соціальні норми.
5. Хто з відомих вчених вважав, що суспільство – це живий організм, сутністю якого є залежність усіх соціальних підсистем від економічної?
6. Цілісне утворення, яке має свою внутрішню структуру, структурні елементи і зв'язки.
7. Різні і глибинні зміни у всьому суспільному житті, в результаті яких суспільство переходить з одного якісного стану в інший, - це соціальна ... ?
8. Ця модернізація є реакцією на досягнення розвинутіших країн, формою “наздоганяючого розвитку” з метою подолання історичної відсталості.
9. В якому суспільстві праця втрачає своє попереднє основне значення?
10. Яка концепція заснована на аналізі розподілу соціальних ролей між особами жіночої та чоловічої статі?

По вертикалі:

1. Суспільство, яке не допускає інших форм власності, крім державної, іншої ідеології, крім комуністичної.
3. Такі суспільства виникають наприкінці XVIII ст. з появою промислового виробництва, розвитку системи державного управління.
4. Суспільство, яке організовується на основі принципу споживання.
5. Форма бездержавного суспільства, основним способом соціальної організації якого є система.
6. Соціальна ... – поділ суспільства на вертикально розташовані соціальні групи і верстви (страти), які мають різний престиж, власність, владу, освіту і т. д.
7. Новий тип суспільства, заснований на нових досягненнях електроніки, інформатики, кібернетики.
8. Угрупування людей на основі нерівного становища щодо основних соціальних ресурсів, які визначають їхні життєві шанси, соціальні можливості спільно діяти.
9. Для кого суспільство – це взаємодія людей, яка є продуктом соціальних, тобто орієнтованих на інших людей, дій?
10. Можливість здійснювати свою волю, нав'язуючи її іншим людям за допомогою авторитету, права, насильства.
11. Спільність людей, яка пов'язана спільною територією, мовою, культурою, історичною долею, звичаями і традиціями.
12. Механізм самовідтворення еліти, що склався в радянському суспільстві.

3.9. Література з теми

1. Арсеєнко А. Глобалізація і соціальні зміни і наслідки напередодні XXI ст. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. - № 1.
2. Белл Д. Постиндустриальное общество // Америка. - 1977, - № 9.
3. Босков А. Социальные изменения: основные проблемы возникновения теоретических и исследовательских центров/ Беккер Г., Босков А. Современная социологическая теория. М., 1961.
4. Головаха Є., Паніна Н. Тенденції розвитку українського суспільства (1994-1997 рр.) – К., 1998.
5. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории институциализации. - М., 2003.
6. Головаха Є.І. Суспільство, що трансформується. - К., 1997.
7. Дорофеев Б.Ф. Размышление о человеческом обществе. - Донецк, 2003.
8. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: Природа, противоречия, перспективы. - М., 2000.
9. Иноземцев В.Л. Теория постиндустриального общества как методологическая парадигма российского обществоведения // Вопросы философии. – 1997. - № 10.
10. Іващенко О.В. Соціальна динаміка пост радянського суспільства: Україна в порівняльній перспективі // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг – 2001. - №4.
11. Карасев В.И. Общество, государство, цивилизация: К теории становления социумов. - М., 2000.
12. Кіндратець О.М. Формування суспільства сталого розвитку: проблеми і перспективи: Монографія. - Запоріжжя, 2003.
13. Круглий стіл “Суспільство і соціологія на межі третього тисячоліття” // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 1999. - №3.
14. Луман Н. Понятие общества // Проблемы теоретической социологии. Спб. 1994.
12. Луман Н. Теория общества // Теория общества. - М., 1999.
13. Манхейм К. Человек и общество в век преобразования. - М., 1991.
14. Михальченко М.И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? - К., 2001.
15. Несбитт Дж., Эбурдин П. Что нас ждет в 90-е годы. Мегатенденции: Год 2000. - М., 1992.
16. Парсонс Т. Понятие общества: Компоненты и их взаимоотношения // РЖ “Социология”. 1993. № 3-4.
17. Парсонс Т. Система современных обществ - М., 1998.
18. Парсонс Т. О социальных системах. - М., 2002.
19. Піча В.М. Соціологія: Загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти. - К., 2000.
20. Рудкевич М.П. Общество как система // Вопросы философии. - 2001, - № 12.
21. Рудкевич М.Н. Общество как система: Социологические очерки. Спб, 2001.
22. Ручка А. Особенности системной трансформации современного украинского общества. - 1994. - №4.

23. Сасенко Ю. Состояние общества. К вопросу о его измерении // СОЦИС. - 1999. - №10.

24. Сорокин П.А. Учение о строении общества // Сорокин П.А. Общественный учебник социологии: Статьи разных лет. - М., 1994.

25. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. - М. 1992

26. Тойнби А. Постижение истории. - М., 1991;

27. Туров Н.С. Общество как социальная система // Социально-политический журнал. - 1994 № 7-8.

28. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття / Під ред. М.О. Шульги. - К., 1999.

29. Українське суспільство. 1994-2001 рр. Результати опитування громадської думки. - К., 2001.

30. Українське суспільство: соціологічний моніторинг 1994-2003 / За ред. Н.П. Паніної. - К., 2003.

31. Українське суспільство: Десять років незалежності (соціологічний моніторинг та коментар науковців). - К., 2001.

32. Чернов А.А. Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы. - М., 2003.

33. Устич С.І. Системне дослідження суспільства. - Львів, 1992.

34. Хмелько В. Макросоціологічні зміни в українському суспільстві за 10 років незалежності // Політична думка. - 2001. - №3.

35. Штомпка П. Социология социальных изменений. - М., 1996.

36. Шульга М.О. Метаморфози українського суспільства. Коментарі соціолога. - К., 2003.

Відповіді до вправ і завдань

1. Поділі праці.
2. Зв'язків і відносин.
3. Надіндивідуальну; колективних.
4. Національну (соціально-культурну) ідентичність.
5. Павутиння; зітканого павутиння.

3.10. Відповіді на тести

- 1 (г); 2 (а); 3 (в); 4 (г); 5 (а); 6 (б); 7 (в); 8 (б, в); 9 (г); 10 (г); 11 (б); 12 (г); 13 (а); 14 (б); 15 (б); 16 (а); 17 (а); 18 (б); 19 (г); 20 (в); 21 (а); 22 (б); 23 (г); 24 (в); 25 (в); 26 (б); 27 (в); 28 (а); 29 (б); 30 (в); 31 (г).

3.11. Відповіді до кросворда

По горизонталі:

1. Традиційне.
2. Класове.
3. Політика.
4. Суспільство.
5. Маркс.
6. Система.
7. Революція.
8. Неорганічна.
9. Дозвілля.
10. Гендерна.

По вертикалі:

1. Тоталітарне.
3. Промислове.
4. Споживання.
5. Сегментарне.
6. Стратифікація.
7. Технотронне.
8. Клас.
9. Вебер.
10. Влада.
11. Нація.
12. Номенклатура.

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА. ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ

СУТТЄВО

Після вивчення матеріалу теми Ви повинні

ЗНАТИ

- що таке соціальна структура суспільства, які її складові елементи і в яких ракурсах її вивчають соціологи;
- чому існує соціальна нерівність, чому одні групи в суспільстві багатші й могутніші, аніж інші;
- сутність соціальної стратифікації і причини існування різних типів стратифікаційних систем;
- чи багато шансів у людини з нижчих верств суспільства видобути на вершок економічної драбини;
- який вплив має приналежність особистості до певних соціальних груп на її життєвий шлях та кар'єру.

ВМІТИ

- ✎ аналізувати процеси соціальних переміщень в сучасному суспільстві та їхні рушійні сили;
- ✎ на практиці застосовувати знання про соціальну структуру суспільства та соціальні переміщення при плануванні власної життєвої кар'єри, враховувати інтереси певних суспільних спільнот при прийнятті управлінських рішень.

Ключові поняття та терміни

• соціальна структура	• соціальна спільнота
• закрита та відкрита системи соціальної стратифікації	• соціальний інститут
• соціальна мобільність	• соціальна організація
• соціальний простір	• соціальний клас
• соціальний статус	• вищий клас
• соціальна роль	• середній клас
• соціальна група	• нижчий клас
	• маргінали

4.1. Термінологічний словник

Соціальна структура суспільства – (від лат. *Structura* - будова чогось, спільність частин певного цілого) – впорядкована сукупність елементів соціальної системи: соціальних спільнот, груп, організацій, інститутів, пов'язаних стійкими зв'язками, які називаються соціальними відносинами.

Соціальна стратифікація – (від лат. *Stratum* – пласт, прошарок) – ієрархічно організована система соціальної нерівності, яка відображає вертикальну диференціацію суспільства на основі певних рангових параметрів.

Закриті стратифікаційні системи (рабство, кастовий, становий лад) орієнтуються на приписні статуси особистості (походження) і передбачають потужні бар'єри між стратами, які жорстко дистанціюють їх, мінімізують соціальні переміщення між ними.

Відкриті стратифікаційні системи – (класові) базуються на набутих статусах особистості - освіта, рівень доходів, допуск до прийняття владних рішень і передбачають можливість достатньо високої соціальної мобільності, пов'язаної з реалізацією соціального потенціалу особистості.

Приналежність до вищих соціальних страт надає її членам певні переваги, привілеї у взаємодіях з представниками інших груп, сприймається суспільною свідомістю як більш престижна.

Соціальна мобільність – (від франц. *Mobile* – рухливий)- переміщення індивідів (індивідуальна мобільність) чи соціальної групи (групова мобільність) з однієї рангової позиції в суспільстві, соціальної страти в іншу (вертикальна мобільність), або в рамках однієї рангової позиції страти (горизонтальна мобільність).

Вертикальна і горизонтальна мобільність можуть поєднуватися, відбуватися одночасно, наприклад перехід працівника з однієї фірми в іншу, яка розташована в іншому місті (горизонтальна) із підвищенням по службовій драбині, пов'язаному із збільшенням заробітної плати, виконанням більш кваліфікованої роботи, на більш престижне місце праці (вертикальна). Інтенсивність і спрямованість соціальної мобільності дозволяє соціологам давати оцінку рівню динамічності і відкритості суспільства, судити про життяву кар'єру особистості.

Соціальний простір – середовище, яке формується соціальними суб'єктами і в якому проходить їх життєдіяльність. На відміну від геометричного, фізичного простору, простір соціальний існує не у природі, а в свідомості людей як соціальних істот, створюється нею і водночас формує її, визначаючи їхні уподобання і життєві стратегії, форми та типи взаємодії з іншими учасниками соціального життя.

Соціальний статус – позиція особистості, групи в межах соціальної системи, пов'язана із виконанням певних функцій, наявністю визначених суспільством моделей поведінки – соціальних ролей.

Соціальна група – сукупність людей, які виділяються з решти суспільства за певними суспільно значимими ознаками і об'єднані тривкими соціальними зв'язками, формують своєрідні моделі поведінки. Великі соціальні

Тема 4. Соціальна структура суспільства. Теорія соціальної стратифікації

групи – фіксуються в масштабах суспільства в цілому (нації, класи, соціальні верстви, професійні групи), об'єднані спільністю інтересів, своєю системою цінностей, норм, відносинами, які регулюються певними соціальними інститутами, формують власну субкультуру, виступають суб'єктами соціальної дії. Взаємозв'язки в них мають надіндивідуальний характер.

Мала (первинна) соціальна група – можуть нараховувати до кількох десятків особистостей (сім'я, академгрупа, бригада). Між їх членами здійснюються прямі контакти, взаємодія має особистісний емоційно забарвлений характер.

Соціальний інститут (соціальна інституція – від лат. *Institution-улаштування, установлення*) – певним чином організована, стандартизована і узгоджена форма суспільних відносин, орієнтована на задоволення соціально значимих потреб.

Соціальні інститути створюють можливість для задоволення істотних потреб всіх соціальних суб'єктів тим способом і в тому обсязі, які вважаються суспільством оптимальними і санкціонуються ним. Вони гарантують виконання необхідних функцій і виключення небажаних з точки зору суспільства форм соціальної поведінки, сприяючи безперервності та спадковості соціального життя. Соціальні інститути забезпечують інтеграцію і координацію дій соціальних суб'єктів, створюючи внутрішню стабільність соціального простору. Відповідно до сфер соціального життя інститути можна поділити на **політичні**, пов'язані із виконанням владних функцій (парламентаризм, політичні партії), **економічні**, які забезпечують створення і розподіл матеріальних благ (власність, гроші), **інститути культури і соціалізації** (сім'я, наука, освіта, релігія) тощо. На основі інших параметрів класифікації можна виділити і інші типи соціальних інститутів.

Соціальна організація (від лат. *organizo – повідомляю, влаштовую*) – цільова структурована, ієрархізована група, створена для досягнення певної мети за допомогою раціональних засобів.

Основними елементами організації є: структура, відповідно до статусів та ролей членів організації; персонал, який забезпечує її діяльність, досягнення поставлених перед організацією цілей; технологія, за якою діє організація. Організації можуть бути **формальними**, дія яких регулюється певними нормативними актами (навчальний заклад, фірма) та **неформальними**, які створюються, як правило, самими її членами для задоволення власних інтересів (дружнє коло).

Клас соціальний – велика соціальна група, яка об'єднує людей з принципово спільним соціально-економічним і політичним статусом, елемент соціально-стратифікаційної системи.

Вищий клас – стратифікаційна група, яка займає домінуюче і найбільш

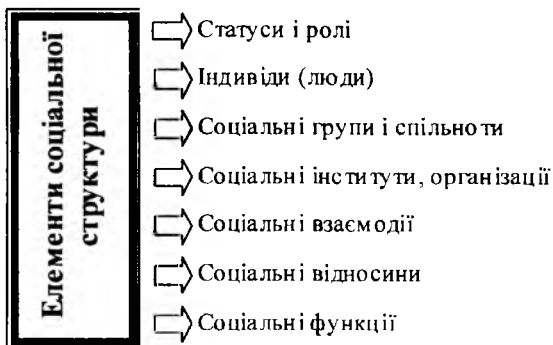
привілейоване місце в суспільній системі. Її члени реально контролюють основну частину суспільних ресурсів (економічних, політичних), як правило, мають високий рівень освіти і кваліфікації, а отже, займають найбільш престижні місця в соціальній ієрархії.

Середній клас – велика соціальна група, яка займає проміжне місце між соціальними “верхами” та “низами”. В сучасних суспільствах це, як правило, люди з професійно-кваліфікаційними характеристиками, які дозволяють їм достатньо повно забезпечувати свої основні соціальні потреби, а отже, комфортно почуватися у соціальному середовищі, ефективно захищати власні інтереси, гарантувати сталий розвиток суспільства, його демократичність.

Нижчий клас – група, розташована в основі стратифікаційної піраміди. Її представники володіють найнижчим потенціалом, не завжди здатні задовольнити свої основні соціальні потреби, в силу різних обставин недостатньо пристосовані до життя в суспільстві.

Маргінали (від лат. *ad marginem* – скраю, збоку) – 1. нетипові представники своєї спільноти, які, як правило, формують власне соціальне середовище, свою субкультуру, до певної міри дистанціюючись від своєї соціальної верстви; 2. люди, що в силу різних причин втратили, або добровільно відмовились від зв'язків не лише з тією стратою, з якої вони походять, але і з суспільством в цілому. Ряд авторів їх трактує як андерклас, люмпенпролетаріат, декласовані елементи. Це, як правило, “аутсайтери”, нездатні самостійно забезпечити собі існування на рівні навіть соціального мінімуму, а отже, потребують певної підтримки, соціальної допомоги. Невдоволення своїм становищем в суспільстві може штовхати їх до дестабілізуючої асоціальної поведінки.

4.2. Структурно-логічні схеми, таблиці, визначення

Висота рангу

Основні особливості малої групи

- Прямий або опосередкований контакт між членами групи, міжособистісна взаємодія і взаємовплив
- Наявність загальної мети і діяльності, переживання спільних почуттів
- Внутрішньогрупова розподіленість функцій і соціальних ролей
- Спільність інтересів, соціальних норм, звичаїв, форм поведінки
- Певна локалізація у просторі і усталеність у часі

Етапи утворення соціального інституту

- Виникнення потреби, задоволення якої вимагає сумісних організованих дій, регулювання спільних цілей
- Поява соціальних норм і правил в ході стихійної соціальної взаємодії, яка здійснюється методом проб і помилок
- Поява процедур, пов'язаних з нормами і правилами
- Інституціоналізація норм і правил, процедур, тобто їх прийняття, практичне застосування
- Встановлення системи санкцій для підтримки норм і правил, диференційованість їх застосування в окремих випадках
- Створення системи статусів і ролей, які охоплюють всіх без винятку членів інституту

Складові елементи соціального інституту

- ➔ Своя мета, тобто він має коло питань, які охоплює своєю діяльністю
- ➔ Певне коло функцій, передбачених для розв'язання цих проблем
- ➔ Наявність засобів і установ, за допомогою яких досягаються цілі інституту (це можуть бути засоби матеріальні, символічні або ідеальні). Наприклад, церква як релігійний інститут має матеріальні установи (храми та їх обладнання), символи (хрест, облатка) і ідеальні предмети, в які люди вірять і які через цю віру впливають на їхню поведінку
- ➔ Наявність певних санкцій як стосовно осіб, що виконують інституціалізовані функції, так і стосовно осіб, що є об'єктом цих санкцій

Основні риси соціальних організацій

- ➔ утворені для реалізації певних цілей, прагнуть якомога швидше і ефективніше досягти цих цілей
- ➔ члени організації розподіляються по ієрархічній драбині відповідно до статусів і ролей
- ➔ виникає на основі поділу праці, її спеціалізації за функціональною ознакою
- ➔ управляючі підсистеми формують свої механізми і засоби регулювання і контролю за діяльністю різних елементів організації

Параметри соціальної структури (за Р. Блау)

Номінальні параметри	Рангові параметри
☐ Стать	☐ Освіта
☐ Раса	☐ Дохід (заробітна плата)
☐ Етнічна незалежність	☐ Багатство (спадщина або нагромадження)
☐ Віросповідання	☐ Походження
☐ Місце проживання	☐ Вік
☐ Сфера діяльності	☐ Адміністративна посада
☐ Політична орієнтація	☐ Інтелектуальність
☐ Мова	☐ Престиж
☐ Влада	

Тема 4. Соціальна структура суспільства. Теорія соціальної стратифікації

Основні страти	Рівень добробуту	Основне коло людей
Вищий клас	Дуже високий	Правляча еліта, крупні бізнесмени, банкіри, фінансисти, частина творчої інтелігенції
Умовно середній клас	Від заможного до задовільного	Середні і дрібні підприємці і люди з постійною зайнятістю і регулярним одержанням доходу
Нижчий клас	Низький і дуже низький	Люди, що живуть на і за межею бідності

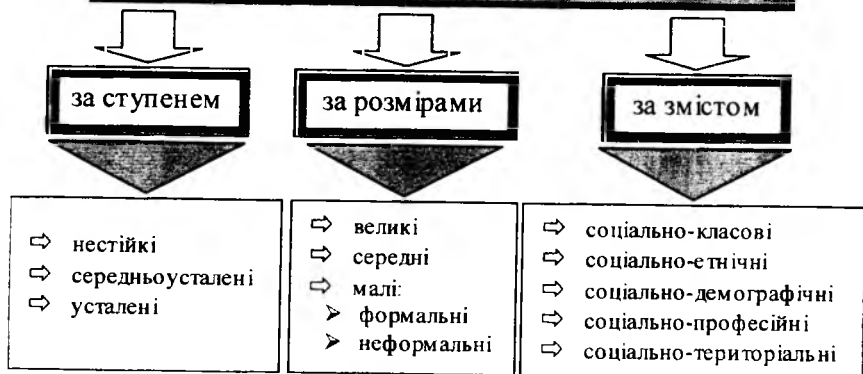
Методологічні підходи до аналізу соціальної стратифікації

Функціоналістський підхід	Конфліктологічний підхід	Еволюційний підхід
<p>1. Стратифікація природна, необхідна, немінуча, бо пов'язана з багатоманітністю потреб, функцій і соціальних ролей.</p> <p>2. Винагорода здійснюється у відповідності з роллю і тому справедлива.</p> <p>3. Стратифікація забезпечує оптимальне функціонування суспільства.</p>	<p>1. Стратифікація не необхідна, але й немінуча. Вона виникає з конфлікту груп.</p> <p>2. Стратифікація несправедлива. Її визначають інтереси можновладців.</p> <p>3. Стратифікація утруднює нормальне функціонування суспільства.</p>	<p>1. Стратифікація не завжди є необхідною і корисною. Вона з'являється не лише в силу природних потреб, але й на основі конфлікту, що виникає у результаті розподілу додаткового продукту.</p> <p>2. Винагорода може бути справедливою і несправедливою. Стратифікація може сприяти, а може утруднювати розвиток.</p>

Критерії стратифікації у відкритих системах

Основні види соціальних груп

Види соціальної мобільності

Характеристика соціально-стратифікаційної системи

(початок)

Основні страта	Рівень добробуту	Рівень освіти і професійна кваліфікація	Рівень допуску до прийняття важливих рішень	Особливе коло людей
Вищий клас	Дуже високий	Високий	Утримують реальний контроль над ситуацією в суспільстві, формують громадську думку.	Правляча еліта, крупні бізнесмени, фінансисти, топ-менеджери, частина наукової та творчої еліти.

Характеристика соціально-стратифікаційної системи

(продовження)

Основні страти	Рівень добробуту	Рівень освіти і професійна кваліфікація	Рівень допуску до прийняття владних рішень	Основне коло людей
Середній клас	Від заможного до такого, що дозволяє задовольнити основні соціальні потреби	Достатньо високий, такий, що дозволяє займатися кваліфікованою працею, в т.ч. і в управлінні.	Рівень "пересічного громадянина".	Середні і дрібні підприємці, основна маса інтелігенції, управлінців "середнього рівня", кваліфіковані робітники.
Нижчий клас	Низький, на межі бідності	Як правило, невисокий, низький, за винятком "нових бідних" у нестабільних суспільствах, де навіть їх висока освіта і кваліфікація не має попиту на ринку праці.	Як правило, не є самостійним у прийнятті владних рішень, виступають об'єктами управління.	Як правило, наймені працівники зайняті некваліфікованою і мало кваліфікованою працею, безробітні.
Андер-клас	Поза межею бідності	У більшості випадків найнижчий, або і відсутній.	Виступають як об'єкти управління, або і зовсім відсторонені від участі в громадсько-політичному житті.	Частина зайнятих найбільш неперспективною працею, хронічно безробітні, бомжі.

4.3. Опрацювання фрагментів текстів зарубіжних і вітчизняних соціологів

Р.Лінтон

"... хоча всі статуси і ролі походять від соціальної системи, є її невіддільними частинами, вони володіють незалежною функцією відносно індивідів, що займають певні статуси і виконують приписані їм ролі. У відношенні до певних індивідів узагальнені статуси і ролі репрезентують мінімум настанов і стандартів

Соціологія

поведінки, яких вони повинні дотримуватися, якщо хочуть підтримувати життєдіяльність соціальної системи. Статус і роль необхідні для того, щоб виразити ідеальні зразки соціального життя в індивідуальних термінах. Вони стають моделями, які організовують настанови та поведінку індивіда і поєднують їх з настановами та поведінкою інших індивідів, які є учасниками взаємодії. Так, якщо ми розглядаємо футбольну команду в цілому, не вдасться сказати нічого розумного про позицію захисника без співвіднесення її з іншими позиціями. З точки зору самого захисника його позиція багато чим важлива. Вона визначає, де гравець повинен зайняти місце на лінії і що йому належить робити у тій чи іншій ситуації. Перебування у цій позиції одночасно визначає ступінь активності гравця і встановлює мінімум навичок, якими він зобов'язаний володіти. Точно так і в соціальних відносинах, подібних до взаємин між роботодавцем і найнятим працівником, статуси обох визначають, що кожен з них повинен знати і що робити, щоб здійснилася взаємодія”.

Джерело: R. Linton. The Study of Man. N.Y., 1936.

Запитання для роздумів

1. Подумайте про те, які соціальні статуси входять у Ваш статусний набір, з якими статусами, що мають інші особистості, вони пов'язані і в чому виявляється цей зв'язок?

2. Проведіть дискусію на тему “Наскільки жорстко визначені статусні ролі в сучасному суспільстві і чи передбачається при визначенні ареалу певних статусних ролей те, що його межі з часом будуть змінені?”

3. Як змінилися певні статусні ролі в сучасному українському суспільстві у порівнянні із часами 50-70-літньої давності? Проілюструйте це прикладами виконання цих ролей членами Вашої родини.

Д. Норт

“Інституції – це правила гри в суспільстві або, точніше, придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію в певне русло. І як наслідок, вони структурують стимули в процесі людського обміну - політичного, соціального чи економічного. Інституційна зміна визначає шлях, яким суспільства розвиваються в часі, і тому є ключем до розуміння історичної зміни.

Інституції зменшують невизначеність за допомогою структурування повсякденного життя. Вони служать дороговказом для людської взаємодії, бо коли ми хочемо привітатися з друзями на вулиці, керувати автомобілем, купувати помаранчі, позичати в когось гроші, стати підприємцем, поховати когось з близьких тощо, то знаємо (або можемо легко дізнатися), як це здійснити. Ми легко переконалися б, що інституції бувають різні, якби спробували здійснити такі самі справи деінде, скажімо, в Бангладеш. Використовуючи мову економістів,

Тема 4. Соціальна структура суспільства. Теорія соціальної стратифікації

можна сказати, що інституції визначають та обмежують сукупність варіантів вибору для індивідів.

Інституції охоплюють будь-які види обмежень, придумані для спрямування людської взаємодії. Чи інституції бувають офіційні чи неофіційні? Вони можуть бути будь-які, і мене цікавлять як офіційні обмеження – як-от правила, придумані людьми, – так і неофіційні обмеження – як-от звичаї та кодекси поведінки.

Головна роль інституцій у суспільстві полягає у тому, щоб зменшити невизначеність шляхом встановлення постійної (але не обов'язково ефективної) структури людської взаємодії. Однак, стабільність інституцій у жодному разі не суперечить тому факту, що вони змінюються. Усі інституції – від звичаїв, кодексів і норм поведінки до статутного і загального права та контрактів між індивідами – поступово змінюються, а тому безперервно змінюють доступні нам варіанти вибору. Наростання таких змін може бути настільки повільне й незначне, що помітити їх може хіба що історик. Хоч ми живемо у світі, де швидкість інституційної зміни очевидна”.

Джерело: Д.Норт. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. – К., 2001.

Запитання для роздумів

1. Д.Норт трактує соціальні інституції як певні обмеження, які накладає суспільство на людей. Чи означає це, що інституції зменшують свободу особистого вибору індивіда, примушують його діяти за певними стандартами, а не так, як він того бажає? Чи вступали Ваші інтереси у суперечність з вимогами якихось інституцій?

2. Чи можна вважати, що обмеження, які накладає суспільство, створюючи соціальні інституції, є корисними і потрібними не лише суспільству, але і самим особистостям?

3. Д.Норт пише про постійну зміну соціальних інституцій:

а) якими причинами викликані ці зміни?

б) чи може окрема особистість впливати на дію соціальних інституцій, змінювати їх у потрібному їй напрямі? До яких наслідків це може призвести?

Т.Парсонс.

“... в будь-якому суспільстві існує більш чи менш цілісна система загальних фундаментальних цінностей-настанов, і інститути переважно виражають ці настанови у вигляді тих чи інших зв'язків з діями. Звідси випливає, що інститути самі утворюють систему – систему регулятивних норм.

Тою мірою, в якій системі інститутів властиві цілісність, взаємозалежність частин, я говорю про неї як про “інтегровану”. Тою мірою, в якій елементам не

властива гармонійність, але, навпаки вони взаємно несумісні – наявна відсутність інтеграції. Найкращий приклад подібної відсутності інтеграції знаходимо у взаємовідносинах церкви та держави у середні віки. Тоді вони були по суті невирішеною проблемою, тому що феодалізм і бюрократична ієрархія церкви репрезентували взаємно несумісні типи структур. Тому кожен вимагав від іншого лояльності, а це неминуче ставало посяганням на його права та привілеї. І звідси їх взаємини не були зразком гармонії, а швидше зразком нестійкого “балансу влади”.

Обговорюваний тут аспект стосується взаємної гармонії та потреби різноманітних елементів системи інститутів, а власне множини специфічних нормативних правил, які її забезпечують. Цей аспект може бути означений як “структурна інтеграція”.

Джепело: T.Parsons “ Prolegomena to a Theory of Social Institutions // American Sociological Review, v. 55 - № № 3.

Запитання для роздумів

1. *Наведіть інші приклади взаємозв'язку та взаємозалежності соціальних інститутів. Як зміни одного соціального інституту ставали причиною змін в інших інститутах, суспільства в цілому?*

2. *Подумайте над проблемою “Наскільки свідомо і ефективно правляча еліта може управляти інституційними змінами, а отже, суспільним розвитком в цілому?”*

3. *На прикладі сучасної України проаналізуйте проблему суперечливості інституційних змін (в рамках певного інституту та в межах всієї системи соціальних інститутів) у перехідних суспільствах.*

К.Девіс

“Людство здавна леліяло мрію про суспільство, в якому би не існувало нерівності. Однак дійсність була принципово іншою. Будь-яке суспільство постає перед необхідністю розподіляти індивідів за позиціями в соціальній структурі і примушувати їх до виконання обов'язків, приписаних такими позиціями. Воно повинно вирішити проблему мотивації у такий спосіб, щоб, по-перше, надати відповідним індивідам бажання заповнювати певні позиції і, по-друге, примусити індивідів належним чином виконувати обов'язки, властиві даній позиції”.

Якщо б обов'язки, асоційовані з різноманітними позиціями, були рівною мірою сприятливі для здоров'я, рівноважливі для виживання соціуму і потребували б приблизно однакової обдарованості, суспільству було б однаково, хто і які позиції займає, а значить, і проблема соціального розміщення практично б не існувала. Однак, суспільству неоднаково, хто на яку позицію претендує, і не лише тому, що одні позиції самі по собі більш привабливі, ніж інші, але і через те, що деякі з них потребують неоднакової обдарованості чи особливої підготовки, що одні більш важливі, ніж інші.

Тема 4. Соціальна структура суспільства. Теорія соціальної стратифікації

Вельми істотно, далі, і те, що притаманні позиції обов'язки належить виконувати з тим більшою ретельністю, чим важливішою є позиція. І тому невідворотно виходить так, що суспільство змушене мати різноманітні види винагород, які воно могло б використовувати як стимули, тим чи іншим способом диференційовано розподіляючи їх між позиціями.

Винагороди і їх розподіл, зумовлені характеристиками позицій, утворюють частину соціального порядку; вони являють собою стратифікацію”.

Джерело: К. Девіс. Людське суспільство. - 1948.

Запитання для роздумів

1. З теоретичної позиції якої школи К.Девіс характеризує соціальну стратифікацію?

2. Які зміни відбулися у стратифікаційній системі українського суспільства за останнє десятиліття? Як змінилася система стимулів, на якій базується соціальна стратифікація?

3. Чи можна вважати, що громадська думка не завжди належним чином стимулює формування і відтворення стратифікаційної системи, базованої на принципах, описаних К.Девісом? Якщо так, то проілюструйте це прикладами з сучасного українського суспільства.

4.4. План семінарського заняття (2 год.)

1. Соціальна структура суспільства: параметри, характеристики і елементи.
2. Види соціальних спільнот та їх роль в суспільній системі.
3. Сутність соціальної стратифікації, її історичні типи.
4. Стратифікаційна система сучасного українського суспільства.
5. Соціальна мобільність, її причини і види:
 - а) проблеми формування і функціонування елітних груп українського суспільства;
 - б) соціальні витоки середнього класу в Україні та його соціальна роль;
 - в) маргінальні групи українського суспільства: типологія, джерела формування, перспективи.

4.5. Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт

1. Соціальні групи як об'єкти і суб'єкти соціальних взаємин.
2. Студентство як соціально-професійна група: джерела формування та її роль в сучасному українському суспільстві.
3. Підприємці як соціально-професійна група. Ставлення до підприємництва

ва та підприємців у сучасному українському суспільстві.

4. Рівень престижності Вашої майбутньої професії та перспективи його змін.

5. Причини та вияви дисфункцій соціальних інститутів.

6. Трансформація системи соціальних інститутів в сучасній Україні.

4.6. Завдання та вправи

1. Які системи соціальної стратифікації існували в Україні від княжих часів? Охарактеризуйте їх.

2. На прикладах з власної родини простежте зміни у соціально-стратифікаційній системі суспільства за наступними параметрами:

як можна охарактеризувати соціально-стратифікаційні системи, що діяли в часи міжвоєнної Польщі, до складу якої входили західноукраїнські землі; СРСР; сучасної України? За якими показниками виділялися в них стратифікаційні групи?

наскільки потужними були бар'єри, що розділяли в них страти?

як можна було подолати ці бар'єри і якою була дистанція мобільності членів Вашої родини?

які переміщення по стратифікаційній драбині хотіли б зробити Ви протягом свого життя і якими "соціальними ліфтами" Ви плануєте скористатися?

3. Запропонуйте провести у групі дискусії на теми:

"Наскільки відкритим є нині українське суспільство"?

"Хто входить до "вищого класу" нинішньої України і завдяки чому саме ці люди стали елітою суспільства?"

"Наскільки ефективно нинішня українська еліта виконує функції організаторів і лідерів суспільства?"

4. Напишіть автобіографію і проаналізуйте її з наступних точок зору:

в полі дії яких соціальних інститутів Ви перебували від народження

в чому виявлявся їхній вплив на Вас. Якщо він мав суперечливий характер, то в чому це виявилось і як долалися ці конфлікти

якою є система Ваших статусів та ролей, до якої соціальної страти Ви себе зараховуєте.

5. З представниками яких страт Ви зустрічалися, які особливості їхньої поведінки Ви б могли відзначити?

6. Кілька років тому в газеті "Киевские ведомости" на одній сторінці було вміщено два повідомлення, на перший погляд, не пов'язані між собою. В одному йшлося про те, що в бібліотеці м.Штутгарта було знайдено примірник Біблії, з якої М.Лютер переклав Священне письмо з латини на німецьку мову. В другому – про пропозицію українського генетика В.Кордюма позбутися спадкових хвороб шляхом вирощення людей "у пробірках" з генетично чистого матеріалу. До яких соціальних інститутів мають безпосереднє відношення ці публікації? Якими були соціальні наслідки перекладу Біблії М.Лютером і до яких наслідків може призвес-

Тема 4. Соціальна структура суспільства. Теорія соціальної стратифікації

ти реалізація пропозиції В.Кордюма?

7. Нині, за різними оцінками, від 3 до 5 млн. громадян України працюють за кордоном. Як це явище можна описати з точки зору теорії соціальної мобільності, враховуючи, що значна їх частина планує повернутися в Україну?

8. Середній клас у політичній соціології вважається більшістю авторів гарантом демократії. В газеті “Дзеркало тижня” у 2002р. було вміщено статтю, в якій середній клас трактувався як основа тоталітаризму і авторитарних режимів. Якими аргументами користуються представники двох протилежних точок зору? Яким є Ваш погляд на цю проблему?

9. Проаналізуйте джерела формування нижчого класу та декласованих елементів в нинішній Україні. Під впливом яких причин відбулися ці процеси, чи продовжуються вони і нині?

4.7. Тести

1. Основоположником теорії малих груп є:

- а) Р.Мертон;
- б) Е.Гіденс;
- в) Ч.Кулі;
- г) П.Сорокін.

2. Студентська академгрупа є прикладом:

- а) великої соціальної групи;
- б) малої соціальної групи;
- в) соціальної агрегації;
- г) неформальної групи.

3. Найважливішою характеристикою малої (первинної) соціальної групи, за Ч.Кулі, є:

- а) стабільні персоналізовані, емоційно забарвлені безпосередні контакти між членами групи;
- б) її здатність до швидкого скорочення (збільшення) кількості членів відповідно до обставин;
- в) чітко визначена жорстка система ієрархії, лідерства;
- г) здатність членів групи до скоординованої і завжди ефективної діяльності.

4. Прикладом вторинної соціальної групи є:

- а) сім'я;
- б) перехожі, що очікують зеленого світла світлофора на вулиці;
- в) студентська академгрупа;
- г) колектив студентів та викладачів певного навчального закладу.

5. Пан “Х” є студентом, капітаном футбольної команди, чоловіком пані “У”. Це, з точки зору соціолога, перелік його:

- а) набутих соціальних статусів;
- б) приписаних соціальних статусів;
- в) рангових соціальних характеристик;

- г) *особистих якостей.*
6. Пані "У" є україркою, греко-католичкою, дочкою пана "Х", 30 – річною жінкою. Це, з точки зору соціолога, є перелік її:
- а) приписних соціальних статусів;*
 - б) набутих соціальних статусів;*
 - в) рангових соціальних характеристик;*
 - г) особистих якостей.*
7. Пані "У" є громадяркою України, студенткою, матір'ю, 20-річною жінкою. Це, з точки зору соціолога, перелік її:
- а) приписних соціальних статусів;*
 - б) набутих соціальних статусів;*
 - в) рангових соціальних характеристик;*
 - г) особистих якостей.*
8. Поведінка носія певного соціального статусу, яка відповідає певним соціальним очікуванням - це, з точки зору соціолога:
- а) соціальна роль;*
 - б) статусно-рольовий набір індивіда;*
 - в) статусна сумісність;*
 - г) особистісні характеристики індивіда.*
9. Десяток людей, які очікують автобус на зупинці, є прикладом:
- а) малої соціальної групи;*
 - б) соціальної агрегації;*
 - в) великої соціальної групи;*
 - г) соціальної спільноти.*
10. У традиційному суспільстві статева приналежність індивіда звичайно сприймається як його характеристика:
- а) рангова;*
 - б) номінальна.*
11. В сучасному суспільстві релігійно-конфесійна приналежність особистості звичайно має характер:
- а) ранговий;*
 - б) номінальний.*
12. Прикладом соціального інституту є:
- а) Інститут соціології НАН України;*
 - б) Львівський банківський інститут;*
 - в) сім'я;*
 - г) релігія.*
13. Відносно стабільні і повторювані в соціальному просторі та часі соціальні взаємодії, які регулюються соціальними нормами і цінностями та орієнтовані на задоволення соціально значимих потреб, - це:
- а) соціальна структура суспільства;*
 - б) соціальна організація;*
 - в) соціальний інститут;*
 - г) соціальна група.*
14. Одне із вище перерахованих соціальних утворень може одночасно розглядати

тися як соціальний інститут і як мала соціальна група:

- а) *колектив Інституту соціології НАН України;*
- б) *церква;*
- в) *армія;*
- г) *сім'я.*

15. Козацтво в українському суспільстві XVII ст. - це приклад:

- а) *соціальної верстви;*
- б) *неформальної верстви;*
- в) *соціально-демографічної групи;*
- г) *етносоціальної групи.*

16. Деперсоналізація є характеристикою соціального інституту, яка означає, що:

- а) *всі особистості, які підпадають під дію цього інституту, повинні відмовитися від свого "Я", нівелюватися, розчинитися серед інших;*
- б) *не відмовляючись від особистісних якостей, люди повинні діяти у відповідності до прийнятих стандартів поведінки, визначених їм соціальних ролей.*

17. Автором теорії соціальної мобільності є:

- а) *П. Блау;*
- б) *Р. Мертон;*
- в) *М. Шаповал;*
- г) *П. Сорокін.*

18. Категорія "маргінал" вживається соціологами для означення:

- а) *"нетипових" представників певної соціальної групи;*
- б) *людей і груп, які втратили зв'язок із суспільством, дистанціюються від нього;*
- в) *в залежності від контексту правильними можуть бути обидві відповіді.*

19. Пан "Х" був студентом, став інженером, а пізніше став державним службовцем високого рангу. Це приклад:

- а) *горизонтальної мобільності;*
- б) *вертикальних переміщень по соціально-стратифікаційній драбині;*
- в) *не стосується ні першого, ні другого.*

20. Стан "родової аристократії":

- а) *існував у рабовласницькому та феодалному суспільствах;*
- б) *може зберігатися в сучасному суспільстві, яке має "змішану" систему соціальної стратифікації;*
- в) *його існування неможливе в сучасних суспільствах.*

21. Сучасна Великобританія є прикладом суспільства із системою соціальної стратифікації, яку можна назвати:

- а) *"закритою";*
- б) *"відкритою";*
- в) *"змішаною".*

22. У якому із суспільств відсутня чітка стратифікаційна система?

- а) *кастовому;*
- б) *становому;*
- в) *первіснообщинному.*

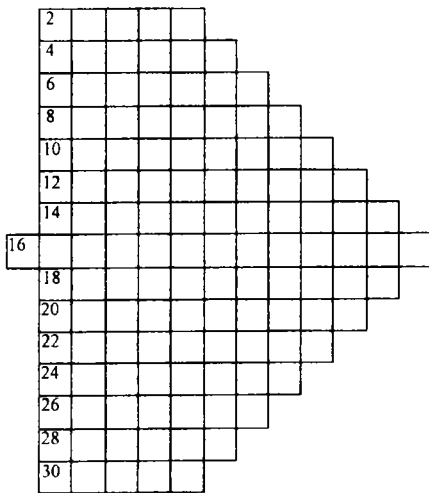
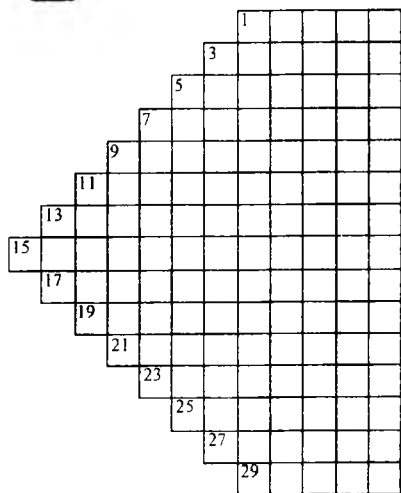
23. Категорія "соціальна стратифікація" відображає:

- а) *ієрархічно організовану систему соціальної нерівності;*

- б) процес переміщення соціальних груп чи окремих індивідів з однієї страти в іншу;
- в) набір соціальних статусів особистості.
24. Поняття “соціальна мобільність” було введено в науковий обіг:
- а) Т.Парсонсом; б) П.Сорокіним;
- в) М.Мідом; г) М.Вебером.
25. У двох із перерахованих суспільств стратифікаційна система базується на основі приписних (аскриптивних) статусів особистості. Це:
- а) кастове суспільство у стародавній Індії;
- б) сучасне індустріальне, постіндустріальне суспільство;
- в) станове суспільство у Франції напередодні буржуазної революції.
26. Переїзд на постійне проживання зі Львова до Тернополя можна трактувати як вияв:
- а) вертикальної соціальної мобільності;
- б) горизонтальної соціальної мобільності;
- в) ні те, ні інше.
27. Для “закритих” стратифікаційних систем характерний:
- а) високий рівень соціальної мобільності;
- б) низький рівень соціальної мобільності;
- в) рівень соціальної мобільності є приблизно однаковий і у “відкритих” і у “закритих” соціально-стратифікаційних системах.
28. Під час соціальних криз, переворотів інтенсивність соціальної мобільності, як правило:
- а) знижується; б) зростає;
- в) залишається приблизно на тому ж рівні, що і у стабільних суспільствах.
29. Основу “середнього класу” в сучасних суспільствах становлять люди із:
- а) набутим соціальним статусом;
- б) приписним соціальним статусом;
- в) правильними є обидві відповіді.
30. Дохід, освіта, влада, престиж визначені як стратифікаційні параметри у індустріальному суспільстві:
- а) Ф.Знанецьким; б) Д.Ленські;
- в) М.Вебером; г) М.Шаповалом.
31. У сучасному українському суспільстві найбільш масовим є:
- а) вищий клас; б) середній клас;
- в) нижчий клас.
32. Клас – це група людей, які мають однакове відношення до засобів виробництва. Автором цієї тези є:
- а) Ф.Тейлор; б) К.Маркс; в) М.Вебер.

4.8. Кросворд

1. Відносно стійка, історично сформована сукупність людей, об'єднаних на основі загальних соціальних значущих ознак.
2. Один із типів стратифікованого суспільства, який виділив Гідденс.
3. Французький дослідник, який ввів такі критерії стратифікації як культурний, соціальний символічний капітал.
4. Складається з відповідно розташованих, упорядкованих елементів, що взаємодіють між собою.
5. Одна з підсистем суспільства.
6. Англійський соціолог, автор книги "Соціологія", в якій він звернувся до проблем стратифікації.
7. Один з видів вертикальної мобільності, який передбачає соціальний спуск.
8. Один з соціальних інститутів відповідно до системно-організаційного аспекту соціальної структури.
9. Один з критеріїв диференціації чи інтеграції елементів суспільства, який передбачає їх позицію щодо певних суспільних ресурсів.
10. Один з соціальних інститутів, який виділяється в соціальній структурі.
11. Первинна ознака соціальної структури.
12. Радянська дослідниця, яка здійснила стратифікацію радянського суспільства.
13. Один з видів соціальної мобільності, який передбачає перехід до групи та верстви з нижчим чи вищим соціальним статусом.
14. Міжгрупова або просторова рухливість населення, його здатність до соціальних переміщень.

15. Один із видів соціальної мобільності, який передбачає рух між соціально однорідними позиціями й категоріями населення.
16. Поділ суспільства на вертикально розташовані соціальні групи і верстви.
17. Одна з основоположних категорій соціальної філософії, історії та соціології.
18. Коефіцієнт для вимірювання сили, з якою індивід прагне проникнути у верхню верству.
19. Один з видів мобільності, яку ще називають обмінною.
20. Вид мобільності.
21. Німецький соціолог, який вважав, що страти утворюють ієрархічну школу.
22. Один з видів горизонтальної мобільності.
23. Вид вертикальної мобільності, який передбачає соціальне піднесення.
24. Один з критеріїв культурно-нормативної стратифікації.
25. Автор праці “Человек. Цивилизация. Общество”.
26. Термін, який означає соціальну групу, яка є диференційованою в межах ієрархічно організованого суспільства.
27. Німецький соціолог, який відмічав, що соціальні класи детермінуються фундаментальними соціальними відносинами праці і присвоєнням.
28. Місце особистості в соціальній структурі суспільства.
29. Основоположник класової стратифікації суспільства.
30. Німецький вчений, який запропонував свою теорію стратифікації – електику.

4.9. Література з теми

1. Белл Д. *Грядущее постиндустриальное общество*. - М., 1999.
2. Войтович С.О. *Світ соціальних відносин в українській культурі*. – К., 1994.
3. Гиденс Е. *Стратификация и социальная структура // Социологические исследования*. - 1992. - №9,11.
4. Давимука С., Колодій А., Кужельюк Ю., Подгорнов В., Черниш Н. *Львівщина на порозі XXI століття*. - Львів, 2001.
5. Илькин В.И. *Основные контуры системы социальной стратификации общества // Рубеж*. - 1991. - №1.
6. Кон М., Хмелько В. та ін. *Соціальна структура за умов радикальних змін: порівняльний аналіз Польщі та України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. - 1998. - №1,2,3.
7. *Классовое общество. Теория и эмпирические реалии / Под ред. С. Макеева*. - К., 2003.
8. Куценко О. *Становлення соціальних класів як вияв самоорганізаційних процесів у суспільстві // Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. - 2002. - № 4.
9. Мертон Р. *Социальная теория и социальная структура*. - К., 1996.
10. Огаренко В.М. та ін. *Соціологія малих груп: Підручник*. - Запоріжжя, **Тема 4. Соціальна структура суспільства. Теорія соціальної стратифікації**

2002.

11. Піча В.М. Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. - К., 2000.

12. Предприниматель Украины: эскизы к социальному портрету. Отв. ред. Ворона В.М., Суименко И. - К., 1995.

13. Радаев В.В., Шкаратан О.Н. Социальная стратификация. - М., 1995.

14. Сорокин П. Человек. Цивилизация Общество. - М., 1992.

15. Соціологія: терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник-довідник / За заг. ред. В.М. Пічі. - К., - Львів, 2002.

16. Соціологія: Підручник / За заг. ред. В.М. Пічі. - Львів, 2004.

17. Танчер В., Кучеренко О. Ідеї елітизму в контексті демократичної трансформації суспільства// Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 1998. - №3.

18. Яковлев А.М. Социальная структура общества: Учебник. - М., 2003.

4.10. Відповіді на тести

1. (в); 2. (б); 3. (а); 4. (г); 5. (а); 6. (а); 7. (б); 8. (а); 9. (б); 10. (а); 11. (б); 12. (в, г); 13. (в); 14. (г); 15. (а); 16. (б); 17. (г); 18. (в); 19. (б); 20. (а, б); 21. (в); 22. (в); 23. (а); 24. (б); 25. (а, в); 26. (б); 27. (б); 28. (б); 29. (а); 30. (в); 31. (в); 32. (б).

4.11. Відповіді до кросворда

1. Група. 2. Каста. 3. Бурдьє. 4. Устрій. 5. Освітня. 6. Гідденс. 7. Низхідна. 8. Політика. 9. Власність. 10. Економіка. 11. Нерівність. 12. Заславська. 13. Вертикальна. 14. Мобільність. 15. Горизонтальна. 16. Стратифікація. 17. Суспільство. 18. Конкуренції. 19. Циркулююча. 20. Структурна. 21. Дарендорф. 22. Політична. 23. Висхідна. 24. Культура. 25. Сорокін. 26. Верства. 27. Хофман. 28. Статус. 29. Маркс; 30. Вебер.

ОСОБИСТІТЬ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

СУТТЕВО

Після вивчення матеріалу теми Ви повинні

ЗНАТИ

- специфіку соціологічного підходу до вивчення особистості;
- основні соціологічні концепції особистості та її структуру;
- соціологічний зміст понять “соціальний статус” і “соціальна роль”;
- компоненти, етапи, основні підходи до визначення сутності соціалізації.

ВІДНІ

- ↪ розкрити сутність соціологічної теорії особистості та її проблематику;
- ↪ охарактеризувати основні соціальні типи особистості та їхні характерні риси;
- ↪ розкрити суть основних тенденцій взаємодії людини і суспільства у сучасних умовах.

Ключові поняття та терміни

• Девіантна поведінка	• Адаптація соціальна
• Індивід	• Агенти соціалізації
• Інтеріоризація	• Інтереси
• Потреби	• Особистість
• Рольовий набір	• Рольовий конфлікт
• Соціалізація	• Санкції
• Соціальний престиж	• Соціальна роль
• Спрямованість особистості	• Соціальний статус
• Статус здобутий	• Статус аскриптивний
(приписаний)
• Соціальні типи особистості	• Структура особистості
• Цінності	• Ціннісні орієнтації

5.1. Термінологічний словник

Особистість – інтегральна (цілісна) сукупність соціальних властивостей людини, що формуються та видозмінюються протягом усього життя людини у результаті складної взаємодії внутрішніх та зовнішніх чинників її розвитку та активної взаємодії з соціальним середовищем

Соціалізація – складний і тривалий процес включення індивіда до системи соціальних зв'язків та відносин, його активної взаємодії з оточенням, у результаті якої індивід засвоює зразки поведінки, соціальні норми і цінності.

Тема 5. Особистість у системі соціальних зв'язків

необхідні для його успішної життєдіяльності у даному суспільстві.

Агенти соціалізації – це люди та установи, діючи соціальні суб'єкти, за допомогою яких людина соціалізується шляхом навчання, завдяки процесам комунікації та доручення до культури.

Адаптація соціальна – це процес пристосування індивіда до умов життєдіяльності, до рольових функцій та норм поведінки, до форм соціальної взаємодії, котрі склалися у спільноті, до складу якої індивід інтегрується.

Інтеріоризація – процес включення соціальних норм і цінностей до внутрішнього світу людини, тобто заміна зовнішніх санкцій самоконтролем, перехід кількісно накопичених індивідом норм, засвоєних ним цінностей у нову якість, що виявляється у зміні поведінки людини під впливом змін у структурі особистості.

Соціальний статус – становище індивіда у суспільстві відповідно до його віку, статі, походження, освіти, власності, сімейного стану тощо

Статус аскриптивний (приписаний) – складова соціального статусу, що формується незалежно від волі, бажання та зусиль самого індивіда (стать, раса, успадкований титул тощо).

Статус здобутий – складова соціального статусу, що формується завдяки волі та зусиллям самого індивіда (освіта, кваліфікація, професія, почесне звання тощо).

Особистий статус – становище індивіда у малій (первинній) групі, яке обумовлюється ставленням до нього оточення.

Соціальний престиж – співвідносна оцінка, яку дає суспільство статусу особи або соціальної групи.

Соціальна роль – це певні способи поведінки індивіда (або групи), що відповідають прийнятним у суспільстві нормам та здійснюються відповідно до соціального статусу індивіда (групи).

Рольовий набір – це вся сукупність соціальних ролей, що виконується однією людиною.

Рольовий конфлікт – внутрішнє протиріччя, що виникає внаслідок несумісності рольових вимог стосовно прийнятих індивідом ролей, що виконуються ним одночасно. Неспівпадіння уявлень індивіда про прийнятну ним соціальну роль з рольовими вимогами оточення є причиною між особистісних конфліктів.

Соціальні норми – сукупність зобов'язуючих принципів, правил, еталонів, вимог, встановлених суспільством, соціальними спільнотами чи уповноваженими соціальними суб'єктами для регулювання соціальних відносин, діяльності та поведінки соціальних суб'єктів на всіх рівнях та в усіх сферах життєдіяльності.

Санкція – засіб регулювання спільнотою поведінки своїх членів, з метою стимулювання бажаної поведінки і припинення небажаної, для забезпечення впорядкованості, внутрішньої згуртованості й безперервності суспільного життя

Девіантна поведінка – поведінка індивіда, що відхиляється від прийнятих у суспільстві ціннісно-нормативних стандартів.

Потреби – внутрішній психологічний стан людини, відчуття нестачі чогось. Цей стан регулює активність, стимулює діяльність, спрямовану на здобуття того, чого не вистачає.

Інтереси – це конкретна форма усвідомленої потреби, реальна причина діяльності особистості, спрямованої на задоволення цієї потреби.

Цінності особистості – це відносно стійке та соціально обумовлене ставлення особистості до об'єктів духовного та матеріального світу, уявлення людини про найбільш значущі, важливі цілі життя та діяльності, а також засоби їх досягнення.

Спрямованість особистості – стан готовності до діяльності, що виникає внаслідок відображення дійсності, певних її об'єктів у свідомості відповідно до потреб та інтересів особистості, її ціннісних орієнтацій.

Соціальний тип особистості – певний фіксований набір соціальних властивостей людини, що виявляється у її свідомості та поведінці.

5.2. Структурно-логічні схеми, таблиці, визначення

Термін **“людина”** вживається як родове поняття, що вказує на приналежність до людського роду – вищої сходинки розвитку живої природи на нашій планеті. Тобто це поняття вказує на якісну відмінність людей від тварин, на людину – продукт природи і служить для характеристики всезагальних, притаманних всім людям якостей і особливостей, що знаходять свій вияв у назві **“homo sapiens”**, або **“людина розумна”**.

Термін **“індивід”** вживається у значенні **“конкретна людина”**, одиничний представник людського роду, коли необхідно підкреслити, що йдеться не про все людство загалом і не про будь-яку людину в ньому.

Термін **“особистість”** служить для характеристики соціального в людині. Якщо **“людина”** – це перш за все продукт природи, то **“особистість”** – продукт суспільства. Особистість – усталений комплекс якостей і властивостей людини, які набуваються під впливом відповідної культури суспільства і конкретних соціальних груп та спільнот, до яких вона належить і до життєдіяльності яких включається.

Термін **“індивідуальність”** означає те особливе і специфічне, що вирізняє одну людину з-поміж інших, включно з її природними і соціальними, фізіологічними і психічними, успадкованими і набутими якостями.

Вихідні принципи соціологічного аналізу особистості

Основні аспекти соціологічного аналізу особистості і відповідні групи проблем соціологічної особистості

Людина вивчається як *елемент* соціальної системи, представник різноманітних соціальних утворень, соціальних спільнот, соціальних інститутів та організацій. Досліджуються проблеми інтеграції особистості до складу різних соціальних спільнот, процеси взаємозв'язку особистості і суспільства, особистості і соціальної групи (спільноти)

Будучи елементом всіх без виключення соціальних спільнот, всіх соціальних систем, особистість сама є складною *системою* - сукупністю всіх своїх численних соціальних якостей, котрі виступають елементами структури особистості. Досліджуються проблеми типології особистості, аналізу тих властивостей, що складають її структуру.

Особистість досліджується в соціологічній теорії як *об'єкт* впливу з боку суспільства та його структур. Досліджуються проблеми формування особистості, її розвитку під впливом певної культури, взаємозв'язку з певними соціальними спільнотами, а також проблеми виховання, освіти, соціалізації особистості

Особистість виступає не лише об'єктом, але й *суб'єктом* суспільних змін, діючою істотою, творцем соціальних спільнот і суспільного розвитку, джерелом суспільного життя. Досліджуються проблеми соціальної активності особистості, процеси регуляції та саморегуляції соціальної поведінки, фактори і критерії соціальної активності.

Процес соціалізації особистості

Соціалізація -- процес входження (включення) індивіда в соціум, що обумовлює зміни в соціальній структурі особистості. Останнє обумовлюється соціальною активністю людини і її здатністю не лише засвоювати при взаємодії із середовищем його вимоги (адаптація), але й змінювати це середовище, активно впливати на нього, визначати свій "життєвий світ".

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ

Приспособлення індивіда:

- до соціально-економічних умов;
- до ролевих функцій, соціальних норм;
- до соціальних груп і соціальних організацій, які виступають в якості його життєвого середовища

ІНТЕРІОРИЗАЦІЯ

Процес включення соціальних норм і цінностей у внутрішній світ людини. Характер переводу соціальних цінностей і норм у внутрішнє "Я", який обумовлений структурою конкретної особистості, яка сформована минулим досвідом

ЕКСТЕРІОРИЗАЦІЯ

Об'єктивація внутрішнього світу людини у її поведінці, діяльності

Основні компоненти процесу соціалізації

Сутність та різновиди санкцій

Санкція - засіб регулювання спільнотою поведінки своїх членів, з метою стимулювання бажаної поведінки і припинення небажаної, для забезпечення впорядкованості, внутрішньої згуртованості й безперервності суспільного життя

Позитивні санкції

Формальні позитивні санкції – публічне схвалення з боку влади, вручення почесної грамоти, грошової нагороди, нагородження орденами, медалями, спорудження пам'ятників тощо;

Неформальні позитивні санкції – слава, шаноба, повага, визнання авторитету, схвалення з боку оточення, у засобах масової інформації

Негативні санкції

Формальні негативні санкції – покарання передбачені законом (застереження, зауваження, штрафи, арешт, ув'язнення, позбавлення громадянських прав, конфіскація майна тощо)

Неформальні негативні санкції – громадський осуд, огуда, висловлювання подиву, незадоволення, відмова подати руку, пітримувати товариські стосунки тощо.

З огляду на зміст суспільних вимог

Правові санкції – система передбачених законом покарань і заохочень за певні дії;

Етичні санкції – система заохочень, доган, зауважень, які впливають із визнаних моральних принципів;

Сатиричні санкції – система насмішок, глузувань, яких зазнають люди, що поводяться інакше, ніж прийнято;

Релігійні санкції – нагороди і покарання, передбачені системою догматів, вірувань будь-якої релігії за їх додержання чи порушення.

Самоактуалізація особистості

Самоактуалізація – це здійснення потенціалу людини

Для самоактуалізованої особи характерне наступне:

- Ⓐ активне сприйняття дійсності, здатність добре у ній орієнтуватися;
- Ⓐ сприйняття людей такими, якими вони є;
- Ⓐ безпосередність у вчинках та спонтанність у вираженні своїх думок і почуттів;
- Ⓐ концентрація уваги на тому, що відбувається назовні, а не на внутрішньому світі, власних почуттях і переживаннях;
- Ⓐ почуття гумору;
- Ⓐ розвинуті творчі здібності;
- Ⓐ неприйняття умовностей, але без демонстративного їх ігнорування;
- Ⓐ стурбованість благополуччям інших людей, а не власним;
- Ⓐ спроможність глибоко розуміти життя, дивитись на нього відкритими очима, оцінювати події об'єктивно;
- Ⓐ налагодження з оточенням оптимальних стосунків.

Соціальний тип особистості

Соціальний тип особистості - певний фіксований набір соціальних властивостей людини, що виявляється у її свідомості та поведінці

Критерії виділення соціальних типів особистості

- * місце особистості в системі суспільних зв'язків;
- * реальні форми життєдіяльності особистості
- * спрямованість особистості

БАЗИСНИЙ ТИП ОСОБИСТОСТІ – система соціальних якостей індивідів, яка найкраще відповідає об'єктивним умовам функціонування даного суспільства на відповідному етапі його розвитку

РЕАЛЬНИЙ (МОДАЛЬНИЙ) ТИП ОСОБИСТОСТІ – реальний тип особистості, який переважає на відповідному етапі розвитку суспільства. Як правило його можна описати не теоретично, а на основі результатів соціологічних досліджень.

ІДЕАЛЬНИЙ ТИП ОСОБИСТОСТІ – індивід з такою сукупністю рис, якостей, які сучасники хотіли б бачити в людині. Очевидно, що такий тип особистості можна виділити лише умовно.

5.3. Опрацювання фрагментів текстів зарубіжних і вітчизняних соціологів

Е. Гіденс

Оскільки культурне оточення, в якому ми народжуємося й досягаємо зрілості, настільки впливає на нашу поведінку, може здатися, що ми позбавлені будь-якого права на індивідуальність чи вільний вибір. Може скластися враження, що нас просто вкладають у наперед задані форми, які суспільство приготувало для нас. Деякі соціологи, коли пишуть про соціалізацію – і навіть про соціологію взагалі! – дотримуються саме такого погляду, але він в основі своїй хибний Той факт, що від народження до смерті ми втягнуті у спілкування з іншими, безперечною формує наші особистості, цінності, які ми поділяємо, і нашу поведінку. Та соціалізація також сприяє формуванню нашої індивідуальності й свободи. В процесі соціалізації кожен із нас розвиває в собі відчуття ІДЕНТИЧНОСТІ та свою спроможність незалежно мислити та діяти.

Джерело: Е.Гіденс. Соціологія. – К., 1999, - С.61.

Запитання для роздумів

Е.Гіденс спростовує твердження про “культурне програмування” людини суспільством, доводить його хибність. Спробуйте й Ви заперечити, проілюструвавши це конкретним прикладом. За допомогою словника з’ясуйте сутність поняття ІДЕНТИЧНІСТЬ, поясніть, як відбувався процес Вашої етнічної самоідентифікації, які агенти соціалізації брали у ньому участь.

М. Шаповал

Людина споконвіку була і є істотою суспільною. Соціолог Максим Ковалевський рішуче зазначав, що ніхто з учених не міг довести, наче б у початках людства не було жодних скупин. Це ясно хоча б з того, що родина є споконвічна скупина. Через те суспільна взаємо чинність людей є споконвічна, а через те і регулювання відносин між людьми для мирного співжиття є споконвічне. Всяких правил поведінки є чимало: право, мораль, звичай, правила пристойності, честі, гри, моди, руху і ін. Деякі вчені силкуються звести ці правила до двох груп: право і мораль, але це не вдається хоч би вже тому, що ці правила і норми мало вивчені. Мало вивчені ще й індивіди і способи їх взаємо чинностей. Ось через те, хоч і ясно для всіх, що право є соціальний витвір і чинник, але ще не цілком установлено, як він витворюється і як чинить.

Оскільки в людині, як в авто моторові, діють вроджені потреби, які ми називали інстинктами, то всякий інстинкт, виявляючись акціями і реакціями між людьми, знаходить свій вираз у нормуванні, в правилах.

Інстинкт розмноження і взаємо чинність, що на його ґрунті виникла,

регулюється правилами шлюбного, родинного і родового співжиття; інстинкт живлення – в нормах розподілу поживи, здобутої від природи, в розподілі добр природи, в регулюванні обігу споживчих добр. Інстинкт індивідуальної самоохорони знаходить вираз в усіх нормах, що охороняють добро особи, інстинкт соціальний – в нормах організації охорони скупин, від найменших до найбільших; є норми, що регулюють виховання – передачу знання, що регулюють розвагу – свята, церемонії ін.

Все знання та ідеологічне виправдання норм робилося і робиться у відсталих народів – релігією, а в міру розвитку культури прийшла на чергу правнича ідеологія, за наших же часів ця роль починає переходити на науку.

Джерело: М. Шаповал. Загальна соціологія. – К., - 1996, - С.328-329.

Запитання для роздумів

1. Проаналізуйте лексичні особливості наведеного фрагменту тексту та на цьому прикладі розкрийте роль мови у процесі соціалізації людини.
2. Пригадайте сучасну класифікацію (за змістом, функціями та за способом забезпечення – примус, переконання) соціальних норм як регуляторів поведінки людей, порівняйте її з тою, що наводиться М.Шаповалом, доповніть її.
3. Використовуючи наведені в тексті приклади, з'ясуйте, чи можна вважати коректним з соціологічної точки зору твердження: інстинкти поведінкою визначають поведінку індивіда?
4. Чи погоджуєтесь Ви з висновком автора стосовно посилення у сучасних умовах ролі науки як інституту соціалізації? Обґрунтуйте відповідь.

С. Оксамитна, В. Бондар

Співробітники Інституту соціології НАН України спільно зі службою "Соціс-Гелоп" 1996 року здійснили повторне загальнонаціональне опитування, аби дослідити стан та динаміку оцінок престижу професій серед населення країни. Перше таке дослідження вони проводили 1994 року. Респонденти репрезентували всі головні соціально-демографічні й соціально-професійні верстви населення, як і усі регіони України. Перелік професій і занять, запропонованих для оцінювання, містив 31 найменування. Сюди увійшли різні за рівнем кваліфікації й освіти професії як розумової, так і фізичної праці, а також заняття сфери обслуговування. Індекси престижу професій розраховували за усталеною методикою як зважені середні арифметичні значень, приписуваних відповідям респондентів залежно від міри престижності кожної професії: 1 – дуже високий престиж у суспільстві; 0,5 – високий; 0 – середній; -0,5 – низький; -1 – дуже низький.

За результатами досліджень очолюють рангова ний перелік з найбільше наближеними до одиниці індексами престижу керівник банку (0,731) і міністр (0,699), котрі представляють найвищі рівні сфери управління. Незважаючи

на кризу промислового виробництва в країні, роль директора заводу також залишається престижною (0,554). Те саме стосується і роботи, пов'язаної з опрацюванням та прийняттям політичних рішень і законодавчих актів (депутат – 0,511), як і з наглядом за їх дотриманням (адвокат – 0,485). До числа високо престижних потрапили також заняття, що належать до сфери підприємницької (0,432) та комерційної (0,430) діяльності.

Далі рангова ний ряд продовжується традиційними професіями висококваліфікованої розумової праці (лікар, учений, журналіст, викладач вузу), престиж яких, окрім лікаря, в очах респондентів усе ж поступається професії бухгалтеря, яка до початку 90-х років ніколи не входила до кола високо престижних, але тепер міцно закріпилася саме серед таких. До середнього значення наближається престиж професій фермера, продавця, актора, агронома, телемеханіка і військовослужбовця.

Решту професій громадська думка залічує до таких, престиж яких коливається від нижчого за середній до дуже низького. Тут і професії розумової праці, що потребують вищої освіти (ветеринар, учитель, інженер) і заняття у сфері обслуговування й фізичної праці (будівельник, водій, офіціант, медсестра, перукар, слюсар, швачка).

... Престиж професій та занять є традиційним предметом дослідження у світовій соціології, оскільки вважається одним із головних вимірів соціальної стратифікації та нерівності. За даними американського соціолога Дональда Дж. Треймана, який проаналізував 85 досліджень престижу професій і занять у 60 суспільствах, оцінки престижу є дуже подібними незалежно від географічного розташування держав, пануючої у них ідеології та рівня індустріального розвитку. Піраміда престижу вибудовується у прямо пропорційній залежності від кількості років навчання, рівня кваліфікації, відповідальності, впливу влади, доходу. Тому на вершині ієрархії – заняття висококваліфікованою розумовою працею, починаючи від політиків (члени парламенту, міністри, глави окремих провінцій чи земель) та банкірів й до таких традиційних професій як лікар викладач. Юрист, вчений, інженер тощо.

Отже можемо говорити про певну схожість українського суспільства щодо престижу професій і занять з іншими суспільствами, але загальна тенденція подібності проступає на тлі доволі суттєвих відмінностей. Так, серед представлених західними соціологами даних щодо престижу занять ви не знайдете поміж низько престижних професії вчителя, ветеринара, інженера, так само як не знайдете серед престижніших за вказані, наприклад, підприємця, бухгалтера, продавця.

...Оскільки дослідження 1996 року було повторним, маємо змогу порівняти його результати з одержаними двома роками раніше. Знизився престиж праці фізичної та у сфері обслуговування, низьким залишився престиж інженерної праці. Є зміна у бік значного зменшення престижу професії вчителя, вона й далі втрачає престиж у суспільстві.

Джерело: Політичний портрет України: економічна ситуація, соціальні настрої, небезпечна повсякденність. - К., 1998. - С. 49-57.

Запитання для роздумів

1. Пригадайте, який статус – аскриптивний чи здобутий - формує професія людини, чи може професія визначати головний статус людини. Наведіть приклади.
2. Знайдіть в тексті перелік емпіричних індикаторів престижу професії і занять; з'ясуйте, чи всі вони придатні для оцінки престижу професій в умовах нашого суспільства.
3. Як зазначається у тексті, протягом останніх кількох років в Україні спостерігається усталена тенденція до зниження престижності праці вчителя. Побудуйте ряди:
 - соціальних фактів, що засвідчують падіння престижності праці,
 - соціальних факторів, що зумовлюють це падіння.

5.4. План семінарського заняття (2 год.)

1. Особливості соціологічного аналізу особистості.
2. Процес соціалізації особистості.
3. Соціальна структура особистості: спрямованість, включеність до соціального середовища та активність особистості.
4. Особливості взаємодії людини і суспільства у сучасних умовах.

5.5. Теми рефератів, доповідей і курсових робіт

1. Поняття про особистість та її соціальну структуру.
2. Співвідношення понять *індивід*, *індивідуальність*, *особистість*.
3. Природне і соціальне в людині.
4. Особистість у системі соціальних зв'язків та відносин.
5. Роль соціалізації у становленні особистості.
6. Соціальний статус і система соціально-функціональних ролей особистості.
7. Ієрархічна теорія потреб А.Маслоу.
8. Вплив цінностей особистості на її соціальну активність.
9. Соціальні регулятори поведінки людини .
10. Соціальна типологія особистості.
11. Духовність – це те, що робить людину людиною.

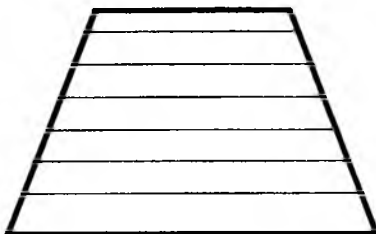

5.6. Завдання та вправи

1. На власному прикладі розгляньте особистість як:
 - елемент соціальної системи;

- складну систему;
- об'єкт суспільних відносин;
- суб'єкт суспільних змін.

2. Порівняйте, як протікає процес соціалізації у хлопців та дівчат. Чи є відмінності? З'ясуйте, за допомогою яких засобів соціалізації і яким чином формуються взірці поведінки у представників жіночої та чоловічої статі. До яких наслідків це призводить?
3. Розташуйте наведені нижче потреби за ієрархією у піраміді згідно концепції А. Маслоу:

1. Потреба у розвитку особистості; 4	8. Потреба у безпеці існування; 2	15. Потреба у службовому зростанні; 2
2. Потреба у диханні; 4	9. Потреба у турботі, опіці; 2	16. Потреба у житті; 2
3. Потреба у творчому самовираженні; 5	10. Потреба у впевненості у завтрашньому дні; 2	17. Потреба у стабільності умов життя; 2
4. Потреба у гармонії; 2	11. Потреба у реалізації здібностей; 2	18. Потреба у компетентності; 2
5. Потреба у знанні; 2	12. Потреба у розумінні; 0	19. Потреба у статусі; 2
6. Потреба у красі; 2	13. Потреба у повазі; 4	20. Потреба в одязі; 2
7. Потреба у їжі; 1	14. Потреба у визнанні; 5	21. Потреба у спілкуванні; 2

4. Перелічіть повний набір статусів у себе, своїх батьків і двох-трьох знайомих. Який список вийшов довший? Про що це свідчить?
5. Визначіть свій головний статус, головні статуси Ваших батьків і порівняйте їх між собою.
6. З'ясуйте тип наступних санкцій
- Нобелівська премія;
 - Судове виправдання;
 - Відкритий лист до газети;
 - Офіцерське звання;
 - Новорічна листівка;
 - Річна премія;
 - Атестат зрілості

7. Заповніть таблицю прикладами відповідних властивостей особистості.

Рівні структури особистості	Типи властивостей	Приклади
I рівень	Генетично обумовлені властивості	
II рівень	Індивідуально-психологічні властивості	
III рівень	Соціально значущі властивості	

8. Дозаповніть блок-схему, яка розкриває соціологічну структуру особистості

9. Які етапи соціалізації Ви можете виділити на своєму життєвому шляху? Вкажіть, які соціальні властивості формуються на кожному з цих етапів, з'ясуйте роль у цьому агентів соціалізації.

10. Назвіть соціальні ролі, які Ви виконували протягом свого життя. Опишіть, як впливала зміна Вашого статусу на виконання цих ролей; які фактори визначають Ваш соціальний статус сьогодні.

11. Соціологи виявили, що в умовах тоталітарних режимів у членів суспільства виробляються деякі стереотипи поведінки, такі як:

- **пролонгований інфантилізм** (дитинство, що затягнулося) – виявляється у нездатності брати на себе відповідальність за прийняте рішення і наслідки його реалізації, намагання перекласти відповідальність на інших

- *ефект завченої безпорадності* – людина, яка неодноразова переконала у нездатності впливати на події, контролювати їх перебіг, поступово перетворюється на безініціативного виконавця чужих розпоряджень
- *паразитична новація* – заснована на прагненні отримати компенсацію за втрати, відновити справедливість протиправним шляхом

Які з описаних стереотипів Вам доводилося спостерігати у молодіжному середовищі? Наведіть конкретні приклади вияву таких форм поведінки.

12. У сучасному українському суспільстві склалася непроста ситуація, обумовлена переходом до демократичних форм правління, ринкових відносин, а також трансформацією суспільних цінностей. Опишіть типові форми реакції членів нашого суспільства на ситуацію, що склалася. Як за цих умов змінився модальний тип особистості?
13. Охарактеризуйте специфіку соціологічного підходу до вивчення особистості
14. З'ясуйте діалектику зв'язку між поняттями *індивід*, *індивідуальність*, *особистість*. Сутність якого з цих понять розкривається словами Василя Симоненка:

... Ти на землі – людина,
 І хочеш того, чи ні –
 Усмішка твоя – єдина,
 Мука твоя – єдина,
 Очі твої – одні.

15. Напишіть коротке оповідання (есе), у якому поясніть власне розуміння зазначеної теми (твердження):
- *Людина – не острів, а частина материка (Джон Донн)*
 - *Людина – це суспільна істота (Сенека)*
 - *Хто може бути самим собою, нехай не буде ніким іншим (Парацельс).*
16. Напишіть коротке (але не менше 15 речень) оповідання (есе), у якому обов'язково використайте наступні слова: *соціальні зв'язки*, *соціальні відносини*, *взаємодія*, *особа*, *суспільство*.
17. З'ясуйте, чи виникає розбіжність у статусах у ситуаціях, коли:
- *Депутат займається комерційною діяльністю*
 - *Спортсмен палить*
 - *Професор університету ходить на дискотеку*
18. Дайте визначення понять *потреба*, *цінність*, *спрямованість*. Поясніть механізм їх взаємодії. Розподіліть подані цінності на дві групи – *базові цінності* (цінність-мета) та *інструментальні цінності* (цінність-засіб досягнення мети): *активна життєва позиція*, *здоров'я*, *щасливе сімейне життя*, *сімейний добробут*, *злагода у суспільстві*, *наявність вірних друзів*, *свобода*, *краса*, *вихованість*, *незалежність*, *толерантність*, *творчість*, *освіченість*, *акуратність*, *самореалізація*, *істина*, *цікава робота*, *кохання*, *раціоналізм*, *відповідальність*, *самостійність*, *визнання*, *соціальна справедливість*, *життєва мудрість*.

19. Поясніть поняття *соціальні типи особистості*. Розкрийте Ваші уявлення про *базисний, реальний (модальний), ідеальний* типи особистості.
20. Розкрийте Ваші уявлення про соціальну структуру особистості, покажіть взаємний вплив та обумовленість елементів структури. На власному прикладі доведіть, що властивості особистості є проявом соціальних відносин.
21. Які етапи соціалізації Ви можете виділити на своєму життєвому шляху? З'ясуйте, які соціальні властивості формувалися на кожному з цих етапів, проаналізуйте роль соціальних інститутів у формуванні цих властивостей.
22. Опишіть соціальний механізм формування особистості. Чи можна вважати соціалізацію “культурним програмуванням” людини? Обґрунтуйте відповідь.
23. Чи доводилось Вам переживати рольовий конфлікт? Які шляхи виходу з конфлікту цього типу Вам відомі?
24. Концепція особистості З.Фрейда базується на твердженні: людина – це система потреб, а суспільство – це система заборон (табу). Як Ви розумієте це твердження?
25. Англійський філософ і історик А. Тойнбі писав: “Цінність, як і час, поняття відносне”. Як ви думаєте, що мав на увазі англійський мислитель? Прокоментуйте даний вислів.

5.7. Тести

1. Які з наведених санкцій відносяться до:

а) формальних;

- арешт;
- громадський осуд;
- повага;
- похвала;
- припинення стосунків;
- відмова подати руку;

б) неформальних

- спорудження пам'ятників;
- штрафи;
- грошова нагорода;
- ув'язнення;
- слава;
- схвалення з боку оточення

2. Який із наведених агентів здійснює функції з реалізації формальних санкцій?

а) суд

б) сім'я

в) студентська група

г) податкова поліція

3. Рис особистості - це стійкі особливості поведінки, які повторюються у різноманітних ситуаціях. Які із наведених нижче властивостей підходять під це визначення?

Акуратність. Лнь. Страх. Смівлівсть. Агресивність. Надія. Хитрість. Відповідальність. Імпульсивність. Змагальність. Мотивація. Емоційність. Інтерес. Радість. Оптимізм. Думка. Почуття провини. Жадібність. Наполегливість. Успішність. Толерантність. Хороша пам'ять. Вдячність. Внев-

- а) соціометрія б) експеримент
в) тестування

10. Хто з соціологів ввів поняття девіації у соціологічну систему знання?

- а) Макс Вебер б) Еміль Дюркгейм
в) Герберт Спенсер

11. Тип девіантної поведінки за якого людина, відкидаючи суспільні цінності, цілі та засоби їх реалізації, активно їм протидіє, прагне замінити їх новими – це:

- а) конформізм б) інноваційна
в) ескейпізм

12. Серед наведених варіантів відповідей знайдіть та позначте найбільш повну, вичерпну, правильну відповідь:

• **Санкції – це**

- 1 - засіб соціального контролю;
2 - засіб стимулювання діяльності;
3 - засіб узгодження соціальних інтересів;
4 - засіб соціальної інтеграції.

• **Соціальний престиж – це**

- 1 – місце, положення людини у соціальній структурі, системі соціальних відносин;
2 – оцінка оточенням різних видів діяльності у відповідності до пануючих культурних стандартів та цінностей;
3 – соціальна позиція індивіда;
4 – оцінка людиною власної діяльності, професії.

• **Найбільш значущі цілі життя і діяльності людини – це**

- 1 – інтереси;
2 – спрямованість особистості;
3 – мотиви діяльності;
4 - ціннісні орієнтації.

• **Соціалізація – це**

- 1 – процес розвитку людини;
2 – процес набуття певних знань, навичок та вмінь;
3 – процес усвідомлення людиною себе як частки суспільства;
4 - засвоєння культурно-історичних традицій, соціальних, норм та цінностей, що склалися у суспільстві.

• **Положення працівника у вертикальній структурі трудового колективу визначається**

- 1 – статусом;
2 – престижем;
3 – функціями, що виконуються

• **Статус громадянина України належить до**

- 1 – набутих статусів;
2 – приписаних статусів

• **Соціалізація особистості як процес засвоєння нею встановлених у**

Соціологія

суспільстві зразків поведінки та способів діяльності забезпечується, насамперед,

- 1 – державою;
- 2 – трудовим колективом;
- 3 – правоохоронними органами;
- 4 – сім'єю, школою.

5.8. Література з теми

1. Алан Г. Джонсон. Тлумачний словник з соціології: Пер. з англ. / За наук. ред. В. Ісаєва, А. Хоронжого. – Львів, 2003.
2. Американская социология: Тексты. – М., 1994. (Кули Ч., Макузе М., Мид Дж.).
3. Бех І.Д. Від волі до особистості. – К., 1996.
4. Биологическое и социальное в развитии человека. – М., 1977.
5. Боришевський М. Духовні цінності в становленні особистості-громадянина // Педагогіка і психологія. – 1997, № 1, с. 144-150
6. Вебер М. Соціологія. Загально історичні аналізи. Політика. – К., 1998
7. Гіденс Е. Соціологія. Пер з англ. – К., 1999.
8. Дюркгейм Э. Самрубийство. – М., 1994.
9. Злобіна О. Г., Тихонович В. О. Суспільна криза і життєві стратегії особистості. – К., 2001.
10. Ковалева А.И. Социализация личности: норма и отклонение. – М., 1996.
11. Кон И.С Соціологія личности. – М., 1967.
12. Лукашевич Н.П. Соціологія воспитания. – К., 1996.
13. Мертон Р. Социальная структура и аномия // Социологические исследования, 1992. № 2,3,4.
14. Мешанова Г. О. Соціально-психологічне дослідження особистості: теоретико-методологічний аспект. – Тернопіль, 2001.
15. Мистецтво життєтворчості особистості: У 2 ч. / За ред. В.М.Донія. – К., 1997.
16. Парсонс Т. Человек в современном мире. – М., 1985.
17. Піча В. М. Соціологія особистості // Соціологія: терміни, поняття, персоналії / За заг. ред. В. М. Пічі. – К.: Львів, 2003.
18. Смелзер Н. Соціологія. Пер. С англ. – М., 1994.
19. Соціологія личности. – Вільнюс, 1989.
20. Фромм Э. Человек для себя. – Минск, 1992.
21. Хеккаузен Х. Мотивация и деятельность. – М., 1986. –Т 1,2.
22. Холл К., Линдсей Г. Теории личности. – М., 1997.
23. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности, – СПб., 1997.
24. Циба В.Т. Соціологія особистості: системний підхід, - К., 2000.
25. Шаповал М. Загальна соціологія. – К., 1996.
26. Ядов В.А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности. – Л., 1979.

ЗНАТИ

- систему знань з економічної соціології та їх твердження;
- теоретичні положення і концепції економічної соціології;
- понятійний апарат економічної соціології;
- методологічні принципи і методи дослідження економічної соціології;
- об'єкти і предмети економічної соціології;
- соціальні і економічні закони;
- соціально-економічні закономірності;
- соціально-економічні відносини і проблеми;
- організацію конкретних соціологічних досліджень і реалізацію їх результатів;
- передовий вітчизняний і світовий досвід соціально-економічних досліджень.

ВМІТИ

- проводити обстеження і аналіз об'єктів економічної соціології;
- проводити теоретичний аналіз проблем і узагальнення результатів їх вирішення;
- організувати соціально-економічні дослідження;
- розробляти програму, методику та технологію соціально-економічних досліджень;
- професійно володіти методами і технологією дослідження (опитування, спостереження, експеримент, контент-аналіз), соціальною діагностикою, моделюванням та проектуванням соціальних процесів;
- застосовувати методи обробки, аналізу і узагальнення соціальної інформації;
- виконувати практичні функції у соціологічних службах;
- вести педагогічну роботу з соціології;
- реалізувати результати досліджень економічної соціології.

Ключові поняття та терміни

• економічна соціологія • теорія економічної соціології • методологія економічної соціології (методи, підходи, методика) • об'єкти економічної соціології • предмети економічної соціології • соціально-економічні відносини • соціально-економічні процеси • соціально-економічні проблеми • інтереси • цілі • праця • кваліфікація • спеціальність	• економічна поведінка • економічна сфера • соціальна сфера • інституціоналізація економічної соціології • соціально-економічна інформація • соціально-економічні цінності • функції економічної соціології • завдання економічної соціології • аналітична функція економічної соціології • соціальний механізм • емпіричні дослідження економічної соціології • теоретичні дослідження економічної соціології

6.1. Термінологічний словник

Економічна соціологія – це галузь загальної соціології, що вивчає соціально-економічні процеси і явища, має свій об'єкт і предмет дослідження. Основними об'єктами є соціальна і економічна сфери.

Теорія економічної соціології – це система наукових положень, ідей, гіпотез і концепцій, що ґрунтується на вивченні дій економічних і соціальних законів, закономірностей і принципів, а також на понятійному апараті, щодо соціально-економічних відносин та соціально-економічних процесів.

Методологія економічної соціології – це вчення про методи, методологічні принципи і технологію дослідження. Науково обґрунтовані і соціально апробовані установки для організації і регуляції дослідницької роботи.

Об'єкти економічної соціології – це суспільство, спільноти, колективи різних організаційних форм економічної і соціальної сфери, де проводиться дослідження.

Предмети економічної соціології – це соціально-економічні відносини, процеси і явища, на які спрямовуються вивчення та дослідження, а також різні проблеми.

Соціально-економічні відносини – це зв'язки, зумовлені власністю, бізнесом, ринком, підприємливістю, керівництвом та іншою діяльністю.

Соціально-економічні процеси – це послідовна зміна стану, функціонування і розвитку об'єктів, перебігу явищ і дій у соціальній та економічній сферах.

Соціально-економічні фактори – це причини і задіяні умови, які пов'язані з діяльністю об'єктів. До основних відносяться людський фактор, фактор часу, інформаційний та науковий.

Соціально-економічні проблеми – це завдання або питання, для вирішення яких немає відповідного матеріального, фінансового, технічного і трудового забезпечення.

Потреба – це речі, ідеї, необхідність для життєдіяльності людини. Поділяються на біологічні, соціальні, матеріальні, духовні, етичні, естетичні та інші. Потреби виступають предметом економічної соціології.

Інтереси – це особлива увага до чогось чи до когось. Пов'язані із задоволенням потреб і стають мотивами діяльності. Виступають передумовами мети.

Тема 6. Соціологія економічного життя

Ціль – це бажаний результат діяльності. Вона ґрунтується на інтересах і потребах. Служить для постановки завдань. Вивчається і досліджується економічною соціологією.

Праця – це доцільна діяльність. Вона зумовлюється відповідними потребами. Поділяється на просту фізичну і творчу. Важливий предмет економічної соціології.

Професія – це спеціальний вид діяльності, який ґрунтується на сукупності теоретичних знань, умінь і досвіду, а також відповідних навичок. Економічна соціологія приділяє значну увагу вибору і формуванню професії.

Кваліфікація – це рівень підготовки фахівця до відповідної діяльності та якісна оцінка його професійних здібностей. Економічна соціологія вивчає підвищення кваліфікації у розрізі спеціальностей і професій.

Спеціальність – це сукупність знань, умінь і навичок, які набуті під час спеціальної підготовки і нагромадження відповідного досвіду. Під спеціальністю розуміється окрема галузь науки і освіти. Економічна соціологія вивчає утворення спеціальностей у соціальній та економічній сферах.

Спосіб життя – це вид життєдіяльності індивіда чи спільноти, зумовлений соціально-економічними умовами, матеріальними і духовними цінностями, рівнем культури, світоглядом, ідеєю та ментальністю.

Економічна культура – це сукупність цінностей і норм, які є регуляторами економічної поведінки. Економічна культура включає професійні знання, навички, символи і досвід. Вона розглядається також як спосіб взаємодії економічної свідомості і економічного мислення. Займає особливе місце в економічній соціології.

Економічна поведінка – це сукупність вчинків і дій, пов'язаних з економічною діяльністю, економічною свідомістю і мисленням, а також з потребами, інтересами і цілями.

Економічна сфера – це цілісна підсистема суспільства, що охоплює виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ і послуг, необхідних для життєдіяльності людей. Вона тісно взаємопов'язана із соціальною сферою, а також з політикою та іншими сферами. Виступає об'єктом економічної соціології.

Соціальна сфера – це одна з підсистем суспільства (поряд з економічною, політичною і духовною), яка охоплює потреби, інтереси і цілі, пов'язані з послугами і допомогою. Вона характеризується галузевим і територіальним розрізом. Безпосередньо взаємодіє з економічною і політичною сферами і є основним об'єктом економічної соціології.

Інституціоналізація економічної соціології – це форма організації і управління суспільним життям. Основними інститутами визнано інститут сім'ї, релігії, освіти, науки, культури, політики і охорони здоров'я. Вони об'єднують людей для виконання відповідних функцій, які включають сукупність норм і ролей, статусів, системи регулювання і контролю.

Соціально-економічна інформація – це сукупність відомостей і даних про соціально-економічні процеси і явища. Вона виступає предметом і продуктом дослідження, ґрунтується на відповідних носіях. Цінність інформації визначається достовірністю, надійністю і часом.

Соціально-економічні цінності – це речі, предмети, матеріальні і духовні блага, які мають значення для суспільства, спільноти та індивідів. Цінності виступають компонентом культури і соціальної регуляції. Вони формують ціннісні орієнтації.

Функції економічної соціології – це види соціально-економічних досліджень, які інформують, прогнозують, оцінюють і контролюють функціонування і розвиток соціально-економічних об'єктів.

Аналітична функція економічної соціології – це діяльність, побудована на економічному і соціологічному аналізах, що полягає у декомпозиції соціально-економічних проблем і завдань, результати вирішення їх синтезуються у загальний результат.

Завдання економічної соціології – це наперед визначені види і обсяги конкретних соціологічних досліджень, які передбачено провести на відповідних об'єктах.

Соціальний механізм – це сукупність важелів, дій, вчинків та відносин, завдяки яким здійснюється соціальний процес, пов'язаний з виробництвом, розподілом, обміном і споживанням, послугами і допомогою.

Емпіричні дослідження економічної соціології – це наукове дослідження, яке спирається на експеримент, спостереження і безпосередньо спрямоване на об'єкт економічної соціології. Використовуються для підтвердження або заперечення теоретичних положень.

Теоретичні дослідження економічної соціології – це логічна конструкція, побудована на теоретичному аналізі і узагальненні відповідних висновків.

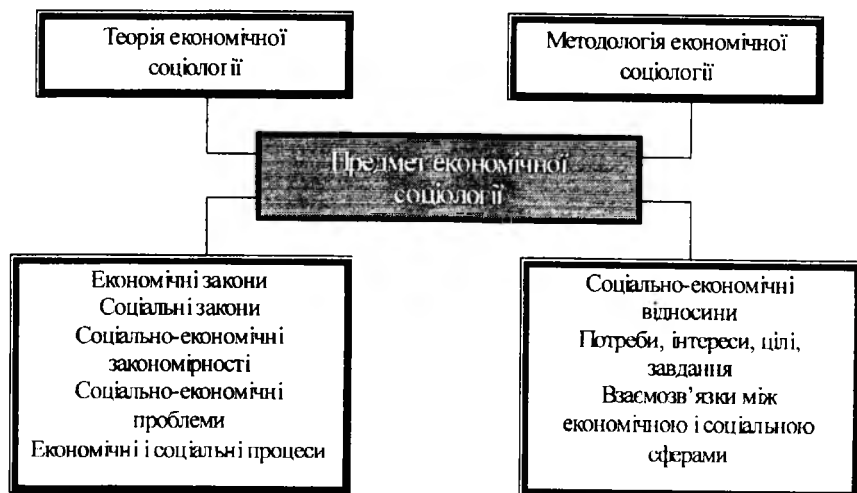
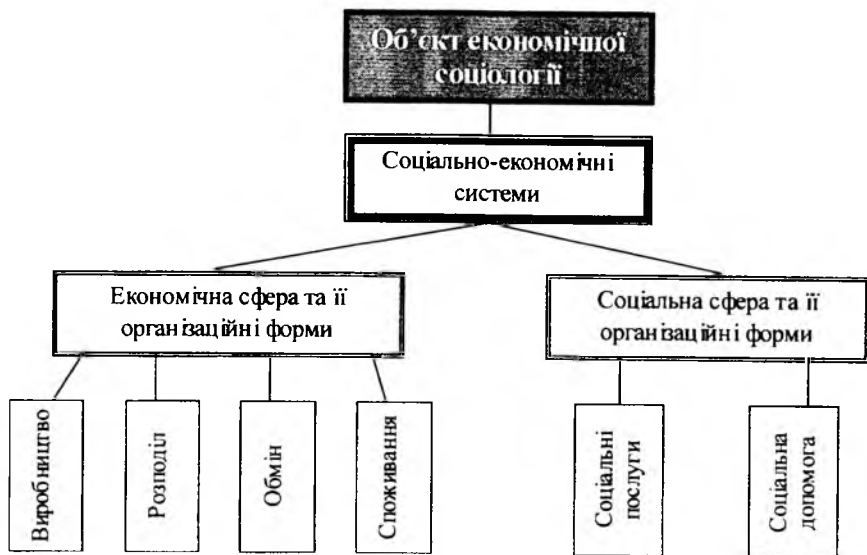
6.2. Структурно-логічні схеми, таблиці, визначення

Визначення поняття “економічна соціологія”

Автор	Зміст поняття “економічна соціологія”
<i>Т. Парсонс</i>	Суть структурно-функціонального аналізу в економічній соціології виражається у постулатах, тобто на незаперечних істинах, що функція окремого соціального феномена є внеском у сукупне соціальне життя. Стандартизовані, соціальні або культурні форми здійснюють позитивні функції.
<i>Н. Смілзер</i>	Економічна соціологія являє собою додаток загальної системи віраховань перемінних і пояснювальних моделей соціології до дослідження комплексу різних видів діяльності, що стосуються виробництва, розподілу, обміну і споживання обмежених матеріальних ресурсів, поділяє суспільне життя на дві сфери – економічну і неекономічну, що є новим варіантом економічної соціології.
<i>Т. Заславська</i>	Економічна соціологія оформилась як наука про механізми зв'язків між економікою і суспільством, а також як наука про форми економічної поведінки людини у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ і послуг. Вона вивчає взаємодії економічних і соціальних процесів.
<i>В. Ворона</i>	Економічна соціологія – це інтегративне міждисциплінарне знання, потреба в якому викликана наявністю проблем, що їх не можуть вирішити уособлені дисциплінарно обмежені науки.
<i>В. Пилипенко</i>	Головна межа об'єднання соціологічної та економічної науки – подолання теоретичної обмеженості при вивченні соціальних систем і управління ними.
<i>Г. Соколова</i>	Економічна соціологія розглядається як спеціальна теорія з властивими їй об'єктом, предметом і системою категорій, які функціонують в руслі основних соціально-економічних законів. До фундаментальних понять належать економічна свідомість, економічне мислення, економічна культура, економічний інтерес, соціально-економічний стереотип, економічна поведінка

Логічна схема сфер, які вивчає та досліджує економічна соціологія, розроблена Н. Смілзером

Сфери	Соціологічні зміни що діють в економіці
Економічна Виробництво Розподіл Обмін Споживання	Спільноти, групи Ролі, статуси Організації Форми влади Ринки (праці, послуг) Колективні дії Цінності, мотиви
Неекономічна Політика Культура Етнос Стратифікація	що діють у неекономічних сферах Спільноти, групи Ролі, статуси Організації Форми влади Колективні дії Цінності, мотиви

Соціально-економічні закономірності розвитку

- Пропорційне функціонування і розвиток
- Ефективність
- Інтенсивність
- Продуктивність
- Науковість

- Закон переміни праці
- Закон вартості
- Закон вдосконалення життєдіяльності
- Закон відповідності виробничих відносин розвитку продуктивних сил

Напрямки економічної соціології

Аналітичний

Системний

Ситуаційний

Функціонально-структурний

Факторний

Ціннісний

Теоретичні дослідження

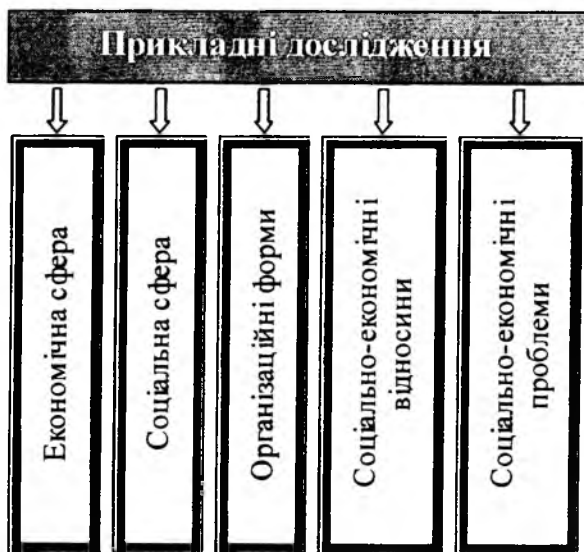
Законів

Закономірностей

Принципів

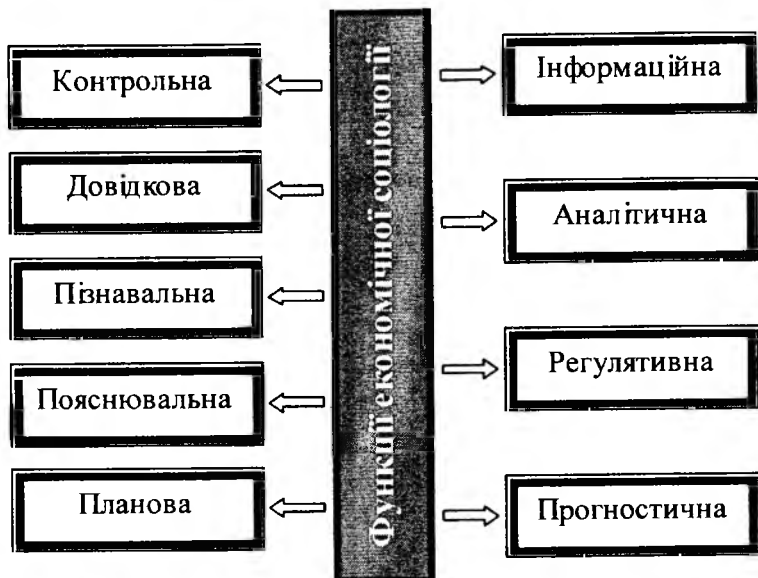
Структур

Понятійного апарату

Зв'язки економічної соціології з іншими науками

Назви наук	Використання положень інших наук
Філософія	Філософські категорії, закони і закономірності розвитку суспільства
Загальна соціологія	Загальносоціологічні поняття, методологія і технологія досліджень
Економічна теорія	Економічні категорії, економічні закони і закономірності
Психологія	Психологічні концепції, методи дослідження особистостей
Статистика	Соціально-економічні показники функціонування і розвитку об'єктів економічної соціології
Управління	Управлінські і організаційні відносини та механізми
Культурологія	Культурні цінності та їх освоєння

Зміст основних функцій економічної соціології

Функції	Зміст функцій
Довідкова	Вироблення відомостей про об'єкти, їхню структуру і діяльність
Пізнавальна	Визначення результатів обстеження і дослідження організаційної побудови об'єктів економічної соціології та процесів їхньої діяльності
Інформаційна	Вироблення відомостей про стан і процеси об'єктів економічної соціології
Планова	Надання відповідної форми завданням об'єктів економічної соціології
Прогностична	Вироблення і використання передбачень про стан і зміни об'єктів економічної соціології
Регулятивна	Застосування механізмів регуляції стану і процесів об'єктів економічної соціології
Аналітична	Розчленування процесів і проблем на частини та їх дослідження
Пояснювальна	Розкриття певних речей або явищ, із вказанням на їхні ознаки і властивості
Контрольна	Перевірки і оцінки стану і процесів об'єктів економічної соціології

6.3. Опрацювання фрагментів текстів зарубіжних і вітчизняних соціологів

В.М.Ворона, В.С.Пилипенко

Економічна соціологія – це інтегративне міждисциплінарне знання, потреба в якому викликана наявністю проблем, що їх не можуть вирішити уособлені дисциплінарно обмежені науки.

Предметом економічної соціології є закони, категорії, методи, які формулюються за принципом взаємодоповнення. Однак, основою такого взаємодоповнення повинна стати спільна парадигма. Як ми вже звертали увагу, об'єднання двох дисциплін у західній економічній соціології здійснювалось на ґрунті організаційної методології та концепції умотивованої поведінки.

Г.Бергер, аналізуючи типи наукової взаємодії, поділяє їх на мультидисциплінарний, плюрадисциплінарний і трандисциплінарний. Цей поділ передбачає поєднання дисциплін, починаючи від простого обміну ідеями до взаємоінтеграції цілих концепцій, процедур, термінів, дослідницької діяльності.

Якщо спробувати відповісти на запитання: до якої науки значною мірою тяжіє економічна соціологія, то, виходячи з її, структури слід зазначити, що це скоріше за все різновид спеціальної соціологічної теорії. Такої думки дотримуються німецький соціолог Р.Штольберг, Дж.Тернер, відомий систематизатор і історик соціологічної науки, та академік Т.І. Заславська, яка вважає економічну соціологію однією з сорока гілок соціології. Завданням економічної соціології, на думку Т.І.Заславської, є відтворення цілісної картини функціонування економіки в системі соціального процесу. Тому, вважає Т.І.Заславська, треба виділити чотири групи проблем розробки економіко-соціологічної моделі певного стану розвитку суспільства; обґрунтування соціальної стратегії і тактики з урахуванням інтересів різних соціальних груп; соціолого-економічне вивчення соціальної структури населення як суб'єкта економічної діяльності; системне дослідження соціальних регуляторів економіки, конкретних механізмів впливу на неї з боку соціальних відносин.

До цього переліку слід додати необхідність розробки категоріального апарату економічної соціології, до якого увійшли б спільні поняття двох наук, але викладені вже по-новому. Це стосується таких відомих для обох теорій понять як “інтерес”, “потреба”, “цінність”, “стимул” і “стимулювання”, “регулювання” та ін.

Джерело: Економічна соціологія: Навч. посібник /За ред. В.М.Ворони, В.С.Пилипенка. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1997. - С. 24-25

Запитання для роздумів

1. До якого типу наукової взаємодії, які вказує Г.Бергер. Ви би віднесли економічну соціологію?

Тема 6. Соціологія економічного життя

2. Які чинники обумовлюють розгляд економічної соціології як різновид спеціальної соціологічної теорії?

Г.М.Соколова

Економічна соціологія досліджує закономірності економічного життя з допомогою системи категорій, розроблених в межах даної науки. Розвиток економіки вона описує як соціальний процес, рухливий активністю функціонуючих в ній соціальних суб'єктів, інтересами, поведінкою і взаємодією соціальних груп і класів. Відомо, що нові наукові напрями виникають при наявності двох видів передумов: соціальних, коли всередині самої науки накопичуються ідеї, концепції, факти, методи, забезпечуючі рождається напрями необхідними засобами наукового аналізу. Для формування науки економічної соціології в теперішній час існують як ці, так і інші передумови.

Об'єкт економічної соціології – взаємодія двох основних сфер суспільного життя – економічної і соціальної і відповідно взаємодія двох видів процесів – економічних і соціальних. Особливість цього об'єкта полягає в тому, що описуються не окремі взяті тенденції, спостережувані в сфері економіки і суспільства, і навіть не взаємозв'язки між ними, а щось більш складне: механізми, які породжують і регулюють ці взаємозв'язки. Так, розподільні відносини – це феномен економіки, але в основі цих відносин лежить певний регулюючий їх соціальний механізм – поведінка і взаємодія соціальних груп, від яких залежить характер розподілу благ.

Об'єктом вивчення економічної соціології, безумовно, є взаємозв'язок соціальної і економічної сфер. Але значущість сторін цього зв'язку на різних етапах розвитку суспільства, в різних конкретно-історичних умовах різна. Так, на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки значущість прямої зв'язки (вплив економіки на соціальне розвиток) не викликає сумнівів. Що ж стосується зворотної зв'язки, т.є. впливу соціальних регуляторів на розвиток економіки, то її ще належить досліджувати, надаючи особливу увагу недостатньому використанню соціальних резервів розвитку вітчизняної економіки.

Джерело: Г.М. Соколова. Економічна соціологія: Учебник. Видання 2-е, перероб. і доп. – М.: ІІІД "Філінь"; Мн.: "Беларуськая навука", 2000. – С. 67-68.

Запитання для роздумів

1. На яку основну особливість економічної соціології вказує автор даного фрагмента?

2. В чому, на Ваш погляд, проявляється зв'язок соціальної і економічної сфер?

6.4. План семінарського заняття (2 год.)

1. Виникнення, становлення і розвиток економічної соціології.
2. Об'єкти і предмети економічної соціології.
3. Понятійний апарат економічної соціології.
4. Завдання і функції економічної соціології.
5. Прикладні дослідження економічної соціології.

6.5. Темі рефератів, доповідей і курсових робіт

1. Закономірності економічної соціології.
2. Об'єкти економічної соціології.
3. Предмети економічної соціології.
4. Соціально-економічні відносини.
5. Соціально-економічні проблеми як предмет економічної соціології.
6. Організація соціально-економічних досліджень.
7. Методи економічної соціології.
8. Технологія економічної соціології.
9. Зв'язок економічної соціології з іншими науками.

6.6. Завдання та вправи

1. Напишіть невеликий реферат на тему "Понятійний апарат економічної соціології".
2. Складіть схему структури соціальної сфери.
3. Розробіть модель економічної сфери.
4. Опишіть взаємозв'язок економічної і соціальної сфер.
5. Розкажіть про концепцію формування економічної соціології Н.Смелзера.
6. Охарактеризуйте соціально-економічні відносини.
7. Розкажіть, що розуміють під соціальною спрямованістю економіки.
8. Розкрийте соціальний механізм.
9. Охарактеризуйте взаємозв'язок економічної соціології з економічною теорією.
10. Охарактеризуйте зв'язок економічної соціології із загальною соціологією.
11. Розкажіть про організацію конкретних соціологічних досліджень.
12. Розкажіть, що розуміються під економічною культурою.
13. Розкрийте соціальну структуру суспільства.
14. Розкажіть про функції економічної соціології.
15. Розкажіть про методи економічної соціології.
16. Розкажіть про технологію економічної соціології.

6.7. Тести

1. Що вивчає економічна соціологія?
а) суспільство; б) спільноти;
в) соціально-економічні відносини.
2. До якої групи наук належить економічна соціологія?
а) природничих; б) суспільних.
3. Що характеризує економічну соціологію?
а) об'єкти; б) предмети;
в) процеси.
4. Хто із соціологів стверджував, що соціальний механізм регулювання економічних відносин ґрунтується на соціологічному підході?
а) М.Вебер; б) Т.Веблен;
в) Н.Смелзер; г) М.Сведберг.
5. Кому належить твердження про виникнення "класичної економічної соціології"?
а) М.Веберу; б) Т.Парсонсу;
в) М.Сведбергу; г) Н.Смелзеру.
6. Які з економічних законів вивчає і досліджує економічна соціологія?
а) закон вартості;
б) закон зростання продуктивності праці;
в) закон відповідності виробничих відносин продуктивним силам.
7. Які закономірності найбільш властиві розвитку економічної соціології?
а) пропорційний розвиток матеріального виробництва;
б) планове ведення господарства;
в) соціальна спрямованість економіки.
8. Що являє собою понятійний апарат?
а) сукупність економічних категорій;
б) однозначне визначення понять економічної соціології;
в) терміни економічної соціології.
9. Що являє собою система категорій економічної соціології?
а) структура і зміст категоріального апарату;
б) сукупність понять економічної соціології;
в) спеціальні терміни економічної соціології.
10. Які категорії зараховують до загальносоціальних?
а) суспільство;
б) економічні відносини;
в) соціальні процеси.
11. Які спеціальні категорії економічної соціології?
а) соціально-економічні процеси; б) соціальна сфера;
в) економічна сфера.

12. Що розуміють під методологією економічної соціології?
 а) методологічні принципи;
 б) вчення про методи економічної соціології;
 в) технологія досліджень економічної соціології.
13. Що є принципами економічної соціології?
 а) правила і порядок досліджень;
 б) засади економічної соціології;
 в) соціальна установка.
14. Що являють собою підходи до досліджень економічної соціології?
 а) шляхи до вибору методів;
 б) класифікація поставлених питань дослідження і вибір відповідних методів;
 в) сукупність способів розгляду.
15. Що розуміють під методами дослідження економічної соціології?
 а) способи і прийоми дослідження;
 б) шляхи досліджень;
 в) методичне забезпечення досліджень.
16. Що являє собою технологія досліджень?
 а) процес досліджень;
 б) інформаційне забезпечення досліджень;
 в) проведення опитування.
17. Що являє собою програма соціально-економічних досліджень?
 а) документ, у якому поставлене завдання, визначено виконавців і терміни виконання;
 б) план проведення досліджень;
 в) набір завдань на дослідження.
18. Що являє собою методика соціально-економічних досліджень?
 а) документ, який містить поставлене питання дослідження, методи і технологію;
 б) інструментарій дослідження;
 в) викладка порядку дослідження.
19. Що розуміють під об'єктом економічної соціології?
 а) суспільство; б) соціальну сферу;
 в) підприємства, установи, організації.
20. Що розуміють під суб'єктом економічної соціології?
 а) людські спільноти; б) керівників;
 в) управлінську структуру.
21. Що являє собою структура об'єкта економічної соціології?
 а) сукупність підрозділів, об'єднаних відповідними відносинами;
 б) організаційна побудова системи;
 в) складова частина системи.
22. Що є предметом економічної соціології?
 а) те, що досліджується; б) соціально-економічні відносини;
 в) соціально-економічні проблеми.

23. Що розуміють під соціально-економічними процесами як предметом дослідження?
 а) сукупність явищ; б) зміну станів об'єкта;
 в) комплекс операцій, дій.
24. Що розуміють під соціально-економічними відносинами як предметом дослідження?
 а) стосунки між людьми;
 б) сукупність зв'язків у соціальних процесах;
 в) впливи факторів на стосунки.
25. Що розуміють під соціально-економічними ситуаціями як предметом дослідження?
 а) стан об'єкта на конкретну дату;
 б) положення об'єкта;
 в) незабезпеченість ресурсами.
26. Що розуміють під проблемами як предметом дослідження?
 а) питання, для вирішення яких немає відповідних методів;
 б) завдання, незабезпечені ресурсами;
 в) неузгоджені відносини.
27. Що розуміють під соціально-економічними цінностями як предметом дослідження?
 а) речі, ідеї і символи, які мають відповідне значення;
 б) матеріальні і духовні блага;
 в) соціально-економічні відносини.
28. Що розуміють під потребами як предметом досліджень?
 а) необхідність засобів для життєдіяльності;
 б) предмети і речі;
 в) матеріальне і духовне забезпечення.
29. Що розуміють під соціально-економічними цілями як предметом досліджень?
 а) те, чого хочуть досягти; б) передумову завдань;
 в) бажаний результат.
30. Що розуміють під соціально-економічним захистом як предметом досліджень?
 а) соціальні гарантії держави; б) адресну допомогу;
 в) соціальну безпеку.
31. Що розуміють під економічною культурою як предметом досліджень?
 а) сукупність відповідних цінностей;
 б) те, що створюється для задоволення потреб людини;
 в) історичне надбання людства.
32. Що розуміють під роллю культури у соціально-економічних відносинах як предметом дослідження?
 а) вплив культури на соціально-економічні відносини;
 б) культурні цінності у соціально-економічних відносинах;
 в) значення культури для соціально-економічних відносин.

33. Що розуміють під економічною поведінкою як предметом досліджень?
 а) *спосіб життя;* б) *сукупність дій і вчинків;*
 в) *уміння поводити себе згідно з правилами.*
34. Що являє собою економічна сфера?
 а) *господарське оточення;*
 б) *об'єднання галузей матеріального виробництва;*
 в) *єдність економічних фаз.*
35. Яким елементам економічної сфери властива закономірність пропорційного розвитку?
 а) *виробництву;* б) *розподілу;*
 в) *обміну;* г) *споживанню.*
36. Що являє собою соціальна сфера?
 а) *сукупність закладів, установ і організацій;*
 б) *послуги і допомога людям;*
 в) *обслуговування регіону.*
37. Що означає галузевий розріз соціальної сфери?
 а) *поділ соціальної сфери на види діяльності;*
 б) *об'єднання відповідних установ, закладів соціальної сфери;*
 в) *виділення галузей соціальної сфери.*
38. Що означає територіальний розріз соціальної сфери?
 а) *поділ галузей за регіонами;*
 б) *розміщення галузей соціальної сфери;*
 в) *встановлення соціальної сфери в розрізі регіону.*
39. У чому проявляється взаємозв'язок економічної і соціальної сфер?
 а) *соціальній спрямованості економіки;*
 б) *залежності соціальної сфери від економічної;*
 в) *наданні послуг економічній сфері соціальною сферою.*
40. Що розуміють під факторами соціально-економічних відносин?
 а) *причини, які впливають на соціально-економічні відносини;*
 б) *задіяні умови соціально-економічних відносин;*
 в) *умови соціально-економічних відносин.*
41. Що являє собою організація управління соціально-економічними відносинами?
 а) *організаційну побудову системи управління;*
 б) *організаційну структуру управління;*
 в) *організацію процесу управління.*
42. Що розуміють під методами управління соціально-економічними відносинами?
 а) *способи і прийоми досліджень;* б) *шляхи досліджень;*
 в) *правила і порядок.*
43. Що розуміють під технічними засобами управління соціально-економічними відносинами?
 а) *комп'ютери;*
 б) *комп'ютери, засоби зв'язку і оргтехніку;*

в) технічні знаряддя системи управління.

44. Що розуміють під програмою реалізації наукових соціально-економічних досліджень?

а) план реалізації результатів досліджень;

б) документ, який включає результати досліджень, їх впровадження, виконавців і терміни;

в) сукупність заходів для реалізації результатів дослідження.

45. Що розуміють під проектом реалізації соціально-економічних досліджень?

а) завдання на впровадження результатів досліджень;

б) заходи з реалізації результатів;

в) план заходів і технічні засоби для їх реалізації.

46. Що розуміють під економічною і соціальною ефективністю?

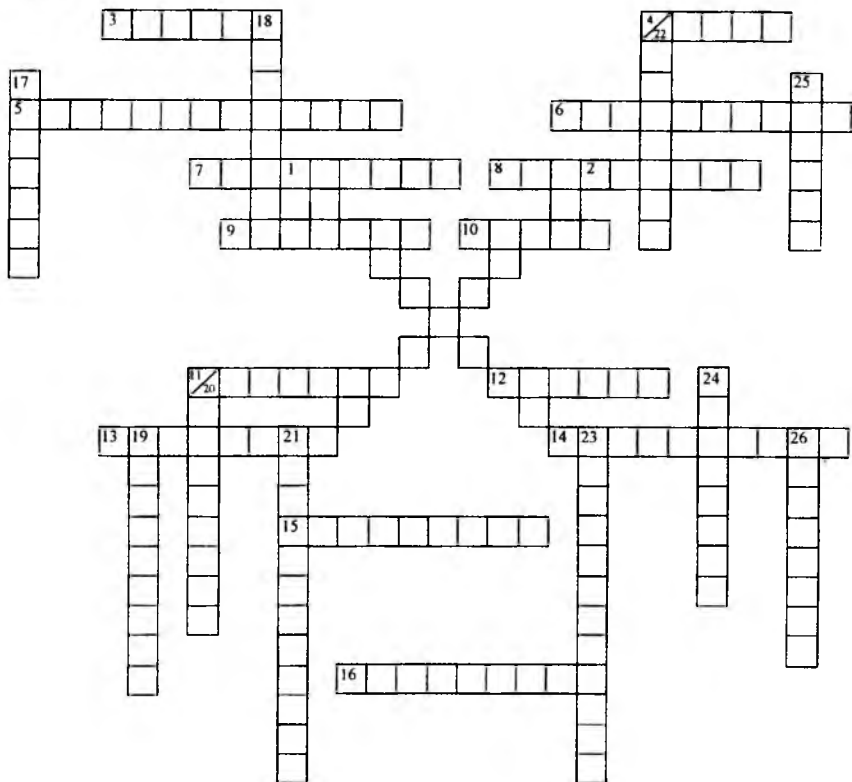
а) результати досліджень;

б) результативність досліджень;

в) суму ефектів.

?

6.8. Кросворд

1. "... соціологія" – міжгалузевий науковий напрям, галузь соціологічного знання, що вивчає економіку як соціальний інститут, закономірності її розвитку та функціонування.

2. "Економічна ..." – погляди, потреби, інтереси, ідеї, уявлення і переконання стосовно економічних процесів і явищ, ставлення до власності, економічної самостійності та ін.

3. "Соціальний ..." – послідовна зміна станів у соціальних системах, соціальних інститутах та організаціях, соціальні зміни в динаміці.

4. Свідомий збуджувач поведінки та діяльності людини, спрямованої на задоволення різноманітних (матеріальних, соціальних, духовних) потреб.

5. Здійснюване власником або делеговане ним іншим економічним суб'єктам право прийняття управлінських рішень з приводу функціонування і реалізації об'єкта власності.

6. "Соціальне ..." – свідомий цілеспрямований вплив на систему соціології, організацію, інститут або процес, метою якого є приведення напрямку і темпів їх розвитку та функціонування у відповідність з дією об'єктивних соціальних законів.

7. "Економічна ..." – система соціальних дій, пов'язана з використанням різних за функціями і призначенням економічних цінностей (ресурсів) та зорієнтована на одержання користі (вигоди, винагороди, прибутку) від їх обігу.

8. Соціологічна категорія, яка охоплює підсистем суспільних відносин (економічних, соціальних, правових, психологічних), які прямо та опосередковано стосуються привласнення матеріальних і духовних благ.

9. Один з перших пробував з'ясувати предмет економічної соціології...? (автор: "Економіка та суспільство", 1956 р.).

10. "Соціальні ..." – процес виникнення нових явищ, структур, характеристик у різних соціальних системах і підсистемах під час їх взаємодії.

11. "Соціальний ..." – спонукальні сили діяльності соціальних груп, мас людей, спираючись на які суспільство може вдатися до необхідних управлінських впливів на цю діяльність.

12. Кількісно виражена доля чогось – цілого.

13. "Соціальна ..." – значущість явищ і предметів з точки зору їх відповідності чи невідповідності потребам суспільства, соціальних груп і особистості.

14. "Соціальна ... особистості" – системна соціальна якість, у якій виражаються та реалізуються глибина і повнота зв'язків особистості із соціумом, рівень перетворення її на суб'єкт суспільних відносин.

15. "Соціальна ..." – вид взаємодії людини, соціальної групи із соціальним середовищем, під час якої узгоджуються вимоги і очікування його учасників.

16. "... поведінка" – нагромадження, концентрація матеріальних, технологічних, інтелектуальних, організаційних ресурсів з метою одержання конкретних благ і прибутку від обігу на ринку.

17. "... економічної соціології" – соціальні механізми регулювання

Тема 6. Соціологія економічного життя

економічних відносин, особливості поведінки соціальних об'єктів.

18. "... поведінка" – забезпечує вилучення економічних благ з товарного обігу і присвоєння їх з метою задоволення потреб людини.

19. "Соціальна ..." – система послідовно підпорядкованих елементів, розташованих в порядку від нижчого до вищого, характеризується нерівністю статусів, стосунків, престижу та ін.

20. Комплексний процес створення, поширення та використання нового практичного засобу (нововведення) для задоволення людських потреб.

21. Режим, для якого характерні контроль держави над усіма галузями суспільного життя, фактична ліквідація конституційних прав на свободу, репресії.

22. "Соціальний ... розвитку економіки" – стійка система взаємодії соціально-економічних груп у сферах виробництва, розподілу, обміну і споживання, регульована історично сформованими в даній країні типом культури, системою управління і соціальною структурою суспільства.

23. Процес виробничого застосування і споживання корисних властивостей об'єкта власності, створених за його участю благ.

24. Професійний управлінський працівник, який наймається власником підприємства, компанії тощо для керівництва виробничим процесом, відносинами між його учасниками.

25. "Соціометричний ..." – показник для характеристики взаємин у групі і статусу окремих членів групи; визначають на основі даних соціометричного методу опитування.

26. "... правила" – норми, що регулюють відношення людини і природи.

6.9. Література з теми

1. *Економічна соціологія: Навч. посібник / За ред. В.М.Ворони, В.Є.Пилипенка. – К.: Інститут соціології НАН України, 1997.*

2. *Іващенко О.В. Економічна соціологія: Програма лекційного курсу для економічних та соціологічних спеціальностей. – К.: Стілос, 1998.*

3. *Заславская Т.И., Рывкина Р.В. Социология экономической жизни. – Новосибирск, 1991.*

4. *Пилипенко В.Є. Економічна соціологія // Спеціальні та галузеві соціології: Навч. посібник. – К.: Каравела, 2003.*

5. *Соколова Г.Н. Экономическая социология: Учебник. – Мн.: Беларуская наука, 2000.*

6. *Смелзер Н. Социология экономической жизни // Американская социология. Перспективы. Проблемы. Методы. / Под ред. Г.В.Осипова. – М.: Прогресс, 1972.*

7. *Соціологія: Посібник / Під ред. Пічі В.М. – К.: Заповіт, 1996.*

8. *Соціологія: Короткий енциклопедичний словник / Під заг. ред.*

В.І.Воловича. – К.: Укр. центр духовн. культури. 1998.

9. Соціологія: Терміни. Поняття. Персоналії. Навчальний словник-довідник /За заг. ред. В.М.Пічі. – К.: Каравелла. - Львів: Новий світ, 2000, 2002.

10. The Handbook of Economic Sociology. Ed.by.N.Smelser, R.Swedberg, - NY, 1994.

6.10. Відповіді на тести

1. (в); 2. (б); 3. (б); 4. (в); 5. (в); 6. (б); 7. (в); 8. (б); 9. (б); 10. (а); 11. (а); 12. (в); 13. (а); 14. (а); 15. (а); 16. (а); 17. (а); 18. (а); 19. (а); 20. (б); 21. (а); 22. (а); 23. (в); 24. (б); 25. (а); 26. (а); 27. (а); 28. (а); 29. (в); 30. (а); 31. (в); 32. (а); 33. (б); 34. (б); 35. (а); 36. (а); 37. (а); 38. (б); 39. (а); 40. (б); 41. (а); 42. (а); 43. (в); 44. (б); 45. (в); 46. (б).

6.11. Відповіді до кросворда

1. Економічна. 2. Свідомість. 3. Процес. 4. Мотив. 5. Розпорядження. 6. Управління. 7. Поведінка. 8. Власність. 9. Парсонс. 10. Зміни. 11. Інтерес. 12. Частка. 13. Цінність. 14. Активність. 15. Адаптація. 16. Виробнича. 17. Предмет. 18. Споживча. 19. Ієрархія. 20. Інновація. 21. Тоталітаризм. 22. Механізм. 23. Користування. 24. Менеджер. 25. Індекс. 26. Технічні.

СУТТЄВО

Після вивчення матеріалу теми Ви повинні

ЗНАТИ

- зміст поняття “культура”;
- співвідношення понять “культура” і “суспільство”;
- основні складники культури;
- основні види (форми) культури;

ВМІТИ

- розрізняти поняття “культура” і “цивілізація”;
- визначати предмет “соціології культури”;
- аналізувати наявні в Україні субкультури.

Ключові поняття та терміни

• культура	• елітарна (висока), народна (фольклорна) культурна
• субкультура	• етнокультура
• елітарна культура	• культурна революція
• матеріальна, духовна, художня культура	• контркультура
• нормативна культура	• відродження
• культурна дифузія	• масова культура
• культурні універсалії	• модернізм
• культурна соціалізація	• негритюд
• цінності культури	• модернізм
• цивілізація	• соціодинаміка культури.
• культура суспільства	

7.1. Термінологічний словник

Культура - рівень оволодіння людиною чи суспільством досягнутими цивілізаційними цінностями, їх наявність та створення нових цінностей; ступінь людського в людині.

Цивілізація - стадія розвитку людства, яка слідує після дикості і варварства (Л.Морган); це такий рівень і стан суспільства, якому притаманні високий злет культури та її ефективного функціонування в усіх його сферах.

Варварство - одна з історичних стадій розвитку людства, що прийшла на зміну дикості і передє цивілізації; антигуманні та антикультурні дії та вчинки.

Готика - художньо-естетичний стиль у мистецтві середньовічної Європи, сформований на основі міської та лицарської культури.

Відродження (Ренесанс) - соціальний та духовний рух у Європі XIV - XVI ст., спрямований на відродження античної культури.

Декаденство - занепадницькі тенденції в мистецтві, що ґрунтуються на песимізмі й містици.

Масова культура (презирливе „маскульт») - низькопробні твори літератури та мистецтва, особливо естрадної творчості, розраховані на найпоширеніший попит і збут (одним з прикладів може бути „СВ-шоу з Веркою Сердючкою»).

Міфологія - спосіб духовно-практичного освоєння світу на первісній стадії суспільного розвитку, форма суспільного самоусвідомлення через сукупність міфів; вчення про міфи.

Модернізм - світоглядно-мистецький напрям XX ст., що ґрунтується на запереченні методів, зразків і норм класичного мистецтва.

“Культурна революція” - спрямовані певними політичними колами Китаю на початку 60-х років XX ст. варварські дії молоді по знищенню існуючої науки і культури, які вважались “буржуазними”.

Національна культура - культура певної нації і в цілому суспільства (українського, польського, американського, французького та ін.)

Негритюд - світоглядно-культурна течія XX ст., що пропагує ідею самобутності та расової винятковості негритянської культури.

Прекрасне - категорія естетики, що відображає явища, які мають вищу естетичну цінність і ставлення до яких має безкорисливий характер.

Творчість - продуктивна діяльність, що здатна породжувати щось якісно нове у матеріальній і духовній сферах.

Соціологія культури - розділ соціології, що досліджує сутність і значення культури в житті людини і суспільства

Культура поведінки – поведінка людини чи груп людей у відповідності з існуючими нормами і правилами моралі, релігії, звичаїв і т. ін.

Субкультура - система цінностей, установок, способів поведінки і життєвих стилів певної соціальної групи.

Тема 7. Соціологія культури

Елітарна культура - форма культури, яка включає вишукане мистецтво, музику, літературу, і призначена для вищих прошарків населення.

Нормативна культура - сукупність культурних зразків, які вказують на стандарти правильної поведінки, дозволяють або забороняють певні соціальні дії.

Культурна дифузія - розповсюдження особливостей, якостей однієї культури на інші культури.

Культурні універсалії - риси, притаманні всім культурам.

Культурна соціалізація - процес засвоєння культурних цінностей, способу життя і стилю поведінки

Контркультура - субкультура тих груп, поведінка яких лише відрізняється від домінуючих зразків, але є зухвалою.

7.2. Структурно-логічні схеми, таблиці, визначення

Поняття культури багате гасне. Можна говорити про...	культуру мислення
	культуру мови
	культуру праці
	культуру виробництва
	культуру спілкування
	культуру поведінки людини у громадських місцях
	культуру одягу
	культуру виступу артиста на сцені
	культуру проведення дискусії
	культуру відпочинку на лоні природи
	культуру спортивних змагань
культуру управлінської діяльності та ін.	

Основні риси "масової культури"

- Високий рівень розвитку науки і техніки
- Скупчення людей у гігантських містах
- Деградація культури
- Моральний занепад суспільства
- Поширення „масової культури”
- Стирання індивідуальних людських особливостей

7.3. Опрацювання фрагментів текстів зарубіжних і вітчизняних соціологів

Е. Гіденс

Концепція культури, як і концепція суспільства, є основними в соціології. Культура містить цінності, створені окремими соціальними групами, норми, яких вони дотримуються в житті, та матеріальні речі, які виробляють люди. У якості цінностей виступають абстрактні ідеали, тоді як норми є певними принципами або правилами, які люди повинні виконувати упродовж свого життя. Норми відображають дозволене і недозволене в соціальному житті.

Вживаючи термін “культура», ми говоримо про неї як про еквівалент “вищого продукту розуму”: про мистецтво та його види, літературу і т.п. Культура пронизує увесь життєвий шлях людини. Вона включає й те, як люди одягаються, працюють, релігійні церемоніали, відпочинок і ті речі, які виробляються людьми - заводи, машини, комп’ютери, книги, дорогоцінності і т.п.

Хоча поняття культури та суспільства відрізняються одне від одного, проте між ними є багато спільного. Культура характеризує спосіб життя членів якогось певного суспільства, їхні звичаї і традиції, поруч з тими речами, які вони виробляють. Суспільство є системою взаємовідносин, об’єднуючих індивідів, які мають спільну культуру. Культура не існує поза суспільством, а суспільство немислиме без культури. Без внутрішньої культури не може бути й нічого людського в широкому значенні цього слова. Якби в суспільстві не було культури, ми не могли б спілкуватися один з одним, не мали б самосвідомості, а наші здібності до інтелектуальної діяльності були б обмеженими. (С. 26).

Джерело: Е. Гіденс. Соціологія. - К., 1999. - С. 34

Запитання для роздумів

1. Як Ви розумієте вислів Е. Гіденса: "Якби в суспільстві не було культури ми не могли б спілкуватися один з одним"?
2. У чому полягає зміст концепції культури Е. Гіденса?
3. Чи згодні Ви з думкою автора, що "культура концептуально відрізняється від суспільства". Поясніть свою позицію.

С.Б. Кримський

Духовність не тотожна духовному життю суспільства. Вона виступає як спосіб самобудови особистості і пов'язана з індивідуальним вибором свого життєвого шляху, образно кажучи, із "зустріччю з самим собою". А це завжди тривожна і повна несподіванок подія, що вимагає етичної рефлексії. Ось чому так часто зустрічаються спроби "відхреститися" від проблем духовності та її наслідків.

Тим не менше саме зустріч з самим собою і є цінною проблема духовності у наш час, коли феномен особистості висувається на авансцену історії. Не ідея людини взагалі, не її рольові структури та людяність сама по собі, а їх переломлення через індивідуальні якості особистості визначає нині активність гуманістичної свідомості... Загальнолюдськими цінності стають не тому, що вони декларують щось загальне, а через збагачення їх ідеєю особистості. Ось чому ООН декларує за сучасної обстановки принцип пріоритету прав особистості у порівнянні з правами народів та націй.

Дедалі настирливіше утверджує себе в суспільній свідомості думка, що особистість – не одиничне і навіть не особливе, а монадне утворення. Із зростанням щільності соціальних зв'язків у ХХ ст. ефект монадності став надбанням не тільки вождів і пророків (як це було в минулому), а й багатьох людей. Здатність репрезентувати свій час, свій народ, національну культуру, соціум притаманна всім, хоча реалізується не кожною людиною... Принцип плеяди (колективу) доповнюється принципом монади. У ціннісній свідомості людей ХХ ст. такі монадні особистості, як М.Ганді і М.Л.Кінг, Я.Корчак і мати Марія, А.Сахаров та О. Солженіцин означають набагато більше, ніж масові політичні партії. Сама особистість у її монадному здійсненні здобуває функцію авторитету людської спільності.

Джерело: С.Б. Крымский. Контуры духовности: новые контексты идентификации// Вопросы философии. - 1992. - № 12. - С. 21-28.

Запитання для роздумів

1. Проаналізуйте тезу С.Б. Кримського: "духовність не тотожна духовному життю суспільства".
2. Який зміст вкладає автор фрагмента в поняття "ефект монадності"?

... Характер взаємозв'язку православ'я з різними елементами духовної культури, а також його справжнє місце і роль у розвитку культурних цінностей здатний розкрити тільки змістовний аналіз конкретно-історичних етапів життя суспільства. Внаслідок такого аналізу стає зрозумілим, що не релігія робить історію, а історія викликає до життя релігію, яка, у свою чергу, справляє істотний зворотній вплив на перебіг історичного процесу, культурні цінності, духовні боріння, моральні, естетичні та інші здобутки.

Вітчизняна історія знає чимало фактів, які свідчать про негативне і навіть вороже ставлення церковних ієрархів до культурних цінностей і діячів культури. І якщо сучасні богослови позитивно ставляться до цінностей духовної культури, то робиться це здебільшого задля пропаганди релігійних ідей. Слід пам'ятати, що в минулі епохи православна церква підтримувала філософію, літературу, мистецтво лише в тих випадках, коли вони не суперечили прийнятній для неї системі духовних цінностей...

Не слід забувати, що в ранні періоди історії – а саме таким був період поширення християнства на Русі – духовна культура виступала, передусім, як надособова система значень, норм, цінностей, яка диктувала людям певний спосіб поведінки і тип свідомості... за таких умов православ'я відіграло провідну інтегративну роль у становленні і зміцненні державності, розвитку культури. Особливо в період татаро-монгольського поневолення через відданих її вченню людей, через ті реальні суспільні відносини, що склалися в середньовічній Русі і у вир яких церква сама була втягнена і як релігійна, і як суспільно-політична організація.

Джерело: Зоц В.О. Культурна спадщина, православ'я, сучасність // Філософська і соціологічна думка. – 1989. - № 4.

Запитання для роздумів

1. "Не релігія робить історію, а історія викликає до життя релігію". Прокоментуйте цю тезу автора.
2. Чому, на думку автора, православ'я на певних етапах розвитку України відіграло провідну інтегративну роль у розвитку культури?

7.4. План семінарського заняття (2 год.)

1. Культура як соціальний феномен. Еволюція поняття культури.
2. Негативні тенденції у розвитку вітчизняної культури і можливі шляхи їх подолання.
3. Нова соціально-культурна реальність в Україні та проблеми розвитку національних культур.

7.5. Теми рефератів, доповідей і курсових робіт

1. Поняття культури та його еволюція в ХХ ст.
2. Культура внутрішньоіндивідуальна і зовнішня, суспільна: грані взаємодії.
3. Суперечності між культурою науково-технічною і гуманітарною у країнах західного світу як феномен ХХ ст.
4. Культура спілкування у студентському середовищі та основні вимоги до неї.
5. Українське Відродження ХVІ – ХVІІ ст. та що ми знаємо про нього.
6. Проблема відродження національних духовних цінностей в сучасній Україні.
7. Сучасна “масова культура” та її негативний вплив на свідомість і формування естетичних смаків у людини.
8. Кризові явища у вітчизняній культурі як соціальний феномен.
9. Наукова ерудиція та інтелігентність людини: чи співпадають ці поняття?
10. Наука і культура як найважливіші компоненти духовного життя суспільства.

7.6. Завдання та вправи

1. Підготуйте реферат на тему: “Поняття культури та його еволюція від найдавнішого до сучасного” і виступіть з ним у своїй студентській групі на семінарському занятті.
2. Попрацюйте 2-3 дні у бібліотеці і зробіть на семінарі із соціології (чи філософії) огляд української наукової літератури, яка була опублікована з проблем культури за останні 5-6 років.
3. Запропонуйте у своїй студентській групі дискусію на тему: “Інтелігент, інтелігентність або інтелектуал: чи актуальні ці поняття у ХХІ ст.?”
4. Запропонуйте провести на семінарському занятті у Вашій академічній групі письмове інтерв'ю на тему: “Чому в Україні культура (як і освіта, наука, охорона здоров'я) фінансуються за залишковим принципом?” Результати цього інтерв'ю попросіть викладача оголосити на лекції або на семінарі із соціології.
5. Першими гаслами цивілізації, як відомо, є “зручність, ефективність, комфорт”. Проте ще у кінці ХІХ ст. виникають ідеї протиставлення культури та цивілізації, які виразно були подані у концепції “морфології культури” О.Шпенглера та деяких міркуваннях М.О.Бердяєва. Шпенглер розглядав цивілізацію як стадію занепаду культури. Після його книги “Занепад Європи” проблема взаємозв'язку культури та цивілізації стає визнаною та надзвичайно актуальною. Коментуючи цей твір німецького філософа, М.Бердяєв зазначав, що культуру рухає безкорисливе прагнення самореалізації, а цивілізацію – користь, матеріальні зацікавлен-

ня. Тому цивілізація, за Шпенглером та Бердяєвим, знищує культуру, на місце якої приходять псевдокультура (сьогодні це явище називається “масовою культурою”). Висловіть свої думки з приводу цієї концепції.

7.7. Тести і завдання

1. Яке з перерахованих нижче понять є найбільш широким:

- a) *духовний інтерес;*
- б) *духовне виробництво;*
- в) *суспільна психологія;*
- г) *суспільна ідеологія;*
- д) *пізнавальні потреби людей;*
- е) *духовна культура;*
- є) *суспільна свідомість;*
- ж) *духовне життя суспільства;*
- з) *мова як засіб спілкування людей і передачі інформації.*

2. До загальнолюдських елементів культури у різних народів зазвичай зараховують:

- a) *мову як систему знаків, наділених певним значенням, котрі використовуються для збереження, перетворення та передачі інформації;*
- б) *смисловиті цінності (уявлення про щастя, мету і сенс життя, цінності духовної культури, міжіндивідне спілкування, демократичні свободи тощо);*
- в) *норми, що містять вимоги до поведінки (морально-етичні, правові, релігійні);*
- г) *зразки поведінки: звичаї, традиції, обряди;*
- д) *усну народну творчість, художню діяльність народних умільців і т. п.*

Яких елементів культури тут не вистачає, що існують у суспільстві, які перейшли (або переходять) до ринкових відносин?

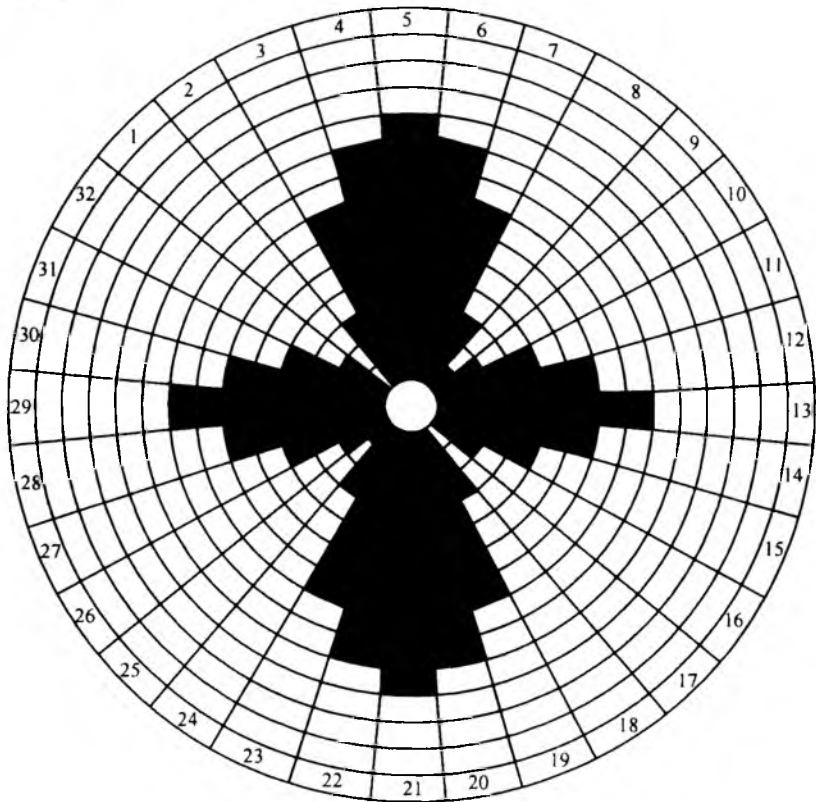
3. У сучасній Україні формується нова соціокультурна реальність, яка проявляється:

- a) *у поступовій зміні характеру відносин між людьми, які відображають зміни у виробничих відносинах;*
- б) *у переоцінці цінностей та формуванні їх нової ієрархії;*
- в) *у змінах в соціальних орієнтаціях та ідеалах багатьох людей;*
- г) *у зростанні ступенів свободи в матеріальному і духовному житті людей;*
- д) *у знятті жорсткого ієрархічного управління сферою культури та іншими сферами життя суспільства;*
- е) *у зміні статусу, а відповідно і функцій національних культур.*
- є) *у посиленні релігійного впливу на духовне життя суспільства і т. п.*

Як оцінювати названі та інші явища з точки зору духовного прогресу суспільства?

7.8. Кросворд

1. Форма культури, що опирається на загальноприйняті цінності.
2. Один із видів суспільних систем за Т. Парсонсом.
3. Відомий соціолог, ввів поняття “соціальна культура”.
4. Правило, що визначає поведінку людей, їх взаємовідносини.
5. Першооснова культури, що забезпечує вираження почуттів, емоцій, настроїв.
6. Вища форма обряду.
7. Один із представників функціонального підходу до розгляду культури.
8. Культура окремих соціальних груп.
9. Форма культури, що протистоїть панівній культурі.
10. Субкультура, що руйнує загальнолюдські цінності і норми поведінки.
11. Методологічний принцип, що оцінює культуру окремої групи як еле-

Тема 7. Соціологія культури

менту загальнолюдської культури.

12. Автор ідеї партикулярних моральних кодексів в суспільстві.

13. Стан суспільної системи, для якого характерна відсутність соціальних цінностей і норм.

14. Елемент культури, що відображає значимість об'єкта.

15. Одна з складних соціокультурних суперсистем за Сорокіним.

16. Методологічний принцип оцінювання інших культур з точки зору цінності власної культури.

17. Цінність, що передбачає поведінку, спрямовану на досягнення цілі.

18. Один з елементів культури.

19. Ввів поняття “культура душі”.

20. Загальнолюдська цінність.

21. “Всі культури є однаково важливими” (автор фрази).

22. Вчений, що розглядав культуру як засіб класової боротьби.

23. Одна з функцій культури, що робить людину істотою соціальною.

24. Цінність – ціль.

25. Культура конкретного суспільства.

26. Психокультура окремого суспільства.

27. Механізм психологічного захисту за Фрейдом, що лежить в основі соціокультурної діяльності.

28. Автор монографії “Соціетальна психіка”.

29. Один із представників синтезованого підходу до розгляду культури.

30. Елемент соціокультурної спадщини.

31. Одна з складових елементів культури.

32. Функція мови в соціокультурному середовищі.

7.9. Література з теми

1. Барков В.Ю., Мусієнко Н.Б. *Контркультура і неоконсерватизм: протилежність чи спадкоємність* // *Філософська і соціологічна думка*. – 1989. - № 9.
2. *Бытие человека в культуре: Опыт этнологического подхода*. – К., 1992.
3. *Екологія і культура*. – К., 1992.
4. *Історія української культури*. – Миколаїв, 1996.
5. Зоц В.О. *Культурна спадщина, православ'я, сучасність* // *Філософська і соціологічна думка*. – 1989. - № 9.
6. Каган М.С. *К вопросу о понимании культуры* // *Философские науки*. – 1989. - № 5.
7. *Культура і побут населення України*. – К., 1991.
8. *Культурологія / За ред. В.М. Пічі*. – Львів, 2003.
9. Лісовий В. *Культура та цивілізація* // *Філософська і соціологічна думка*. – 1993. - № 1.

10. Орлов В.Н., Карпунин О.И. *Культура и отчуждение // Социологические исследования.* – 1990. – № 8.

11. *Соціологія культури: Навчальний посібник / За ред. О.М. Семашка і В.М. Пічі - Львів, 2003.*

12. Туганова О.Э. *Современная культура США.* – М., 1988.

13. *Теорія та історія світової і вітчизняної культури. Курс лекцій* – К., 1992.

14. Швейцер А. *Культура и этика.* – М., 1973.

15. Шевчук В.О. *Відродження і реформація в українській культурі XV – XVII століть // Філософська і соціологічна думка.* – 1989. – № 4.

7.10. Відповіді на тести

1. (ж).

7.11. Відповіді до кросворда

1. Загальнолюдська.
2. Соціетальна.
3. Гідденс.
4. Норма.
5. Мова.
6. Культ.
7. Парсонс.
8. Субкультура.
9. Контркультура.
10. Антикультура.
11. Релятивізм.
12. Дюркгейм.
13. Аномія.
14. Цінність.
15. Інтуїтивна.
16. Етноцентризм.
17. Інструментальна.
18. Переконання.
19. Цицерон.
20. Добро.
21. Боас.
22. Маркс.
23. Виховна.
24. Термінальна.
25. Суперкультура.
26. Ментальність.
27. Сублимація.
28. Донченко.
29. Мертон.
30. Традиція.
31. Література.
32. Ретрансляція.

Чи знаєте Ви, що ...

1. Видатний німецький філософ кінця XIX – першої третини XX ст. Освальд Шпенглер свого часу виділяв 8 культурно-історичних типів держав: єгипетський, індійський, вавілонський, китайський, греко-римський, візантійсько-аравійський, культуру майя і російсько-сибірську культуру. Кожен з названих типів культури, за Шпенглером, є унікальним, своєрідним, підпорядкованим внутрішнім законам, але всі вони проходять одні й ті ж стадії: народження, розвитку і поступової загибелі. Чи правомірна така класифікація? Яку теорію нагадує Вам концепція Шпенглера щодо трьох фаз розвитку культури?

2. Досить поширеною є оцінка інших культур за стандартами власної культури. Ця тенденція отримала назву етноцентризму. На практиці вона часто проявляється у нав'язуванні своєї системи цінностей та способу життя іншим народам. Альтернативою етноцентризму є культурний релятивізм, який вимагає оцінки будь-якої культури лише за її власними стандартами. Існує

ще й третій (найбільш вірний) шлях оцінки інших культур, який Ви повинні визначити.

3. Як впливають ринкові відносини на духовне життя суспільства, зокрема його художню культуру, морально-етичні відносини, міжіндивідне спілкування людей тощо? При відповіді використайте порівняльний метод дослідження, аналізуючи проблему всебічно, не вдаючись до надмірного негативізму чи оптимізму.

СУТЄВО

Після вивчення матеріалу теми Ви повинні

ЗНАТИ

- суть та особливості соціології політики, основні категорії соціології політики;
- поняття “політичний суб’єкт”, його види ;
- сутність понять “політика”, “державна”, “громадянське суспільство”, “влада” та інші базові поняття;
- основні складові соціології політики.

ВМІТИ

- ↪ аналізувати предмет, об’єкт соціології політики, її співвідношення з іншими науками;
- ↪ аналізувати специфіку основних політичних суб’єктів;
- ↪ характеризувати політичну сферу як простір, у межах якого здійснюється політика;
- ↪ розкривати сутність політичної влади, політичних партій та рухів, політичної системи, політичної соціалізації, держави та ін.

Ключові поняття та терміни

• соціологія політики	• влада
• об’єкт соціології політики	• соціологія політичної свідомості та політичної поведінки
• суб’єкт соціології політики	• соціологія міжнародних відносин
• політичний суб’єкт	• соціологія політичних партій та рухів
• політична сфера	• соціологія держави
• політика	• політична соціалізація
• держава	• громадянське суспільство
• політична партія	
• громадська організація	

8.1. Термінологічний словник

Соціологія політики – це галузь соціологічного знання, яка вивчає взаємозв’язки між суспільством і державою, суспільством і політичними інститутами, досліджує соціальні механізми влади, механізми впливів у суспільстві.

Предмет соціології політики – це соціальні механізми влади і впливів у суспільстві на різних етапах його розвитку та функціонування.

Тема 8. Соціологія політики

Об'єкти соціології політики – це події, процеси, суб'єкти політичної сфери.

Політичний суб'єкт – категорія соціології політики, яка включає окремих індивідів (напр., особа бере участь у виборах, входить до об'єднання громадян), соціальна спільнота (напр., нація), соціальний інститут (напр., армія).

Політика – вид людської діяльності, пов'язаний із боротьбою за владу та її здійсненням

Єдиного визначення політики немає. Ще Платон під політикою розумів мистецтво, здатність жити в умовах поліса, що ставить людину у певні поведінкові рамки. М.Вебер твердив, що політика – це прагнення до влади, її завоювання, утримання в різних великих суспільних колективах; він розрізняв політику у широкому та вузькому розумінні: у широкому – це політичні відносини, пов'язані з управлінням окремими сферами людського життя, у вузькому – керівництво політичною організацією, передовсім державою. Д.Істон розглядає політику як реалізований владою розподіл цінностей, а П.Меркл твердив, що у своїх найкращих проявах політика – це шляхетне прагнення до справедливості та розумного порядку, а у найгірших – це корислива жадоба влади, слави, багатства. Політика виникла з необхідності підпорядкувати індивідуальні та групові інтереси інтересові усезагальному, який полягає у збереженні цілісності та єдності розширеного суспільства. Цей особливий вид людської діяльності покликаний з'ясувати як довготривалі, так і поточні інтереси різних соціальних груп.

Політична сфера – це всі явища політичного характеру, простір, де протікають політичні процеси.

Влада – це право і реальна можливість здійснювати свою волю, нав'язуючи її іншим людям.

За словами Б.Рассела, влада є таким же ж фундаментальним поняттям в суспільних науках, а поняття енергія – у фізиці. Влада існує у будь-якому суспільстві і є результатом існування відмінних інтересів. Влада є наслідком виникнення суспільних станів, прошарків і відповідних відносин між ними. Вона необхідна для організації суспільного виробництва, для узгодження інтересів і дій різних соціальних груп, для підтримки життєздатності та збереження цілісності суспільства.

Об'єднання громадян – добровільне громадське формування, утворене на основі єдності інтересів громадян з метою спільної реалізації прав та свобод.

Види об'єднань громадян: масові та елітарні; місцеві, загальнодержавні, міждержавні, міжнародні; легальні та нелегальні та ін.

Політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

Політична система – це цілісна інтегрована сукупність політичних суб'єктів, структур і відносин, що відображає інтереси всіх політичних і соціальних сил суспільства.

Політична система виникла на певному етапі розвитку суспільства внаслідок його поділу на класи та появи держави. У структуру політичної системи входять такі компоненти, як: політичні відносини, політичні принципи та норми, політична організація суспільства, політична свідомість, політична культура та ін.

Соціологія держави – це складова соціології політики, яка вивчає генезис і функції держави, її типи, форми, функції та структуру апарату держави.

Держава – це організація політичної влади домінуючої частини населення у соціально-неоднорідному суспільстві, яка забезпечує цілісність і безпеку суспільства, здійснює управління загальносоціальними справами.

Н.Смелзер визначає державу як частину суспільства, яка володіє владою, силою й авторитетом, потрібним для розподілу ресурсів і засобів, які підтримують певну соціальну систему. Т.Парсонс вважає, що суспільство і держава цивілізують та морально удосконалюють людську натуру, що політичне життя є швидше процесом координації, аніж боротьбою між класами за контроль над ресурсами.

Політична соціалізація – це процес входження людини в політику: це сукупність процесів становлення політичної свідомості і поведінки особи, прийняття її виконання певних політичних ролей, прояв політичної активності

Політична соціалізація є процесом, за допомогою якого людина залучається до певних політичних цінностей, включає їх у свій внутрішній світ, формує політичну свідомість і культуру, об'єктивно та суб'єктивно готується до політичної діяльності. Агентами, інститутами політичної соціалізації виступають сім'я, школа, державні органи, політичні партії, громадські організації, засоби масової інформації тощо

Визначення поняття “соціологія політики”

Найпростіше політична соціологія може бути визначена як дисципліна, яка вивчає взаємовідносини між суспільством і державою, між соціальним ладом та політичними інститутами.

С.М.Лінець

Якщо політична наука вивчає політичне життя суспільства у всіх його багатоманітних проявах, то політична соціологія розкриває ставлення суспільства до держави, інститутів розподілу і формування влади... Політична соціологія концентрує свою увагу в основному на особистості як суб'єкті політичного життя, як члені громадянського суспільства. В полі її зору знаходяться проблеми влади з точки зору конкретної людини, а також соціальних груп, партій і громадських організацій.

*Політична соціологія (конспект лекцій).-
К.: УМК ВО, 1991.*

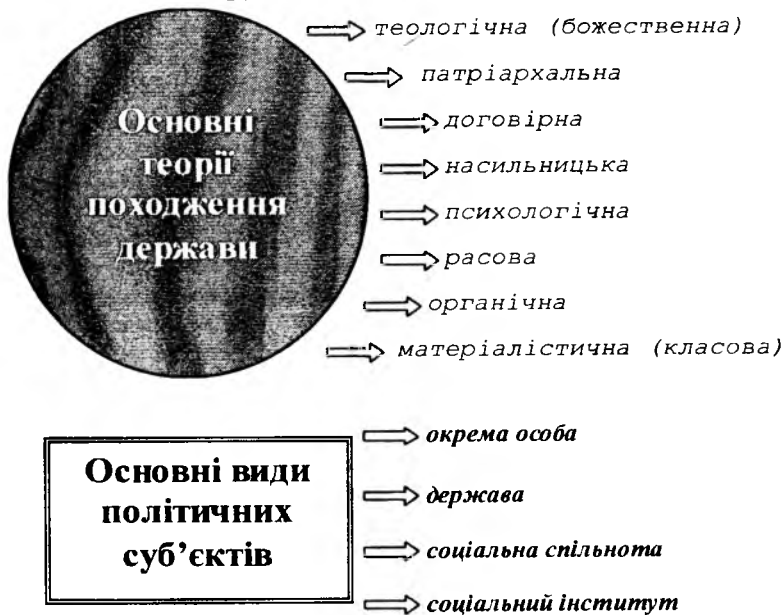
Головною проблемою політики є проблема влади, а точніше, проблема державної влади. Боротьба за завоювання влади і здійснення влади – це основний зміст політики і головне питання, котрим займаються науки, що вивчають політику.

Є. Вятр

Наука про політику (тобто політологія) виходить з держави і вивчає, як вона впливає на суспільство, у той час як політична соціологія виходить з суспільства і вивчає, як воно впливає на державу, тобто на формальні інститути, що служать розподілу та здійсненню влади.

Р. Бендікс, С. М. Лінсет

8.2. Структурно-логічні схеми і таблиці

8.3. Опрацювання фрагментів текстів зарубіжних і вітчизняних соціологів

Р. Арон

“У термін “політика” вкладають багато понять. Говорять про політику внутрішню та зовнішню, про політику Ришельє і про політику виноробства чи вирощування буряків, під час безнадії намагаючись найти хоч щось спільне серед різноманітних значень терміна. Таким чином, слово “політика” у його першому значенні – це програма, метод дії чи самі дії, котрі здійснюються

Соціологія

особою чи групою осіб щодо якоїсь проблеми чи сукупності проблем, які стоять перед спільнотою. У другому значенні слово “політика” (англійське politics) відноситься до тої сфери суспільного життя, де конкурують різноманітні (у значенні policy) напрямки”.

Джерело: Арон Р. Демократія и тоталітаризм. - М., 1993.

Запитання для роздумів

1. Чому, на Вашу думку, поняття “політика” є таким багатозначним поняттям?
2. У чому відмінність між першим і другим визначеннями політики Р.Арона?

М. Вебер

“Що ми розуміємо під політикою? Це поняття має надзвичайно широкий зміст й охоплює усі види діяльності, пов’язані з керівництвом. Говорять про валютну політику банків, про політику профспілок під час страйку; можна говорити про шкільну політику міської чи сільської громади, про політику правління, яке керує корпорацією, нарешті, навіть про політику розумної дружини, яка прагне керувати своїм чоловіком. Звичайно, зараз ми не беремо настільки широке поняття за основу наших міркувань. І маємо намір у цьому випадку говорити про керівництво політичним союзом, або як це називають сьогодні - державою”.

“Отже, політика, судячи із всього, означає стремління до участі у владі чи до здійснення впливу на розподіл влади, чи то між державами, чи то всередині держави, між групами людей, яких вона у себе включає”.

Джерело: Вебер М. Избранные сочинения. - М., 1990.

Запитання для роздумів

1. Що може виступати об’єктом політики та хто є її суб’єктами, судячи з міркувань М.Вебера?
2. Які види політики виділяє М.Вебер? Продовжіть цей перелік, додавши нові види політики, характерні для нашої доби.

Ж. Боден

“Не варто дивуватися тому, що є так мало добродесних правителів. Адже оскільки добродесних людей взагалі мало, а з цієї невеликої кількості правителів, зазвичай, не обираються, то якщо серед багатьох державців знаходиться одна дійсно хороша людина, то це велике диво”.

Джерело: Ж.Боден. Шість книг о государстве// Антология мировой философии: В 4 т - Т.2 Европейская философия от эпохи Возрождения по эпоху Посвящения. - М., 1970.

Запитання для роздумів

Поміркуйте над такою критичною оцінкою Ж.Боденом постатей державних діячів.

М. Бакунін

“ Держава – це найкричущіше і найповніше заперечення людяності. Вона називає всезагальну солідарність людей на землі й об’єднує лише їх частинку з метою знищення, завоювання та поневолення усіх решта. Вона бере під свій захист лише своїх власних громадян, визнає людське право, людяність і цивілізацію лише у межах своїх власних кордонів; не визнаючи поза своїми межами ніякого права, вона логічно присвоює собі право найжорстокішої не людяності щодо усіх інших народів, яких вона може за своїм свавіллям грабувати, нищити, поневолювати. Якщо ж вона й показує щодо них великодушність і людяність, то аж ніяк не з почуття обов’язку; бо вона має обов’язки лише щодо самої себе, а також до тих своїх членів, які вільно її утворили, які продовжують її вільно складати чи навіть, як це завжди урешті-решт стається, зробилися її підданими. Оскільки міжнародне право не існує, бо воно ніяк не може існувати вагомим і діяльним чином, не підриваючи саму основу принципу суверенності держави, то держава не може мати жодних обов’язків щодо інших держав.. відповідно, чи гуманно вона поводить з підкореним народом, грабує його чи нищить лише наполовину, не опускає його до найнижчої сходинок рабства, - вона діє так із політичних цілей і, можливо, з обережності чи з чистої ширості, але ніколи із почуття обов’язку, або вона має право розпоряджатися своїм народом за власним свавіллям.

Це кричуще заперечення людяності, яке є сутністю держави, є, з точки зору Держави, вищим обов’язком і найвищою доброчесністю: воно називається *патріотизмом.*

Джерело: Бакунін М.А. Філософія. Соціологія. Політика.- М., 1989.

Запитання для роздумів

- 1. Представником якої ідеології, судячи із наведеного уривку, виступає М.Бакунін?*
- 2. Якими аргументами М.Бакунін аргументує своє негативне ставлення до держави?*

І. Кант

“Людина є твариною, яка, живучи серед інших членів свого роду, потребує керівника. Справа у тому, що вона обов’язково зловживає своєю свободою щодо своїх ближніх; і хоч вона, як розумна істота, бажає мати закон, який визначив би кордони свободи для всіх, але її користолюбна тваринна

схильність штовхає її, де це їй потрібно, робити самій для себе виняток. Відповідно вона потребує пана, який ламав би її власну волю і змушував коритися загальноновизнаній волі, при якій кожен може користуватися свободою”.

Кант И. Критика практического разума. - СПб, 1995.

Запитання для роздумів

1. Чому, на думку І. Канта, утворилася держава?
2. Чи утворення держави було, на переконання І.Канта, необхідністю?

В. Городяненко

“Соціологія політики як наукова дисципліна наразі перебуває на стадії становлення. Вона багато у чому повторює шлях, пройдений економічною соціологією, для визнання якої знадобилося багато часу і зусиль. Ця галузь соціологічного знання вимагає нині конкретизації об’єкта і предмета дослідження, уточнення специфічних термінів і категорій, визначення структури знання і методів вивчення.

Мірою нагромадження результатів досліджень дедалі частіше постає питання, у чому полягає відмінність понять “соціологія політики” і “політична соціологія?” Чи правомірне застосування у нашій країні методів дослідження політичного життя, розроблених зарубіжними соціологами? Як проблеми політичної сфери вивчають сьогодні вітчизняні соціологи, а які поки що очікують на дослідження? У чому полягає головне завдання соціології політики як галузі знання і як навчальної дисципліни? Зрештою, чи доцільно всі соціологічні сфери знання, що вивчають політичне життя суспільства, інтегрувати у наукову галузь “соціологія політичної сфери”?

Джерело: Городяненко В. “Соціологія політики”, “політична соціологія” або “соціологія політичної сфери”? (Історіографія проблеми)// Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2003 - №1. - С.167-185.

Запитання для роздумів

1. Спробуйте поміркувати над запитаннями, поставленими автором запропонованого уривку
2. З якими проблемами стикається нині вітчизняна соціологія політики?

8.4. План семінарського заняття (2 год.)

1. Соціологія політики як галузь соціологічного знання.
2. Об’єкт і предмет соціології політики. Зв’язок соціології політики з іншими науками.
3. Поняття “політичний суб’єкт”, різновиди політичних суб’єктів.

4. Багатоманітність поняття політики.
5. Політична сфера.
6. Політична влада.
7. Основні складові соціології політики.

8.5. Теми рефератів, доповідей і курсових робіт

1. Політична соціалізація особи,
2. Теорія політичного поля П.Бурдьє.
3. Поняття об'єднань громадян в соціології політики.

8.6. Завдання та вправи

1. Поміркуйте, у чому відмінність між соціологією політики та політологією.
2. Що є предметом соціології політики?
3. У чому проявляється специфіка вивчення політики соціологією політики?
4. Чи погоджуєтеся Ви з думкою, що в широкому сенсі політологія включає політичну соціологію і вони тлумачаться як ціле та частка?
5. Що з переліченого виступає об'єктом соціології політики?
 - а) держава;
 - б) сім'я;
 - в) виборчий процес;
 - г) діяльність ООН;
 - г) специфіка взаємин між окремими етносами.
6. Російський соціолог В.Амелін виділив таких політичних суб'єктів:
 - а) суб'єкти-генератори політичних відносин;
 - б) суб'єкти-лідери;
 - в) звичайні громадяни.

Виділіть характерні риси, прояви політичної поведінки кожної із виділених категорій.

Типи політичних суб'єктів	Риси, прояви поведінки
Суб'єкти-генератори політичних відносин	
Суб'єкти-лідери	
Пересічні громадяни	

7. Як Ви розумієте поняття “політика”? Прокоментуйте міркування відомих людей про неї.

- ☑ “Реальна політика полягає у тому, щоб не помічати фактів” (Г.Адамс);
- ☑ “Політика – це благородне мистецтво одержувати голоси бідних і гроші на виборчу кампанію у багатих, обіцяючи захистити одних від інших” (О.Америнджер);
- ☑ “З політикою потрібно поводитися як із вогнем: не підходити надто

близько, щоб не спектися, і не надто віддалятися, щоб не замерзнути” (*Антісфен*);

☒ “Політика не створює людей, але бере їх такими, якими їх створила природа” (*Аристотель*);

☒ “Одна із найбільших чеснот у політиці – це вміння прикидатися” (*Л.Бекерель*);

☒ “Політика – це мистецтво створювати факти, жартуючи – підпорядковувати собі події та людей. Користь – її ціль, інтрига – її засіб... Зашкодити їй може лише порядність” (*Бомарше*);

☒ “У політиці важливі не слова, а голос, яким вони промовляються” (*Ж.Ромен*).

8. Які функції виконує політика в суспільстві? Виділіть найважливіші, на Ваш погляд, функції? Аргументуйте Ваш вибір.

9. Як співвідносяться економіка та політика, політика та мораль, політика та право як механізми регулювання суспільного життя?

10. Як Ви вважаєте, чи існує перспектива відмирання політики?

11. Ознайомившись із наведеними міркуваннями про сутність влади, дайте своє визначення сутності цього явища.

- влада – це певний тип поведінки, заснований на можливості зміни поведінки інших людей (*Х.Саймон*);

- влада – це можливість використання певних засобів, зокрема насильства (*Е.Каплан, Г.Лассвел*);

- влада – це досягнення певних цілей і одержання накреслених результатів (*Т.Парсонс*);

- влада – це особливого роду відносини між тими, хто управляє, і тими, хто виконує накази і розпорядження (*М.Дюверже*).

12. Американський учений С.Ліпсет стверджує, що рівень економічного розвитку впливає на рівень демократії та стабільності. Поміркуйте над цією залежністю. Чи можна простежити її в сучасній Україні?

13. Що Ви розумієте під поняттям “політична система”? Які типи політичних систем Ви знаєте?

14. Нижче наведені основні теорії походження держави. Висловіть свої міркування щодо їх реалістичності. До якої із запропонованих теорій ви схилиєтеся?

Теологічна (божественна) теорія обґрунтовувала ідею божественної природи держави, влади. Основний зміст цієї теорії у тому, щоб утвердити пріоритет духовної організації (церкви) над світською (державою) і довести, що нема держави і влади “не від Бога”.

Патріархальна теорія виходить із того, що держава утворилася зі сім’ї, стала результатом її розростання. Державна влада є продовженням батьківської влади; влада державця – це патріархальна влада глави сім’ї.

Тема 8. Соціологія політики

Договірна теорія пояснює походження держави суспільним договором – результатом розумної волі народу, на основі якого відбулося добровільне об'єднання людей для кращого забезпечення свободи та взаємних інтересів. Прихильники природного права розглядають державу як результат юридичного акта – суспільного договору, який породжений розумною волею народу.

Теорія насильства вважає, що держава виникає в результаті насильства, завоювання. Виникнення приватної власності, класів, держав, були результатом внутрішнього і зовнішнього насильства, тобто шляхом прямої політичної дії. Ні суспільний договір, ні воля Бога, ні раціоналізм людей, а лише груба сила, боротьба, підкорення одних племен іншими є основною причиною утворення держави.

Психологічна теорія визначає державу і суспільство як суму психічних взаємодій людей та їх різноманітних об'єднань. Суть цієї теорії полягає в утвердженні психологічної потреби людини жити в рамках організованої спільноти, у почутті необхідності колективної взаємодії.

Расова теорія базується на тезах про фізичну і психологічну неповноцінність людських рас, вирішальний вплив расових відмінностей на історію, культуру, поділ людей на вищу та нижчу раси, де перша є будівничим цивілізації, покликана панувати у суспільстві та державі, а друга – повинна лише сліпо, безвідмовно користися.

Органічна теорія представляє суспільство і державу як організм, і тому їх сутність можна зрозуміти із будови та функцій цього організму. Завсвожник теорії Г.Спенсер твердив, що держава утворюється одночасно зі своїми складовими – людьми – й існуватиме доти, доки існує людська спільнота.

Матеріалістична (класова) теорія виходить з того, що держава виникла, насамперед, з економічних причин: поділ праці, поява приватної власності, подальший розпад суспільства на класи з протилежними економічними інтересами. Як об'єктивний результат цих процесів виникає держава, яка спеціальними засобами примусу й управління стримує протистояння цих класів, забезпечуючи переважно інтереси економічно панівного класу.

8.7. Тести

1. Кого б Ви віднесли до політичних суб'єктів?

- а) учня випускного класу школи;
- б) студента 2-го курсу вузу;
- в) голову міського осередку політичної партії;
- г) громадську організацію спортивного спрямування;
- д) націю;
- е) виборчий блок;
- є) пенсіонера.

2. Які із перелічених ознак характеризують, на Вашу думку, політичного суб'єкта?

- а) активна позиція у політичному процесі;
- б) здатність самостійно приймати політичні рішення;

- в) спроможність нести відповідальність за свої рішення;
- г) здатність реалізовувати рішення у політичній практиці;
- г) байдужість до проблем політики.

3. Які з наведених чинників найбільше впливають на характер і зміст здійснюваної політики?

- а) боротьба між елітними групами за контроль над ресурсами;
- б) об'єктивні закони суспільного розвитку;
- в) політична культура суспільства;
- г) соціально-економічна нерівність;
- г) ціннісні орієнтації політичних лідерів;
- д) інтереси соціальних груп;
- е) Ваш варіант.

4. Які з перелічених явищ були причиною виникнення політики?

- а) розповсюдження світових релігій;
- б) усвідомлення окремими громадянами своїх приватних інтересів;
- в) поділ суспільства на класи;
- г) становлення капіталістичних відносин;
- г) поява перших державних утворень;
- д) територіальні конфлікти, війни;
- е) конфлікти в системі "держава – особа";
- є) національні конфлікти;
- ж) виникнення ринкових відносин і вільного товарообігу;
- з) розповсюдження наукових знань і розвиток філософії.

5. Метою політики є:

- а) забезпечення панування одних суспільних груп над іншими;
- б) узгодження соціальних інтересів;
- в) на основі спільних інтересів об'єднувати усі верстви суспільства та спрямовувати їх дії на вирішення важливих суспільно-державних завдань;
- г) визначення лідера.

6. Хто з перелічених мислителів ввів в обіг чимало положень, визначень соціології політики?

а) М.Вебер;	б) Е.Мейо;
в) Ф.Тейлор;	г) П.Сорокін;
г) Дж.Мердок;	д) К.Леві-Стросс;
е) Р.Мертон;	е) Ю.Хабермас.

7. Які з перелічених компонентів Ви віднесли б до внутрішніх складових соціології політики?

- а) електоральна соціологія;
- б) соціологія політичних рухів і партій;

- в) етносоціологія;
 - г) соціологія держави;
 - г) соціологія політичного лідерства;
 - д) соціологія міжнародних відносин;
 - е) соціологія політичної освіти;
 - є) соціологія політичної свідомості та політичної поведінки;
 - ж) соціологія політичного маркетингу.
8. Політична партія – це:
- а) структурно неоформлене об'єднання громадян, яке має тимчасовий характер і спрямоване на виконання певних завдань;
 - б) організована частина суспільства, члени якої об'єднуються вибороти владу в державі та утримати її;
 - в) об'єднання, яке створюється при державному органі і є формою прояву громадської активності мас;
 - г) об'єднання різних соціальних сил для реалізації поставленої мети.
9. До дослідників соціології політичних партій та рухів відносяться:
- а) Т. Парсонс;
 - б) М. Дюверже;
 - в) Р. Дарендорф;
 - г) П. Блау;
 - г) С. Вятр;
 - д) Н. Смелзер.
10. Складова соціології політики соціологія держави вивчає:
- а) сутність правової держави;
 - б) взаємодію держави з громадянським суспільством;
 - в) походження держави;
 - г) форми державного устрою;
 - г) функції держави;
 - д) нічого з переліченого;
 - е) усе з переліченого.

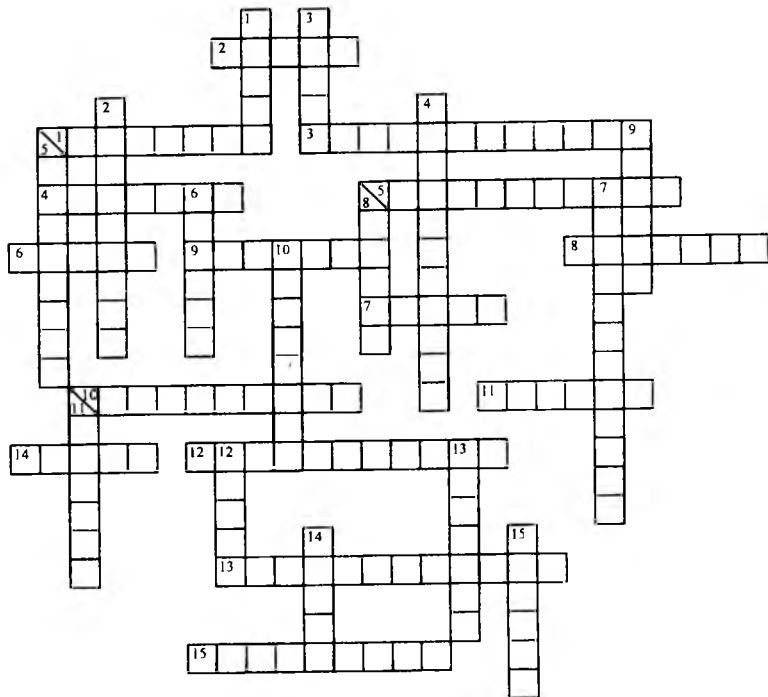

8.8. Кросворд

По горизонталі:

1. Мистецтво управління державою.
2. Соціальна група, що користується в суспільстві найбільшим престижем, владою, багатством.
3. Заохочення індивіда, групи до діяльності за допомогою певних засобів чи методів.
4. Форма донесення потрібної інформації.
5. Спеціальна суспільна наука про політику.
6. Загальнообов'язковий акт найвищого органу державної влади.
7. Реальне обличчя, стиль ділової поведінки людини, фірми, підприємця, ставлення до них на основі їх популярності та успіху і симпатії людей.

8. Джерело, необхідна передумова спрямованих дій індивіда.
9. Від латинської – той, хто будує заново, оновлювач.
10. Одна з форм правління політичної і соціальної організації суспільства, держави.
11. Специфічний неформальний вид політичного інституту.
12. Інститут фізичного примусу, що входить до складу державного апарату.
13. Один з видів виборчих систем.
14. Основні правила участі громадян в типах політичних процесів.
15. Необмежена політична, економічна та ідеологічна влада.

По вертикалі:

1. Відносини управління, керівництва, планування, підпорядку, покори.
2. Всі ті, хто користується виборчим правом у даній державі і може брати участь у виборах.
3. Один з об'єктів влади.
4. Звертання за допомогою права від імені суспільства загалом до всіх

громадян.

5. Найвищий представницький орган будь-якої країни.
6. Документ, що стверджує повноваження даної особи.
7. Політична і правова належність особи до певної держави.
8. Політична організація, що виконує певну роботу, завдання.
9. Сукупність властивостей, що характеризують ефективність, суспільну корисність явища, процесу чи предмета.
10. Людина, яка здійснює об'єктивний і неупереджений аналіз рішень.
11. Основний політичний інститут.
12. Сукупність засобів та методів, що визначають здійснення влади – політичний ...
13. Засоби, якими суб'єкт володіє в процесі діяльності.
14. Прізвище одного з дослідників, яким була сформульована концепція політичного класу і теорії еліти.
15. Засіб впливу на державних і політичних лідерів, шляхом реалізації своєї політичної волі і бажання.

8.9. Література з теми

1. Амелін В.Н. *Соціологія політики*. - М., 1992.
2. Барматова С.П. *Політична соціологія: Курс лекцій*. - К., 2003.
3. Бурдьє П. *Соціологія політики*. - М., 1993.
4. Вятр Е. *Соціологія політичних відносин*. - М., 1979.
5. Гаевський Б.А. *Філософія політики: Монографія*. - К.: МАУП, 2001.
6. Головатий М.Ф. *Мистецтво політичної діяльності*. - К.: МАУП, 2002.
7. Головатий М.Ф. *Професія – політик*. - К.: Парлам. вид-во, 2000.
8. Головатий М.Ф. *Соціологія політики*. - К.: МАУП, 2003.
9. Городяненко В. "Соціологія політики", "політична соціологія" або "соціологія політичної сфери"? (Історіографія проблеми)// *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. - 2003.- №1.- С.167-185.
10. Е.Гідденс. *Соціологія/ Пер. з англ.* - К., 1999.
11. Кола Д. *Політична соціологія*. - М., 2001
12. Лукашевич М.П., Туленков М.В. *Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посібник*. - К.: МАУП, 1999.
13. Піча В.М. *Соціологія: загальний курс. Навч. посібник*. - К., 1999.
14. Піча В.М., Стеблин Б.А. *Соціологія політики*. - Львів, 1994.
15. *Політична соціологія/Отв. ред. В.Н.Іванов, Г.Ю.Семігин*. - М., 2000.
16. *Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку/ За ред. Ф.М. Рудича: Навч. посіб.* - К.: Парлам. вид-во, 2002.
17. *Соціологія: підручник/ За ред. В.Г.Городяненка*. - К., 2002.
18. *Соціологія: терміни, поняття, персоналії. Навч. словник/ За заг. ред. В.М.Пічі* - К., Львів, 2002.

8.10. Відповіді на тести

1. б, в, д, е; 2. а, б, в, г; 3. а, в, г; 4. б, в, г; 5. а, б; 6. а; 7. а, б, г, д, е; 8. б; 9. б, г; 10. е.

8.11. Відповіді до кросворда

По горизонталі:

1. Політика. 2. Еліта. 3. Стимулювання. 4. Реклама. 5. Політологія. 6. Закон. 7. Імідж. 8. Потреба. 9. Новатор. 10. Демократія. 11. Мітинг. 12. Прокуратура. 13. Мажоритарний. 14. Норми. 15. Диктатура.

По вертикалі:

1. Влада. 2. Електорат. 3. Етнос. 4. Публічність. 5. Парламент. 6. Мандат. 7. Громадянство. 8. Партія. 9. Якість. 10. Аналітик. 11. Держава. 12. Режим. 13. Ресурси. 14. Моска. 15. Вибори.

СУТТЄВО

Після вивчення матеріалу теми Ви повинні

ЗНАТИ

- ☑ специфіку вивчення теми соціологія молоді, її відмінність від інших галузевих теорій;
- ☑ основні структурні елементи соціології молоді;
- ☑ основні риси, що характеризують специфіку ключового поняття “молодь”;
- ☑ суть концепції державної молодіжної політики в Україні в сучасних умовах і шляхи її реалізації;

ВМІТИ

- ☞ розкрити основні риси предмета та об’єкта соціології молоді, дати визначення цієї спеціальної соціологічної теорії;
- ☞ охарактеризувати молодь як специфічну соціально-демографічну групу, об’єкт соціології молоді;
- ☞ описати місце і роль молоді в сучасному суспільстві;
- ☞ визначити специфічні ознаки молоді України, охарактеризувати тенденції та процеси в її середовищі;
- ☞ пояснити суть основних функцій соціології молоді та їх взаємодію;
- ☞ охарактеризувати дослідження молодіжних проблем у вітчизняній соціології.

Ключові поняття та терміни

• <i>молодь</i>	• <i>молодіжна державна політика</i>
• <i>молодіжна культура</i>	• <i>молодіжні соціальні проблеми</i>
• <i>молодіжна політика</i>	• <i>соціологія молоді</i>

9.1. Термінологічний словник

Молодь – суспільно-диференційована соціально-демографічна спільнота, якій притаманні специфічні фізіологічні, соціально-психологічні, теоретико-пізнавальні, культурно-освітні властивості, що характеризують її біосоціальне дозрівання як здійснення самовиразу її внутрішніх сутнісних сил і соціальних якостей.

Молодь тому і є специфічною спільнотою, що її суттєві характеристики і риси, на відміну від представників старших поколінь і вікових груп, знаходяться в стані формування і становлення. Сутністю молоді та проявом її головної соціальної якості є міри досягнення нею соціальної суб’єктивності, ступінь засвоєння суспільних відносин та інноваційної діяльності.

Традиційно вважався молодіжним вік від 16 до 30 рр. однак останнім часом все більше поширення набувають погляди, згідно яких вік молоді своєю нижньою межею має 14, а верхньою 35р. Основою цього є висловлене науковцями міркування про продовження часу молодості, збільшення віку вступу до трудового життя, підготовки молоді до праці, досягнення економічної самостійності та незалежності від допомоги батьків. Це відображає об'єктивні процеси у житті і розвитку людства: з одного боку, все наполегливіше висувається завдання більш ранньої соціалізації молоді, включення її в трудову практику в більш ранніх етапах, а з другого – зростають межі середнього і старшого віку, тривалості життя в цілому, продовжуються терміни навчання та соціально-політичної адаптації, стабілізації сімейно-побутового статусу молодих людей тощо. Слід зазначити, що окреслені вище процеси пролонгації молодіжного віку є глобальними за своїм характером і притаманні розвинутим суспільствам. Однак, виходячи з практичних міркувань і фінансових можливостей, у прийнятому Законі України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді" записано: "Молоддю вважаються молоді громадяни віком від 15 до 28 років".

Молодіжна культура – специфічний стиль поведінки, який виражається в одязі, мові спілкування тощо.

У багатьох країнах молоді як соціальної категорії надається все більше значення після Другої світової війни, коли молоді люди у віці від 12 до 20 років стали виробляти особливу соціальну ідентичність, що характеризується особливими смаками, пов'язаними, наприклад, з одягом, музикою. Серед найбільш важливих причин цієї тенденції – ріст доступних для молоді випадкових доходів і збільшення періоду між дитинством та зрілістю, викликане більш пізнім закінченням школи. Молодіжну культуру відрізняє те, що це: 1) швидше культура дозвілля, а не праці; 2) у її межах соціальних відносин організовані не навколо сім'ї чи кола друзів, а навколо рівних груп; 3) предметом особливої уваги молодіжних груп є стиль. Молодіжна культура може розглядатися як загальний феномен. Разом з тим вона складається з культур, що відрізняються між собою та диференційовані відповідно за статтю, класом чи етнічною належністю. Найбільш важливою проблемою соціології є відношення між молодіжною культурою, наприклад, культура бритоголових чи панків, відрізняються відвертим нонконформізмом, і батьківською чи пануючою культурою. Хоча для багатьох молодих людей є характерним конформізм, деякі молодіжні культури. Більша частина цих культур є культурами робітничого класу, часто передбачаючи певну трансформацію елементів батьківської чи пануючої культури в елементи культури опозиційної

Молодіжна політика – невід'ємна складова соціальної політики держави, інших суб'єктів суспільно-політичного життя і відносин, спрямованих на створення реальних умов, стимулів і конкретних механізмів реалізації інтересів і самореалізації молодих громадян країни, здійснення їх життєвих цілей і планів.

Молодіжна політика державна – система діяльності держави у відносинах з особистістю, молодіжним рухом, яка здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах і ставить своєю метою створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов і гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах країни, держави.

Молоді соціальні проблеми – такі суперечності її життєдіяльності, які поглиблюються і свідчать про недостатність існуючих способів їх вирішення, а отже призводять до появи дезорганізуючих процесів у системі "суспільство – молодь".

Молодіжні проблеми поділяються на два типи: у першому з них мова йде про зростаючі вимоги суспільства до молоді, у другому – про особистісні сподівання і прагнення молодих людей та складності, пов'язані з їх реалізацією. Найважливішими молоді соціальні проблеми на сьогодні є: 1) зміцнення соціального статусу молоді в структурах суспільства, які оновлюються або кардинально змінюються; 2) посилення правової економічної та соціальної захищеності молодого покоління; 3) подолання відчуження молоді від участі в управлінні, зростання пасивності і недовіри молоді до офіційних органів управління; 4) регулювання молодіжної зайнятості, особливо у працевидливих районах, докорінна реформа системи профтехосвіти, розробка спеціальних економічних та юридичних гарантій, які попереджають різні можливі форми дискримінації молоді; 5) забезпечення рівних умов для трудового старту молоді, створення умов для соціального просування, досягнення економічної самостійності; 6) зміцнення молоді сім'ї, а також забезпечення духовного і фізичного розвитку молоді.

Соціологія молоді – розділ соціології, в якому розглядається проблеми молоді як специфічної соціально-демографічної групи, її інтеграції в суспільстві, а також виховання, освіти та самоствердження в різних соціальних умовах.

У сучасному суспільстві процес становлення, соціального визрівання підрастаючого покоління пов'язаний з величезними труднощами. У переломні моменти історичного розвитку ці труднощі загострюються, що може викликати конфлікти "батьків і дітей". У сучасному суспільстві має місце таке загострення суперечностей, що вперше в історії соціологам доводиться говорити про соціальні проблеми молоді, про те, чи зможе покоління, яке вступає в життя, прийняти, засвоїти і передати наступним поколінням цінності і норми, які є основою суспільства, бо будь-яке суспільство стурбоване цим.

Соціологам різних країн вдалося вичленили деякі дійсні суперечності, що утруднюють процес соціалізації молоді людини. Це, зокрема, різкий розрив: між біологічним і соціальним визріванням; між системою взаємин у сім'ї і системою взаємин у суспільстві; між темпами соціально-культурного розвитку і темпами засвоєння молоддю відповідних цінностей; старіння суспільства і відповідно розрив між реальними можливостями вертикальної мобіль-

Соціологія

ності і вимогами з боку молоді, що вступає в життя; між сім'єю та іншими інституційними структурами суспільства, що заповнюється молодіжною субкультурою та її агентами, між реальними можливостями, наданими даною соціальною структурою, і системою навчання, виховання, ідеологією.

Дослідження проблем молоді, соціальних перспектив підростаючого покоління, його розвитку, специфіки свідомості і поведінки, соціальної активності й участі у формуванні як суспільних структур, так і неформальних об'єднань, стало предметом ювенології – складової частини сучасної науки про людину.

Складне соціально-економічне становище України, відсутність у більшості молодих людей економічної самостійності, професійного статусу, певних соціально-економічних і духовних орієнтирів – усе це визначає складні проблеми інтеграції молодого покоління в систему нових суспільних відносин.

В Україні – близько 2/3 молодих людей перебувають на повному або частковому утриманні батьків, що деформує мотиви й стимули їхньої трудової активності. Відсутність економічної самостійності для більшості молоді – одна з причин соціальної нестабільності, формує у молоді відчуття власної неповноцінності, постійної залежності від інших людей тощо. Намітилися дві тенденції, наслідки яких небезпечні для молоді й суспільства: відносно високі стандарти споживання, які розраховані на нетрудові прибутки, і економічна пасивність молоді, відсутність готовності до праці в нових економічних умовах – ринкової економіки, ринкових відносин.

У зв'язку з цим цінними є праці західно-європейських, американських, російських, українських та інших соціологів, у яких аналізується поведінка молоді, що опинилася в особливо тяжких умовах життя. "Відчуження", звісно, не є суто сучасне чи то українське явище. Його форма і види змінюються в часі. Але саме "нове відчуження" типове для України, Росії та країн СНД тим, що, по-перше, воно своїми коренями сягає нового типу суспільства, по-друге, тим, що набуває нових форм – відхилення поведінки без причини, без будь-яких припущень стосовно перспектив на майбутнє. Ці два фактори тісно взаємопов'язані. Деякі сучасні соціологи вважають, що значна частина молоді поділяє "відчужені погляди". До них передусім належать прихильники концепції "суспільства, що змінилося".

Студентство – окрема соціальна група, один із елементів соціальної структури суспільства, основним завданням якої є підготовка до високопродуктивної праці в сфері матеріального і духовного виробництва.

Трудова адаптація — соціальний процес засвоєння особистістю нової трудової ситуації внаслідок активної взаємодії особистості й трудового середовища

Ціннісні орієнтації — соціальні цінності, які спрямовують діяльність та соціальну поведінку особистості і поділяються нею.

Цінність — суспільне ставлення особистості, яке переносить її потреби та інтереси на матеріальні та духовні явища, надає їм визначальних соціальних рис.

Поняття покоління і відповідного місця молоді в ньому

Демографічне покоління або когорта, означає сукупність однолітків, які народились приблизно в один час і утворюють вікову верству населення. В залежності від рівня народжуваності, а також інших обставин – військових конфліктів, репресій, епідемій, покоління може бути великим або малим за чисельністю, з перевагою тих або інших соціальних груп, мужчин або жінок. В ньому бувають знищені верстви, які могли би внести вклад у розвиток культури. Так виникає втрачена генерація, яка не реалізувала своєї можливості.

Антропологічне покоління - вказує на походження від спільного предка і дає уявлення про генеалогію сім'ї. В минулому генеалогія відкидалась як наука, і багато документів, листи, щоденники, фотографії втрачені назавжди. Вивчати історію сім'ї як історію країни є важливо для духовної життєдіяльності особистості.

Історичне покоління - охоплює відрізок часу, який рівний інтервалу між народженням батьків і народженням їх дітей. Статистично цей період рівний приблизно 20-25 рокам. Це означає, що одночасно в суспільстві живуть 4 або 5 поколінь. В залежності від умов життя, омолодження сім'ї, збільшення середньої тривалості життя, число поколінь може збільшуватись або зменшуватись.

Хронологічне покоління функціонує в такий період часу, протягом якого живе і активно діє дане покоління. Воно близьке за значенням до демографічного, але дає можливість представити долю даного покоління, яке пережило на особистому досвіді унікальні, неповторні події, які мали вплив на сприйняття життя, взаємодію з однолітками. Мемуари, фотографії дають можливість представити духовний світ і обличчя покоління.

Символічне покоління - означає спільність сучасників, життя яких співпало з особливим періодом історії, зробило їх свідками й учасниками подій, реформ, змін, революцій.

Визначення поняття “молодь”.

Молодь – соціально-демографічна група, яка виділяється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального положення і обумовлених ними чи іншими соціально-психологічними якостями .

І.Кон

“Психологія юнацького віку: Проблеми формування особистості”

Соціологія

Молодь – класово-диференційована соціально-демографічна група суспільства, яка охоплює молодих людей віком від 16 до 30 років, їх положення і роль в суспільстві, функції та види діяльності, а також ціннісні орієнтації, світогляд, потреби і соціально-психологічні якості, обумовлені характером соціально-політичного устрою, суспільними відношеннями, історичною ситуацією.

С.Іконнікова

“Молодь: Соціологічний та соціально-психологічний аналіз”

Формою інтеграції молодого покоління в суспільне життя є його самовизначення. Іншими словами, суспільство надає молодій людині можливість самій визначити своє життя і вирішити свої основні життєві проблеми...Свобода вибору життєвого шляху обмежується досягнутим рівнем суспільного розвитку. Тому, для нового покоління в цілому вона відносна, так як, займаючи місце попередніх поколінь, молодь включається в суспільні відношення через існуючі в суспільстві інститути і структури.

М.Тітма

“Молоде покоління”

Розробили “теорію молодіжного руху”, заклали концептуальне тлумачення молоді, як об’єкта і суб’єкта політики .

Загально-соціологічна теорія молоді . Молодь є соціальною групою культурного характеру; сутність і джерело особливостей молоді, як елемента соціальної структури – не в віці, характері даної групи, як соціалізаційної (одночасно об’єкта і суб’єкта соціалізації) .

Теорія соціалізації молоді. Молодь як культурна група певного покоління має всі атрибути великих соціальних груп, але не має статусу, який характерний основним соціальним групам суспільства; її специфічність як соціальної групи – в соціальній неоднорідності, стадії підготовки, а значить неповній готовності до суспільної практики, побутовій несамостійності .

Теорія соціальної суб’єктності молоді. В центрі концепції лежить проблема соціальних потреб молоді і суспільних умов їх реалізації, в рамках цього питання визначається і суть молодіжного руху, як виразника і представника потреб молоді, організатора її групової практики .

Теорія молодіжного руху. Молодь, яка розуміється як здатність до самореалізації в результаті власної активності (відомої, раціональної, самодіяльної); суб’єктність молоді вдвічі вторинна по відношенню до основних суб’єктів суспільного життя і по відношенню до політичного руху, перш за все до політичних партій цих класів.

М Карват

В. Мілянський

Динамічні суспільства, які прагнуть до нових стартових можливостей, незалежно від пануючих в них соціальної чи політичної філософії, опираються головним чином на співробітництво з молоддю. Вони організують і використовують свої життєві ресурси, порушуючи установлений хід соціального розвитку. Соціальне покоління може тільки передбачити характер майбутніх змін, творчу уяву цих поколінь можна використовувати для формування нової політики, а новим життям буде жити тільки молоде покоління. Воно буде впроваджувати в життя ті цінності, які старше покоління визначає лише теоретично.

Особлива функція молоді полягає в тому, що вона – “оживляючий посередник, свого роду резерв, який виступає на передній план”, коли таке оживлення стає необхідним для пристосування до швидкозмінних чи якісно нових обставин.

Один із елементів поза духу авантюризму, яким молодь наділена в більшій мірі, являється той факт, що вона ще не повністю включена в status quo соціального порядку. Молодь ні прогресивна, ні консервативна за своєю природою, вона – потенція, яка готова до будь-якого початку.

На мові соціології бути молодим означає стояти на краю суспільства, бути в багатьох відношеннях аутсайдером.

Молодь – це та суспільна сила, яка може здійснити різні починання, тому що вона не сприймає установлений порядок як щось дане і не наділена закріпленими законами та інтересами ні економічного, ні духовного характеру. Метою національної молодіжної політики повинно бути сприяння впливу на всю систему освіти молоді та підготовки цілого покоління до виконання абсолютно нових завдань, тобто організувати всю молодь нації і направити її потенціальні можливості на вирішення проблем суспільства

К. Маннгейм

“Діагноз нашого часу”

Молодь представляє собою перехідний етап від соціальної ролі дитини до соціальної ролі дорослого, із чого і витікає її “нормативна несамостійність”. Між мікрогрупою (сім’єю) і макрогрупою (суспільством) лежить велика відстань, яку і приходиться долати молодій людині. Подолання породжує почуття невпевненості в собі, конфлікти та інші проблеми молоді. Нейтралізм, скепсис у відношенні до ідеології, орієнтація на успіх характерні молоді всіх індустріальних країн.

Г. Шельські

“Скептичне покоління”

Соціологія молоді повинна оновлювати теоретичні орієнтири... Соціологія повинна вивчати розходження між умовами, які надаються молоді суспільством, і викликами політичних, економічних і соціальних ситуацій. Молодь – з точки зору соціології – є не тільки соціальна спільність, але і стадія

Соціологія

життєвого циклу. Проблеми цієї стадії змінюються на основі нових соціальних поєднань. Бажання свободи збільшується, але процес набуття освіти стає більш тривалим, разом з тим зберігається і залежність. Молодь(як поняття) вказує, з одного боку, фазу в індивідуальній біографії; з другого – частину суспільства, виділення якої залежить від декількох критеріїв віку.

Нижча межа молодіжного віку визначається в сучасних дослідженнях “календарно нечітко” – початком статевого дозрівання. Віднесення до молоді може виникати, коли ще відсутні біологічні передумови але воно базується на емпірично накопичених відносинах, гіпотетично виступаючих як важливі диференційовані зміни, які визначаються, з одного боку приблизно окресленою різницею у віці, а з другого – ще не повними правами і не достатністю соціально-економічної позиції.

Така дефініція статусу молоді передбачає, що потрібно уточнити межу молоді “зверху”, через виділення понять „молодий”, “молодий дорослий”; “молодий дорослий” вже досяг певних соціальних позицій, які “молодому” ще недосяжні. Але і для “молодого дорослого” певні узаконені статуси не досить доступні чи не можуть в певній мірі бути реалізовані

Л. Розенмайр

Статус – Роль молоді – „це вираження певної конкретно-історичної позиції і соціальних відносин молоді, яке визначається її відношенням до класів і соціальних груп, позицій і відносин, які відносяться перш за все до ведучого способу діяльності молодих людей, їх способу життя”. Статус – Роль являє собою інтегральну модель молоді. Її перевага в тому, що “Статус - Роль виражає позицію і відношення одного соціально-історичного колективного суб’єкта (в нашому випадку - молоді) до інших суб’єктів і суспільства в цілому”.

Позитивом концепції є чітке бачення специфіки молоді як особливої соціальної групи, яка наділена властивостями, що не зводяться до суми характеристик індивідів.

Ф. Малер

“Введення в ювенологію”

“Молодь – це цінність особливого роду, це головна цінність суспільства, це поняття не тільки демографічне, але також економічне, соціальне, політичне. Такий підхід до оцінки молоді, ставка на молодь в сучасному, на майбутні покоління здатні породити політику суспільства і держави, яка працює на управління процесами, на випередження подій, на профілактику явищ, на прискорення розвитку взаємин політики уповільненої реакції на вже розвинені протиріччя і проблеми.”

“Молодь – це об’єктивне суспільне явище, яке виступає завжди, як велика специфічна вікова підгрупа. Молодь – частина суспільства. Ключем для пізнання природи молоді є діалектика цілого і частини. Специфічні і обумовлені віком проблеми молоді.”

“В будь-якому суспільстві молодь тісно пов’язана з ідеєю залежності.”

“В будь-якому суспільстві більша частина молоді ще не включена в процес виробництва і тому виключена із процесу розподілу продуктів цього виробництва, живе “в кредит”...”

“В будь-якому суспільстві більшість молодих людей не наділена особистою самостійністю в прийнятті рішень, які торкаються їх життя.”

“В будь-якому суспільстві перед молодими людьми стоїть проблема вибору сфери трудової діяльності, вибору професії.”

“У всіх суспільствах молоді люди вирішують проблему своїх життєвих планів, проблему морального і духовного самовизначення...”

“У всіх суспільствах молоді люди вирішують проблему вибору супутника життя, питання про те, скільки мати в сім’ї дітей.”

“Молодь має подвійну природу, тобто виступає одночасно як психологічне і соціальне, що визначає зв’язок її психо-фізичного і соціального розвитку.”

“Молодь – явище конкретно-історичне. Це означає, що кількість визначень молоді може бути стільки, скільки є конкретних суспільств, кожне із яких виводиться із загального визначення молоді і в той же час служить базою для конкретизації цього визначення.”

“Молодь – це носій величезного інтелектуального потенціалу, особливих здібностей до творчості.”

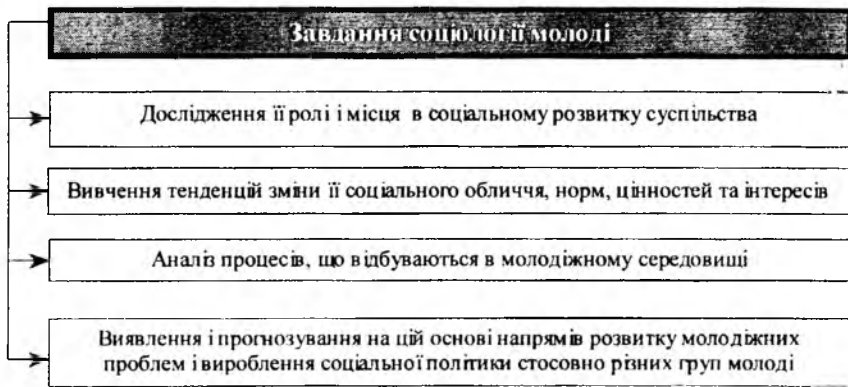
“Соціальний статус молоді у всіх конкретних суспільствах і у всі часи в головному однаковий: молодь одночасно об’єкт і суб’єкт соціалізації.”

“Молодь як поняття – це абстракція. Молодь як реальне явище – це частина населення, маса, сукупність індивідів... Молодь набуває суб’єктивності в міру самоідентифікації, самоусвідомлення своїх інтересів, зростання своєї організованості.”

“З поняттям “молодь” сьогодні в пряму зв’язку знаходиться поняття “майбутнє”.

І. Ільїнський

9.2. Структурно-логічні схеми і таблиці

Соціологія

Предмет соціології молоді

вироблення понятійно-категоріального апарату для визначення сутності молоді, специфіки її життєдіяльності в суспільстві

аналіз стану та динаміки ціннісних орієнтацій молоді

вивчення процесів формування політичних, моральних, професійних та естетичних інтересів і позицій

вивчення чинників, які впливають на формування свідомості та реальної поведінки різних груп молоді

визначення поняття “молодь” та встановлення її вікових меж

вивчення механізму формування свідомості молоді, співвідношення біологічного та соціального, а також чинників, які впливають на свідомість і поведінку людини

дослідження взаємодії поколінь і визначення ролі вікових етапів у структурі життєвого циклу особи

вивчення механізмів соціалізації та виховання молодого покоління, набуття соціальної зрілості та становлення молоді як суб'єкта історії

Об'єкт соціології
МОЛОДІ

молодь, тобто велика соціально-демографічна група, яку виділяють на підставі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального стану, соціально-психологічних особливостей

Функції соціології молоді

методологічна – забезпечує розробку наукових засад для сучасної соціологічної молодіжної концепції та формування на цій основі сильної державної молодіжної політики

теоретико-пізнавальна – полягає у виробленні специфічного понятійно-категоріального апарату, дослідженні сутнісної характеристики молоді як особливої соціально-демографічної спільноти

прогностична – виявляє себе у дослідженні актуальних економічних, правових та соціальних проблем молоді, виробленні коротко- і довгострокових прогнозів їх розвитку

практична – пов'язана з виробленням сучасних методик комплексного вивчення молодіжних проблем, встановленням ефективних механізмів, забезпеченням тісного зв'язку дослідницьких інститутів, лабораторій з державними і громадськими структурами, що працюють з молоддю

управлінська – реалізується через науково обгрунтовані методи та форми діяльності державних, громадських установ щодо регулювання соціальних процесів у молодіжному середовищі

Напрями вивчення молодіжних проблем

Демографія виявляє тенденції кількісних змін молоді у структурі населення, рівень народжуваності, смертності, співвідношення кількості молодих чоловіків і жінок тощо. Разом із соціологією молоді вона досліджує проблеми вікових меж, вікової дискримінації, зміни поколінь, специфіки соціального статусу молоді, що перебуває у перехідному стані, послідовність життєвих подій

Психологія досліджує вікові особливості свідомості та поведінки молоді, вікові зміни у структурі особистості, процес акселерації, динаміку інтелектуального, емоційного розвитку

Соціальна психологія розкриває специфіку механізмів спілкування, формування контактних груп, зміни соціальних ролей

Педагогіка визначає можливості та засоби виховання і навчання молодої людини, засвоєння нею необхідної інформації, залучення молоді до різноманітних видів діяльності

Соціологія праці, соціологія освіти, соціологія шлюбу і сім'ї, соціологія виховання, соціологія девіантної поведінки

Державна молодіжна політика

Зорієнтована на створення нової системи професійної підготовки молоді з урахуванням тенденцій сучасного соціально-економічного буття, потреб ринку праці, подолання відчуження молоді від політичних та суспільних процесів. Але на рубежі XX—XXI ст. ефективній молодіжній політиці стали на заваді: дефіцит соціально-економічних ресурсів, які б могли бути використані для вирішення молодіжних проблем; зниження життєвого рівня молоді, що спричиняє песимізм, соціальну апатію; невідповідність рівня професійної підготовки молоді реальним потребам суспільства; слабка консолідованість молодіжного руху.

Головними структурними ланками такої політики повинні стати заходи щодо вдосконалення системи освіти молоді, формування та реалізації її соціальних та економічних інтересів, участь у політичній діяльності, реалізації духовних запитів і потреб.

Вікова періодизація молоді

Найпоширеніша точка зору вікових меж молоді є період від 16 до 30 років

Соціологи США вважають період молодості від 12 до 24 років
12-18 років – юність
18-24 років – молоді-дорослі

ООН, ЮНЕСКО відносять до молоді юнаків і дівчат у віці від 17 до 25 років

В Україні вікові рамки молоді 14-28 років згідно Закону України "Про сприяння соціальному становленню і розвитку молоді в Україні" від 5 лютого 1993р.

.С. Кон, В.Н. Боряз вважають вікові рамки молоді 16-35 років
14-18 – юність

В.В. Бовкун виділяє 5 груп молоді
14-15 років – підлітки
16-17 років – перед юністю
18-20 років – рання юність
21-25 років – середня юність
26-30 років – старша юність

Наукові соціологічні школи

Київська

дослідження ціннісних орієнтацій робітничої молоді (Л. Аза, В. Піддубний, А. Ручка); мотивів трудової активності (В. Тижонович); престижу професій і проблем соціально-професійної орієнтації (В. Черноволенко, В. Осовський, В. Паніотто)

Новосибірська

дослідження життєвих планів випускників середніх шкіл і можливостей їх реалізації, особливостей життєвого шляху молоді, потреб ринку праці у зіставленні з освітнім і професійним потенціалом молоді, нерівності життєвих шансів різних прошарків молоді (В. Шубкін)

Свердловська

дослідження молодіжних проблем у зв'язку з відтворенням соціальної структури суспільства, міжпоколінних соціальних переміщень, впливу вищої освіти на формування соціальної структури суспільства, проблем соціального розвитку молоді, соціальних відмінностей між окремими генераціями (Ф. Філіппов, М. Руткевич)

Ленінградська

соціально-психологічні дослідження молодіжної проблематики, психологічних особливостей молодіжної спільноти, особливостей соціалізації і становлення молодої людини, дослідження молодіжної субкультури, проблем студентської молоді (В. Лісовський, С. Іконнікова)

Естонська

дослідження регіональної диференціації процесів життєвого самовизначення молоді у межах різноманітних національно-територіальних спільнот, змін у соціальному становищі певних молодіжних когорт, особливостей інтеграції молоді у соціальну структуру, традиційних молодіжних сфер життєдіяльності: сім'я, освіта, праця, соціальна і професійна мобільність, міграційні процеси і життєві цінності (М. Тітма)

9.3. Молодіжна проблематика у вітчизняній соціології

Окремі дослідження молодіжних проблем з'явилися ще наприкінці XIX – на початку XX ст. і пов'язані з дослідженням проблем молодіжної сім'ї, сімейної соціалізації, проблем студентства та молоді, що навчається, вивчення матеріального становища і побуту студентства, використання неповнолітніх у сфері праці

Перший етап формування вітчизняної соціології молоді охоплює 20–30 роки XX ст. Загалом він був пов'язаний з розвитком управлінської діяльності партійних, радянських і громадських організацій і мав чіткий прикладний напрям. У ці роки до вивчення молоді зверталися педагоги, соціологи, психологи. Було опубліковано до 300 праць про молоде покоління, проведені численні соціологічні дослідження, проаналізовані учнівські твори, листи до редакцій газет, особисті щоденники, автобіографії та інші документи, що відображали реальні досягнення і труднощі, різноманітні проблеми молоді тих часів. Найглибші дослідження були проведені Л. Виготським, М. Рубінштейном, О. Колодною та ін. Особливого значення надавалось вивченню робітничої молоді, джерел поповнення робітничого класу, мотивів обрання професії, інтересів і потреб, проведення вільного часу, поглядів молоді на тогочасні проблеми

Другий етап у розвитку соціології молоді починається з середини 60-х та закінчується у 80-ті роки, відбувається формування соціології молоді, яка здебільшого переймається вивченням громадської думки молоді з актуальних тогочасних проблем. Важливе значення мала праця І. Кона “Соціологія особистості”, в якій були визначені особливості юності, проблеми юнацького віку, розвитку молодіжної свідомості, значення дружби та кохання у формуванні особистості, процесу становлення духовного світу молодої людини.

У 90-ті роки розпочалася нова хвиля інтересу українських вчених до молодіжної проблематики. Активізувалися дослідження у різноманітних напрямках, до них була залучена значна кількість наукових колективів. В основному наукові дослідження розгорталися в координатах соціологічної теорії молоді, структуруючись за такими напрямками: економічні проблеми молоді (І. Лукінов, Ю. Пахомов, В. Урчукін); особливості формування трудових орієнтацій та життєвих планів різноманітних її соціально-демографічних категорій (Л. Аза, О. Вишняк, Є. Головаха, В. Матусевич, В. Осовський, М. Чурилов); підготовка молоді до праці в умовах реформи загальноосвітньої професійної школи, об'єктивні та суб'єктивні чинники трудової активності молоді, її політична інформованість та суспільно-політична активність, тенденції й проблеми побуту, дозвілля молоді (О. Вишняк, М. Чурилов, С. Макеєв, В. Піча); життєве самовизначення молоді; формування молодого спеціаліста (О. Якуба, А. Андрющенко); соціальна зрілість молоді (О. Якуба, Т. Старченко, І. Пустельник, Н. Черниш), проблеми життєвого самовизначення, досягнення життєвого ус-

піху (Л. Сохань, Є. Головаха, О. Балакірева, І. Мартинюк, В. Очеретяний).

Український науково-дослідний інститут проблем молоді зосередив свою діяльність на фундаментальних і пошукових дослідженнях проблем молоді, аналізі та прогнозуванні ситуації у молодіжному середовищі, встановленні та налагодженні зв'язків з організаціями в Україні та за її межами, які працюють у сфері молодіжної проблематики. Інститут підготував статистичний довідник "Молодь України", інформація якого охоплює основні сфери життєдіяльності юнаків і дівчат.

9.4. План семінарського заняття (2 год.)

1. Особливості молоді як великої соціально-демографічної групи.
2. Сутність, предмет, об'єкт, функції соціології молоді.
3. Молодь її місце і роль в суспільстві.
4. Молодіжна проблематика у вітчизняній соціології.
5. Взаємовідносини молоді і держави з іншими соціальними групами.

9.5. Теми рефератів, доповідей і курсових робіт

1. Соціологія молоді як спеціальна соціологічна теорія.
2. Молодь: поняття та основні напрями дослідження.
3. Соціалізація молоді як соціальна та соціологічна проблема.
4. Молодь у сфері праці й зайнятості.
5. Девіантна поведінка молоді як об'єкт соціологічного дослідження.
6. Стратегії входження молоді в суспільне життя.
7. Молодіжна субкультура: поняття, напрями досліджень.
8. Основні проблеми сучасної української молоді.
9. Державна молодіжна політика і соціологія молоді: особливості і напрями взаємодії.

9.6. Завдання та вправи

1. Напишіть невеликі твори на теми:
 - "Що мені дає вивчення соціології молоді?"
 - "Студентство як об'єкт соціологічного аналізу"
 - "Молодь України: проблеми та шляхи розв'язання"
2. Запропонуйте в своїй навчальній групі провести дискусії на теми:
 - політична культура сучасної молоді;
 - молоде покоління нової України;
 - молодіжна політика в Україні;

- професійне самовизначення молоді;
 - молодий український бізнес;
 - ціннісні орієнтації сучасної молоді;
 - студентська сім'я;
 - молодь і наркотики
 - девіантна поведінка молоді;
 - студентське кохання;
3. Найважливішим ключовим поняттям для соціології молоді є поняття “молодь”. З яким із наведених визначень ключової категорії молоді ви згодні? Чи є у вас своя позиція з цього питання? Аргументуйте свою відповідь.
 4. Дискусійним є питання вікової періодизації молоді. Яка ваша думка на вікові межі молоді?
 5. Які, на вашу думку, найголовніші молодіжні проблеми в Україні?
 6. Яка повинна бути державна молодіжна політика в Україні?
 7. Чи потрібний соціальний захист молоді? Аргументуйте свої відповіді.

9.7. Тести

1. Яка з названих наук вивчає молодіжні проблеми?
 - а) демографія;
 - б) психологія;
 - в) соціальна психологія;
 - г) педагогіка;
 - д) економіка
2. Яка з названих галузей соціології досліджує молодь?
 - а) соціологія молоді
 - б) соціологія праці
 - в) соціологія освіти
 - г) соціологія шлюбу і сім'ї
 - д) соціологія виховання
 - е) соціологія девіантної поведінки
 - ж) соціологія політики
3. Яке із наведених визначень поняття “молодь” належить І. Кону?
 - а) “Молодь – соціально-демографічна група, яка виділяється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального положення і обумовлених тими та іншими соціально-психологічними якостями”
 - б) “Молодь представляє собою перехідний етап від соціальної ролі дитини до соціальної ролі дорослого”
 - в) “Молодь – це об'єктивне суспільне явище, яка виступає завжди, як велика специфічна соціальна група”
 - г) “Молодь має подвійну природу, тобто виступає одночасно як психологічне і соціальне, що визначає зв'язок її психофізичного і соціального розвитку”
4. Кому з названих соціологів належить визначення поняття: “Молодь – соціально-демографічна група суспільства, яка охоплює молодих людей віком від 16 до 30 років, їх положення і роль у суспільстві, функції та види діяльності, а також ціннісні орієнтації, світогляд, потреби і соціально-психологічні якості обумовлені характером соціально-політичного устрою, сус-

пільними відношеннями, історичною ситуацією”?

а) І. Кон	б) С. Іконнікова
в) К. Маннгейм	г) Е. Гіденс
д) М. Вебер	е) І. Льїнський
ж) В. Ядов	з) Г. Осипов

5. У якій з відповідей найповніше й найглибше розкрито предмет соціології молоді?

- а) вироблення понятійно-категоріального апарату для вивчення сутності молоді, специфіки її життєдіяльності в суспільстві;
- б) аналіз стану та динаміки ціннісних орієнтацій молоді;
- в) вивчення процесів формування політичних, моральних, професійних та естетичних інтересів позицій;
- г) вивчення чинників, які впливають на формування свідомості та реальної поведінки різних груп молоді;
- д) визначення поняття “молодь” та встановлення її вікових меж;
- е) вивчення механізму формування свідомості молоді, співвідношення біологічного та соціального, а також чинників, які впливають на свідомість і поведінку людини;
- є) дослідження взаємодії поколінь і визначення ролі вікових етапів у структурі життєвого циклу особи;
- ж) вивчення механізмів соціалізації та виховання молодого покоління, набуття соціальної зрілості та становлення молоді як суб’єкта історії.

6. Зазначте, що є об’єктом соціології молоді:

- а) вікові процеси у молодіжному середовищі мають значно більшу соціальну складову, ніж в інших вікових групах;
- б) молодь успадковує весь комплекс як позитивних, так і негативних якостей, властивих її попередникам;
- в) молодь, велика соціально-демографічна група, яку виділяють на підставі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального стану, соціально-психологічних особливостей.

7. Які є функції соціології молоді?

а) контрольна	б) мобільна
в) економічна	г) сімейна
д) методологічна	е) теоретико-пізнавальна
ж) прогностична	з) практична
и) управлінська	

8. Суть методологічної функції соціології молоді полягає в:

- а) забезпеченні розробки наукових засад для сучасної соціологічної молодіжної концепції;
- б) формування сильної державної молодіжної політики;

- в) зборі первинної соціологічної інформації;
9. Суть теоретико-пізнавальної функції соціології молоді полягає в:
- а) поширенні впливу на свідомість і поведінку людей;
- б) у виробленні специфічного понятійно-категоріального апарату;
- в) дослідженні сутнісної характеристики молоді як особливої соціально-демографічної спільноти;
10. Суть прогностичної функції соціології молоді полягає в:
- а) у дослідженні актуальних економічних, правових та соціальних проблем молоді;
- б) виробленні коротко- і довгострокових прогнозів їх розвитку;
- в) прийнятті управлінського рішення.
11. Суть практичної функції соціології молоді полягає в:
- а) суспільному призначенні, ролі соціології, яку вона виконує в суспільстві;
- б) пов'язана з виробленням сучасних методик комплексного вивчення молодішніх проблем;
- в) забезпеченні тісного зв'язку дослідницьких інститутів, лабораторій за державними і громадськими структурами, що працюють з молоддю.
12. Суть управлінської функції соціології молоді полягає в:
- а) зборі первинної соціологічної інформації;
- б) цілях й завданнях соціології молоді;
- в) реалізації через науково обгрунтовані методи та форми діяльності державних, громадських установ щодо регулювання соціальних процесів у молодіжному середовищі.
13. Яка найпоширеніша точка зору вікових меж молоді?
- а) 16 – 30 років
- б) 11 – 25 років
- в) 15 – 28 років
- г) 16 – 24 років
- д) 14-35 років
14. Які ви знаєте наукові соціологічні школи з проблем молоді?
- а) Київська
- б) Новосибірська
- в) Свердловська
- г) Ленінградська
- д) Естонська
- е) Молодіжна
15. Які молодіжні проблеми досліджувала Київська наукова соціологічна школа?
- а) дослідження ціннісних орієнтацій робітничої молоді;
- б) мотивів трудової активності;
- в) престижу професій;
- г) соціально-професійної орієнтації;
16. Які українські вчені належать до Київської наукової соціологічної школи?
- а) В. Піддубний
- б) А. Ручка
- в) В. Тихонович
- г) В. Чорнолука

д) В. Осовський

е) В. Паніотто

ж) Ф. Філіпов

з) М. Тітта

17. За якими науковими напрямами активізувались дослідження молодіжної проблематики в 90-і роки?

а) економічні проблеми;

б) особливості формування трудових орієнтацій та життєвих планів;

в) підготовка молоді до праці в умовах реформи загальноосвітньої школи;

г) трудова активність;

д) політична інформованість;

е) дозвілля;

ж) життєве самовизначення;

з) соціальна зрілість

18. Які найбільш відомі українські вчені досліджують проблеми молоді в 90-і роки?

а) І. Лукінов;

б) Ю. Пахомов;

в) Л. Аза;

г) О. Вишняк;

д) Є. Головаха;

е) В. Осовський;

ж) М. Чурилов;

з) С. Макеев;

и) О. Якуба

к) А. Андрущенко

л) Т. Старченко

м) Н. Черниш

н) Л. Сохань

о) В. Ядов

п) М. Руткевич

р) В. Іванов

с) Г. Осіпов

19. Які найголовніші молодіжні проблеми в Україні, за результатами соціологічних досліджень?

а) низький рівень життя;

б) безробіття;

в) високий рівень розлучень;

г) низька народжуваність;

д) матеріальна незабезпеченість;

ж) втрата соціальної перспективи;

з) трудова активність молоді;

и) формування молодого спеціаліста.

20. За якими ознаками класифікують соціальні проблеми молоді?

а) районна

б) територіальна

в) часова

г) системна

д) соціологічна

21. Які ви знаєте види поколінь?

а) демографічне

б) антропологічне

в) історичне

г) хронологічне

д) символічне

е) психологічне

9.8. Література з теми

1. Бебик В. М., Головатий М. Ф., Ребкало В. А. Політична культура сучасної молоді. – К.: А. Л. Д., 1996.
2. Борець Ю. Слово до молоді. Плекаймо нашу еліту. – Львів: Книгодрук 1999.
3. Вишняк А. И., Тарасенко В. И., Культура досуга молодежи – К.: Политиздат Украины, 1988.
4. Головатий М. Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення – К.: Наук. думка, 1993.
5. Головатий Н. Ф. Соціологія молоді: курс лекцій. – К.: МАУП, 1999.
6. Головенько В. А. Український молодіжний рух у ХХ столітті (історико – політологічний аналіз основних періодів) – К.: АЛД, 1997.
7. Жизненные пути одного поколения /редколл.: М. Х. Титма (отв. ред.)/ – М.: Наука, 1992.
8. Жизненный путь личности: Вопросы теории и методологии социально-психологического исследования /отв. ред. Л. В. Сохань/ – К.: Наукова думка, 1987.
9. Иконникова С. Н. Молодежь: Социологический и социально-психологический анализ. – Л.: изд-во Ленингр. ун-та, 1974.
10. Иконникова С. Н. Социология о молодежи. – Л.: Знание, 1985.
11. Кон И. С. Психология юношеского возраста. – М., 1979.
12. Лис овекий В. Т. Социология молодежи // Социологический словарь. 2-е изд., перераб. и доп./ Науч. ред. Г. Н. Соколова, И. Я. Писаренко. – Минск, 1991
13. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч посібник. - К.: МАУП, 1999.
14. Маннгейм К. Диагноз нашего времени: Пер. с нем. – М.: Юрист, 1994.
15. Мартынюк И. О. Проблемы жизненного самоопределения молодежи (опыт прикладного исследования). – К.: Наукова думка, 1993.
16. Мартынюк И. О. Ценностные ориентации молодости как основа жизненного самоопределения // Молодежь Украины: ожидания, ориентации, поведение. – К.: Наукова думка, 1993.
17. Молоде покоління нової України: Ескіз соціального портрету / О. М. Балакірєва, Л. С. Волинець, М. Ф. Головатий та ін. Укр. НДІ проблем молоді. – К.: А. Л. Д., 1995.
18. Молодежь и наркотики (социология наркотизма) / Под ред. проф В. А. Соболева и доц. И. П. Рущенко. – Харьков, “Торсинг”, 2000.
19. Молодежь России: Тенденции, перспективы / Под ред. И. М. Ильинского, А. В. Шаронова. – М.: Мол. Гвардия, 1993.
20. Молодежь Украины: ожидания ориентации, поведение / АН Украины. Ин-т социологии. Отв. ред. В. Е. Пилипенко. – К.: Наукова думка, 1993.

21. Молодіжний і дитячий дух в Україні: історія та генезис / під ред. Головатого М. Ф. – К.: Український НДІ проблем молоді, 1996.
22. Молодіжний рух України. Довідник. – К.: Український НДІ проблем молоді, 1996.
23. Молодь в посттоталітарному суспільстві: український варіант // Тези доп. Наук.-практ. Конф. 27-28 квітня 1993 р.- Харків, 1993.
24. Молодь в умовах нової соціальної перспективи: Матер. IV Міжнар. наук.—практ. Конференції (Житомир 15—16 травня 2002р.). Відп. ред. О. М. Дікова-Фаворська, Житомир, 2002.
25. Молодь і дозвілля (теорія, методика і практика роботи з підлітками та молоддю за місцем проживання). Випуск II.-К.: А. Л. Д., 1996.
26. Молодь України за соціальний прогрес і злагоду в суспільстві: Зб. Матеріалів Конгресу української молоді. Київ, 26 – 28 травня, 1997 р. – К.: АТ Видавництво “Столиця”. 1997.
27. Молодь України: для неї і про неї / під ред. Барабаша В. В. – К.: Український НДІ проблем молоді, 1993.
28. Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання: Зб. Наук. Публікацій Укр. НДІ проблеми молоді за підсумками виконання наук. Програм і проектів у 1995 р. – К.: А. Л. Д., 1996.
29. Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання: Зб. Наук. Публікацій Укр. НДІ проблеми молоді за підсумками виконання наук. Програм і проектів у 1996 р. Вип. 6. – К.: АТ Видавництво “Столиця”. 1997.
30. Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання: Зб. Наук. Публікацій Укр. НДІ проблеми молоді за підсумками виконання наук. Програм і проектів у 1997 році. Вип. 7. – Х.: НВФ “Студцентр”, 1998.
31. Нормативно-правова база діяльності громадських молодіжних організацій. – К.: Четверта хвиля, 2001.
32. Оссовский В. Л. Формирование трудовой ориентации молодежи. – К.: Наукова думка, 1985.
33. Про становище молоді в Україні (за підсумками 1999 р.): Щорічна доповідь Президентіві України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000.
34. Профессиональное самоопределение и трудовой путь молодежи. – К.: Наукова думка, 1987.
35. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / Уклад. В. І. Волович та ін. – К.: Укр. центр духовн. культури, 1998.
36. Соціологія: Підручник / За ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлача. Харків-Київ, 1998.
37. Соціологія: терміни, поняття, персоналії. Навч. Словник-довідник. Уклад. В. М. Піча та ін. – Київ-Львів, Новий Світ – 2000, 2002.
38. Тощенко Ж. Т. Социология: Общий курс: Учебное пособие. 2-е изд. – М.: Прометей, 1999.

39. Черниш Н. Й. Соціологія молоді: Конспект лекцій.- К.: ІЗІН, 1990.

40. Черниш Н. Й. Суспільна свідомість молоді. – Львів: Світ, 1990.

41. Чупров В. И. Социология молодежи на рубеже своего тридцатилетия //Социологические исследования. – 1994. — №6. – С.20-28.

9.9. Відповіді на тести

1. (а, б, в, г); 2. (а, б, в, г, д, е); 3. (а); 4. (б); 5. (а, б, в, г, д, е, є, ж); 6. (в); 7. (д, е, ж, з, и); 8. (а, б); 9. (б, в); 10. (а, б); 11. (б, в); 12. (в); 13. (а); 14. (а, б, в, г, д); 15. (а, б, в, г); 16. (а, б, в, г, д, е); 17. (а, б, в, г, д, е, ж, з); 18. (а, б, в, г, д, е, ж, з, и, к, л, м, н); 19. (а, б, в, г, д, е, ж); 20. (б, в, г); 21. (а, б, в, г, д)

СУТТЄВО

Після вивчення матеріалу теми Ви повинні

ЗНАТИ

- ☑ особливості соціологічного підходу до вивчення сім'ї;
- ☑ проблеми, на яких зосереджується соціологія сім'ї як галузь соціологічного знання;
- ☑ зміст ключових понять і термінів, якими оперує соціологія сім'ї;
- ☑ етапи життєвого циклу сім'ї, її типи, структуру, форми шлюбу, загальні принципи регулювання сімейних відносин.

ВМІТИ

- ☞ дати визначення науковій дисципліні "соціологія сім'ї", її об'єкта і предмета;
- ☞ описати сім'ю як соціальний інститут та малу соціальну групу;
- ☞ розкрити зміст основних соціальних функцій сім'ї в суспільстві;
- ☞ охарактеризувати сучасний етап розвитку української сім'ї та пояснити сутність демографічної політики нашої держави стосовно розвитку сім'ї.

Ключові поняття та терміни

• сім'я	• тип сім'ї
• шлюб	• нуклеарна (проста) сім'я
• соціологія сім'ї	• розширена (складна) сім'я
• форми сім'ї та шлюбу	• життєвий цикл сім'ї
• моногамія	• сім'я як соціальний інститут
• полігамія	• сім'я як мала (первинна) соціальна група
• груповий шлюб	• сімейна політика
• проміскуїтет	

10.1. Термінологічний словник

Сім'я – заснована на шлюбі, кровній спорідненості чи усиновленні мала соціальна група, членів якої пов'язує взаємна моральна і юридична відповідальність, взаємодопомога та підтримка. Членів сім'ї, як правило, об'єднує спільне проживання, ведення домашнього господарства, що у ряді випадків сучасним правом у демократичних суспільствах, в т.ч. і в Україні, може також трактуватися як сімейні стосунки, існування сім'ї *de facto*.

Шлюб – суспільновизнаний і санкціонований юридично, чи звичаєвим пра-

вом союз, який має на меті створення сім'ї, її легалізацію в суспільстві.

Соціологія сім'ї – одна із спеціальних соціологічних теорій, об'єктом якої є сім'я як соціальний інститут та мала соціальна група. А предметом – закономірності функціонування сімейно-шлюбних стосунків у соціальній системі.

Форми сім'ї та шлюбу – способи організації сімейно-шлюбних стосунків у певному суспільстві, виділені на основі параметрів кола та кількості осіб, які вступаючи в шлюб, творять сімейний осередок.

Наприклад:

⇒ **моногамія** передбачає, що одна людина у даній проміжок часу може мати лише одного шлюбного партнера;

⇒ **полігамія** – санкціонує шлюб однієї особи з кількома партнерами одночасно і може бути реалізована у варіантах полігінії, коли один чоловік має двох і більше дружин та поліандрії, при якій одна жінка перебуває у шлюбі більше, ніж з одним чоловіком одночасно.

⇒ **груповий шлюб** санкціонує одночасне сімейне співжиття кількох чоловіків та жінок, які не створюють відокремлених подружніх пар.

Тип сім'ї визначається за кількістю і характером сімейних пар, які проживають разом і ведуть спільне господарство, виховують дітей.

⇒ **розширена (складна) сім'я** складається із сімейних пар батьків та дорослих дітей, які проживають разом; є характерною для традиційного доіндустріального суспільства;

⇒ **нуклеарна (проста) сім'я** складається із однієї сімейної пари, можливо, з дітьми. Може існувати у варіантах повної сім'ї, в якій є обидва члени сімейної пари та неповної, або монобатьківської, де один із батьків (чоловік чи жінка) виховує дітей.

Проміскуїтет – невпорядковані, нестабільні сімейні стосунки, характерні для первісного людського стада, де всі чоловіки і жінки одночасно і, як правило, на нетривалий термін, могли вступати у статеві стосунки, створюючи сім'ї.

Життєвий цикл сім'ї – послідовні етапи розвитку, життєдіяльності сім'ї від її створення до припинення шлюбних стосунків.

При їх виділенні соціологами, як правило, використовуються критерії тривалості шлюбу та особливості функціонування сім'ї. Наприклад: 1. від створення сім'ї до народження першої дитини; 2. репродуктивна фаза: народження дітей; 3. "порожнє гніздо": вихід із сім'ї останньої дитини – самотнє життя подружньої пари; 4. неповна сім'я: починається в зв'язку із смертю одного з членів подружжя.

Послідовність фаз сімейного циклу може порушуватися в силу різних соціальних причин. За допомогою концепції життєвого циклу сім'ї можна простежити особливості життєдіяльності, зокрема зміни в системі функцій, трансформацію соціального потенціалу сім'ї, специфіку проходження жит-

Тема 10. Соціологія сім'ї

тевого циклу сім'ї в різних соціальних групах (стратифікаційних, релігійних, етнічних, тощо).

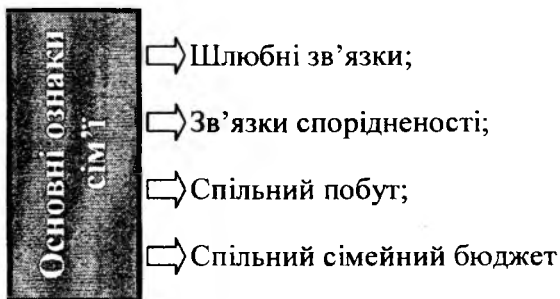
Сім'я як соціальний інститут – один з підходів до вивчення сім'ї, який дозволяє з'ясувати її соціальну сутність у певній суспільній системі: місце і роль сім'ї в ній, способи регуляції сімейно-шлюбних стосунків, узагальнені характеристики сімейно-шлюбної поведінки різних суспільних груп у певних економічних і культурних умовах, особливості функціонування сім'ї, пов'язані з дією системи суспільних чинників, співвідношення сімейних ідеалів з реальними моделями сімейних стосунків, особливості формування та реалізації її соціального потенціалу, напрями сімейної політики тощо.

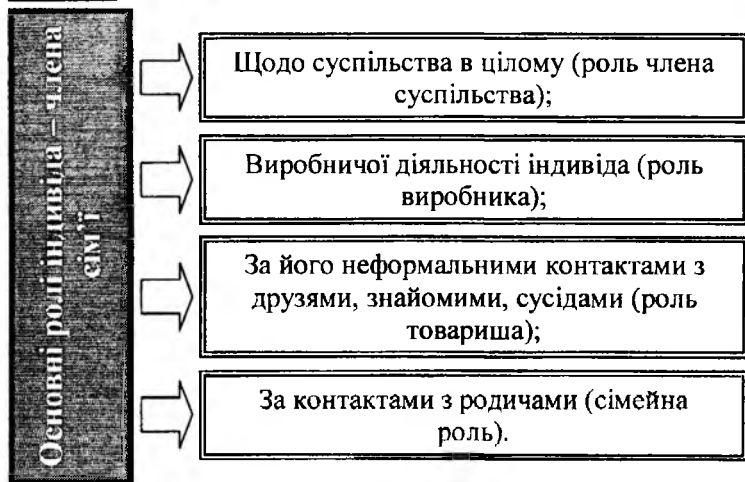
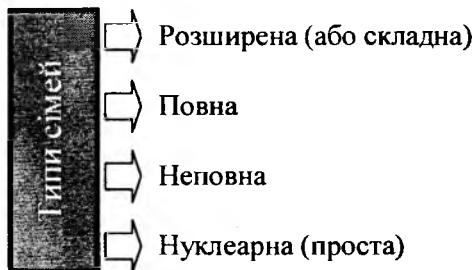
Сім'я як мала первинна соціальна група – аналізується соціологами з метою встановлення типу та форми сім'ї, її структури, системи регуляторів внутрішнього сімейного життя, системи лідерства, групової згуртованості, характеру групової взаємодії членів сім'ї, а також для характеристики зв'язків і відносин сім'ї з іншими соціальними підсистемами в рамках соціальної структури суспільства.

Сімейна політика (від *politike*- мистецтво управління державою) – один з напрямів соціальної політики, який визначає ставлення держави, суспільства до сім'ї, способи та форми регулювання сімейно-шлюбних стосунків з метою оптимізації її функціонування.

Найбільш актуальними напрямками сімейної політики сучасної української держави є визначення заходів, спрямованих на зміцнення інституту сім'ї, підвищення рівня шлюбності та запобігання дестабілізації сімей, розлученням, нарощення її соціального потенціалу, в т.ч. активізація репродуктивних функцій в зв'язку із загрозою депопуляції а також створення сприятливих умов для її функціонування як одного з основних агентів соціалізації особистості.

10.2. Структурно-логічні схеми і таблиці

Сфера сімейної діяльності	Суспільні функції	Індивідуальні функції
<i>Репродуктивна</i>	Біологічне відтворення	Прагнення мати дітей
<i>Виховна</i>	Соціалізація молодого покоління. Підтримка культурної безперервності суспільства	Задоволення потреби в батьківстві, контактах з дітьми, їх виховання, самореалізація в дітях
<i>Господарсько-побутова</i>	Підтримка фізичного здоров'я членів суспільства, догляд за дітьми	Одержання господарсько-побутових послуг одним членом сім'ї від інших
<i>Економічна</i>	Економічна підтримка неповнолітніх і непрацездатних членів	Одержання матеріальних засобів одними членами сім'ї від інших (у випадку непрацездатності або в обмін за послуги)
<i>Первісного соціального контролю</i>	Моральна регламентація поведінки членів сім'ї в різних сферах життєдіяльності, а також відповідальність і зобов'язання у відносинах між подружжям, батьками і дітьми, представниками старшого і середнього поколінь	Формування і підтримка правових і моральних санкцій за негативну поведінку і порушення моральних норм взаємовідносин між членами сім'ї
<i>Духовного спілкування</i>	Розвиток особистості членів сім'ї	Духовне взаємозбагачення членів сім'ї, зміцнення дружніх основ шлюбного союзу
<i>Соціально-статусна</i>	Надання певного соціального статусу членам сім'ї, відтворення соціальної структури	Задоволення потреб у соціальному просуванні
<i>Дозвільна</i>	Організація раціонального дозвілля. Соціальний контроль у сфері дозвілля	Задоволення потреб у сумісному проведенні дозвілля, взаємозбагачення дозвільних інтересів
<i>Емоційна</i>	Емоційна стабілізація індивідів та їхня психологічна терапія	Одержання індивідами психічного захисту, емоційна підтримка в сім'ї, задоволення потреб у особистісному щасті і любові
<i>Сексуальна</i>	Сексуальний контроль	Задоволення сексуальних потреб

Основні мотиви розлучень

Мотиви, обумовлені дією соціально-економічних факторів

- ⇨ незадоволеність житловими і побутовими умовами
- ⇨ матеріальний розрахунок при укладанні шлюбу
- ⇨ засудження чоловіка або дружини з позбавленням волі на тривалий строк
- ⇨ часті відрядження чоловіка (дружини) і т.п

Мотиви, обумовлені соціально-психологічними факторами

- ⇨ відмінності у потребах, інтересах, цілях
- ⇨ орієнтація подружжя
- ⇨ несхожість характерів
- ⇨ втручання третіх осіб
- ⇨ сукупність, грубість, сварливість
- ⇨ необгрунтовані ревнуєчі
- ⇨ нова любов і зрада

Мотиви соціально-біологічного характеру

- ⇨ пияцтво і алкоголізм подружжя
- ⇨ подружжя нерівність
- ⇨ хвороби
- ⇨ психічне захворювання
- ⇨ дійсна і уявна сексуальна несумісність
- ⇨ нездатність або небажання когось із подружжя мати дітей
- ⇨ велика різниця у віці

Економічні функції сім'ї

10.3. Опрацювання фрагментів текстів зарубіжних і вітчизняних соціологів

М.С. Мацковський

Аналіз сім'ї як соціального інституту має свій специфічний ракурс, тому що дослідника цікавлять передусім зразки сімейної поведінки, ролі в сім'ї, особливості формальних та неформальних норм і санкцій у сфері сімейно-шлюбних стосунків. Процес формування сім'ї у цьому випадку розглядається як сукупність норм та стандартів залицяння, вибору шлюбного партнера, сексуальної поведінки, взаємин із батьками майбутнього подружжя і, накінець, санкцій за невиконання тих чи інших норм.

Відносини між подружжям регулюються сукупністю норм і санкцій інституту шлюбу. Останній є сукупністю соціальних норм, які санкціонують відносини між чоловіком та жінкою, систему взаємних обов'язків та прав, істотних для функціонування інституту сім'ї та життєдіяльності сімейної групи.

Одні норми, обов'язки і права мають юридичний характер і регламентуються державою. До юридично закріплених норм, звичайно, відносяться питання володіння майном, матеріальних обов'язків подружжя по відношенню до сімей та одне до одного, мінімального віку і т.п. Тут важливо виділити цілий комплекс норм, пов'язаних із розривом шлюбу. Вони засновуються на юридичному регулюванні розлучення: встановленні юридичних підстав для скасування шлюбу, характеру процедури розлучення, правах і обов'язках колишнього подружжя, пов'язаних із утриманням та вихованням дітей, володінням майном після розлучення тощо.

Інші норми шлюбу регулюються мораллю, звичаями, традиціями. До їх числа належать норми залицяння, шлюбного вибору, дошлюбної поведінки, розподілу влади та обов'язків між подружжям, взаємної відповідальності за економічне становище сім'ї, виховання дітей, сімейний відпочинок і т.п. Моральна регламентація розповсюджується також на характер взаємовідносин в процесі розлучення і у післяшлюбній ситуації та на деякі інші питання. Певна регуляція здійснюється і в інших галузях сімейно-шлюбних відносин – стосунках із родичами, друзями і т.п.

Джерело: М.С. Мацковський. Соціологія семьи. - М., 1989. - С. 22-23.

Запитання для роздумів

1. Чи можна сім'ю в сучасному суспільстві віднести до високоформалізованих соціальних інститутів, чому?
2. Чи завжди і у всіх суспільствах сім'я належить до того ж типу соціальних інститутів?
3. Проаналізуйте, які із юридично неформальних норм, що регулюють сімейно-шлюбні стосунки в сучасній Україні, базуються на християнському вченні, освячуються церквою, а які створені самим народом, їхні корені сягають язичницьких часів?

4. Чи, на Вашу думку, зміниться в майбутньому перелік сімейно-шлюбних стосунків, що регулюються правом і традиціями, звичаями? В чому полягатимуть ці зміни і як вони вплинуть на інститут сім'ї?

5. Чи є в сучасній Україні регіональні особливості реалізації сімейно-шлюбних стосунків, їх регулювання? В чому це виявляється? Проілюструйте прикладами.

6. Чи можна стверджувати, що в сучасному суспільстві як у маситабах однієї країни, так і світу в цілому йде уніфікація норм, що регулюють сімейно-шлюбні стосунки?

А.І. Антонов, В.М. Медков

В ХХ ст. всі історичні тенденції, властиві модернізації суспільства, зберегли свою спрямованість, поглибилися і розширилися, і на порозі ХХІ ст. у більшості промислово розвинутих країн певною мірою виявилися наслідком історичного відмирання норм багатодітності, зникнення сімейного виробництва як домінуючого, наслідки елімінування сімейної економіки, послаблення посередницької ролі сім'ї і її становища серед соціальних інститутів і у взаємовідносинах з інститутом держави.

Дані статистики та соціологічних досліджень зафіксували такі тенденції у зміні структури сім'ї:

- масову нуклеаризацію сім'ї, зменшення долі сімей, які складаються із трьох поколінь, зростання долі похилого віку, якими опікуються не сім'ї їх дорослих дітей, а інші суспільні інститути;
- зникнення шлюбності та збільшення долі нерезстрованого співжиття і питомої ваги незаконнонароджених дітей, збільшення долі "осколкових" сімей з одним із батьків та дітьми, розповсюдження повторних шлюбів чоловіків та меншою мірою жінок і відповідно сімей, де один із батьків не є кровним та виховує "чужу" дитину, збільшення долі сімей змішаного типу, де є дитина від повторного і від перших шлюбів одного із подружжя;
- масову малодітність і одnodітність сім'ї, викликану потребою сім'ї в одному-двох дітях, а не якимись перешкодами у реалізації "великої" потреби в дітях.

Більшістю вчених ці зміни у здійсненні подружжя – батьківства – спорідненості розглядаються як наслідок незакінченого переходу від "традиційної" сім'ї до "сучасної", але тим не менше як затягнутого переходу, пов'язаного із негативними моментами "розвитку сім'ї". Тому і висувуються пропозиції про проведення сімейної політики, яка по суті зводиться до сімейної терапії, що полегшує окремими сім'ями становлення "нового" і зживання "старого".

Голоси тих, хто вважає ці зміни виявом не просто кризи сім'ї як інституту, а кризи самого суспільства, небагаточисельні.

Джерело: А.І. Антонов, В.М. Медков. Соціологія сім'ї. - М., 1996. - С. 108-109.

Тема 10. Соціологія сім'ї

Запитання для роздумів

1. На прикладі сучасного українського суспільства проаналізуйте, чи збереглася дія вказаних тенденцій розвитку сім'ї на поч. XXI ст.? Які нові тенденції в розвитку сім'ї, можливо, з'явилися. Чи характерні вони лише для України?

Появу яких нових змін в інституті сім'ї ви можете прогнозувати? На чому базуються Ваші прогнози?

2. Проаналізуйте систему сімейної політики сучасної української держави. Які ще цілі, окрім "терапевтичних", за висловом А. Антонова та В. Медкова в ній ставляться?

А. Антонов

З точки зору екзистенційної, тобто при аналізі життєздатності екосистеми, важливо визначити "одиницю виживання". Такою може бути не сам по собі організм, ізольований індивід, а лише певна система, яка володіє силою та впливом. Якщо це сім'я, всередині якої "борються за виживання" її члени, тоді, руйнуючи своє середовище існування (сімейну цілісність), вони тим самим руйнують самих себе. Разом з тим сім'я бореться за своє збереження в соціумі і повинна володіти потенціалом спротиву втручанню держави та інших інститутів. Сім'я як автономна система не може не відзначатися засобами протидії таким зовнішнім впливам, які загрожують її існуванню.

Сім'я як субсистема обмежує вплив екосистеми суспільства на своє існування в якості специфічного інституту. Тобто прагне до збереження своєї автономії, суверенності.

Коли у системній взаємодії суспільства та сім'ї починають переважати влада, прагнення позбавити сім'ю її своєрідності (процес перехоплення функції сім'ї іншими інститутами). Баланс порушується, тому що відсутній взаємний договір між сторонами взаємодії. Системна напруга, що виникла, посилює конфлікти і конкуренцію. Занадто сильне втручання в сімейну систему зовнішніх систем призведе до виникнення нового зразка інтеракції між ними, що може дійти в кінцевому результаті до загрози існування самого соціуму, до руйнування суспільства. Цей результат можливий і при посиленні контролю над сім'єю і з боку окремого соціального інституту, наприклад, держави, яка присвоює собі повноваження всього суспільства".

Джерело: А. Антонов. Микросоціологія сім'ї (методологія дослідження структур и процессов). – М., 1998. – С. 100.

Запитання для роздумів

1. Поясніть думку А. Антонова про те, що члени сім'ї, руйнуючи сімейну цілісність, руйнують самих себе. Чи може особистість, будучи членом сім'ї, зберегти певну автономність? Які є її межі і в чому це виявляється?
2. Проаналізуйте різницю у ролі та становищі сім'ї в системі суспільства у радянські часи та в сучасній Україні. Дією яких макросоціальних чинників зумовлені ці зміни?

10.4. План семінарського заняття (2 год.)

1. Сім'я як об'єкт соціологічного вивчення.
2. Функції сім'ї.
3. Основні тенденції розвитку сучасної сім'ї.

10.5. Теми рефератів, доповідей і курсових робіт

1. Соціологічні дослідження шлюбу та сім'ї в Україні.
2. Проблеми студентської сім'ї.
3. Соціальні проблеми стосунків між поколіннями.
4. Проблеми стійкості шлюбу.
5. Мотиви розлучень.
6. Повторний шлюб.
7. Зміни в моделях сім'ї.
8. Нестандартні сім'ї.
9. Насильство в сім'ї.
10. Сексуальне скривдження дітей та інцест.
11. Альтернативи шлюбу та сім'ї.
12. Основні теорії сім'ї.

10.6. Завдання та вправи

1. Чому інститут сім'ї є базовим для всіх суспільств?
2. Як і кожен з соціальних інститутів, сім'я має конкретно-історичний характер. Що це означає?
3. На різних етапах розвитку українського суспільства в ньому фіксувалися різні форми сім'ї. Доведіть це твердження на прикладах.
4. Подайте основні характеристики таких моделей сім'ї: "традиційна" і "сучасна"; "авторитарна" і "егалітарна".

5. За визначеною Вами системою показників (не менше 5) опишіть типи сім'ї:

а) *Вашого дідуся і бабусі;*

б) *Ваших батьків;*

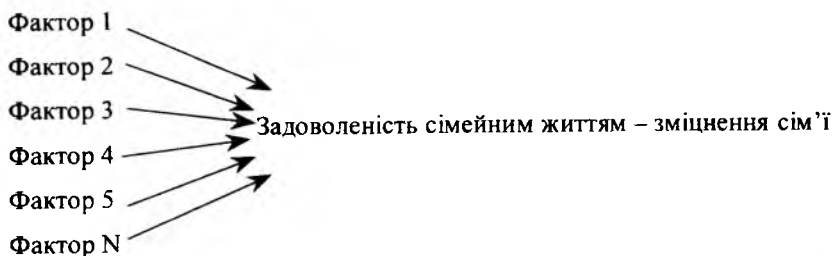
в) *моделі сім'ї, яку б Ви обрали для себе.*

6. За даними соціологів, більшість молодих людей сьогодні не влаштовує той тип сімейних стосунків, який вони спостерігають в сім'ї батьків. Що, на Ваш погляд, не задовільняє молодих людей і яких змін Вони прагнуть?

7. **Дестабілізуючі фактори, які діють на сім'ю в сучасному суспільстві** (заповніть схему).

8. **Фактори, які впливають на зміцнення сім'ї в сучасному суспільстві** (заповніть схему).

9. Всім відомо, що сучасна сім'я є набагато менш стабільнішою, ніж ще років 50-80 тому, якими причинами це виклакано?

а) *чи можна це трактувати як руйнування інституту сім'ї?*

б) *чи можна, на Вашу думку, стабілізувати сім'ю і як це зробити?*

в) *чи слід суспільству взагалі втручатися у регулювання сімейно-шлюбних стосунків?*

10. Ще в єгипетських папірусах, працях античних філософів можна знайти дані про дисфункціонування інституту сім'ї. Тим не менше, сім'я не зникла, а "продовжує дисфункціонувати" і в нинішньому суспільстві. Чому?

11. Більшість соціологів вважає, що домінуючою в нинішньому суспільстві є нуклеарна сім'я. Тим не менше, достатньо часто нині в Україні дорослі діти, створивши власні сім'ї, не відділяються від сім'ї батьків.

- а) якими причинами це, як правило, зумовлено?
- б) чи можна такий тип сім'ї класифікувати як традиційну багатопокілінну сім'ю?
12. Останнім часом все більшого розповсюдження набувають позашлюбні сім'ї. Чим це викликано? Як Ви думаєте, кількість позашлюбних сімей надалі буде збільшуватися, зменшуватися, чи збережеться на приблизно тому ж рівні?
13. Нині значна кількість людей активного віку в Україні зайнята заробітчанством за кордоном. Які наслідки це може мати:
- а) для окремої сім'ї?
- б) для інституту сім'ї в Україні в цілому?
14. Один із сучасних авторів, посилаючись на те, що люди, які проживали на території України в кам'яному віці, жили у невеликих житлах, побудованих з кісток і шкур мамонтів, що вмішували, на його думку, не більше 4-6 осіб, робить наступний висновок: українцям з доісторичних часів властива моногамна нуклеарна сім'я, бо вони є високоморальною нацією. Проаналізуйте це твердження з соціологічної точки зору.
15. Які типи сім'ї існували в Україні від княжих часів? Опишіть їх.
16. В одному з відомих творів українського класика йдеться про розпад багатопокілінної складної сім'ї. Назвіть цей твір. Під впливом яких чинників йшов цей процес і в чому це виявилось?
17. Проаналізуйте зміни, які відбулися в українській сім'ї за останнє століття за параметрами:
- а) тип, структура сім'ї; б) розподіл ролей;
- в) система лідерства; г) система функцій сім'ї.
- За цими ж показниками спробуйте сформулювати свою думку на перспективи сім'ї.
18. Ще давньогрецькі мислителі писали про кризу інституту сім'ї. Достатньо популярною ця теза є і у сучасній соціологічній літературі. Висловіть свою точку зору на цю проблему.

10.7. Тести

1. Соціологія вивчає сім'ю як:
- а) соціальний інститут; б) сферу відносин між чоловіком і жінкою;
- в) малу соціальну групу; г) соціологічну категорію.
2. Які із нижче зазначених термінів означають форму сім'ї:
- а) полігінія; б) аномія;
- в) поліандрія; г) девіація.

13. Група осіб, поєднаних зв'язками спорідненості, означається:
- сім'я;
 - рід;
 - шлюбна група;
 - община.
14. Сім'я як соціальний інститут є об'єктом вивчення:
- макросоціології;
 - мікросоціології.
15. Сім'я як соціальна група є об'єктом вивчення:
- макросоціології;
 - мікросоціології.
16. Найбільш поширеним в сучасній Україні типом сім'ї є:
- нуклеарна моногамна;
 - полігамна;
 - складна, розширена.
17. Нуклеаризація сім'ї, егалітаризація сімейних взаємин - це процеси, характерні для:
- традиційного суспільства;
 - індустріального суспільства.
18. Соціологія сім'ї це:
- спеціальна соціологічна теорія;
 - галузева соціологічна теорія;
 - одна із парадигм теоретичної соціології.
19. Сім'я виступає в сучасному суспільстві як домінуючий агент соціалізації на:
- всіх етапах соціалізації;
 - ранніх етапах соціалізації;
 - на етапі ресоціалізації.
20. Соціально гетерогенні сім'ї є більш поширеними в суспільствах із стратифікаційними системами:
- закритого типу;
 - відкритого типу.

10.8. Кросворд

По горизонталі:

- Форма відносин між статтями, якій притаманний безладний зв'язок, властива первісним суспільствам.
- Автор моделі прийняття репродуктивних рішень.
- Хто дав наступне визначення: "Сім'я – це ланка суспільства, яка складається з людей, що підтримують один одного одним або кількома способами"?
- Одна з функцій, яку виконує соціологія сім'ї.
- Тип сім'ї, в якій подружжя проживає разом з дітьми.

Тема 10. Соціологія сім'ї

6. Одна з нових форм сімейної структури: сім'я розпалася і її члени мають власне життя, але дітей виховують спільно.

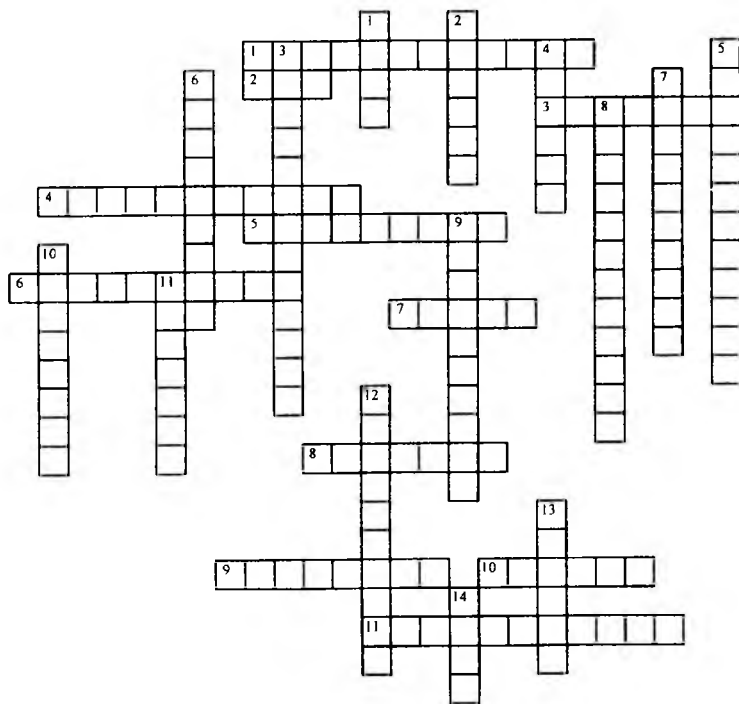
7. Хто з провідних вчених зосереджував свою увагу на вихованні соціального почуття дітей у сім'ї в процесі соціалізації.

8. Роль індивіда щодо членів сім'ї, родичів.

9. Найпоширеніший фактор мікросередовища, який приводить до розлучення.

10. Хто автор визначення: "Сім'я – це історично конкретна система взаємовідносин між подружжям, між батьками і дітьми ..."?

11. Один з основних етапів розвитку дослідження сім'ї за Крістенсенем.

По вертикалі:

1. Об'єднання людей на основі шлюбу або кровної спорідненості.

2. Хто вперше вжив поняття "нуклеарна сім'я"?

3. Сфера сімейної діяльності, яка пов'язана з біологічним відтворенням суспільства, задоволенням потреб у дітях.

4. Автор праці "Походження сім'ї, приватної власності і держави".

5. Шлюб, в якому подружжя проживає окремо з терміновими зустрічами.
6. Шлюб між одним індивідом і кількома індивідами іншої статі.
7. Акт, за допомогою якого фіксується створення нової сім'ї.
8. Структура сім'ї, яка заснована на однаковій участі кожного з членів подружжя в прийнятті рішень, добровільному розподілі обов'язків.
9. Спосіб припинення шлюбу при житті подружжя.
10. Український соціолог, який займався вивченням проблем сім'ї.
11. Хто з вчених поклав початок історичного підходу до сім'ї?
12. Елемент соціально-психологічного клімату сім'ї.
13. Автор теорії розвитку сім'ї.
14. Історично змінна форма стосунків між чоловіком і жінкою, через яку суспільство впорядковує і санкціонує їх життя.

10.9. Література з теми

1. Гіденс Е. Сім'я, шлюб і особисте життя // Соціологія. - К., 1999.
2. Гребеников Й.В. Основы семейной жизни. - М., 1991.
3. Жизнедеятельность семьи: тенденции и проблемы. - М., 1990.
4. Комарова А.І. та ін. Результати соціологічного дослідження "Сучасна сім'я: проблеми, перспективи розвитку" // Уряду України: Президенту, законодавчій, виконавчій владі (Прогнози, пропозиції наукових та практичних працівників). Т.1. - К., 1994.
5. Мацковский М.С. Социология семьи: проблемы, теории, методологии и методики. - М., 1989.
6. Пірен М.І., Піча В.М. Проблеми розвитку й психологічного здоров'я сім'ї в Україні // Уряду України: Президенту, законодавчій, виконавчій владі (Прогнози, пропозиції наукових та практичних працівників). Т. 3. - К., 1995.
7. Піча В.М. Радость семейного общения - К., 1990.
8. Піча В.М. Соціологія сім'ї. Матеріали до лекцій з курсу "Соціологія". - Львів, 1995.
9. Піча В.М. Соціологія сім'ї // Соціологія: Курс лекцій / За ред. В.М. Пічі. - Львів, 2003.
10. Прибиткова І.М. Основы демографии. - К., 1995.
11. Семья: Справочник. - К., 1990
12. Сімейний кодекс України. - К., 2002.
13. США: проблемы семьи. - М., 1990.
14. Чуйко Л.В. Концепція розвитку сім'ї // Уряду України: Президенту, законодавчій, виконавчій владі (Прогнози, пропозиції наукових та практичних працівників). - Т.1. - К., 1994.
15. Чухно В.П. Общество и семья: вчера, сегодня, завтра - Донецьк, 1990.
16. Якуба О.О. Сім'я як соціальний інститут / Соціологія. - Харків, 1996.

10.10. Відповіді на тести

1. (а, в); 2. (а, в); 3. (б); 4. (б); 5. (б); 6. (в); 7. (а); 8. (б, в); 9. (б); 10. (б); 11. (г); 12. (а); 13. (б); 14. (а); 15. (б); 16. (а); 17. (б); 18. (а); 19. (б); 20. (а).

10.11. Відповіді до кросворда

По горизонталі:

1. Проміскуїтет. 2. Хес. 3. Гідденс. 4. Світоглядна. 5. Нуклеарна. 6. Конкубінат. 7. Адлер. 8. Сімейна. 9. Конфлікт. 10. Харчев. 11. Теологічний.

По вертикалі:

1. Ім'я. 2. Мудрок. 3. Репродуктивна. 4. Енгельс. 5. Дистанційний. 6. Полігамія. 7. Реєстрація. 8. Демократична. 9. Розлучення. 10. Войтович. 11. Баховен. 12. Сумісність. 13. Дарвін. 14. Шлюб.

Чи знаєте Ви, що ...

- За даними дослідження, проведеного Інститутом соціології НАНУ, своїй сім'ї та родичам довіряють 92 % українців (колегам, наприклад, усього 46 %, а церкві та духовенству – 43 %).
- 2004 р. в Україні оголосили роком сім'ї.
- 2003 р. в РАГСх України було зареєстровано 370 тис. 967 шлюбів, що на 15 % перевищує показник 2002-го та на 17 % – 2001-го рр.
- Кількість розлучень в Україні в 2003 р. скоротилася на 4 %. Якщо в 2002 р. розлучилося 183 тис. 546 пар, то в 2003 р. – 177 тис. 022.
- Вже протягом багатьох років чітко вирізняються шлюбостійкі й, відповідно, нешлюбостійкі регіони України. наприклад, найміцніші сім'ї живуть у закарпатській, Львівській, Волинській і Рівненській областях. Водночас у Черкаській області на один шлюб припадає 1,2 розлучення, а в Луганській і Миколаївській областях вони становлять 56 % від кількості шлюбів.
- В Україні з 2 млн. молодих сімей лише третина проживає окремо від батьків.

За даними Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді та Інституту соціології НАН України.

Ну і справи!

На початку січня 2004 р. в Харкові народила 11-річна дівчина. У цьому ж місяці народила 13-річна дівчина. Батькові дитини 21 рік. Відмовлятися від новонародженого батьки не збираються.

Згідно Сімейного кодексу України, створювати сім'ї мають право жінки, які досягли 17 років, і чоловіки, які досягли 18-річного віку. У випадку надзвичайних обставин у шлюб може вступити особа, яка досягла 14 років, якщо це “відповідає її інтересам” (ст. 23 “Право на шлюб”).

СУТТЄВО

Після вивчення матеріалу теми Ви повинні

ЗНАТИ

- базові поняття з соціології релігії;
- основні твори сучасних західних і вітчизняних соціологів релігії;
- міжконфесійну ситуацію в Україні та інші актуальні проблеми соціології релігії.

ВМІТИ

- критично осмислювати соціологічні теорії релігії;
- дискутувати з теоретичних питань соціології релігії;
- самостійно аналізувати дані соціологічних досліджень проблем соціології релігії;
- використовувати матеріали соціологічних досліджень проблем релігії при написанні індивідуальних робіт на теми курсу;
- коректно ставитися до представників різних релігійних конфесій, до міжконфесійних дискусій;
- толерантно захищати свою позицію в теоретичній дискусії.

Ключові поняття та терміни

• релігія	• релігійна діяльність
• соціологія релігії	• рівень релігійності
• теологія	• ступінь релігійності
• богослов'я	• характер релігійності
• філософія релігії	• стан релігійності
• релігієзнавство	• релігійна поведінка
• церква	• секуляризація
• секта	• сакральне і профанне
• деномінація	• методи соціології релігії
• культ релігійний	• функції соціології релігії
• конфесії	• релігійна поведінка
• релігійність	• релігійна свідомість

11.1. Термінологічний словник

Релігія – це певний світогляд, система ритуалів та культів, побудованих на вірі людини у надприродне та священне.

Соціологія релігії – спеціальна соціологічна теорія, галузь соціологіч-

ного знання, яка вивчає як релігію соціальне явище, соціальний інститут, релігійність особи, роль релігії в житті сім'ї, нації, суспільства, світу в цілому.

Теологія (Богослов'я) – система доведення істинності тої чи іншої релігійної догматики, моралі, норм і цінностей духовного життя (включає догматику, апологетику, екзегетику і т.п.).

Філософія релігії – філософське вчення про Бога і релігію, взаємодію Бога і людини, особливий спосіб філософствування.

Релігієзнавство – наука про релігії світу, історію, основні принципи та спосіб їхнього існування

Церква – тип традиційної релігійної організації, соціальний інститут, який здійснює релігійну діяльність і характеризується системою централізованого управління, загальними для прихильників принципами релігійного вчення і культу. У більшості країн відокремлена від держави і школи, але підтримує тісні стосунки з основними інститутами суспільства.

Секта – тип відокремленої від суспільства релігійної організації, яка протиставляє себе традиційним церквам. Представники цих релігійних організацій активно займаються прозелетизмом.

Деномінація – тип релігійної організації, який знаходиться в процесі соціалізації між церквою і сектою. Секти, які включаються в діяльність різних легальних соціальних інституцій, перетворюються на деномінації.

Культ релігійний – нові релігійні організації, які ще не виробили чітку систему релігійної догматики, ритуалів. Пов'язані з діяльністю харизматичних лідерів, засновників таких організацій.

Конфесія – віровизнання. Назва релігійних організацій.

Релігійність – віра людини у Бога, релігійна поведінка, приналежність до релігійної організації.

Релігійна поведінка – дотримання релігійних норм поведінки, відвідування богослужінь, участь у діяльності релігійної общини.

Релігійна свідомість – вірування у священне, надприродне начало, яке визначає характер взаємодії людини і світу, людини і Бога.

Рівень релігійності – співвідношення кількості віруючих і всієї сукупності респондентів.

Ступінь релігійності – інтенсивність прояву основних показників релігійності людей.

Характер релігійності – інтегративний якісний показник, який включає конфесійну приналежність, регіональний, національний, культурний, соціальний вимір релігійності.

Стан релігійності – регіональний, національний, суспільний, цивілізаційний, якісно-кількісний показник релігійності.

Секуляризація – процес відокремлення церкви від держави і школи, деінституціоналізація церкви, зменшення ролі віри, духовенства в системі норм і цінностей людини і суспільства.

Сакральне і профанне – священне і світське.

Сакралізація – процес протилежний секуляризації. Підкорення соціальних інститутів і людини релігійному впливу.

Методи соціології релігії – стандартні емпіричні методи, які передбачають суворе дотримання певних норм поведінки дослідження з метою уникнення морального травмування респондентів.

Функції соціології релігії – теоретико-пізнавальна, прогностична, виховна, управлінська, інструментальна, критична, регулятивна.

Визначення “релігії та соціології релігії”

В соціології релігія досліджується як соціальний факт, упорядкована система вірувань і звичаїв, які стосуються священних речей і об'єднують людей в одну моральну спільноту - церкву.

Е.Дюргайм

Релігія засіб класового панування. Опіум (для) народу.

К.Маркс

Релігія досліджується як інститут інтеграції суспільства, як фактор соціальної динаміки і соціальних змін. Вплив світових релігій на господарську етику.

М.Вебер

Роль релігії в індивідуальному і груповому житті архаїчних народів

Б.Маліновський

Релігійні уявлення як ілюзія. Збереження релігійної системи знань як основи виховання людини і людського співіснування.

З.Фройд

Релігія як системоутворюючий елемент суспільства – поєднання людини, соціуму і культури

Т. Парсонс

Релігія як елемент інтеграції і дезинтеграції суспільства.

Р. Мертон

Історія зміни ролі релігії в суспільстві (п'ять етапів розвитку релігії: примітивна, архаїчна, історична, ранньосучасна, сучасна).

Р. Белла

Соціологія віри і соціологія релігії

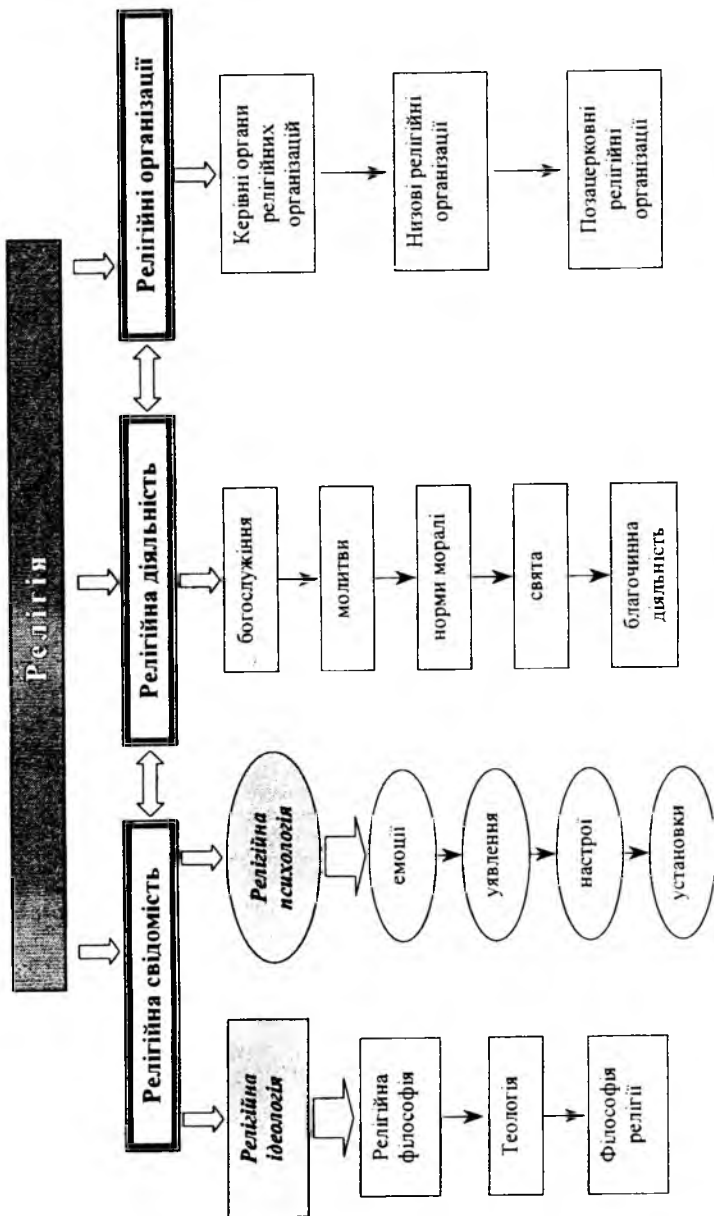
П. Бурд'є

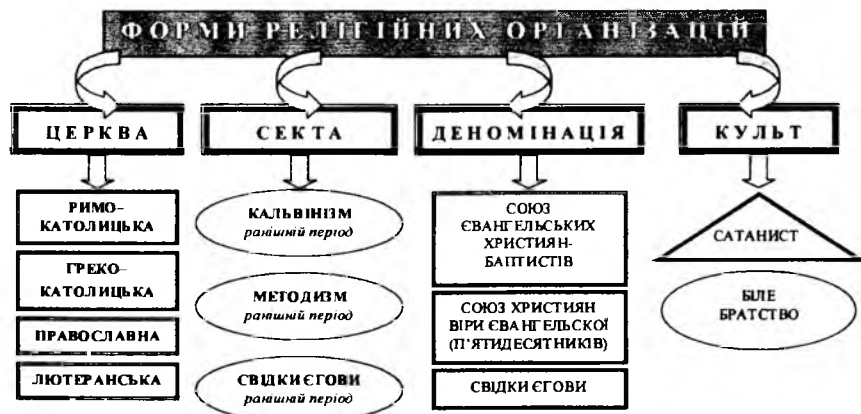
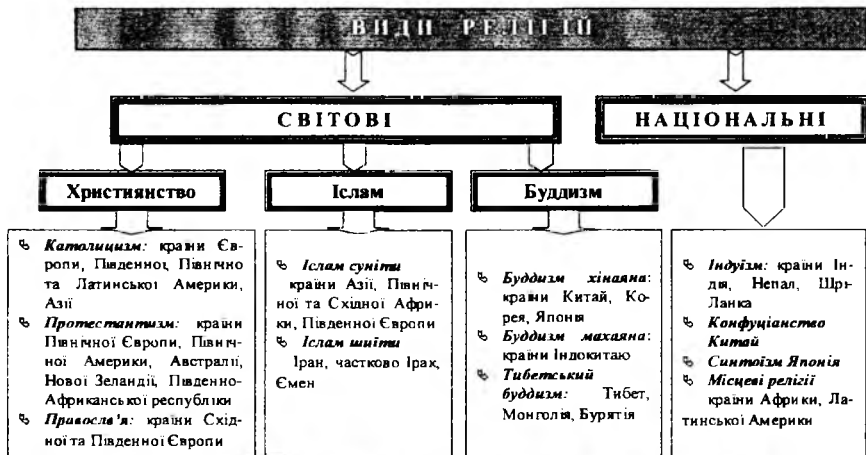
11.2. Структурно-логічні схеми і таблиці

Дихотомія священного і світського, соціального й індивідуального (за Е. Дюркгаймом)

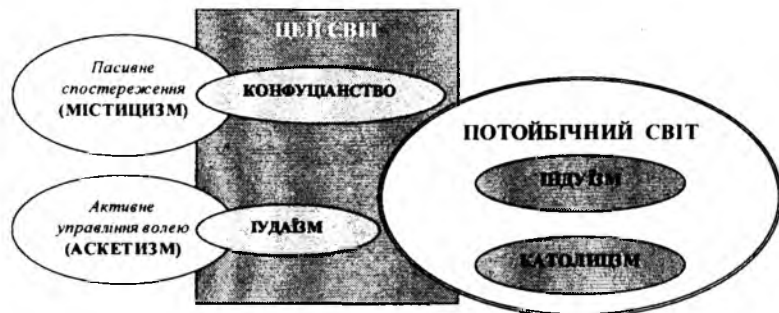
Священне	Світське
об'єкт прагнень, любові і поваги;	буденне, вульгарне;
соціальне, пов'язане з колективною свідомістю;	пов'язане з індивідуальною свідомістю, з приватними інтересами, егоїстичними пристрастями;
втілює колективні сили, впроваджує в індивідуальну свідомість ідею загального;	діяльність у світі - джерело жалю і смутку;
колективні релігійні церемонії і ритуали як джерело радості і піднесеного стану духа;	вплив релігії на культуру, особистість - безмежний;
суспільство як причина, об'єкт і мета релігійних вірувань і обрядів;	суспільство створює релігію і спричиняє релігійне поклоніння.
релігія - це саме суспільство	

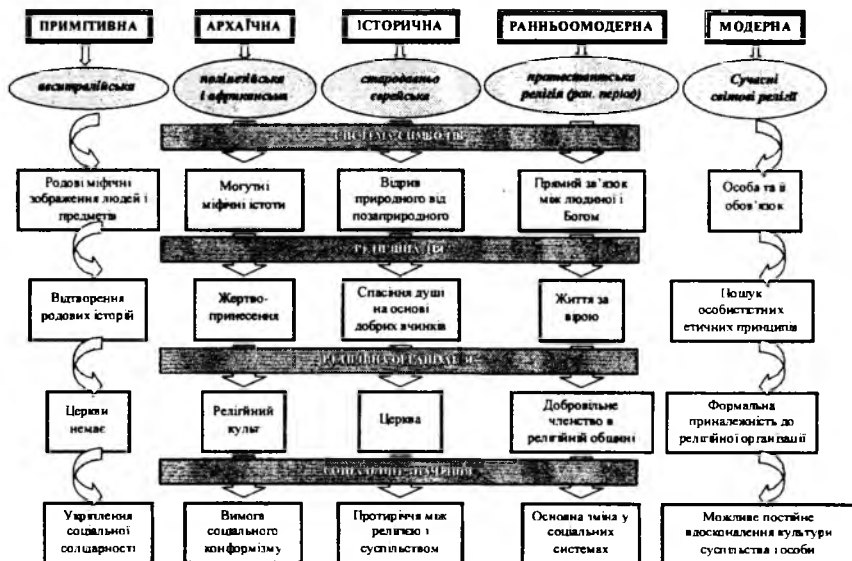

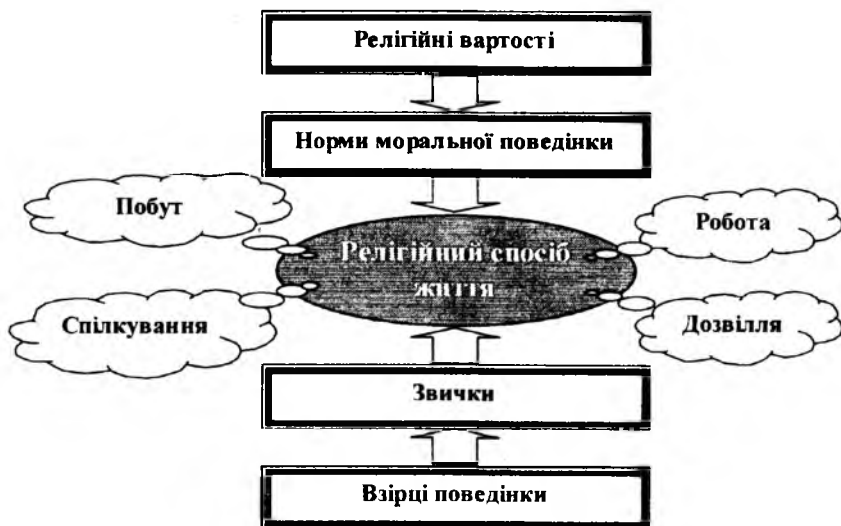
Типи релігійних організацій (за М. Вебером)

Типології релігії (за концепцією амер. соціолога Р. Белла)

Релігія як регулятор життєдіяльності людини

Функції релігії

11.3. Опрацювання фрагментів текстів зарубіжних і вітчизняних соціологів

М. Вебер

1) Історичними носіями аскетичного протестантизму є, насамперед, наступні чотири напрями: 1) кальвінізм в тому його вигляді, який він мав у ряді західноєвропейських країн, де здобув панування в XVIII ст.; 2) пієтизм; 3) методизм; 4) секти, що походять з анабаптистського руху.

Абсолютне усунення віри в спасіння душі за допомогою церкви і таїнств було тією вирішальною ідеєю, яка відрізняла кальвінізм від католицизму. Прикладом може бути надзвичайно часте повторювання застереження не покладатися ані на допомогу людей, ані на їх дружбу. Навіть лагідний Бакстер закликає до глибокої недовіри по відношенню до найближчого друга, а Бейлі відверто радить нікому не довіряти і нікому не повідомляти про себе нічого, що може скомпрометувати.

У відповідності з цими настроями в царині, де панував кальвінізм, непомітно було скасовано сповідь, що призвело до гострої суперечності із лютеранством. Це було подією надзвичайної ваги. Перш за все, вона була симптомом, притаманним впливу цієї релігійності, але також і психологічним імпульсом для визначення її етичної позиції. Засіб періодичного “розрядження”, який звільняв від емоційно забарвленого усвідомлення власної вини, був усунутий. Цілком очевидно, які наслідки поставали з цього факту для релігійної налаштованості людей. Спілкування кальвініста з його Богом відбувалося в атмосфері цілковитої духовної самотності, незважаючи на ту

Соціологія

обставину, що належність до істинної церкви розглядалася як необхідна передумова спасіння.

Ця обставина визначила утилітарний характер кальвіністської етики і низку своєрідних рис кальвіністської доктрини професійного покликання.

Якщо абстрагуватися від прямого перетворення вчення про обраність до спасіння, від його пом'якшення чи по суті – відмови від нього, то тут йдеться про два взаємопов'язані типи душе рятівних повчань. В одному випадку вірним ставлять в обов'язок вважати себе Божими обранцями і проганяти сумніви як диявольську спокусу, бо недостатня впевненість в своїй обраності свідчить про неповноту віри, про неповноту благодаті. Другий спосіб полягає в тому, що в якості найкращого засобу знаходження внутрішньої впевненості в спасінні розглядається невтомна діяльність в межах своєї професії. Вона, і виключно вона проганяє сумніви релігійного характеру і дає впевненість в своїй обраності.

Практично це означає, що Бог допомагає тому, хто сам собі допомагає, що кальвініст, таким чином, сам “творить” своє спасіння, або більш слушно було б сказати, впевненість в спасінні.

Запитання для роздумів

- 1. В чому полягає відмінність між католицьким і кальвіністським ставленням до спасіння?*
- 2. Які догматичні засади кальвінізму визначають його етичну концепцію?*
- 3. Чому кальвіністи відмовилися від сповіді?*
- 4. Яким чином кальвіністська релігійна етика пов'язана з професійною діяльністю?*
- 5. На чому ґрунтується протестантська недовіра до людей?*

II) ... Специфічна форма, яку мирська аскеза набирає в баптистів, зокрема у квакерів, вже на думку людей XVII ст., знаходить своє відображення в практичному ствердженні важливого принципу капіталістичної “етики”, у відповідності з яким “honesty is the best policy” (чесність – найкраща політика – англ.), який отримав своє класичне формулювання у Франкліна. Що ж стосується впливу кальвінізму, то ми припускаємо, що він полягав, головним чином, у визволенні приватногосподарської енергії всередині підприємства, бо, незважаючи на формальну легальність практичної діяльності “святих”, і в кальвіністів часто виникав сумнів, який Гете висловив таким чином: “Той, хто діє, завжди є безсовісним, совість може бути лише в того, хто спостерігає”.

Кальвін не вбачав у заможності духовних осіб перешкоди до їх діяльності; більше того він розглядав багатство як засіб зростання їх впливу, дозволяв їм вкладати майно в справи, що приносять зиск за умови, що це не

викличе роздратування в оточенні. З пуританської літератури можна вибрати будь-яку кількість прикладів того, як засуджувалася жага багатства і матеріального добробуту, і протиставити їх значно більш наївній за своєю вдачею етичній літературі середньовіччя. Всі ці приклади свідчать про цілком серйозні застереження; справа полягає, однак, у тому, що справжнє їх етичне значення і обумовленість з'ясовуються лише при більш уважному вивченні цих свідочств. Морального осуду заслуговують заспокоєння і задоволення досягнутим, насолода багатством і наслідки, які випливають з цього стану – бездіяльність і плотські задоволення – насамперед послаблення прагнення до “святого життя”. Тільки через те, що власність тягне за собою цю небезпеку бездіяльності і заспокоєності, вона викликає сумніви. Адже “вічний спокій” очікує “святих” у потойбічному світі, в земному житті людини, щоб впевнитися в своєму спасінні, належить робити справи того, хто послав її, доки є день. Не бездіяльність і насолода, а лише діяльність дає змогу примножувати славу Господа у відповідності до Його недвозначно висловленої волі. Отже, головним і найтяжчим гріхом є марнування часу. Життя людини надзвичайно недовге і дороге. І воно має бути використане для “підтвердження” свого покликання. Витрачання цього часу на світські розваги, “порожню балаканину”, розкіш, навіть на сон, що перевищує необхідний для нього час – не більше шести, в крайньому випадку восьми годин, морально цілком неприпустиме. Тому марним, а інколи навіть шкідливим заняттям вважається і споглядання, в усякому разі тоді, коли воно завдає шкоди професійній діяльності, адже споглядання менш до вподоби Богу, аніж активне виконання його волі в межах своєї професії.

Слова апостола Павла “Як хто працювати не хоче, нехай той не їсть!” – стають загальноновизнаним обов’язковим приписом. Небажання працювати служить симптомом відсутності благодаті. Заможний також хай не їсть, якщо він не працює, бо якщо він не потребує працювати для задоволення своїх потреб, це не змінює того, що заповідь Божа залишається в силі, і він зобов’язаний дотримуватись її так само, як дотримується її незаможний. Провіщення Боже дало кожному професію (calling – покликання – англ.), яку він повинен прийняти і на теренах якої повинен трудитися.

Запитання для роздумів

1. Чому в сприйнятті багатства і матеріального добробуту в протестантській етиці існує певна суперечність?
2. Які етичні принципи протестантизму приваблюють Вас і чому?
3. Чи погоджуєтесь Ви з наведеним у тексті висловом Гете?
4. Чому з точки зору протестантизму не можна заспокоюватись на досягнутому?

5. Наведіть приклади, які підтверджують принцип “Чесність – найкраща політика”.

III). Корисність професії і, отже, те, що вона до вподоби Богу, перш за все визначається з моральної точки зору, далі ступенем важливості для всього суспільства тих благ, які виробляються завдяки цій професії; однак, в якості третього, і практично, безумовно, найбільш важливого критерію виступає її “прибутковість”. Адже якщо Бог, перст Якого пуританин вбачає в усіх обставинах свого життя, надає будь-кому зі своїх обранців якийсь шанс для здобуття прибутку, то він здійснює це, керуючись цілком визначеними намірами, віруючий християнин повинен слідувати одержаній згорі вказівці і використовувати надану йому можливість. Якщо Бог указує вам цей шлях, йдучи яким ви зможете без шкоди для душі своєї і не шкодячи іншим, законним способом заробити більше, ніж на будь-якому іншому шляху, і ви відкидаєте це й обираєте менш прибутковий шлях, то ви, тим самим, перешкоджаєте здійсненню мети вашого покликання (calling), ви відмовляєтесь бути Божим управителем (steward) і приймати Його дарунки для того, щоб мати можливість використати їх на благо Йому, коли Він того побажає. Не для задоволення плоті і гріховних радощів, але для Бога потрібно вам трудитися і багатіти. Багатство засуджується лише остільки, оскільки воно приховує в собі спокусу поринути в лінощі, бездіяльність і в грішні мирські насолоди, а прагнення до багатства – лише в тому випадку – коли воно викликане сподіванням на безтурботне і веселе життя. В якості результату виконання професійного обов’язку багатство є не лише морально виправданим, але навіть закономірним. Про це нібито прямо йдеться у притчі про раба, який потрапив у немилість через те, що не примножив міну срібла, яку йому довірив господар.

Бажання бути бідним було б рівнозначним, як часто зазначається, бажанню бути хворим і заслуговує на засудження як прояв синергізму, який завдає шкоди Славі Божій. Що ж стосується жебракування, до якого вдається людина, здатна працювати, то це не лише гріх бездіяльності, але й, за словами апостола, є порушенням завіту любити ближнього свого.

Подібно до того, як акцентування аскетичного значення постійної професії служить ідеалізації сучасної професійної спеціалізації, так провіденційне витлумачення прагнення до наживи служить ідеалізації ділової людини. Аскетично налаштованим пуританам рівною мірою не до вподоби як аристократична недбалість вельможного панства, так і чванство нуворишів. Цілковите етичне схвалення зустрічає тверезий буржуа – selfmade man (людина усім зобов’язана самій собі- англ.).

Запитання для роздумів

1. Яким чином співвідносяться принципи релігійної етики із заможністю?
2. Які застереження мають протестанти щодо багатства?
3. Як релігійний світогляд протестантів впливає на їх спосіб життя?

Джерело: Вебер М. *Протестантская етика и дух капитализма* // Вебер М. *Избр. произв.* М, 1990. С. 136-139, 143-144, 146-149, 181-183, 185-191.

Е. Трьольча

1) Із сектантством християнство зіштовхнулося вже в період свого виникнення, однак лише в добу переходу до сучасного світу воно виступило як широко поширене явище, яке набуває все більшого значення, що дозволило надати завершеності розумінню соціологічного характеру християнства. Його значення полягає в тому, що з ним у християнстві, поруч з типом *церкви*, який утворився в ході соціологічного саморозвитку, з'являється новий тип – *секта*. Церква як тип організації переважно консервативна; вона певною мірою приймає мирський порядок; стоїть на позиції світостверджуючій, пануючій в масах і тому в принципі є організацією універсальною, тобто такою, що прагне охопити все людське життя. Секти на противагу цьому – відносно невеликі групи, які прагнуть до внутрішньої досконалості особистості і безпосереднього особистого зв'язку між своїми членами. З самого початку вони організовувались як невеликі групи і відмовились від ідеї опанування світом. Секти вели себе стосовно світу, держави і суспільства або індиферентно, терпимо, або вороже, оскільки вони не прагнули контролювати ці структури або в них інтегруватися, а навпаки, уникали або терпіли їх поруч із собою чи навіть намагались замінити їх своїм власним товариством.

Далі. Обидва типи знаходилися в тісному зв'язку з фактичною ситуацією в суспільстві та його розвитком. Але в той час, як повністю розвинуті церкви використовували державу і пануючі верстви і залучались як складові частини до суспільного порядку, підтримуючи його і водночас знаходячи в ньому підпору і захист, потрапляючи тим самим в залежність від нього та його розвитку, секти навпаки були пов'язані з нижчими верствами суспільства або ж з тими елементами, які були супротивниками держави і суспільства; вони працювали ніби внизу, а не йшли з гори донизу.

Аскетизм у церкві є методом досягнення добродійності і найвищим показником релігійності, переважно пов'язаним з придушенням чуттєвості або таким, що знаходить свій вираз в особливих способах її досягнення, але в усьому іншому аскетизм у церковному розумінні передбачає якраз помірковану протилежність між мирським життям на звичайних його засадах і відносно друж-

ньою світові мораллю. Церковна аскеза пов'язана тому з аскезою пізньоантичних викупних культур і споглядальною відстороненістю. У будь-якому випадку, вона пов'язана з моральним дуалізмом – подвійністю моралі.

Сектантський аскетизм, навпаки, є простим принципом дистанціювання від світу, що знаходить свій вираз у відмові визнавати право, присягу, власність, війну, владу. Він апелює до Нагірної проповіді і підкреслює просту, проте радикальну протилежність Царства Божого всім мирським інтересам і порядкам. Він практикує самозречення лише як засіб добродійності і милосердя, як передумову майбутнього повного комунізму, любові і при тому, що він визнає однакову для всіх обов'язковість своїх правил; він відкидає будь-якого роду виключні і героїчні дії, а також героїзм одних, що викупає мирський спосіб життя, і дотримання звичайної моралі іншими.

Він є простою протилежністю світу та його соціальним порядкам, але не запереченням чуттєвого первня в житті чи звичайного людського життя загалом. Він співвідноситься тому з чернечею аскезою лише тою мірою, якою вона зі свого боку створює умови, необхідні для життя у відповідності з Нагірною проповіддю та ідеалом комунізму – любов'ю. В головному ж аскетичний ідеал сект, однак, кардинально відрізняється від чернецтва, оскільки воно робить наголос на умертвінні плоті, на подвижництві, пов'язаному з бідністю і послухом. Не руйнування чуттєвості і природного почуття власної гідності, а єднання в любові, яке не може похитнутися від мирських незгод, є в будь-якому випадку, таким ідеалом.

Запитання для роздумів

- 1. В чому полягають основні відмінності між церквою і сектою як соціологічними типами релігійних організацій?*
- 2. Якими, на вашу думку, є причини появи сект в християнстві?*
- 3. Чим відрізняються церковний і сектантський аскетизм?*
- 4. В чому полягає аскетичний ідеал сект?*

II). Божественність церкви зберігалась у її об'єктивних основах і з них постійно відроджувалась. Метою керівників церкви було максимальне збереження цієї основи як об'єктивної за допомогою традиції, духівництва і таїнств. Вони прагнули забезпечити присутність в церкві об'єктивної соціологічної ланки і тільки тоді, коли це було досягнуто, розвинути можливості суб'єктивної діяльності, яка, однак, лише в дрібницях не була піддана контролю. Таким чином, було забезпечене збереження основного релігійного почуття володіння певним божественним даром благодаті і викуплення і одночасно була збережена дієвість універсалістської тенденції, оскільки вона утверджувала церкву як інститут, що відає божественною ласкою у якості

верховної влади. Далі за допомогою інституту каяття і духовної влади церкви, законів про еретиків і контролю за станом віросповідання вона мала наміри домогтися також влади над людськими душами. Однак в подібних обставинах був неминучий компроміс із світською владою, громадським устроєм, економічними умовами життя. Такий компроміс був теоретично сформульований томістським вченням, в його тонко продуманій всезагальній будові, яка енергійно стверджувала граничні позамирські життєві орієнтири. При цьому все розташовувалося в руслі Євангелія, якщо тільки під останнім розуміти основу універсального і всеспасенного життя, що впливає з подарованого Євангелієм знання та його церковного забезпечення. До цього результату привели, власне, розробка об'єктивного соціологічного зв'язку, його забезпечення і прагнення досягнути за цей рахунок універсального контролю над світом.

Мирське християнство, особиста етико-релігійна відповідальність, радикально сприйнята спільність в любові, релігійна рівність і братерство, байдужість до державної влади і пануючих верств суспільства, неприхильність до технічно-правового боку справи, до присяги на вірність, відокремлення релігійного життя від турбот, пов'язаних з економічною боротьбою, в ідеалі бідності і невимогливості, а то і зімкнення з комунізмом в діяльності на ниві любові, безпосередність особистих релігійних відносин, критика офіційних психологів і теологів, апеляція до Нового Завіту і Давньої Церкви – ось характерні риси сектантства.

Запитання для роздумів

1. *Визначіть, на чому ґрунтується духовна влада церкви.*
2. *В чому полягає компроміс між Церквою і мирською владою?*
3. *Чим відрізняється ставлення секти до суспільних інституцій від ставлення церкви?*
4. *Чому, на вашу думку, автор характеризує сектантство як світське християнство?*

III). Священство та ієрархія як охоронці традиції, євхаристичної благодаті і юрисдикції навіть у випадку особистої непридатності священника являють собою якусь об'єктивну скарбницю благодаті, яку лише слід постійно відкривати і задіювати в Таїнствах, щоб вона здійснювала свій вплив завдяки притаманній Церкві чудодійній силі. Постійна присутність Боголюдини, продовження втілення Божества, об'єктивна організація чудесної сили – ось з чого завдяки божественній владі над світом і провіщенню самі по собі виникають всі суб'єктивні впливи. Це створює можливість компромісу зі світом і відкритість мирським принадам, бо при всій непридатності окремих осіб

залишається святість самої установи, яка розраховує подолати світ завдяки внутрішньо притаманній їй чудесній силі. Проте цей компроміс в той же час вперше тільки і робить можливим універсалізм; він є фактичним пануванням інституту як такого і благочестивою впевненістю в його непереборній внутрішній чудодійності. Особисті звершення і вчинки, скільки б не підкреслювалась часом їх важливість, а то й оперативність, залишаються все ж чимось другорядним; головне – це об'єктивне надбання Церкви та її універсально визнане панування; про все інше говориться: *et cetera adjicientur vobis* (а решта додасться). Важливо, по суті, те, що всі індивіди можуть в принципі підпасти під дію цих цілющих сил; такий стан штовхає Церкву до встановлення свого панування над всім суспільством і примусового включення кожного члена суспільства в сферу свого впливу. Але з іншого боку міцність досягнення Церквою статусу все ж таки, як і раніше, залежить від того, чи поширюється реально її дія на всіх індивідів. Вона – велика виховательниця народів, яка вміє розрізняти між різними фазами зрілості, і мета її досягається лише в ході поступового пристосування і припасування.

На противагу цьому інституціональному принципу об'єктивного організму секта являє собою *добровільну спільноту*, до якої приєднуються зі свідомими намірами. Отже, в цьому випадку все спирається на дійсну особисту відповідальність і співчутливість; кожний з'єднаний з даною спільнотою як її самостійний член; зв'язок між членами секти не опосередковується загальним надбанням. Він безпосередньо реалізується в особистій життєвій позиції. В секту не потрапляють від народження, а вступають на підставі свідомого навернення. Хрещення немовлят, яке насправді не з самого початку мало місце в християнській обрядовості, майже завжди викликає в сектантів активне несхвалення. Доброта і благочестя для члена секти – не наслідок подання моральності через Таїнства, але його глибоко особисте досягнення; ось чому рано чи пізно його критика неодмінно звертається на саме поняття Таїнства. Індивідуалізм не розхитує, а швидше зміцнює спільноту. Саме в досягненнях всієї спільноти полягає виправданість кожного індивіда, що входить до її складу. Проте це природно тісніше сполучає спільноту, робить її більш закритою, притому, що всі сили поглинаються працею, скерованою на ствердження саме цієї спільноти. Залученість її до якоїсь особливої діяльності означає її індіферентність до інших форм спільноті, що виникли на основі мирських інтересів, а також з іншого боку залучення будь-якого роду мирських інтересів у вузькі масштаби власної сфери, наскільки дана спільнота взагалі спроможна їх сприймати. Все те, що не може бути включене ні в це коло інтересів секти, ні в біблійний ідеал, просто відкидається. Тому секта не виховує народи і маси, але збирає еліту обраних і різко протиставляє її світу... Справою індивіда, який входить до відмежованої від світу спільноти, є власне підтримання певного життєвого укладу, суто релігійного, що

відрізняється практичною суворістю і невідкладному ніяким впливам культурних інтересів. Така аскеза – не героїчне досягнення якогось особливого стану, яка за своєю суттю обмежується одиничними випадками, не умертвіння чуттєвості заради підтримки більш високого релігійного піднесення духа, але просто – в старому біблійному розумінні – відцурання від світу, обмеження мінімумом мирських радощів і граничне напруження пануючої всередині секти атмосфери любові. І якщо секта як тип християнської ідеї сягає корінням в проповідь Христову, то і аскеза її – це аскеза первинного християнства і Нагірної проповіді.

Джерело: Troeltsch E. Die sociallehren der christlichen Kirchen und Gruppen // Gesammelten Schriften; Tubingen, 1923. Bd. 1.3. Aufl. S. 361-377/

Пер: В.И. и А.В. Гарраджа.

Запитання для роздумів

1. Поясніть, чому Церква прагне до всезагального універсального панування, а секта – до обмеження і закритості своєї діяльності?
2. Які чинники зумовлюють усунення суб'єктивних впливів на статус Церкви?
3. Як Ви вважаєте, чи можуть секти цілком і повністю ігнорувати християнський універсалізм?
4. Поясніть, чому, спираючись на одне й те саме джерело, - Святе Письмо – Церква і секти розходяться в напрямках своєї практичної діяльності?
5. Які риси сектантської релігійності є привабливими для людей, що сповідують індивідуалізм?

11.4. План семінарського заняття (2 год.)

1. Соціологія релігії: предмет, завдання, методи та місце в системі гуманітарного знання.
2. Релігійні фактори становлення особи.
3. Релігія і сім'я.
4. Релігія як фактор національної інтеграції.
5. Церква в соціальній системі суспільства.
6. Релігія в глобальному світі.

11.5. Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт

1. Соціологія релігії як спеціальна соціологічна теорія.
2. Філософський та соціологічний підходи до вивчення релігії.
3. Місце соціології релігії в комплексі релігієзнавчих дисциплін.

4. Місце релігії в системі регуляції духовного життя особи.
5. Проблема статі та тілесності в контексті релігії.
6. Родинно-подружні стосунки і релігія.
7. Сучасна релігія та перспективи родини.
8. Місце релігії в системі соціально-історичних спільнот: етнос, народність, нація, цивілізація.
9. Роль релігії у процесі збереження етнічної ідентичності та самосвідомості в сучасному суспільстві.
10. Релігія як фактор комунікативної спільності та національного життя.
11. Міжконфесійні протиріччя і процеси національної консолідації.
12. Вплив релігійності на соціальну мобільність українського суспільства.
13. Роль секуляризації у трансформації соціальної структури.
14. Квазірелігії, релігійні культури та їх роль у житті суспільства.
15. “Молодіжна” релігія у сучасному суспільстві.
16. Релігія і соціальна динаміка.
17. Проблеми екуменізму в сучасному світі.
18. Процес секуляризації українського суспільства та шляхи його осмислення.

11.6. Тести

1. Автором праці “Протестантська етика і дух капіталізму” є:

а) О.Конт;	б) Г.Спенсер;
в) К.Маркс;	г) М.Вебер;
д) Т.Парсонс;	е) Р.Белла.
2. Одним з перших описує компенсаторську функцію релігії:

а) М.Вебер;	б) Е.Дюркгайм;
в) З.Фройд;	г) Р.Белла;
д) П.Бергер;	е) Т.Лукман.
3. Хто запропонував наступну типологію релігій: примітивна, архаїчна, історична, ранньомодерна, модерна?

а) З.Фройд;	б) К.Маркс;
в) Н.Смелзер;	г) М.Вебер;
д) Р.Белла;	е) П.Бергер.
4. Кому належить поділ релігій за способом спасіння душі (пасивний – містицизм, чи активний – аскетизм)?

а) О.Конт;	б) Г.Спенсер;
в) М.Вебер;	г) Е.Дюркгайм;
д) В.Парето;	е) Г.Зіммель.
5. Які стадії суспільного розвитку виділив в своєму законі О.Конт?

а) теологічну;	б) метафізичну;
----------------	-----------------

- д) духовного спілкування;
- е) дозвілля.
- є) емоційна;
- ж) соціально-статусна;
- з) економічна;
- и) соціального контролю.

14. Для сімей, в яких панують релігійні цінності і норми поведінки, характерним є?

- а) зростання кількості неповних сімей;
- б) проживання без оформлення шлюбу;
- в) зменшення кількості дітей в одній сім'ї;
- г) заборона вживання контрацептивів.

15. Які з запропонованих емпіричних показників не є обов'язковими у визначенні нації?

- а) мова;
- б) етнічна територія;
- в) культура;
- г) релігія;
- д) історичні традиції;
- е) психологічні особливості;
- с) економічні зв'язки;
- ж) держава.

16. Які соціальні інституції виявляються вирішальними для збереження національної ідентичності в умовах асиміляції?

- а) сім'я (збереження національних особливостей побуту);
- б) церква (збереження релігійних традицій);
- в) бізнес (економічна незалежність етнічної спільноти);
- г) політичні партії;
- д) освіта.

17. Релігія (церква) як соціальний інститут:

- а) регламентує відносини людей з представниками релігійних структур;
- б) забезпечує інтеграцію суспільства через встановлення моральних норм людського співжиття;
- в) пропонує певну систему вірувань, переконань і соціальних почуттів, моральних норм поведінки.

18. Екуменізм не підтримує в Україні:

- а) Римсько-католицька церква;
- б) Українська греко-католицька церква;
- в) Українська православна церква (Московський патріархат);
- г) Українська православна церква (Київський патріархат);
- д) протестантські релігійні організації.

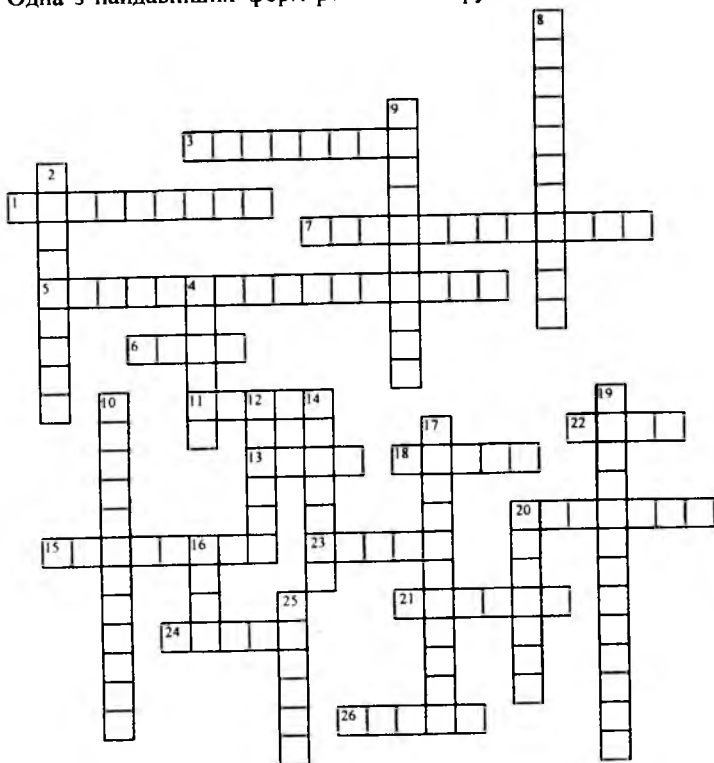

11.7. Кросворд

По горизонталі:

1. Однобожжя, система релігійних вірувань.
3. Одна з первісних форм релігійних вірувань.
5. Той, що лежить поза межами свідомості.

6. Переконання в чомусь без існування наукового підтвердження.
7. Функція релігії.
11. Автор "Протестантська етика і дух капіталізму".
13. Вчений, який визначив релігію як сукупність символічних форм.
15. Вчення про Бога.
18. Релігійна група, що замкнулася в своїх вузьких інтересах.
21. Молитва у мусульман.
22. Соціолог, який виділяє 3 стадії розвитку людства.
24. Система людських вчинків та дій, за допомогою яких намагаються вплинути на надприродне.
26. Одна з найдавніших форм релігійних вірувань.

По вертикалі:

2. Багатобожжя, поклоніння багатьом богам.
4. Культова споруда, будинок, де відбуваються релігійні відправи.
8. Період людської історії за О.Контом.
9. Властивість, яка внутрішньо притаманна предметам або явищам, що

впливає з їхньої природи.

10. Вчений-соціолог, антрополог, який зробив значний внесок у вивчення магії (“Корапові сади і їх магія”).

12. Священна книга християнства.

14. Форма суспільної свідомості, яка передбачає зв’язок з надприродним.

16. Духовний наставник в сектах.

17. Релігійна організація сучасного типу для якої не характерна “замкнутість”.

19. Етико-політичне вчення давньокитайського мислителя VI ст. до н. е.

20. Монотейстичне релігійне вчення.

25. Одна з найдавніших форм релігійних вірувань.

11.8. Література з теми

1. Андрієвський А. Українське православ'я: втрата самобутності // *Людина і світ*. - 1993. - № 4—5. - С. 38-42.

2. Бондаренко В. Міжконфесійний конфлікт на Україні: витоки, стан і шляхи подолання // *Людина і світ*. - 1991. - № 3. - С. 2-10.

3. Булгаков С. Християнська соціологія // *СОЦИС* — 1993. — № 10

4. Вебер М. Избранные произведения. — М., 1990.

5. Вебер М. Соціологія. Загально-історичний аналіз. К., 1998.

6. Вейс Дж. Времена постмодерна. Християнський взгляд на современную мысль и культуру. — Минск, 2002.

7. Гараджа В. Соціологія релігії. — М.: 1996.

8. Грушевський М.С. З історії релігійної думки на Україні.-К., 1992.

9. Димид М. Церкви і церковні громади в Україні: сьогодення і перспектива / *Людина і світ*. — 1994 — № 10.

10. Документи Другого Ватиканського Собору — Львів, 1996.

11. Єленський В. Релігія у XXI столітті: спроба прогнозу // *Людина і світ*. — 1994.-№ 11-12.

12. Історія релігій в Україні: У 10-ти т. - Т. 1. -Дохристиянські вірування. Прийняття християнства / За ред. Б.Лобовика.- К., 1996

13. Історія релігій в Україні: У 10-ти т. - Т. 2. -Українське православ'я / За ред. П.Яроцького - К.,1997.

14. Історія релігій в Україні: У 10-ти т. - Т. 3. -Православ'я в Україні / За ред. А.Колодного, В.Климова - 1999.

15. Кузьмін В. Молодь і релігія // *Віче* — 1994 — № 6

16. Любащенко В.І. Історія протестантизму в Україні.-Львів, 1995.

17. Піча В.М. Соціологія загальний курс Навчальний посібник К., 1999

18. Повторєва С.М., Савельєв В.П. Католицькі впливи в Україні: істо-

рія і новітні тенденції// Історія релігій в Україні.-Кн.1.-Львів, 2003.

19. Про свободу совісті, релігій і переконань/ Збірник українських і міжнародних правових документів.-К.,1996.

20. Религия й общество: Хрестомотия по социологии религии / Сост. В.И.Гараджа, Е.Д. Руткевич — М.: 1996.

21. Савельєв В.П.,Повторєва С.М. Нетрадиційні конфесії в культурному контексті України// Діалог культур: Україна в світовому контексті.- Львів, 1996.

22. Современная западная социология. Словарь.- М.,1990.

23. Соціологічна думка України.-К.,1996.

24. Ульяновський В.І. Історія Церкви та релігійної думки в Україні.-В 3-х кн.-К.,1994.

25. Християнство і національна ідея (Науковий збірник).- К.,1999.

11.9. Відповіді на тести

1. (г). 2. (в). 3. (д). 4. (з). 5. (а, б, д). 6. (б). 7. (г, д). 8. (д). 9. (г). 10. (б). 11. (б). 12. (а, б, в). 13. (0). 14. (г). 15. (б, г, ж). 16. (а, б). 17. (а, б, в). 18. (в).

11.10. Відповіді до кросворда

По горизонталі:

1. Монотеїзм. 3. Тотемізм. 5. Трансцендентний. 6. Віра. 7.Інтегративна. 11. Вебер. 13. Белл. 15. Теологія. 16. Секта. 21. Намаз. 22. Конт. 24. Культ. 26. Магія.

По вертикалі:

2. Політеїзм. 4. Церква. 8. Метафізична. 9. Іманентний. 10. Маліновський. 12. Біблія. 14. Релігія. 16. Гуру. 17. Деномінація. 19. Конфуціанство. 20. Іудаїзм. 25. Атенізм.

ГЕНДЕРНА СОЦІОЛОГІЯ

СУТТЄВО

Після вивчення матеріалу теми Ви повинні

ЗНАТИ

- особливості соціологічного підходу до вивчення гендеру;
- зміст ключових понять і термінів, якими оперує соціологія гендеру;
- основні напрями сучасного фемінізму як наукового напрямку;
- теорію соціального конструювання гендеру;
- основні принципи гендерного аналізу соціальних процесів у різних сферах соціального життя.

ВМІТИ

- ↪ визначати й аналізувати основні гендерні проблеми українського суспільства;
- ↪ визначати основні напрямки створення справжнього партнерства між жінками та чоловіками ;
- ↪ практично застосовувати знання з даної дисципліни в професійній і науковій діяльності;
- ↪ застосовувати методологію аналізу, що базується на врахуванні гендерних питань.

Ключові поняття та терміни

• <i>гендер</i>	• <i>гендерні стереотипи</i>
• <i>стать</i>	• <i>гендерний дисплей</i>
• <i>фемінність</i>	• <i>гендерні норми</i>
• <i>маскулінність</i>	• <i>гендерна ідентичність</i>
• <i>андрогінність</i>	• <i>гендерний контракт</i>
• <i>фемінізм</i>	• <i>гендерні системи</i>
• <i>патріархат</i>	• <i>гендерні ролі</i>
• <i>сексизм</i>	• <i>гендерна нерівність</i>
• <i>гендерні дослідження</i>	• <i>гендерна диференціація</i>
• <i>соціологія гендеру</i>	• <i>гендерна стратифікація</i>
• <i>гендерна асиметрія</i>	• <i>гендерна ідеологія</i>
• <i>гендерний підхід</i>	• <i>гендерна політика</i>
	• <i>гендерні квоти</i>

12.1. Термінологічний словник

Гендер – це соціальні очікування щодо того, яку поведінку вважати прийнятною для представників кожної статі. Гендер – це не фізичні характеристики, якими відрізняються чоловіки й жінки, а соціально сформовані

Тема 12. Гендерна соціологія

риса чоловічості та жіночості.

Стать – анатомо-фізичні особливості людей, на основі яких людські істоти розрізняються як чоловіки та жінки.

Фемінність – це психологічні характеристики, пов'язані із жіночою статтю, історично сформовані особливостями культури певного суспільного середовища. Фемінність асоціюється з інтравертністю, залежністю, несміливістю, сентиментальністю.

Маскулінність – це психологічні характеристики пов'язані з чоловічою статтю, історично сформовані особливостями культури певного суспільного середовища. Маскулінність асоціюється з екстравертністю, активністю, незалежністю, самовпевненістю.

Андрогінність – вищий рівень спорідненості рис маскулінності та фемінності, досягнутий однією особою.

Гендерна соціологія – галузь соціології, що вивчає закономірності диференціації чоловічих та жіночих ролей, статеві відмінності на всіх рівнях та їх вплив на людське існування та співіснування, на особливості соціальної організації, специфіку чоловічої та жіночої соціальних спільнот.

Гендерні дослідження – різновид соціальних досліджень, які досліджують нерівні можливості чоловіків та жінок для самореалізації в приватному та суспільному житті, різне ставлення до них в суспільстві.

Фемінізм – суспільний рух та науковий напрям, метою якого є повна рівноправність чоловіків і жінок у всіх сферах життя.

Патріархат – це система взаємопов'язаних соціальних структур і практик, де чоловіки домінують, пригнічують та експлуатують жінок.

Сексизм – ідеологія і практика дискримінації людей за ознаками статі. Вона ґрунтується на установках чи переконаннях, у відповідності з якими жінкам (або чоловікам) невірно приписуються (або заперечуються) відповідні якості.

Гендерний підхід – аналіз відносин влади, які організовані на основі культурно-символічного визначення статі. Гендерний підхід орієнтований на формування і утвердження політики рівних, не залежних від статі, можливостей самореалізації в різних сферах соціального життя.

Гендерні стереотипи – це один із видів соціальних стереотипів, заснований на прийнятих в суспільстві уявленнях про маскулінне та фемінне.

Соціологія

Під соціальним стереотипом, зазвичай, розуміється набір загальноприйнятих норм і суджень, які стосуються існуючого становища чоловіків і жінок, норм їхньої поведінки, мотивів і потреб.

Гендерний дисплей – багатоманітність проявів, пов'язаних з приписаними суспільством нормами чоловічої та жіночої дії і взаємодії.

Гендерна соціалізація – процес засвоєння індивідом культурної системи гендеру того суспільства, в якому він живе, своєрідна суспільне конструювання різниці між статями.

Гендерні ролі – один із видів соціальних ролей, набір очікуваних взірців поведінки для чоловіків та жінок.

Гендерна ідентичність – базова структура соціальної ідентичності, яка характеризує індивіда з точки зору його приналежності до чоловічої чи жіночої групи, при цьому найбільш важливо, як сама людина себе категоризує.

Гендерна стратифікація – це процес, внаслідок якого гендер стає основою соціальної стратифікації

Гендерна рівноправність - це рівне оцінювання суспільством подібностей і відмінностей між жінкою і чоловіком та розрізнення ролей, які вони відіграють.

Гендерна демократія – це система волевиявлення двох статей – жінок і чоловіків - громадянському суспільстві як рівних у можливостях і правах, що законодавчо закріплені й реально забезпечені у політико-правових принципах, діях, розбудуванні суспільних і державних структур з урахуванням гендерних інтересів, потреб.

Гендерні індикатори – це показники або вимірювачі, які використовують кількісні або якісні показники для сумування гендерно важливих змін, які відбуваються в суспільстві.

Гендерні стратегії – це визначення суспільно значимих гендерних спрямувань в діяльності соціумів та їх організаційних структур, направлених на утвердження гендерної демократії в суспільстві з метою розвитку гендерної культури.

Гендерна культура – це сукупність статево-рольових цінностей у суспільних сферах буття та відповідних до них потреб, інтересів і форм діяльності, обумовлених демократичним устроєм і пов'язаними з ними демократичними інституціями.

Гендерна політика – це утвердження партнерства статей у визначенні та втіленні політичних цілей і завдань та методів їх досягнення в діяльності політичних структур – держави, політичних партій, громадсько-політичних об'єднань.

Гендерний аналіз – це процес оцінки різного впливу, що здійснюється на жінок та чоловіків існуючими або пропонованими програмами, законодавством, державним політичним курсом – у всіх сферах життя суспільства і держави. Суть гендерного аналізу – в повному розкритті будь-яких наслідків для обидвох статей, а не в тому, щоб сприяти просуванню чи послабленню позицій однієї із сторін.

Гендерний індекс людського розвитку – це встановлені Організацією Об'єднаних Націй показники, що відображають становище в країні чоловіка і жінки в таких базових напрямках якісної освіти: рівень матеріального добробуту.

Гендерні квоти – узаконений рівень представництва жінок і чоловіків в органах влади. Квоти є засобом набуття рівних можливостей: якщо існують бар'єри, то необхідні спеціальні міри для компенсації, щоб мати рівні можливості для досягнення рівного результату.

Гендерна ідеологія – система ідей і поглядів, понять і уявлень про побудову суспільства і взаємовідносинах в ньому чоловіків і жінок як двох соціальних спільностей, яка враховує і виражає інтереси обох соціальних груп – чоловіків і жінок.

Відмінною особливістю гендерної ідеології є її всезагальний, миролюбний та інтернаціональний характер, консолідуючий і конструктивний пошук шляхів і методів співробітництва двох соціальних спільностей – в ім'я миру і розвитку. Двом нероздільним половинкам суспільства сьогодні для виживання і процвітання необхідне співробітництво, а не конфронтація.

Гендерна система – це з одного боку, сукупність відносин між статтями, а з іншого – інститути, поведінка і соціальні взаємодії, які приписуються у відповідності з статтю. Вона включає три взаємопов'язаних компоненти: соціальну конструкцію гендерних категорій на основі біологічної статі, статевий розподіл праці, у відповідності з яким чоловікам та жінкам приписуються різні завдання, та соціальна регуляція сексуальності, яка позитивно оцінює одні форми сексуальності і негативно інші.

Гендерна асиметрія – непропорційна представленість соціальних і культурних ролей обох статей (а також уявлень про них) в різних сферах життя. Джерелом гендерної асиметрії є деколи державні структури, напри-

лад, в фундаменталістських країнах, де жінки позбавлені права брати участь у виборах в деяких випадках – права на освіту, участі в суспільному житті, роботу поза домом і т.д. Але найчастіше джерелом гендерної асиметрії – скрита дискримінація і патріархатними установки, які переважають в суспільній свідомості, які є провідниками практичних дій.

Гендерна нерівність – характеристика соціального устрою, згідно якої різні соціальні групи (в даному випадку – чоловіки і жінки) володіють стійкими відмінностями і витікаючими з них нерівними можливостями в суспільстві.

Дискримінація – дії, які закривають членам відповідної групи доступ до ресурсів або джерел доходу, які є доступні для інших.

Егалітарна державна політика – це політика, в основу якої покладений принцип створення рівних умов для самореалізації особистості у всіх соціальних сферах незалежно від її статевої приналежності.

Егалітарна політика спирається на гендерну модель “двох годувальників/двох домашніх господарів”, модель симетричного і рівноважного включення жінок і чоловіків у всі сфери суспільного життя.

Емансипація жінок – процеси соціальної мобільності жінок, пов'язаних з соціальною диференціацією жінок як окремої соціальної групи (зі своїми інтересами, відмінними від інтересів сім'ї, роду, дітей і т.д.) і виходом жінок із приватної сфери в сферу публічну.

Комплексний підхід до проблеми рівності статей – це стратегія, яка полягає у впровадженні проблематики рівності статей на всі рівні суспільства шляхом організації системи її врахування при прийнятті політичних рішень.

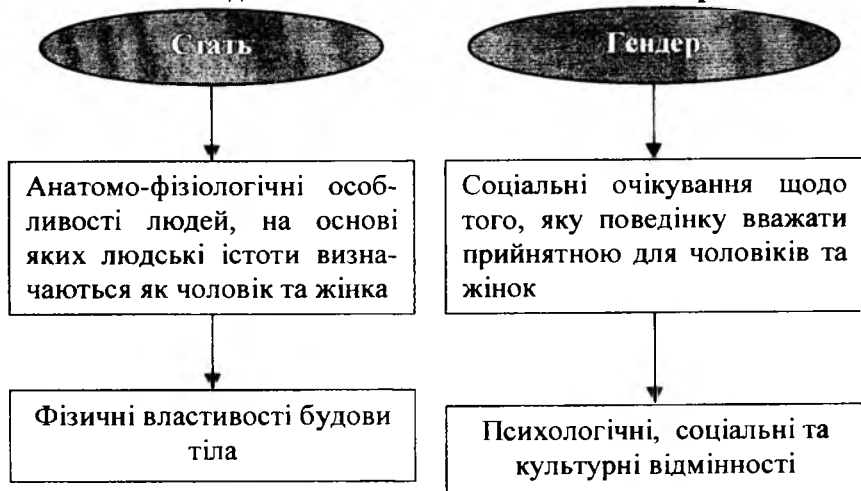
Професійна сегрегація за ознаками статі – це нерівномірний розподіл жінок і чоловіків в економіці.

Гендерна рівність (егалітарність) – справедливе ставлення до жінок та чоловіків, які повинні мати рівні частки в соціальній владі, рівний доступ до суспільних ресурсів.

“Склянна стеля” – невидимі і формально не позначені бар'єри, які перешкоджають кар'єрному росту жінок. Володіючи однаковим або переважними, в порівнянні з колегами-чоловіками, рівнем професіоналізму, жінки, тим не менше, “зупиняються” в кар'єрному рості переважно на рівні виконавців, або в кращому випадку, стають заступниками керівника.

12.2. Структурно-логічні схеми і таблиці

Співвідношення понять “стать” та “гендер”

Основні теоретичні напрями сучасного фемінізму

Напрямок фемінізму	Основні доктрини
<i>Ліберальний</i>	Викриття дискримінаційних форм щодо жінки з подальшим розв'язанням цієї проблеми за допомогою державних реформ;
<i>Марксистський</i>	Основна причина жіночого пригноблення є виключення жінки з громадського сектору життя, неможливість трудової зайнятості поза домом, а боротьба за емансипацію є складовою частиною боротьби пролетаріату.
<i>Радикальний</i>	Причина проблемної ситуації в існуванні патріархату, тобто чоловічого домінування і контролю над жінками, і закликає боротися за звільнення від цього контролю.
<i>Соціалістичний</i>	Жіноча пригніченість це продукт як капіталістичних, так і патріархальних відносин, і звільненням від цього стану може бути як із завершенням капіталістичної фази, а в однаковій мірі зі звільненням від чоловічого контролю.

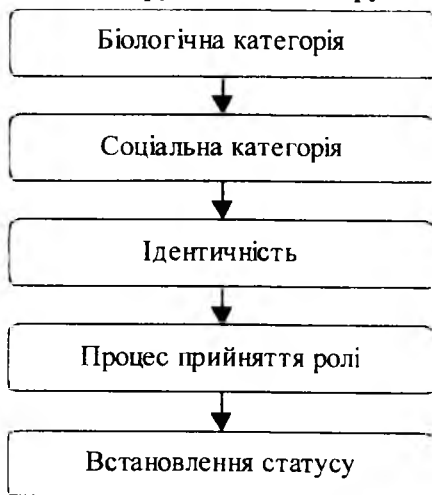
Основні постулати теорії соціального конструювання гендеру

Теорія соціального конструювання гендеру

Гендер конструюється внаслідок соціалізації, розподілу праці, системою гендерних ролей, сім'єю, засобами масової інформації.

Гендер конструюється і самими індивідами – на рівні їх свідомості (тобто гендерної ідентифікації), прийняття заданих суспільством норм і ролей і підлаштуванням під них (в одязі, зовнішності, манері поведінки і т.д.)

Конструювання гендеру

Основні елементи гендерної системи

Основні елементи гендерної системи

Соціальна конструкція гендерних категорій на основі біологічної статі;

Статевий розподіл праці, у відповідності з якими чоловікам і жінкам приписуються різні завдання;

Соціальна регуляція сексуальності, яка позитивно оцінює одні форми сексуальності і негативно інші

Основні напрямки сучасної гендерної політики.

Основні напрямки сучасної гендерної політики

* рівноправність у зайнятості та навчанні;

* сервісний контроль за дітьми;

* контроль за народжуваністю, методами контрацепції та штучного переривання вагітності;

* юридична та фінансова незалежність жінок;

* протидія сексуальному гнобленню та чоловічому насильству.

Гендерна соціалізація

Рівні емансипації жінок

Рівні емансипації жінок

На правовому – через набуття рівних прав і можливостей з чоловіками;

На соціальному – через диференціацію жінок як окремої соціальної групи від інших соціальних груп і набуття досвіду відстоювання власних прав;

На індивідуальному – через усвідомлення цінності жіночої особистості, рефлексії власного соціального і тілесного досвіду, набуття навиків і досвіду поведінки у публічному просторі.

Основні напрямки егалітарної політики

Основні напрямки егалітарної політики

* рівна участь жінок і чоловіків у всіх сферах професійної діяльності, включаючи управління державою;

* створення умов для максимального вивільнення членів сім'ї від виконання рутинної домашньої роботи;

* розповсюдження державних пільг, пов'язаних з доглядом за дітьми, на обидвох батьків;

* забезпечення рівного доступу обох статей до освіти як необхідної умови досягнення гендерної рівності;

* переборення патріархальних стереотипів стосовно чоловічої та жіночої ролі в суспільстві, формування сприятливої суспільної думки про гендерну рівність;

* створення системи підготовки державних службовців, яка дозволяє керівникам і спеціалістам всіх рівнів викнути в суть проблеми гендерної рівності.

12.3. Опрацювання фрагментів текстів зарубіжних і вітчизняних соціологів

О.А. Воронина

Современная социальная наука различает понятия пол и гендер (gender). Традиционно первое из них использовалось для обозначения тех анатомо-физиологических особенностей людей, на основе которых человеческие существа определяются как мужчины или женщины. Пол (т. е. биологические особенности) человека считался фундаментом и первопричиной психологических и социальных различий между женщинами и мужчинами. По мере развития научных исследований стало ясно, что с биологической точки зрения между мужчинами и женщинами гораздо больше сходства, чем различий. Многие исследователи даже считают, что единственное четкое и значимое биологическое различие между женщинами и мужчинами заключается в их роли в воспроизводстве потомства. Сегодня очевидно, что такие «типичные» различия полов, как, например, высокий рост, больший вес, мускульная масса и физическая сила мужчин весьма непостоянны и гораздо меньше связаны с полом, чем было принято думать. Например, женщины из Северо-Западной Европы в целом выше ростом, чем мужчины из Юго-Восточной Азии. На рост и вес тела, а также на физическую силу существенно влияют питание и образ жизни, которые, в свою очередь, находятся под влиянием общественных взглядов на то, кому - мужчинам или женщинам - необходимо давать больше еды, кому нужнее калорийная пища, какие спортивные занятия приемлемы для тех или других.

Помимо биологических отличий между людьми существует разделение их социальных ролей, форм деятельности, различия в поведении и эмоциональных характеристиках. Антропологи, этнографы и историки давно установили относительность представлений о «типично мужском» или «типично женском»: то, что в одном обществе считается мужским занятием (поведением, чертой характера), в другом может определяться как женское. Отмечающееся в мире разнообразие социальных характеристик женщин и мужчин и принципиальное тождество биологических характеристик людей позволяют сделать вывод о том, что биологический пол не может быть объяснением различий их социальных ролей, существующих в разных обществах. Таким образом возникло понятие гендер, означающее совокупность социальных и культурных норм, которые общество предписывает выполнять людям в зависимости от их биологического пола. Не биологический пол, а социокультурные нормы определяют в конечном счете психологические качества, модели поведения, виды деятельности, профессии женщин и мужчин. Быть в обществе мужчиной или женщиной означает не просто обладать теми или иными анатомическими особенностями - это означает выполнять те или иные предписанные нам гендерные роли.

Гендер создается (конструируется) обществом как социальная модель жен-

Соціологія

щин и мужчин, определяющая их положение и роль в обществе и его институтах (семье, политической структуре, экономике, культуре и образовании, и др.). Гендерные системы различаются в разных обществах, однако в каждом обществе эти системы асимметричны таким образом, что мужчины и все “мужское/маскулинное” (черты характера, модели поведения, профессии и прочее) считаются первичными, значимыми и доминирующими, а женщины и все “женское/феминное” определяется как вторичное, незначительное с социальной точки зрения и подчиненное. Сущностью конструирования гендера является полярность и противопоставление. Гендерная система как таковая отражает асимметричные культурные оценки и ожидания, адресуемые людям в зависимости от их пола. С определенного момента времени почти в каждом обществе, где социально предписанные характеристики имеют два гендерных типа (ярлыка), одному биологическому полу предписываются социальные роли, которые считаются культурно вторичными. Не имеет значения, какие это социальные роли: они могут быть различными в разных обществах, но то, что приписывается и предписывается женщинам, оценивается как вторичное (второсортное). Социальные нормы меняются со временем, однако гендерная асимметрия остается. Таким образом, можно сказать, что гендерная система - это социально сконструированная система неравенства по полу. Гендер, таким образом, является одним из способов социальной стратификации общества, который в сочетании с такими социально-демографическими факторами, как раса, национальность, класс, возраст организует систему социальной иерархии.

Дифференциация понятий пол и гендер означала выход на новый теоретический уровень осмысления социальных процессов. В конце 80-х годов феминистские исследовательницы постепенно переходят от критики патриархата и изучения специфического женского опыта к анализу гендерной системы. Женские исследования постепенно перерастают в гендерные исследования, где на первый план выдвигаются подходы, согласно которым все аспекты человеческого общества, культуры и взаимоотношений являются гендерными. В современной науке гендерный подход к анализу социальных и культурных процессов и явлений используется очень широко. В ходе гендерных исследований рассматривается я, какие роли, нормы, ценности, черты характера предписывает общество женщинам и мужчинам через системы социализации, разделения труда, культурные ценности и символы, чтобы выстроить традиционную гендерную асимметрию и иерархию власти.

Джерело: О.А. Ворона. Теория и методология гендерных исследований. М: МЦГИ, 2001

Запитання для роздумів

1. Що є критеріями розмежування двох категорій “стать” та “гендер”?
2. Що означає бути в суспільстві жінкою або чоловіком?

3. Що є причиною існування гендерної асиметрії в суспільстві?

4. У чому специфіка гендерного підходу до аналізу соціальних процесів у суспільстві?

Н. Смелзер

Маргарет Мид (1935) нанесла сокрушительный удар по убеждению, будто мужчины и женщины “от природы” созданы для определенных ролей. Она написала об этом в книге “Пол и темперамент”, в котором представлены ее наблюдения жизни трех племен в Новой Гвинее. В начале исследования Мид была убеждена, что существуют некие коренные различия между полами. Она восприняла идею, что между мужчинами и женщинами существуют врожденные различия, поэтому представители каждого пола предназначены для определенных ролей. Полученные данные удивили ее. В каждом из трех исследованных племен мужчины и женщины исполняли совершенно различные роли, порой прямо противоположные общепринятым стереотипам, считающимся “естественными” для каждого пола.

Арапеш

Арапеш – миролюбивый народ, они почти ничего не знают о войне и проводят жизнь мирно, занимаясь садоводством, охотой и воспитанием детей. Мужчины и женщины “объединяются ради общего дела, главным образом связаного с нежной заботой о детях, они лишены эгоизма и основной смысл своей жизни видят в воспитании следующего поколения” И мужчины и женщины придают такое важное значение рождению детей, что выражение “родить ребенка” у арапешей употребляется одинаково по отношению к отцу и матери. Дети у арапешей окружены покоем и гармонией и вырастают, чувствуя надежную защиту взрослых.

Арапеш “считают, что и мужчинам и женщинам присущи доброта, отзывчивость и стремление к сотрудничеству, они с готовностью заботятся о тех, кто моложе и слабее, и получают от этого наибольшее удовлетворение” поскольку работа у арапешей делится поровну и почти никто не воюет, у них, по сути дел, нет необходимости выбирать лидеров. Лидеры нужны для организации традиционных церемоний через каждые несколько лет. Поэтому так трудно выбрать лидера. Никто не желает быть “большим человеком”, который должен планировать, организовывать, хвалить и непосредственно проводить церемонию....

Мундугумор

Это племя охотников за головами животных представляет собой резкий контраст по сравнению с добродушными арапешами. У арапешей мужчины и женщины в одинаковой мере проявляют материнскую заботу о детях; мужчины и женщины племени мундугумор одинаково враждебны, подозрительны и жестоки по отношению друг к другу и своим детям. Враждебность внутри семьи усиливается под влиянием обычая, в соответствии с которым отцы вступают в брак со своими дочерьми, а матери – с сыновьями. Мужчина

может приобрести жену, продав свою сестру или дочь другому мужчине. Это способствует вражде между братьями и отцом и между самими братьями. Матери испытывают ревность к своим дочерям, поскольку они являются соперницами, которые могут быть проданы отцом.

Как только женщина обнаруживает, что она беременна, возникает конфликт между ней и ее мужем, поскольку один из супругов приобретает соперника.... С самого начала, жизнь детей наполнена отрицательным опытом, и этот негативизм омрачает их существование, когда они становятся взрослыми.

Подобно арапешам, мундугуморы не приписывают одни личностные качества мужчинам, а другие – женщинам. В этом обществе мужчины и женщины одинаково жестоки, ревнивы и агрессивны.

Тчамбули

Этот народ проживающий на берегу озера, совершенно не похож на два других племени, изученных Мид. Подобно западным народам, они считают, что мужчины и женщины отличаются по темпераменту, однако их представления о сексуальных ролях по существу противоположны нашим стереотипам. Женщины племени тчамбули ведут все дела: ловят рыбу, занимаются ткачеством, торгуют, в то время как мужчины украшают себя, увлекаются любительским искусством и тратят время на обдумывание праздничных церемоний.

Жилища здесь называют “домами женщин”. В каждом доме проживают от двух до четырех семей, однако мужчины проводят время главным образом в своих собственных “ритуальных домах”. Женщины из племени тчамбули вместе работают, готовят еду и с удовольствием общаются друг с другом, но не среди мужчин, где царит атмосфера напряженности и недоверия. Женщины добродушно ладят с мужчинами, но относятся к ним скорее как к маленьким мальчикам, а не взрослым равноправным членам общества.

Опыт, приобретенный Мид в Новой Гвинее, заставил ее пересмотреть свои взгляды на “естественные” роли мужчин и женщин. Она сделала вывод, что в каждом обществе придается более или менее важное значение некоторым жизненным аспектам; однако, “хотя в каждом обществе каким-то образом определены роли мужчин и женщин, это не обязательно означает наличие противоположностей между лицами обоих полов и отношений господства и подчинения между ними”.

Джерело: Н. Смелзер. Соціологія: пер. с англ. – М.: Фенікс, 1994

Запитання для роздумів

1. *Які чинники визначають гендерний розподіл в суспільстві?*
2. *Чи можете Ви чітко розмежувати жіночі та чоловічі гендерні ролі? Обґрунтуйте свою відповідь.*
3. *Яку роль у формуванні гендерної ролі відіграють загальноприйняті стереотипи?*

Було здійснено чимало досліджень із метою з'ясувати, до якої міри генні відмінності є наслідком соціального впливу. Вивчення взаємодії мати-дитина виявило різницю в ставленні до хлопчиків і дівчаток, навіть коли батьки вважають, що ставляться до всіх своїх дітей однаково. Коли дорослим показують немовля і запитують, хто перед ними, хлопчик чи дівчинка, вони, як правило, дають, різні відповіді. В одному класичному експерименті дослідник спостерігав, як п'ятеро молодих матерів поводили себе з шестимісячною дитиною, яку називали Бет. Вони намагалися весь час усміхатися до неї й давали їй ляльки, щоб вона гралася. Її називали "солоденькою", а її плач – "лагідним". Поведінка іншої групи матерів, яким принесли дитину того самого віку на ім'я Адам, помітно відрізнялася. Дитині пропонували поїзд та інші хлоп'ячі іграшки. Насправді ж Бет і Адам були однією і тією ж самою дитиною, тільки вдягнуеною інакше.

Засвоєння гендерних ознак роду немовлятами вочевидь відбувається невідомо. Перш ніж дитина зможе напевно ідентифікувати себе з хлопчиком або дівчинкою, вона одержує безліч довербальних сигналів. Наприклад, дорослі чоловіки та жінки, як правило, обходяться з дітьми по-різному. Косметика, що нею користуються жінки, надає їм іншого запаху, аніж той, який дитина навчається співвідносити з чоловіками. Систематичні відмінності в одязі, в зачісці та в усьому іншому подають візуальні сигнали для дитини впродовж процесу навчання. Десь у віці двох років діти вже набувають часткового знання того, що таке гендер. Дитина вже знає про себе, хлопчик вона чи дівчинка, й здебільшого правильно визначає стать інших людей. Проте не раніше як років у п'ять або шість дитина навчається розуміти, що стать людини не змінюється, що кожен має певну стать і що статеві відмінності між хлопчиками та дівчатками мають анатомічну природу.

Іграшки, книжки з малюнками та телевізійні передачі, з якими малі діти мають справу, - усе це наголошує на відмінностях чоловічої та жіночої атрибутики. Крамниці іграшок та поштові каталоги, як правило, категоризують свої товари відносно гендеру. Навіть іграшки, які здаються гендерно нейтральними, на практиці такими не є. Наприклад, іграшкові кошенята та кролики рекомендуються для дівчаток, а леви й тигри вважаються більш підходящими для хлопчиків.

Ванда Лючія Заммунер вивчала, яким іграшкам діти віддають перевагу у віці від семи до десяти років в Італії та в Голландії. Аналізувалося ставлення дітей до найрізноманітніших видів іграшок; розглядалися як іграшки стереотипно чоловічі або жіночі, так і іграшки статево нейтральні. Як дітей, так і їхніх батьків запитували, котрі, на їхню думку, іграшки годилися для хлопчаків, а котрі для дівчаток. І дорослі й діти висловлювалися майже однаково. В середньому італійські діти обирали для гри статево диференційовані іграшки частіше, ніж діти голландські, що цілком відповідало очікуваним результатам, оскільки італійська культура має тенденцію дотримуватися більш традиційного погляду на гендерний поділ, аніж голландське сус-

пільство. Як і в інших подібних дослідженнях, дівчатка з обох суспільств висловлювали бажання погратися статево нейтральними або хлопчачими іграшками набагато частіше, ніж хлопчики для своєї гри дівчачі іграшки.

*Джерело: Е. Гіденс. Соціологія / Пер. з англ. Наук. редактор перекладу
О.Іващенко – К., 1999*

Запитання для роздумів

1. Як відбувається процес гендерної соціалізації в дитячому віці?
2. Яку роль в гендерній ідентифікації відіграють вербальні та невербальні чинники?
3. Які агенти мають найбільший вплив на гендерну соціалізацію хлопчиків та дівчаток?

12.4. План семінарського заняття (2 год.)

1. Чи існує гендерна дискримінація в українському суспільстві?
2. Чи можлива рівність статей?
3. Справжній чоловік – це....
4. Справжня жінка – це..
5. Чи потрібно жінкам працювати: за та проти
6. Чи потрібен фемінізм в Україні?
7. Майбутній президент України – жінка?!
8. Чому виховання і догляд за дітьми вважається в нашій країні заняттям недостойним для чоловіків?

12.5. Теми рефератів, доповідей і курсових робіт

1. Основні напрямки гендерної дискримінації в українському суспільстві.
2. Історія феміністської думки в Україні.
3. Роль концепції соціального конструювання в поясненні гендерної системи.
4. Сучасні стереотипи маскулінності та фемінності у молоді.
5. Роль мас-медіа в формуванні гендерних стереотипів.
6. Специфіка гендерної соціалізації в сучасному українському суспільстві.
7. Гендер як параметр вертикального виміру стратифікації суспільства.
8. Гендерна асиметрія політичної участі.
9. Патріархальний характер сучасної політичної сфери.
10. Гендерні аспекти зайнятості і безробіття.
11. Проблема насильства над жінками та шляхи її подолання.
12. Зміна структури гендерних ролей в сучасній сім'ї.

12.6. Завдання та вправи

1. Простежити взаємозв'язок окремих дисциплін гуманітарного циклу з соціологією гендеру.
2. Простежити вихід окремих галузевих соціологій на гендерну проблематику.
3. Окресліть шлях розвитку вітчизняної гендерної соціології, визначте її основні проблеми.
4. Описати та проаналізувати сучасні соціальні явища (ситуації), що містять явні елементи гендерного впливу.
5. Описати фемінні та маскулінні тенденції сучасного суспільства.
6. Проаналізуйте головні соціологічні парадигми щодо проблеми гендерних відмінностей.
7. Для обраної Вами сфери спрогнозувати розвиток гендерних відносин у XXI ст.
8. Скласти порівняльну таблицю етапів та напрямів фемінізму.
9. Проаналізувати спільне та відмінне в теоріях конструювання гендеру.
10. Навести зразки функціонування гендерного дисплею.
11. Проаналізуйте сутність та роль гендерних стереотипів, тенденцію до їх змінювання в сучасному суспільстві. Описати сучасні прояви гендерних стереотипів.
12. Проаналізуйте громадську думку (на основі особистого соціологічного дослідження) про статево-рольові стереотипи в гендерному світогляді.
13. Описати прояви гендерної стратифікації українського суспільства.
14. Дайте визначення гендерної стратифікації. Наведіть приклади: виключно чоловічих соціальних інститутів нашого суспільства, переважно чоловічих соціальних інститутів, сфер відносної рівноваги статей, сфер з перевагою жінок.
15. Поясніть взаємозв'язок наступних характеристик: соціальний клас, стать, етнічність(раса), вік. Чи можна продовжити цей ряд? Зобразіть схематично вектори влади. Хто в цій схемі займає найбільш вигідне становище? Чи бувають винятки з правил, чим вони визначаються? Наведіть приклади.
16. Уявіть собі, що Ви живете в суспільстві, де у Вас немає ніяких прав. Визначіть для себе 5 головних прав, які Вам необхідні для нормального життя. Чи важко Вам було зробити свій вибір? Чому?
17. Навести аргументи “за” та “проти” гендерного домінування в професійній та політичних сферах.
18. Зробіть гендерний аналіз основних програмних положень однієї з політичних партій України.
19. Зробіть гендерний аналіз депутатського корпусу Верховної Ради України.
20. Зробіть порівняльний аналіз частки жінок у вищих ешалонах урядів

європейських країн.

21. Назвіть шляхи вдосконалення діяльності державних структур, компетенцією яких є викорінення і запобігання торгівлі жінками та дівчатами
22. Дайте гендерну характеристику зареєстрованого безробіття в Україні
23. Зробіть гендерний аналіз структури економічної активності населення.
24. Ситуація на ринку праці: хто має переваги при влаштуванні на роботу? Опишіть всі можливі комбінації соціальних і індивідуальних характеристик потенційного працівника/працівниці, який/яка має найбільші шанси отримати високооплачувану і перспективну роботу в нашій країні сьогодні?
25. Чому жінці важче зробити кар'єру? Опишіть думки і переконання, які існують в суспільстві і у роботодавців відносно можливостей професійного росту чоловіків і жінок.
26. Назвіть шляхи поліпшення функціонування сімей через гендерний підхід.
27. Описати та проаналізувати типові сценарії гендерних конфліктів у сім'ї.

12.7. Тести

1. Хто вперше ввів термін “гендер” у науковий обіг?
 - а) Кейт Міллет;
 - б) Роберт Столлер;
 - в) Олімпія де Гуж;
 - г) Олександра Коллонтай.
2. Предметом гендерних досліджень є
 - а) суто жіночі проблеми;
 - б) суто чоловічі проблеми;
 - в) проблеми стосунків жінок і чоловіків;
 - г) ролі, норми, цінності, риси характеру, які приписує суспільство жінкам і чоловікам через системи соціалізації, розподілу праці, культурні символи і цінності.
3. Науковий напрям і суспільний рух, метою якого є повна рівноправність чоловіків і жінок у всіх сферах життя – це
 - а) суфразизм;
 - б) фемінізм;
 - в) матриархат;
 - г) сексизм.
4. Напрямок фемінізму, представники якого вбачали причину проблемної ситуації в існуванні патріархату, тобто чоловічого домінування і контролю над жінками і закликали боротися за звільнення від цього контролю – це
 - а) ліберальний фемінізм;
 - б) марксистський фемінізм;
 - в) радикальний фемінізм;
 - г) соціалістичний фемінізм.
5. Ідеологія і практика дискримінації людей за ознаками статі .
 - а) патріархат,
 - б) расизм,
 - в) фемінізм;
 - г) сексизм.

6. Процес засвоєння гендерних ролей і відтворення типів поведінки, очікуваних суспільством від чоловіків та жінок - це

- а) гендерна ідентичність; б) гендерна стратифікація;
в) гендерна соціалізація; г) гендерна асиметрія.

7. Назвіть зайвий елемент в соціальному конструкті гендеру:

- а) гендерний дисплей; б) гендерний контракт;
в) гендерні стереотипи; г) біологічна стать.

8. Процес конструювання гендеру включає ряд елементів. Знайдіть правильну послідовність.

- а) біологічна категорія, ідентичність, процес прийняття ролі, соціальна категорія, встановлення статусу;
б) біологічна категорія, соціальна категорія, ідентичність, процес прийняття ролі, встановлення статусу;
в) біологічна категорія, соціальна категорія, гендерна система, гендерний контракт, встановлення статусу;
г) соціальна категорія, біологічна категорія, процес прийняття ролі, встановлення статусу, ідентичність.

9. Сукупність гендерних контрактів – це:

- а) гендерний дисплей; б) гендерна система;
в) гендерний стереотип; г) гендерна ідентичність.

10. Сформовані в культурі узагальненні уявлення про те, як в дійсності себе поведуть чоловіки та жінки – це

- а) гендерні ролі; б) гендерні стереотипи;
в) гендерні норми; г) гендерні контракти

11. Ім'я, зовнішній вигляд, тембр голосу, манера мови і рухи, стиль виразу почуттів – всі ці багатоманітні прояви, які дозволяють ідентифікувати співрозмовника як чоловіка та жінку – це

- а) гендерний дисплей; б) гендерна роль;
в) гендерна норма; г) гендерний стереотип.

12. Термін “гендерний дисплей” був запроваджений в соціологію

- а) Сандрою Бем; б) Ірвіном Гофманом;
в) Кейт Мілет; г) Ентоні Гіденсом

13. Що означає бути жінкою чи чоловіком в суспільстві?

- а) виконувати ті чи інші приписані гендерні ролі;
б) володіти певними анатомічними властивостями.

14. Політика, в основу якої покладений принцип створення рівних умов для самореалізації особистості у всіх соціальних сферах незалежно від її статевої приналежності – це

- а) дискримінаційна політика;
б) егалітарна політика;
в) патріархатна політика;
г) ліберальний тип державної політики.

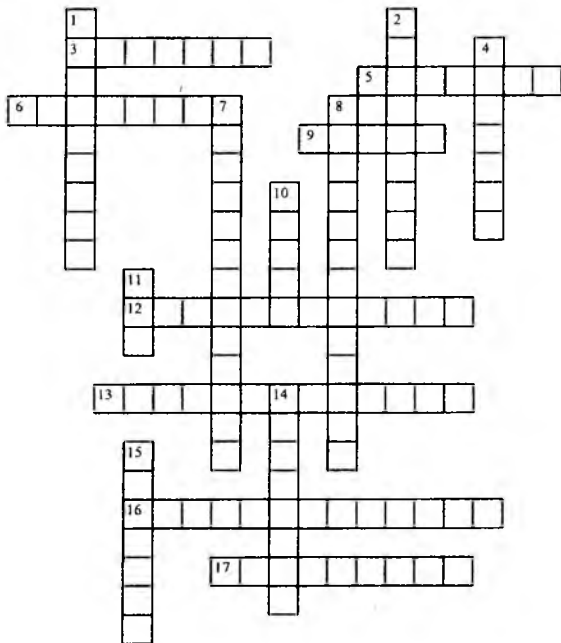
15. Права людини жінки відносяться до
- прав людини першого покоління;
 - прав людини другого покоління;
 - прав людини третього покоління.
16. Гендерна рівність чоловіків та жінок – це
- тотожність їхніх ознак і характеристик;
 - можливість володіння рівними частками соціальної влади, а та кож рівний доступ до суспільних ресурсів.

12.8. Кросворд

По горизонталі:

- Науковець, який ввів поняття “гендер”.
- Ідеологія і практика дискримінації людей за ознаками статі.
- Рух і напрям, що відстоює рівність чоловіків та жінок.
- Соціальні очікування від представників кожної статі.
- Характеризує приналежність особистості до чоловічої чи жіночої групи.
- Напрямок фемінізму.
- Рівність умов для самореалізації особистості незалежно від її статевої приналежності.
- Історично сформовані психологічні характеристики жіночої статі.

По вертикалі:

1. Нерівномірна представленість соціальних і культурних ролей обох статей в різних сферах життя.
2. Певне уявлення про явища, що характерне представникам певної групи.
4. Багатоманітність проявів, пов'язаних з нормами взаємодії чоловіків і жінок.
7. Психологічні характеристики, пов'язані з чоловічою статтю.
8. Вищий рівень спорідненості рис маскуліності і фемінності, досягнутий однією особою.
10. Зразки поведінки чоловіків і жінок, визнані у певному суспільстві – це гендерні ...
11. Автор книги "Стать і темперамент".
14. Пропорційна представленість соціальних і культурних ролей обох статей у різних сферах життя.
15. Дослідник гендеру, автор книги "Соціологія".

12.9. Література з теми

1. Берн Ш. *Гендерная психология*. — СПб., 2001.
2. Воронина О.А. *Теория и методология гендерных исследований Курс лекций*. - М., 2001.
3. *Гендер и общество / Под общей ред. Широбоковой А.А., Ураловой С.В.* – Иркутск, 2001.
4. *Гендерний склад представницьких органів державної влади // Жінка у світі політики. Жінчина в мире политики. Women in politics. Бюлетень № 25. Березень 2000.*
5. Гіденс Ентоні. *Соціологія / Пер. з англ. В.Шовкун, А.Олійник; Наук. ред. О. Іващенко*. — К.: Основи, 1999.
6. Здравомыслова Е.А., Темкина А.А. *Социальное конструирование гендера // Социологический журнал*. — 1999. - № 6.
7. Іващенко О. *Участь жінок у суспільно-політичній сфері України // Перспективи паритетної демократії у політико-правовому полі України: 36 наукових статей*. — Харків, 1997.
8. Калабихина И. *Методология гендерного анализа // Феминизм и гендерные исследования. Хрестоматия. Под общ. ред. В.И.Успенской*. Тверь, 1999.
9. Клецина И.С. *Гендерная социализация: Учебное пособие*. - СПб., 1998.
10. Лавриненко Н.В. *Женщина: самореализация в семье и обществе (Гендерный аспект)*. — К., 1999. — Гл. 6. *Женщина и труд*.
11. Мельник Т. *Жінки та чоловіки в політичних партіях України // Гендерний аналіз українського суспільства*. - К., 1999.
12. Мельник Т.М. *Гендерна політика в Україні*. — К., 1999.
13. *Про становище сімей в Україні*. - К., 1999.
14. *Проблеми насильства в сім'ї: правові та соціальні аспекти / Упоряд. Руднева О.М.* — Х., 1999.

15. Словарь гендерных терминов / Под ред. А.А. Денисова. - М., 2002.
16. Смелзер Н. Социология. - М., 1994.
17. Соціологія: терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник-довідник/ За заг. ред. В.М.Пічі. - Львів, 2002.
18. Тартаковская И.Н. Социология пола и семьи. - Самара- 1997.
19. Теория и история феминизма. Учебное пособие. - X., 1994.

12.10. Відповіді на тести

1. (б). 2. (г). 3. (б). 4. (в). 5. (г). 6. (в). 7. (б). 8. (б). 9. (б). 10. (б). 11. (а). 12. (б).
13. (а). 14. (б). 15. (в). 16. (б).

12.11. Відповіді до кросворда

По горизонталі:

3. Столпер. 5. Сексизм. 6. Фемінізм. 9. Гендер. 12. Ідентичність. 13. Марксистський.
16. Егалітарність. 17. Фемінність.

По вертикалі:

1. Асиметрія. 2. Стереотип. 4. Дисплей. 7. Маскуліність. 8. Андрогінність.
10. Норми. 11. Мід. 14. Симетрія. 15. Смелзер.

СУТТЄВО

Після вивчення матеріалу теми Ви повинні

ЗНАТИ

- особливості медицини та охорони здоров'я як соціального інституту;
- основні проблеми вивчення соціології медицини: рівні та методи дослідження;
- специфіку вивчення здоров'я та хвороби як соціальної категорії;
- основні фактори, які визначають здоров'я людини.

ВМІТИ

- ☞ розкрити суть взаємовідносин між лікарем та пацієнтом, суспільством та медициною;
- ☞ пояснити роль соціології медицини у вирішенні проблем здоров'я населення;
- ☞ охарактеризувати зв'язок соціології медицини з іншими суспільними науками;
- ☞ пояснити соціальну обумовленість здоров'я;
- ☞ використовувати отримані знання в своїй практичній діяльності.

Ключові поняття та терміни

• соціологія медицини	• "роль хворого"
• медицина	• медичні вірування
• здоров'я	• стигма
• хвороба	• патерн здоров'я
• фізичне здоров'я	• охорона здоров'я
• психічне здоров'я	• соціальна ефективність охорони здоров'я
• соціальне здоров'я	• соціальна медицина
• спосіб життя	• валеологія
• здоровий спосіб життя	• санологія
• профілактика	• цінність здоров'я

13.1. Термінологічний словник

Соціологія медицини - розділ соціології, який вивчає систему охорони здоров'я, соціальні поняття "хвороба" та "здоров'я", поведінку людей в сфері медицини. Це наука про закономірності формування ціннісних орієнтацій у населення до здоров'я, хвороби, медичного обслуговування, медицини та охорони здоров'я.

Медицина (від лат. *medico* – лікувати, цілювати) – система наукових знань і практичної діяльності, ціллю якої є укріплення та збереження здоров'я,

Соціологія

тривалості життя людини, попередження та лікування хвороб людини.

Медицина як соціальний інститут - сукупність людей, діяльність яких направлена на задоволення фундаментальної соціальної потреби здоров'я в суспільстві.

Здоров'я - це стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб та фізичних вад.

Хвороба – це порушення цілісності та життєдіяльності організму, викликані тими чи іншими структурними змінами в організмі людини.

Фізичне здоров'я – це природній стан організму, який забезпечує нормальне функціонування всіх органів і систем людини. Якщо добре працюють всі органи і системи, то весь організм правильно функціонує, фізично розвивається.

Психічне здоров'я - стан душевного благополуччя, що характеризується відсутністю хворобливих психічних виявів і що забезпечує адекватну умовам навколишньої дійсності регуляцію поведінки, діяльності. В понятті "психічне здоров'я" відображені суспільні і групові норми і цінності, що регламентують духовне життя людини.

Соціальне здоров'я - характеристика взаємодії людини і суспільства, критерієм прийняття людиною соціальних норм і цінностей даного суспільства. Соціальне здоров'я визначається прийнятністю цінностей суспільства, дієвістю згідно соціальних норм.

"Роль хворого" - концепція Т.Парсонса, що спирається на деякі ідеї Л.Хендерсона (медицина як контрольна підсистема суспільства) і З.Фрейда (нормативний характер ролі хворого, рента поведінка як зловживання роллю хворого). З точки зору Парсонса, хвороба - відхилення, що вимагає інституціалізованого втручання спеціалізованих організацій (лікарень) і персоналу (лікарів).

Медичне вірування - поширені в певному суспільстві когнітивні вірування (переконання) і установки поведінки, що стосуються причин і умов хвороби і здоров'я. У соціології медицини вивчаються переважно буденні уявлення про детермінацію розладів і хвороб, що широко варіюють в різних спільнотах і соціальних групах.

Стигма (від грец. stigma - укол, пляма) - будь-яка дискредитуюча риса або особливість, недоречна у представника даної групи або носія конкретної соціальної ролі з точки зору узагальнених соціальних очікувань. Найбільший внесок в соціологічну концепцію стигми вніс І.Г.Гофман.

Патерн здоров'я – зразок здоров'я.

Охорона здоров'я – система суспільних та державних заходів, спря-

мованих на забезпечення та розвиток фізіологічних та психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини.

Соціальна ефективність охорони здоров'я – зниження абсолютних та відносних показників лікувально-профілактичних заходів, збільшення якості та культури надання медичної допомоги.

Соціальна медицина - наука, що вивчає вплив чинників соціального середовища на здоров'я населення і обґрунтовує заходи впливу на них шляхом оптимізації охорони здоров'я та медичної допомоги.

Спосіб життя – це визначений, історично обумовлений тип поведінки, вид діяльності в матеріальній та нематеріальній сферах.

Здоровий спосіб життя – це спосіб життя, при якому наявна повнота входження особистості в різні способи і форми діяльності, гармонійного поєднання соціального та біологічного в розвитку людини, висока ступінь соціально-біологічної адаптованості.

Валеологія (від лат. *valeo* – бути здоровим) - комплексна наука про здоров'я, яка вивчає фізіологічні та психологічні можливості людини, закономірності їх розвитку, а також способи вдосконалення з метою укріплення фізичного, психічного та соціального здоров'я. Термін ввів І.І. Брехман. Близький по методам та по вивченню проблем валеології є санологія.

Санологія («санус» - здоровий) - наука про суспільне здоров'я як суспільне багатство та потенціал суспільства щодо охорони, укріплення, примноження та збереження здоров'я. Термін ввів Ю.П. Лісіцин.

Профілактика - система діяльності направлена на охорону здоров'я населення.

13.2. Структурно-логічні схеми і таблиці

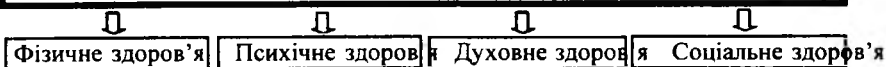
Види досліджень в соціології медицини

Вивчення впливу одного фактору на результативну ознаку	Пр., вплив віку людини на стан здоров'я
Вивчення впливу комплексу факторів на одну результативну ознаку	Пр., вплив умов життя пенсіонерів на рівень здоров'я
Вивчення впливу одного фактору на комплекс результативних ознак	Пр., вплив тривалості природного годування малюків на їх фізичний розвиток
Вивчення впливу комплексу факторів на комплекс показників	Пр., вплив умов життя на фізичний розвиток

Рівні досліджень соціології медицини

- **Макро рівень** – зміна парадигм, норм і цінностей в суспільстві, трансформація форм власності і видів господарювання.
- **Мезо рівень** – впровадження елементів комерційної діяльності в охорону здоров'я, зміни характеру економічних зв'язків, трансформація ролі і місця медичної науки; ролі і місця медичних професій.
- **Мікро рівень** – зміна економічного положення медичного працівника; роль, місце і поведінка пацієнта в нових умовах; динаміка відносин: лікар – лікар, лікар – середній медперсонал, лікар – пацієнт.

Види здоров'я

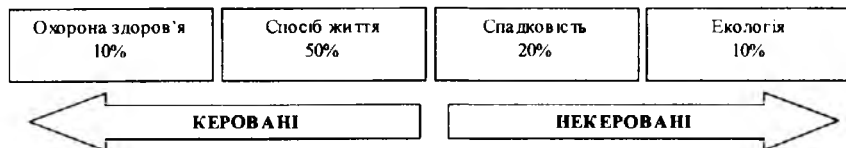
Обумовленість здоров'я

- ❖ Соціальні чинники
- ❖ Кліматичні чинники
- ❖ Біологічні чинники
- ❖ Психофізіологічні чинники

Фактори впливу на здоров'я

Зовнішні умови

Внутрішні умови
(внутрішні особливості людини)

Рівні здоров'я (за Робетром Ділтсом)

1. Оточення	Наприклад, люди, річі, навколишнє середовище.
2. Поведінка	Це те, що людина робить, пр., позбувається шкідливих звичок.
3. Здібності	Це повторювальні дії та звички, пр., дієти.
4. Переконання та цінності	Це принципи, які керують діями, пр., ефекти плацебо.
5. Ідентичність	Індивідуальність, риси особистості, пр.сприйняття себе як хворого.
6. Духовність	Зв'язок з іншими людьми.

Патерни хвороб

Доаграрні патерни хвороб	<i>Зумовлені зовнішніми чинниками (нещасними випадками)</i>
Аграрні патерни хвороб	<i>Епідемії та інфекційні захворювання</i>
Індустріальні патерни хвороб	<i>Психосоматичні та хронічні захворювання</i>

Проблеми, що визначають здоров'я

<i>Неприродні, насильницькі проблеми</i>	вбивства, самогубства, дорожні катастрофи тощо.
<i>Захворювання соціально-побутового неблагополуччя</i>	сифіліс, туберкульоз, алкоголізм, наркоманія тощо.
<i>Проблеми охорони материнства та дитинства</i>	дитяча смертність, нездорові новонароджені діти, аборти тощо.
<i>Основні хронічні хвороби</i>	психічні розлади, хвороби системи кровообігу, хвороби легень, дитяча інвалідність тощо.

Категорії способу життя

Економічна	<i>Рівень життя</i>
Соціологічна	<i>Якість життя</i>
Соціально-психологічна	<i>Стиль життя</i>
Соціально-економічна	<i>Уклад життя</i>

**Елементи структури
здорового способу життя**

- *Трудова діяльність*
- *Освітня діяльність (виховання)*
- *Побутова діяльність*
- *Комунікативна діяльність*
- *Суспільно-політична діяльність (інтереси, спілкування, мотивація)*
- *Фізична діяльність (спорт, фізкультура)*
- *Медична активність*

Характеристика медицини як інституту

Ціль	Підтримка фізичного та психологічного здоров'я суспільства
Функції	Лікування, профілактика, реабілітація, розробка нових шляхів лікування і профілактики
Цінності	Здоров'я
Соціальні статуси	Пацієнт, лікар, молодший медперсонал, студент медичного вузу, науковий працівник, керівник закладу охорони здоров'я.
Санкції	Громадських осуд, заходи в області кримінального та адміністративного права
Правове забезпечення	Законодавство щодо організації системи охорони здоров'я

13.3. Опрацювання фрагментів текстів зарубіжних і вітчизняних соціологів

А.М. Изуткін, В.П. Петленко, Г.І. Царегородцев

Соціологія медицини розкриває взаємодію медицини як соціального явища з суспільством, з різними соціальними інститутами. В цій взаємодії потрібно враховувати, з однієї сторони, вплив суспільства, соціальних умов на розвиток та функціонування медицини і практику охорони здоров'я і, з другого боку, вплив медицини на ті чи інші суспільні процеси. Система суспільних відносин між медициною та суспільством і є об'єктом соціології медицини.

Вивчення проблем медицини в плані аналізу суспільних відносин повинно відображати внутрішню логіку розвитку охорони здоров'я як цілісної со-

ціальної системи. Соціологія медицини в єдності з природничими та суспільними науками розкриває закони розвитку і функціонування теорії охорони здоров'я як суспільного явища. Важливо визначити місце охорони здоров'я в системі суспільних відносин, соціальні функції медицини, виявити закономірності життя людини і соціальних спільнот в плані соціально-біологічної єдності, вивчити процеси диференціації і інтеграції медичних знань, співвідношення свободи і необхідності в діяльності медичних працівників, їх моральної відповідальності в соціально-гігієнічному пізнанні людини.

Практичною ціллю соціології медицини є розробка теоретичних основ організації, планування й управління в області охорони здоров'я.

Соціологія медицини має не тільки наукову, а й ціннісно-аксіологічну напрямленість соціологічних досліджень в охороні здоров'я. Ціннісний, морально-етичний аспект вивчення життєдіяльності людини в нормі і патології – необхідні умови ефективного функціонування даної науки.

Об'єктом соціології медицини є дослідження специфіки суспільних відносин і ціннісних орієнтацій в медицині. Дослідницьке та гуманітарне пізнання цих відносин в соціології медицини здійснюється з врахуванням біосоціальної природи людей в єдності з матеріальними та духовними умовами їх життєдіяльності.

Джерело: Соціологія медицина. А.М. Изуткин, В.П. Петленко, Г.И. Царегородцев - К.: Здоровье.-1981.- С. 184

Запитання для роздумів

1. *Окресліть об'єкт та предмет соціології медицини на сучасному етапі розвитку українського суспільства.*
2. *На основі інформації з наведеного фрагменту проаналізуйте роль соціології медицини в практичній діяльності людини.*

А.В. Решетніков

В останні роки в охороні здоров'я проводяться соціологічні опитування з найрізноманітніших проблем діяльності галузі, в зв'язку, з чим назріла необхідність систематизації, вдосконалення методологічного апарату медико-соціологічних досліджень.

Метою медико-соціологічних досліджень може бути вивчення різних сторін здоров'я населення, якості життя пацієнтів, діяльності системи охорони здоров'я і т.д. Мета повинна бути сформульована чітко і недвозначно.

Провести соціологічні дослідження населення зручніше усього в лікувально-профілактичних установах. В умовах поліклініки респондентами є пацієнти, що чекають прийому лікаря або проведення лікувально-діагностичних досліджень і процедур. У стаціонарах медико-соціологічне дослідження можна провести безпосередньо в палатах, у вільний від діагностичних дослі-

днів і лікувальних процедур час. При цьому, збираючи анкети, необхідно відразу ж проконтролювати якість їх заповнення і внести необхідні поправки.

В медико-соціальному дослідженні піднімається питання про самооцінку населенням стану здоров'я. При цьому необхідно враховувати, що самооцінка носить, безумовно, суб'єктивний характер і залежить від наступних чинників:

- Психологічні особливості індивіда. Песиміст, наприклад, легко простудне захворювання розглядатиме як катастрофу. Оптиміст, переживши інфаркт міокарда, може оцінювати своє здоров'я як хороше. Не можна виключати і таку психологічну якість, як недовіра. Недовірлива людина в кожному "поколюванні в бок" схильна бачити щось фатальне.

- Самопочуття в момент опитування. Якщо респондент відчуває себе добре, то все, що було з ним в минулому, йому здається не дуже істотним, і, навпаки, якщо в момент опитування респондент нездужає, то імовірність низької оцінки ним свого здоров'я різко зростає.

- Стан здоров'я оточуючих людей. Якщо серед родичів або знайомих, з якими респондент знаходиться в контакті, є тяжкохворі або навпаки, - особи з відмінним здоров'ям, то оцінка самопочуття неминуче буде залежати від цих чинників.

- Частота і тягар захворювань, перенесених респондентом в останні роки.

- Інформованість про результати медичного обстеження. Результати обстеження, відомі респонденту, обов'язково впливають на його свідомість. Якщо ці результати хороші, то навіть гострі болі відчуття або тривале нездужання оцінюються ними як щось випадкове і тимчасове. І навпаки, погані результати сприймаються ними як вирок, навіть якщо загальне самопочуття респондента хороше.

- Стан навколишнього середовища. Логіка, що оцінює, приблизно така: чи може бути здоров'я хорошим, якщо вода, повітря і продукти харчування недоброякісні.

- Міра задоволення рівнем медичного обслуговування. Надійна, з точки зору респондента, організація медичної допомоги дає йому підставу з великим оптимізмом оцінювати своє здоров'я.

Чоловіки з більшим оптимізмом, ніж жінки, оцінюють стан свого здоров'я, хоч реальний стан здоров'я жінок не гірше стану здоров'я чоловіків. Для підтвердження даного факту досить пригадати, що середня тривалість життя чоловіків менша, ніж жінок.

Чим вищий рівень освіти, тим вища самооцінка стану здоров'я, причому ця закономірність зберігається по всіх позиціях. Але однозначно визнати наявність прямої залежності між станом здоров'я і рівнем освіти не дозволяє такий факт: рівень освіти змінюється з віком, а вік - вирішальний чинник, що впливає на стан здоров'я.

Таким чином, дані самооцінки не є основою для точних наукових висновків про стан здоров'я населення. Разом з тим, значущість цих самооцінок не треба применшувати, саме вони є зв'язуючою ниткою між населенням і

установами охорони здоров'я. Саме стан самопочуття є основою для звертання помедициною допомогою.

Джерело: А.В. Решетников. Методология исследования в социологии медицины. /Руководство/. М.:ММА им. И. М. Сеченова, 2000.

Запитання для роздумів

1. Яка є відмінність між соціологічними та медико-соціологічними дослідженнями, чим ця відмінність зумовлена?
2. Відмітьте позитивне та негативне для медико-соціологічного дослідження в самооцінці людиною свого стану здоров'я.

Т. Парсонс

Поняття “ролі хворого” Талкота Парсонса (1951) є теоретичною парадигмою. Т.Парсонс доводив, що хвороба дозволяє людині звільнитись від виконання своїх соціальних обов'язків, але в обмін на це людина повинна визнати, що вона не зможе вилікуватись самостійно, а її обов'язком є вилікування, і для цього потрібна професійна медична допомога. Т.Парсонс розглядав лікарів як об'єктивних та в основі альтруїстичних людей, які приймають на себе обов'язок допомагати пацієнтам. Для Парсонса, хвороба є форма соціального відхилення, а медичне обслуговування є відповідним механізмом соціального контролю задля відновлення соціальної рівноваги. Теорія “ролі хворого” Т.Парсонса, найбільш відомого соціолога свого часу, сприяв легалізації ролі соціології в медицині, піднявши концепцію хвороби від біологічної сфери до соціального рівня. Незважаючи на обмеження деяких формулювань Т.Парсонса, його теорія являє собою початковий та систематичний підхід до хвороби і вплинула на наукові пошуки багатьох дослідників 50-60-х років ХХ ст.

Джерело: Kuoming Lin. The Case of Medical Sociology in the United States, 1950s-1980s. Yale University. December. 1993.

Запитання для роздумів

1. Охарактеризуйте відносини між лікарем та пацієнтом згідно теорії Т. Парсонса.
2. Чи можна покритикувати теорію “ролі хворого”, враховуючи наявність у людей хронічних та невиліковних захворювань?

13.4. План семінарського заняття (2 год.)

1. Соціологія медицини: предмет та об'єкт науки.

2. Медико-соціологічні дослідження: актуальні проблеми та методи.
3. Історія, сучасність та перспективи розвитку соціології медицини.
4. Здоров'я та хвороба як соціальні категорії. Фактори впливу на здоров'я.
5. Медицина та охорона здоров'я як соціальні інститути, їх роль у здоров'ї населення.

13.5. Теми рефератів, доповідей і курсових робіт

1. Вплив глобалізації на стан здоров'я населення.
2. Нерівність в охороні здоров'я та соціальні класи.
3. Здоров'я і хвороба - питання цінностей. Психічні захворювання.
4. Проблема еутаназії з соціологічної точки зору.
5. Особиста, колективна відповідальність за здоров'я та суспільство.
6. Етичні цінності як основа планування системи охорони здоров'я.
7. Життя з хронічними захворюваннями.
8. Жінки як пацієнти та особи, що здійснюють за пацієнтами догляд.
9. Престиж здоров'я та хвороби серед молоді.
10. Сучасна роль лікаря в зміні ставлення населення до здоров'я як соціальної цінності.

13.6. Завдання та вправи

1. В науковій літературі є велика кількість визначень "здоров'я". Яке з них, на Вашу думку, найбільш правильно розкриває суть цього поняття. Обґрунтуйте свою відповідь.
2. На даний момент виділяють 3 узагальнених види здоров'я: фізичне, психічне та соціальне (моральне). Вкажіть, за які види здоров'я відповідають наступні словосполучення. Аргументуйте свою відповідь.
- 3.

Я можу	
Я хочу	
Я мушу	

4. В таблиці наведені цінності та види здоров'я. Різні цінності впливають та той чи інший вид здоров'я. Поставте "стрілочки впливу" між цими цінностями та видами здоров'я.

Цінності виживання	Соціальне здоров'я
Цінності самореалізації	Психічне здоров'я Духовне здоров'я
Цінності самозбереження та соціалізації	Фізичне здоров'я

5. Обґрунтуйте необхідність вивчення різних видів здоров'я для соціології медицини? Чи доцільно вивчати соціологу психічне здоров'я, якщо цим займаються психологи?
6. Проаналізуйте з позиції концепції "ролі хворого" поведінку здорової та хворої людини в сучасних українських умовах функціонування охорони здоров'я?
7. Назвіть об'єкт, суб'єкт та предмет таких наук як «соціологія медицини», «соціальна медицина», «епідемологія». Обґрунтуйте, що у цих наук спільне та на відмінне?
8. Складіть програму медико-соціологічного дослідження на тему: "Забезпечення ліками малозахищеного населення".

13.7. Тести

1. Що вивчає соціологія медицини?
 - а) стан здоров'я населення та фактори, що його визначають;
 - б) соціальну обумовленість здоров'я та його роль в розвитку суспільства;
 - в) організаційну структуру системи охорони здоров'я та її ефективність.
2. Соціологію медицини відносять до:
 - а) галузевої соціологічної теорії;
 - б) спеціальної соціологічної теорії;
 - в) загальносоціологічної теорії.
3. Зазначте, з якими науками безпосередньо взаємодіє соціологія медицини:

а) епідемологією;	г) культурологією;
б) соціальною психологією;	д) геодезією;
в) мовознавством;	е) аксіологією.
4. Який вчений ввів в науковому термінологію дефініцію "соціологія медицини"?

а) Мак-Інтайр;	б) Е.Дюркгейм;
в) Д.Такетт.	
5. В які роки зародилась соціологія медицини як галузь соціології?

а) 50-ті роки XX століття;	б) 20-ті роки IX століття;
в) кінець IX - початок XX століття.	
6. В якій країні вперше на Всесвітньому соціологічному конгресі була організована секція "Соціологія медицини"?

а) Сполучених Штатах Америки;	в) В Німеччині;
б) Італії;	г) У Франції.
7. Які з наведених теорій використовуються при дослідженні проблематики соціології медицини?

а) теорія соціальної групи;	б) ролева теорія;
в) концепція девіантної поведінки;	г) теорія стигматизації;

д) теорія соціального контролю.

8. Зазначте, які категорії не входять в поняття “соціологія медицини”?

- а) соціологія здоров'я та хвороби; г) соціальна епідеміологія;
б) соціологія охорони здоров'я; д) соціологія девіації;
в) соціальна медицина; е) соціальна гігієна.

9. Зазначте, що є предметом вивчення медицини як соціального інституту:

- а) концепції розвитку медицини і охорони здоров'я;
б) соціальні аспекти політики охорони здоров'я;
в) взаємодія медицини з економічною сферою суспільства;
г) вплив глобалізації соціальних процесів на медицину.

10. Які з наведених завдань соціології медицини є практичними?

- а) розширення соціологічного кругозору медичних працівників;
б) вивчення зміни економічного положення медичних працівників;
в) дослідження поведінки пацієнта в нових ринкових умовах.
г) стратегічне планування медико-соціологічних досліджень в системі охорони здоров'я.

11. Кому належить дане визначення: “Здоров'я – це стан повного фізичного, духовного та соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб”.

- а) Всесвітній організації охорони здоров'я;
б) Всесвітньому банку розвитку;
в) Професору Амосову;
г) Міністерству охорони здоров'я України.

12. Термін “ роль хворого” в соціологію ввів:

- а) Т. Парсонс; в) Д. Додж та В. Мартін;
б) І. Гофман; г) З. Фрейд.

13. Хто з соціологів досліджував медицину як контролюючу та корекційну підсистему суспільства?

- а) Т. Парсонс; в) Л. Хендерсон;
б) І. Гофман; г) З. Фрейд.

14. Хто з соціологів досліджував рентну поведінку як зловживання роллю хворого?

- а) Т. Парсонс; в) Л. Хендерсон;
б) І. Гофман; г) З. Фрейд.

15. Хто з соціологів досліджував медицину як професію та обґрунтовував межу між соціологією медицини та медичною соціологією?

- а) Т. Парсонс; в) Е. Фрейдсон;
б) І. Гофман; г) З. Фрейд.

16. Який з наведених факторів в найбільшій мірі здійснює вплив на рівень здоров'я людини:

- а) діяльність системи охорони здоров'я; в) спосіб життя;

б) стан навколишнього середовища; г) спадковість.

17. Як Всесвітня організація охорони здоров'я визначає дефініцію "здоров'я" ?

а) як процес гармонійного взаємодії соціального і біологічного в людині, що забезпечує їй стійкість у взаємовідносинах з навколишнім середовищем;

б) як стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб та фізичних дефектів;

в) як оптимальне співвідношення біосоціальних якостей індивіда, все сторонній прояв здібностей, якими володіє людина як організм і як особистість.

18. Згідно концепції І.І. Брехмана, "третім станом" є:

а) стан абсолютно здорової людини;

б) стан людини, що близький до хронічного захворювання;

в) стан системи охорони здоров'я в умовах фінансового дефіциту.

19. До демографічних показників здоров'я відносять:

а) відношення до здоров'я;

в) якість медичної допомоги;

б) самооцінка здоров'я;

г) тривалість життя.

19. Назначте, яка наука вивчає професійну етику медичних працівників, принципи поведінки медичного персоналу?

а) деонтологія;

б) валеологія;

в) санологія.

20. За допомогою якого процесу формується норма самозбережувачої поведінки людини?

а) діагностики;

в) консультування;

б) лікування;

г) профілактики.

21. Яке основне завдання профілактичної медицини?

а) нейтралізація шкідливих факторів на здоров'я;

б) пошук і застосування методів стимулювання механізмів здоров'я людини;

в) вивчення способів швидкого та повного відновлення здоров'я людини.

22. Як Всесвітня організація охорони здоров'я визначає соціальне здоров'я?

а) ступінь задоволення індивіда своїм матеріальним становищем, харчуванням, матеріальним становищем, соціальним статусом в суспільстві, його соціальна політика;

б) показник, що відображає ступінь самооцінки людиною свого соціального статусу.

23. Назвіть фактори інтеграції медицини та соціології, які сприяли формуванню соціології медицини?

а) стан соціальної аномії в суспільстві;

б) потреба медико-соціального осмислення ролі і місця системи охорони здоров'я в життя суспільства;

- в) зміна демографічних процесів і структури захворювання;*
- г) потреба у використанні соціологічних підходів для вивчення захворювань.*

24. Вчені яких держав виділяли межу між соціологією медицини та медичною соціологією?

- а) Англії;*
- б) Франції;*
- в) Німеччини;*
- г) Америки.*

25. Які відносини як соціальної системи є центральними в ролевій теорії Т.Парсонса?

- а) відносини між лікарями та медичними працівниками в трудовому колективі;*
- б) відносини між лікарем і пацієнтом;*
- в) відносини між пацієнтом і лікувальними закладами;*
- г) відносини між пацієнтом і суспільством загалом.*

26. Соціальна ефективність системи охорони здоров'я визначається:

- а) задоволеністю населення медичною допомогою;*
- б) рівнем очікуваної середньої тривалості життя;*
- в) показниками захворюваності;*
- г) співвідношенням економічного ефекту від охорони здоров'я з затратами на його досягнення.*

27. Яке було розуміння хвороби в європейських державах до ХІХ століття?

- а) розуміння хвороби як відхилення від норми;*
- б) розуміння хвороби як покарання за гріхи людини;*
- в) розуміння хвороби як сукупність симптомів.*

28. Які три основні різновиди стигми розглядає І.Гофман?

- а) фізичні недоліки;*
- б) занижена самооцінка;*
- в) "моральні дефекти" особистості;*
- г) родові стигми;*
- д) неадекватність сприйняття людини.*

29. Що є показником санітарно-гігієнічної культури людини?

- а) самооцінка здоров'я;*
- б) інформованість і грамотність щодо свого здоров'я;*
- в) рівень розвитку охорони здоров'я;*
- г) якість медичних послуг.*

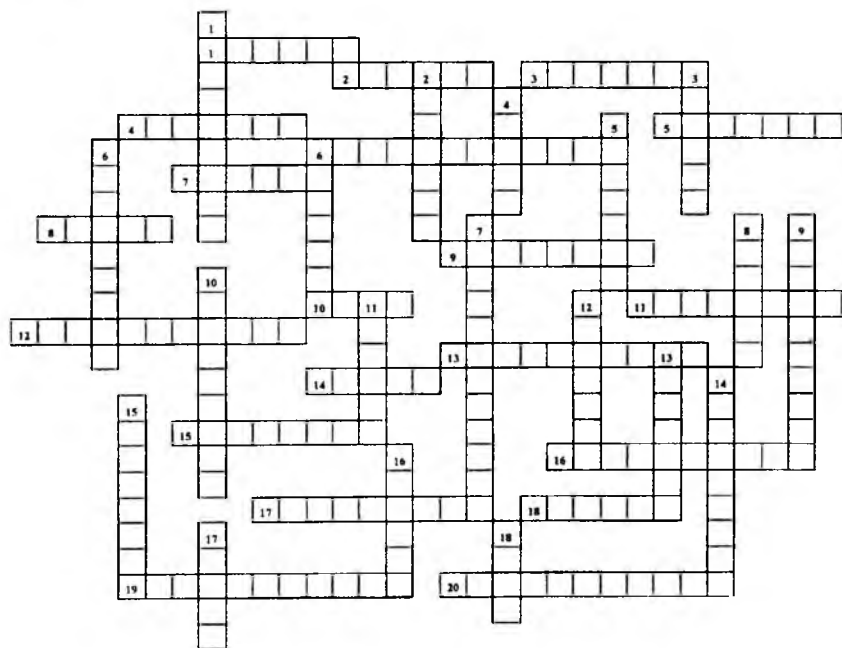
30. Яке з положень найбільш точно визначає поняття "культура здоров'я" ?

- а) це сукупність знань філософського, психологічного медичного спрямувань, що формує особисте ставлення людини до здоров'я;*
- б) це духове і соціальне досягнення людини, які направлені на збереження здоров'я;*
- в) це свідоме відношення до свого здоров'я та здійснення заходів задля його покращення.*

31. Захворюваність як показник здоров'я фіксує:
 а) самооцінку здоров'я;
 б) рівень розвитку системи охорони здоров'я;
 в) фактичне звернення населення по медичну допомогу.
32. Зазначте основні соціальні принципи здорового способу життя:
 а) моральність; б) енергетична забезпеченість;
 в) мотиваційність; г) вольовитість;
 д) ритмічність.
33. Зазначте фактори здорового способу життя:
 а) трудова активність; б) гіподинамія;
 в) територіальна мобільність.
34. Зазначте, що включає в себе соціальний рівень цінності здоров'я:
 а) саморегуляція організму, гармонія фізіологічних процесів;
 б) відсутність хвороби, стратегія життєдіяльності людини;
 в) міра соціальної активності людини, діяльне відношення до світу.

?

13.8. Кросворд

По горизонталі:

1. Стан психіки, що характеризується перевагою замкнутого внутрішнього світу, активне відгородження від зовнішнього світу. 2. Будь-яка дискредитуюча риса або особливість, недоречна у представника даної групи або носія конкретної соціальної ролі з точки зору узагальнених соціальних очікувань. 3. Хвороба. Надмірне переїдання, що спонукає до навмисного виклику блювоти, в результаті чого відбувається фізичне виснаження організму людини. 4. Соціологи якої держави розмежовували соціологію медицини та медичну соціологію? 5. Радянський вчений, який вивчав природу соціальної цінності здоров'я. 6. Діяльність, направлена на охорону здоров'я. 7. Український соціолог, що досліджує проблеми соціології медицини. 8. Показник вимірювання здоров'я, який запропонований Ю.П. Лісіциним. 9. З латинської мови дане слово перекладається як "лікувати". 10. Хвороба ХХ століття. 11. Одна із основних хвороб за часів існування аграрних суспільств. 12. Малорухливість людини, що призводить до ожиріння. 13. Систематичне приймання спиртних напоїв. 14. Документ, що видається страховою компанією страхувальнику і є офіційним підтвердженням факту укладання договору страхування. 15. Один із факторів впливу на здоров'я людини. 16. Сукупність наукових знань про формування, збереження та укріплення здоров'я. 17. Здійснена лікарем на прохання пацієнта ін'єкція, яка призводить до безболісної і раптової смерті. 18. Ситуація, коли одна чи більше особистостей не можуть інтегруватися зі стабільними основними інститутами суспільства, що приводить до заперечення найбільш значимих норм домінуючої культури. 19. Захворювання соціально-побутового неблагополуччя. 20. Наука, яка вивчає професійну специфіку моралі та професійну етику.

По вертикалі:

1. Вчений, який ввів поняття "соціологія медицини". 2. Система дій, направлених на підтримку здоров'я. 3. Категорія способу життя. 4. Один із суб'єктів відносини теорії Т.Парсонса. 5. Клієнт лікувальних закладів. 6. Вчений, до розглядав медицину як контрольну підсистему суспільства. 7. Система дій з метою швидкого та повного відновлення здоров'я людини. 8. Зразок. ярлик, тавро. 9. Хвороба, при якій людина відчуває страх негативної оцінки з боку оточуючих серед цілого ряду ситуацій соціальної взаємодії. 10. Радянський учений, який виступав на соціологічному конгресі з доповіддю у новоствореній секції "Соціологія медицини". 11. Держава, де вперше було утворено секцію "Соціологія медицини" на соціологічному конгресі. 12. Порушення нормальної життєдіяльності людського організму. 13. Стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя. 14. Наука про громадське здоров'я (Ю.П.Лісіцин). 15. Організаційна система зв'язків і соціальних норм, які об'єднують важливі соціальні цінності і процедури, що задовольняють

основні потреби суспільства (пр.потребу в медичній допомозі). 16. Метод наукового дослідження, поділ об'єкта на елементи. 17. Учений, який досліджував зловживання роллю хворого. 18. Всесвітня організація охорони здоров'я.

13.9. Література з теми

1. Лисицин В.П., Сахно А.В. *Здоровье человека - социальная ценность*. - М., 1989.
2. Изуткин А.М., Петленко В.П., Царегородцев Г.И. *Социология медицины*. - К., 1981.
3. Петленко В.П., Сахно А.В. *Социология медицины : Объект, предмет, перспективы развития // Социологические исследования*. - 1982. - № 3.
4. Решетников А. В. *Методология исследований в социологии медицины*. - М., 2000.
5. Решетников А. В. *Становление и развитие социологии и медицины // Социология медицины*.
6. Дубровский В.И. *Валеология. Здоровый образ жизни*. М. 1999.
7. Ананасенко Г.Л., Попова Н.Н. *Медицинская валеология. Здоров'я, Киев, 1998.*
8. Войтенко В.П. *Здоровье здоровых /введение в санологию/*. - К.: Здоровье, 1991.

13.10. Відповіді на тести

- 1.(б). 2.(а). 3.(а, б, г, е). 4.(а). 5.(а). 6.(б). 7.(а, б, в, г, д). 8.(в, г, д, е). 9.(а, б). 10.(а, г). 11.(а). 12.(а). 13.(в). 14.(г). 15.(в). 16.(в). 17.(б). 18.(б). 19.(г). 20.(в). 21.(а). 22. (а). 23.(а, б, в, г). 24. (а, б). 25.(б). 26.(а, б). 27.(а). 28.(а, в, д). 29.(б). 30.(а). 31.(в). 32 .(а, в, г). 33.(а). 34.(в).

13.11. Відповіді до кросворду

По горизонталі:

1. Аутизм. 2. Стигма. 3. Болімія. 4. Франція. 5. Лісцін. 6. Профілактика. 7. Паніна. 8. Модус. 9. Медицина. 10. СНІД. 11. Епідемія. 12. Гіподинамія. 13. Алкоголізм. 14. Поліс. 15. Екологія. 16. Валеологія. 17. Евтаназія. 18. Аномія. 19. Туберкульоз. 20. Деонтологія.

По вертикалі:

1. Мак-Інтайр. 2. Гігієна. 3. Якість. 4. Лікар. 5. Пацієнт. 6. Херденсон. 7. Реабілітація. 8. Патерн. 9. Соціофобія. 10. Гращенко. 11. Італія. 12. Хвороба. 13. Здоров'я. 14. Санологія. 15. Інститут. 16. Аналіз. 17. Фрейд. 18. ВООЗ.

СУТТЄВО

Після вивчення матеріалу теми Ви повинні

ЗНАТИ

- предметну сферу соціології праці;
- місце соціології праці в системі наук про працю;
- основні теоретичні концепції і підходи у соціології праці;
- основні категорії і методи соціології праці;
- зміст основних функцій соціології праці;
- специфіку соціально-трудових відносин за умов ринкової трансформації, включаючи процеси трудової мотивації і стимулювання праці, міграції, функціонування виробничих систем та інститутів;
- стратегії трудової поведінки і професійної кар'єри;
- специфіку виробничих груп і організацій;
- сутність і основні механізми соціального управління трудовою діяльністю;

ВМІТИ

- ☞ розкрити суть теоретичних знань щодо сутності соціально-трудових відносин і механізмів, що впливають на розвиток продуктивних (ресурсних) сил суспільства;
- ☞ провести аналіз соціально-трудових процесів та відносин в умовах ринкових трансформацій соціологічними методами;
- ☞ пояснити суть трудових відносин, що мають місце у виробничих групах та організаціях;
- ☞ охарактеризувати зв'язки соціології праці з іншими науками про працю (праксеологією, соціологією менеджменту, економікою праці тощо).

Ключові поняття та терміни

• адаптація виробнича	• мотивація праці
• атестація кадрів	• організація праці
• безробіття	• орієнтація професійна
• виробництво	• плинність кадрів
• вибір професійний	• професія
• дисципліна праці	• професіограма
• задоволення працею	• робоче місце
• зміст праці	• служба соціального розвитку
• кваліфікація	• ставлення до праці
• клімат соціально-психологічний	• стиль керівництва
• колектив трудовий	• стимулювання праці
• консультування професійне	• трудові переміщення
• контроль соціальний	• трудова поведінка
• культура праці	• умови праці
• методи керівництва	• характер праці

14.1. Термінологічний словник

Адаптація виробнича – процес утворення і розвитку взаємних зв'язків та відносин працівника з усіма сферами виробничої організації (підприємства). Мета цього процесу, з одного боку, – створення умов для всебічного розвитку особистості, з іншого, – забезпечення ефективності реалізації підприємством своїх виробничих функцій.

В основі адаптаційного процесу лежить обмін інформацією і взаємне погодження вимог. Так, працівник, приходячи на підприємство, пред'являє власні вимоги виробничій організації. Ці вимоги стосуються оплати і умов праці, організації дозвілля тощо. Зі свого боку, виробнича організація висуває свої **Вимоги до освіт** и, кваліфікації, соціально-психологічних рис адаптанта тощо. В результаті взаємодії між адаптантом і виробничою організацією відбувається взаємне узгодження вимог, пристосування і взаємопроникнення. У межах виробничої адаптації таке пристосування здійснюється та таких рівнях: психофізіологічному, професійному та соціально-психологічному (ряд вчених доповнює їх ще економічним й соціокультурним рівнями).

Атестація кадрів – процедура оцінки результатів діяльності працівників за певний проміжок часу (як правило, проводиться раз в 3-5 років). Атестація кадрів ставить дві мети: по-перше, дати рекомендації щодо подальшого використання працівника в колективі; по-друге, вказати йому на недоліки в роботі і визначити шляхи їх усунення.

Управлінська практика нараховує десятки різних форм і способів атестації спеціалістів. Найбільш поширені з них:

⇒ **біографічний метод** – оцінка працівників на основі їх біографічних (анкетних) даних;

⇒ **опис і оцінка результатів** того, що зроблено працівником за певний проміжок часу (на основі усних, письмових характеристик на працівника, складених його безпосереднім керівництвом);

⇒ **метод узагальнення незалежних характеристик** – порівняння декількох характеристик на працівника, отриманих від різних осіб;

⇒ **метод систематичних спостережень** за працівником з періодичною фіксацією результатів оцінки;

⇒ **анамнестичний метод** – аналіз самим працівником своїх дій в конкретних виробничих ситуаціях, що реально мали місце;

⇒ **тестування** – оцінка успішності розв'язання працівником спеціально підготовлених контрольних завдань або змодельованих виробничих ситуацій.

У чистому вигляді (на практиці), як правило, вищезадані методи рідко використовуються. Найчастіше має місце їх комбінація, поєднання в залежності від специфіки виконуваної роботи чи підприємства.

Безробіття – соціально-економічне явище, яке виявляється в невикористанні частини працездатного населення в суспільному виробництві. Виділяють такі типи безробіття: фрикційне, структурне, циклічне.

Фрикційне безробіття (від лат. *frictio* - тертя) – пов'язане з пошуками або очікуваннями роботи.

Поняття "структурне безробіття" вживають у значенні "складове", тобто таке, яке виявляється під впливом зміни споживацького попиту, технологій та ін., що в свою чергу змінюють структуру загального попиту на робочу силу.

Циклічне безробіття – це безробіття, що викликане спадом, тобто фазою економічного циклу, коли сукупний попит на товари та послуги зменшується, зайнятість скорочується, а безробіття зростає.

Виробництво – процес створення матеріальних благ, необхідних для існування та розвитку людського суспільства. Виробництво завжди має передумовою взаємодію двох чинників: особистісного (робоча сила) та речового (засоби виробництва).

Їх поєднання відбувається в процесі праці, який включає три основні моменти: *X* праця людини; *X* предмети праці; *X* засоби праці. Ці моменти утворюють складну систему професійно-предметної взаємодії, а також виробничих відносин, що складаються в процесі праці.

Відбір професійний – добір людей для професійного навчання або для виконання певної трудової діяльності. Його мета – досягнення найбільшої відповідності професії (реальної діяльності) і індивідуально-психологічних якостей людини, що забезпечує високу надійність, ефективність і якість праці.

Доцільний, коли число вакансій менше числа претендентів, а також у випадках, коли діяльність людей відбувається в особливих умовах (моряки, пілоти, космонавти і т.п.). При професійному відборі вимірюється система професійно-важливих якостей людини. Існує два основних підходи до їх виміру: аналітичний і синтетичний. Аналітичний підхід полягає в тому, що кожна із професійно важливих якостей вимірюється з допомогою одного тесту або групи тестів, і на підставі результатів тестування дається оцінка системи здібностей людини. При синтетичному підході сукупність трудових дій або діяльність в цілому моделюється на імітаційному пристрої, при цьому вимірюється ефективність виконання досліджуванам задачі

Дисципліна праці – чітке дотримання встановленого порядку роботи, що виражається в підпорядкуванні єдиному режиму діяльності і загальному керівництву, в узгодженості спільних дій.

Дисципліна праці передбачає дотримання встановленого регламенту трудової діяльності, режиму змінності, перерв у роботі тощо (власне трудова дисципліна), дотримання технічних і технологічних інструкцій (технологічна дисципліна), дотримання правил охорони праці, строків виконання робіт та ін. (виробнича дисципліна).

Задоволення працею – емоційно-оцінне ставлення працівника, трудового колективу до виконуваної роботи або умов, в яких вона здійснюється.

Взаємозв'язок задоволення працею з рівнем продуктивності, якістю праці та трудовою дисципліною найчастіше опосередкований характером і змістом праці, стажем роботи працівників на даному підприємстві, престижем даного виду праці тощо. Задоволення працею розглядається як один з основних показників соціально-економічного клімату в трудовому колективі.

Зміст праці – соціально-економічна категорія, що відображає розподіл функцій (виконавчих, реєстрації та контролю, спостереження та ін.) на робочому місці і визначається сукупністю виконуваних виробничих операцій.

Зміст праці – це функціональні особливості конкретного виду трудової діяльності, зумовлені предметами та засобами праці, формою організації виробничого процесу. З урахуванням змісту праці виділяють такі її види: праця розумова та фізична, організаторська та виконавча, творча та репродуктивна, складна та проста. Зміст праці – один із ключових чинників, які визначають напрям розвитку трудових навиків людини, її ставлення до праці та задоволення працею.

Кваліфікація – набір ознак, що характеризують професійний рівень працівника. Кваліфікація передбачає наявність у нього певної освіти (теоретичної підготовки), практичного досвіду і трудових навиків

Тема 14. Соціологія праці

цівник набуває в процесі його трудової діяльності і детермінується передусім здібностями, схильностями та інтересами особистості, а також терміном роботи на певному місці. Упродовж усієї трудової діяльності працівник удосконалює свій професійний рівень, підвищуючи кваліфікацію, тобто здобуває нові знання, знаходить кращі методи роботи.

Клімат соціально-психологічний – домінуючий і відносно стійкий психічний настрій колективу, в якому об'єднуються настрої людей, їх душевні переживання, ставлення один до одного, роботи і оточуючих подій.

Фактори, що формують соціально-психологічний клімат, умовно можна розділити на фактори макро- і мікросередовища. Фактори макросередовища діють на рівні суспільства в цілому (науково-технічна революція, загальний рівень культури, освіти, добробуту людей і т.д.). Фактори мікросередовища діють на рівні конкретних виробничих організацій, трудових колективів. До них відносять: техніко-технологічні (умови праці, форми організації спільної діяльності людей на виробництві і т.д.), соціально-економічні (оплата праці, забезпечення житлом, умовами відпочинку і дозвілля і т.д.), організаційно-правові (регламентація функціональних обов'язків, делегування повноважень, контроль за роботою підлеглих і т.д.), соціально-психологічні (міжособистісні відносини по вертикалі і горизонталі, задоволення працею, конфлікти, сумісність і спрацьованість людей і т.д.) фактори.

Колектив трудовий - відносно стійке об'єднання людей, яке спрямовує свої зусилля на розв'язання виробничих задач, має спільну мету і керується у своїх діях загальновизнаними нормами трудової поведінки.

Поняття трудового колективу використовується для позначення, з одного боку, соціального інституту (наприклад, підприємства), з іншого, - об'єднання людей, включених у трудову діяльність. Дуже часто для позначення трудового колективу використовують поняття "виробнича група" у контексті розгляду проблематики трудових і емоційних відносин в межах малої групи.

Виходячи з виду діяльності і особливостей її кінцевого продукту, виділяють такі види трудового колективу:

☒ **виробничі колективи** – колективи заводів, фабрик, підприємств транспорту, зв'язку, будівництва і інших, що відносяться до сфери матеріального виробництва;

☒ **колективи невиробничої сфери** – кінцевий продукт їх діяльності – різноманітні послуги (побутово-комунальні служби тощо);

☒ **колективи закладів охорони здоров'я і народної освіти**;

☒ **наукові колективи**;

☒ **колективи органів управління**, включаючи апарат державного управління.

За рівнем об'єднання працівників виділяють основний, виробничий (вторинний) і первинний (контактний) трудові колективи.

Основний колектив – це колектив підприємства в цілому. Це підприємство інтегрує в собі усіх працівників і є вищим рівнем їх об'єднання.

Вторинний виробничий колектив – проміжна ланка об'єднання працівників у межах цехів, відділів, дільниць. В основі такого об'єднання лежать особливості технологічного процесу.

Первинний, контактний колектив – підрозділ, який офіційно неподільний, але володіє організаційною самостійністю (бригада, бюро, сектор, лабораторія).

Консультавання професійне (від лат. *professio* – вид занять, *consultatio* – нарада) – надання допомоги конкретній людині у виборі сфери діяльності або професії з урахуванням її схильності, інтересів, мотивів і сформованих здібностей, а також потреб суспільства.

Дає змогу ознайомитися з особливостями професії, її перспективами, потребами у кадрах, з вимогами, що їх ставить професія перед людиною, її психічним і психологічним станом, з медичними і фізіологічними показаннями і протипоказаннями до професії. Професійне консультування ведуть психологи, педагоги, медики, соціологи, які мають відповідні знання і кваліфікацію.

Контроль соціальний – спосіб регулювання суспільної життєдіяльності, який через прийняті в суспільстві норми й цінності забезпечує впорядковане функціонування всіх його компонентів.

Основною функцією соціального контролю є постійне відтворення панівних в суспільстві соціальних (політичних, економічних, правових, виробничих) відносин і структур. В залежності від того, хто здійснює соціальний контроль, розрізняють адміністративний, груповий соціальний контроль, контроль громадських організацій, самоконтроль.

Адміністративний соціальний контроль здійснюється зі сторони управлінського апарату підприємства, який наділений відповідними повноваженнями. Цей контроль спирається на законодавчі акти, що регулюють відносини у сфері праці, на нормативно-правові документи, в яких чітко зафіксовані засоби впливу на працівників. У свою чергу, діяльність адміністрації регулюється вищим рівнем соціального контролю – державним.

Груповий соціальний контроль здійснюється з боку трудового колективу або окремих груп з метою впливу на поведінку працівників. Має дві основні різновидності: офіційний контроль (наприклад, збори трудового колективу, виробничі наради і т.п.) і неофіційний контроль, який виражається в спонтанних реакціях членів колективу стосовно один одного.

Контроль громадських організацій реалізує свої функції через діяльність профспілкових організацій, груп народногo контролю, різного роду комісій, що створюються на добровільних засадах.

Самоконтроль – це внутрішній контроль, пов'язаний з інтерналізацією (засвоєнням) працівником прийнятих в колективі і суспільстві цінностей і норм поведінки. Самоконтроль базується на почуттях обов'язку, відповідальності, професійної честі.

Культура праці – термін, який відображає культуроформуючий вплив праці на людину. Характеризує ті техніко-технологічні та соціальні нормативи, які зумовлені сучасними досягненнями техніки, технології та організації праці і ставлять відповідні вимоги до людини як виконавця виробничих функцій та особистості.

Свій зовнішній вияв культура праці знаходить у вмінні працівника ефективно організувати своє робоче місце і робочий час, знайти доцільні прийоми та операції для досягнення максимально корисних результатів у праці та здобуття вищої якості виробленої продукції.

Методи керівництва – сукупність управлінських прийомів, які використовує керівник у процесі управління трудовим колективом.

Виділяють три групи методів керівництва. Так, **адміністративні методи** полягають у застосуванні таких форм діяльності, які породжують адміністративно-правові відносини й ґрунтуються на можливості примусу. **Суть економічних методів** – створювати в трудових колективах такі умови, за яких вибір бажаної та необхідної для керівника поведінки підлеглих відбувається під впливом економічних чинників, стимулів. **Соціально-психологічні методи** керівництва полягають у створенні в колективі умов, за яких вибір необхідної та бажаної поведінки відбувається під впливом соціально-психологічного клімату, що склався, авторитету керівника, системи ціннісних орієнтацій членів колективу та ряду інших чинників. Упорядкова-

не, залежно від особливостей окремого керівника, використання методів керівництва становить стиль керівництва.

Мотивація праці – спонукання до активної трудової діяльності, побудоване на задоволенні важливих для людини потреб. Наприклад, отримання матеріальної винагороди за свою працю, прагнення соціальних контактів, самореалізації, професійних досягнень тощо.

Мотив – це усвідомлена і актуалізована потреба. В мотивах відображаються не тільки індивідуальні потреби, але й потреби суспільства. Протягом життя у кожної людини формується певна система мотивів, одні з яких стають домінуючими, інші – підпорядкованими. Таку систему називають мотиваційною сферою. У конкретній праці система мотивів "замикається" на певну мету, яка формує зміст виконуваної діяльності.

Організація праці – система форм та методів раціонального поєднання та використання робочої сили, працівників та засобів виробництва, яка спрямована на досягнення максимальної ефективності виробництва при мінімумі витрат. Це заходи щодо раціоналізації структури управління колективом, форм поділу та кооперації праці, впровадження нових методів та прийомів праці, поліпшення умов праці, підготовки й підвищення рівня кваліфікації тощо.

Орієнтація професійна (профорієнтація) – комплекс заходів, який повинен допомогти молоді зробити усвідомлений вибір професії. Професійна робота включає ознайомлення із світом професії, зустрічі з цікавими людьми, екскурсії на виробництво або у навчальні заклади, лекційну пропаганду даної професії тощо.

Така робота серед молоді не повинна підтримуватися агітацією, коли аудиторія знайомиться лише з позитивними сторонами професії, спеціальності, даного місця праці. Іноколи це може призвести до розбіжностей уяви і реальності. Наприклад, у студентів вузів відмічається так звана криза 2-3 курсів, яка проявляється у зниженні успішності, погіршенні учбової дисципліни. Основна причина цих явищ – неправильні уявлення про майбутню професію, що склалися в абітурієнта перед вступом до учбового закладу. У студентів, які працювали перед вступом за профілем обраної спеціальності, така криза констатується значно рідше, оскільки прийняте рішення ґрунтувалося на усвідомленому виборі професії. Професійна орієнтація розрахована на масову аудиторію, однак може мати місце і при зміні професії чи місця праці окремою людиною. У таких випадках доцільно поєднувати профорієнтацію з консультативною роботою (див. консультування професійне).

Плинність кадрів – соціально-економічний процес зміни особистого складу працівників протягом певного фіксованого терміну під впливом різного роду економічних, організаційно-правових, соціально-психологічних та інших чинників.

До плинності кадрів відносяться усі звільнення за власним бажанням, у зв'язку з призовом в армію, хворобою, а також звільнення за порушення трудової дисципліни. Якщо плинність кадрів складає стихійний, неорганізований процес, це веде до великих втрат робочого часу, негативно позначається на виконанні виробничих завдань соціологічних служб.

Професія (від лат. *professio* – офіційно встановлене заняття, спеціальність) – сталий і відносно широкий вид трудової діяльності, що передбачає сукупність відповідних теоретичних знань, практичного досвіду і трудових навичок.

Професіограма – опис соціально-економічних, виробничих, санітарно-гігієнічних, психологічних та інших особливостей професії. Містить чітке визначення вимог до працівника: це знання, необхідні для виконання тієї чи іншої діяльності, перелік необхідних вмінь і навиків, бажані психофізіологічні якості виконавця, професійні і медичні протипоказання.

Важливе місце в професіограмі посідають вказівки на економічне значення професії, соціологічні і соціально-психологічні характеристики (в тому числі – особливості міжособистісних відносин у трудовому колективі, соціальний престиж професії), гігієнічні характеристики умов праці з виділенням так званих профіксидливостей. Важливою частиною професіограми є психограма – комплекс вимог, що висуваються професією до психіки людини.

Робоче місце – ділянка виробничої площі, яка закріплена за робітником або групою робітників, обладнана усім необхідним для виконання обумовленої виробничим завданням або посадовими обов'язками роботи.

Тому, як організоване робоче місце, свідчить про рівень організації виробництва в цілому, так і загальну та професійну культуру працівника, його ставлення до праці.

Служба соціального розвитку – структурний підрозділ підприємства, до якого входять фахівці з соціології, психології, профорієнтації тощо. Структуру, чисельність та підлеглість служби затверджує керівник відповідно до кількості працівників підприємства, існуючих соціальних проблем та фінансових можливостей.

Основні завдання служби: виявлення та використання соціальних резервів, які в сучасних економічних умовах сприятимуть зростанню продуктивності праці, інтенсифікації виробництва; вивчення соціально-психологічних проблем, що виникають у відносинах між працівниками; організація роботи з управління соціальним розвитком трудового колективу, участь у розробці економічних і технічних проєктів, забезпечення їхньої соціальної спрямованості.

У своїй діяльності служба соціального розвитку реалізує такі функції:

* **соціально-інженерну**, яка пов'язана із впровадженням заходів соціологічного дослідження, розробкою соціальних технологій;

* **інформаційно-дослідницьку**, яка, з одного боку, полягає у проведенні соціологічних досліджень проблем колективу, а з другого – забезпечує керівників підприємства достовірною інформацією про стан і тенденції розвитку соціальних явищ і процесів;

* **планово-прогностичну**, спрямовану на розробку соціальних планів, проєктів та програм, прогнозування розвитку соціальних процесів;

* **просвітницьку**, яка полягає у поширенні соціологічних знань, формуванні соціологічного стилю мислення у різних верств працівників, організації навчання керівників підприємства соціологічним та соціально-психологічним методам керівництва;

* **консультативну**, змістом якої є консультація керівників підприємства щодо регулювання відносин у колективі, розв'язання конфліктів тощо.

Ставлення до праці – поняття, яке відображає фундаментальні засади системи цінностей особистості, комплекс мотивів, які пов'язують особистість з діяльністю і суспільством.

Вміщує в себе: ставлення до праці в конкретних виробничих умовах, ставлення до професії, сприйняття праці як однієї з найважливіших життєвих цінностей. Ставлення до праці залежить від складної системи мотивів трудової діяльності, пов'язаних передусім із заробітною платою, стосунками в колективі, змістом самої праці тощо. Інтегрованим емпіричним показником ставлення до праці виступає задоволення працюючого.

Стиль керівництва – це звична поведінка керівника по відношенню до підлеглих.

Стиль керівництва визначається і як відносно стійка система методів, способів і прийомів впливу керівника на підлеглих з метою реалізації його відповідних управлінських функцій. Формується під впливом численних об'єктивних та суб'єктивних чинників і характеризує індивідуальність керівника. Що ж до видів стилю керівництва, то їх можна зобразити у вигляді шкали, на одному полюсі якої – так званий демократичний стиль (керівник уникає нав'язування своїх рішень підлеглим, радиться з ними, обговорює різні варіанти рішень та ін.), на другому – авторитарний (характеризується максимальним зосередженням ініціативи в руках керівника, прагненням його всіляко контролювати підлеглих), а в проміжку – різні поєднання того й іншого.

Стимулювання праці – спонукання людей до праці, підвищення трудової ініціативи, зацікавленості в результатах роботи індивіда чи колективу, а також заохочення прагнення до вдосконалення професійної майстерності, ефективного використання засобів праці, оновлення технологічних і організаційних форм виробництва. Стимулювання праці здійснюється за допомогою економічних (заробітна плата, премії, податок, кредит, процент за кредит) і соціальних (моральних) важелів.

Трудові переміщення – процес, що зумовлює зміни положення працівників у системі суспільного поділу праці. Основні види трудових переміщень: професійно кваліфікаційні; територіальні; галузеві (міжгалузеві), внутрішньоорганізаційні переміщення.

Професійно кваліфікаційні переміщення характеризують зміни позицій працівника в посадовій, кваліфікаційній ієрархії. Територіальні переміщення відбуваються між економічними районами, населеними пунктами, виконуючи функцію перерозподілу працездатного населення. Галузеві переміщення, з одного боку, сприяють перебудові галузевої структури виробництва, з іншого, можуть викликати явища незбалансованості в розвитку промисловості. Внутрішньоорганізаційні переміщення здійснюються між підрозділами (цехами) всередині підрозділів.

Трудова поведінка – становить систему пов'язаних між собою вчинків і дій, які люди здійснюють у виробничій сфері під впливом особистих і групових інтересів задля задоволення своїх потреб. За типами і формами трудової поведінка поділяється на функціональну, економічну, організаційну, цивільну, інноваційну, деструктивну тощо.

Умови праці – сукупність особливостей знарядь і предметів праці, стану виробничого середовища та організації праці, які суттєво впливають на стан здоров'я, настрій та працездатність людей.

Виділяють такі чинники, що визначають стан умов праці: рівень механізації та автоматизації виробничих процесів, інтенсивність праці; фізико-хімічні особливості виробничого процесу (хімічний склад повітряного середовища, вібрація, контакти з токсичними речовинами тощо); кліматичні умови і температура, повітряний тиск, вологість та ін.; біологічні умови, контакти з тваринами, рослинами.

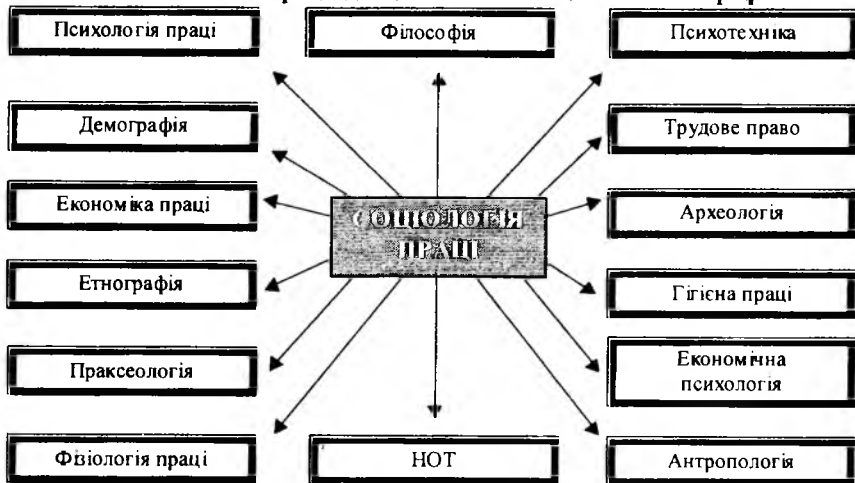
Особливу роль серед умов праці відіграють естетичні елементи виробничого середовища (кальорове оформлення виробничих приміщень, функціональна музика, а також різні характеристики організації праці: тривалість робочого дня, тижня, змінність, кількість перерв тощо). Окрім того, у соціології праці виділяють нормальні та шкідливі умови праці.

Характер праці – категорія, яка характеризує соціально-економічну природу трудового процесу, суспільну форму його організації, спосіб взаємодії людей у процесі праці.

Відображає ступінь розвинутості виробничих відносин, спосіб поєднання працівників із засобами праці. До показників характеру праці відносять форму власності, ставлення працівників до засобів виробництва, розподільчі відносини, ступінь соціальних відмінностей у процесі праці та ін.

14.2. Структурно-логічні схеми, таблиці, визначення

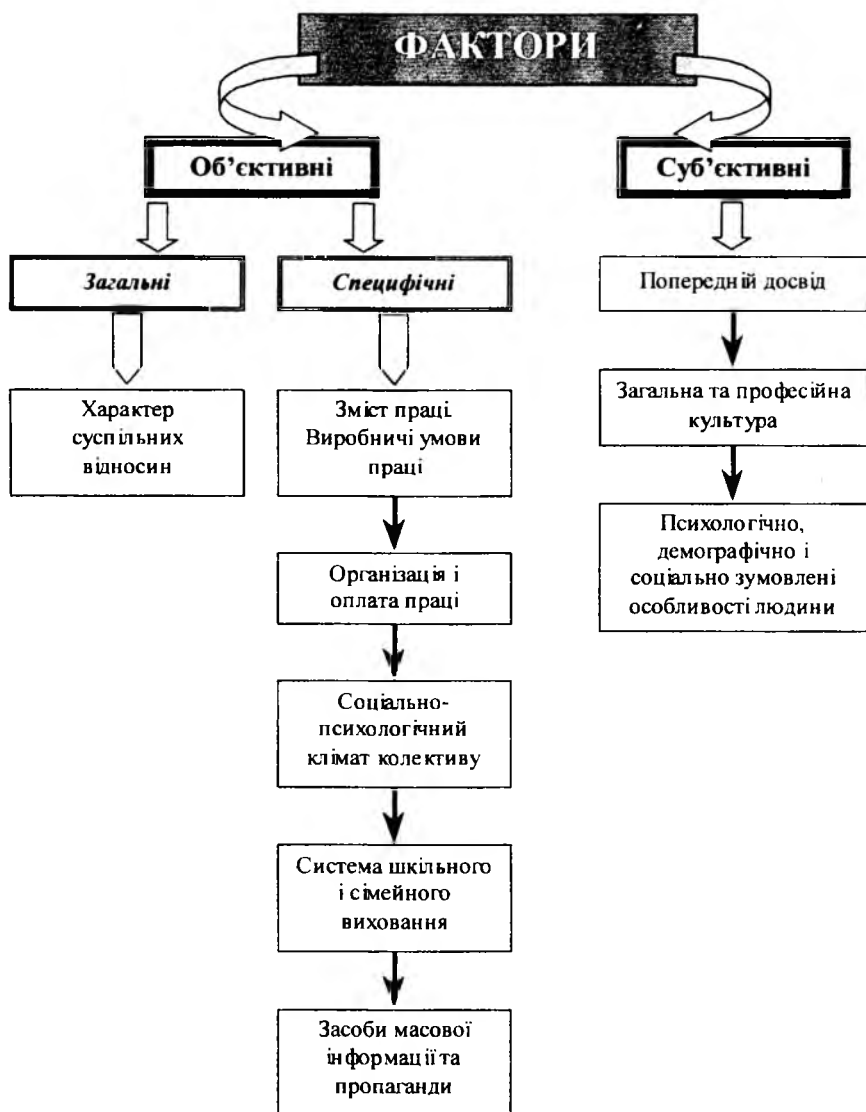
Зв'язок соціології праці з дисциплінами несociологічного профілю

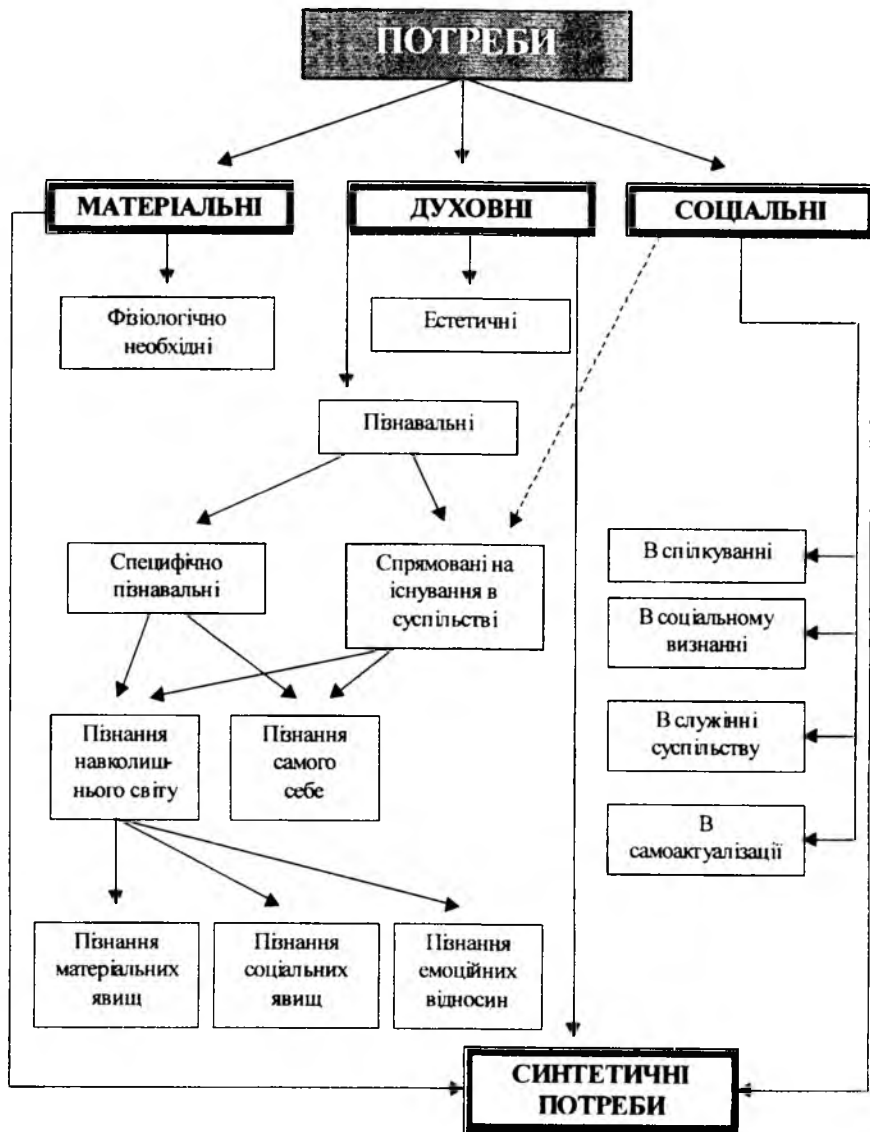
Взаємозв'язок ринку праці та зайнятості населення

Фактори формування ставлення до праці

Класифікація потреб особистості

14.3. Опрацювання фрагментів текстів зарубіжних і вітчизняних соціологів

Е.Гідденс

У більшості з нас праця забирає більшу частину життя, ніж будь-яка інша діяльність. Часто ми асоціюємо поняття праці з нудними обов'язками — переліком завдань, котрі ми хотіли б звести до мінімуму або взагалі знехтувати. Можливо, приступивши до читання цього розділу, ви думаєте так само! Якщо до своєї праці так ставиться більшість людей, то чому? Спробуймо знайти відповідь на це питання.

Робота означає щось більше, ніж просто марудні обов'язки, інакше люди, втративши її, не почувалися б такими покинутими та розгубленими. Як би ви почувалися, знаючи, що ніколи не знайдете роботу? У сучасному суспільстві мати роботу означає зберегти самоповагу. Навіть там, де умови праці доволі неприємні, а поставлені завдання нудні, робота виявляється конструктивним елементом психологічного стану та щоденної діяльності людей. Доречно навести кілька характеристик праці.

- **Гроші.** Зарплатня є головним ресурсом, від якого залежать люди, задовольняючи свої потреби. Без такого доходу стурбованість про завтрашній день, як правило, зростає.

- **Рівень активності.** Робота часто уможлиблює набуття і вдосконалення навичок та вмінь. Навіть рутинна праця створює структуроване середовище, в якому поглинається енергія особи. Без цього можливості вдосконалювати такі вміння та навички може й не бути.

- **Різноманітність.** Праця уможлиблює доступ до середовища, що контрастує з домашнім оточенням. У робочій атмосфері індивіди, виконуючи навіть доволі марудні обов'язки, можуть бути раді діяльності, відмінній від домашньої поденної роботи.

- **Часова структура.** Для людей, зайнятих на регулярній роботі, день переважно організований згідно з ритмом праці. Хоча іноді це може пригнічувати, але все-таки дає відчуття спрямованості в повсякденній діяльності. Непрацюючі особи часто називають своєю головною проблемою нудьгу і поступово втрачають відчуття часу...

- **Соціальні контакти.** Трудове середовище часто породжує дружбу й можливості участі у спільній діяльності з іншими особами. Коло друзів та знайомих, при відриві від робочого оточення, найімовірніше, зменшуватиметься.

- **Персональна ідентичність.** Праця переважно цінується за надання відчуття стабільної соціальної ідентичності. Зокрема, особливо для чоловіків самоповага часто пов'язана з економічним внеском до сімейного бюджету.

На фоні цього довжелезного списку неважко зрозуміти, чому втрата роботи може зашкодити впевненості людей у своїй соціальній значущості.

Джерело: Е.Гідденс. Соціологія / Пер. з англ. Наук. редактор перекладу О. Іващенко. – К., 1999. – С. 364-365.

Запитання для роздумів

1. Чому Е.Гідденс звертає увагу на важливість праці для людини?
2. Які чинники, за Е.Гідденсом, визначають значущість праці у сучасному світі?
3. Виходячи з прочитаного тексту, поясніть: “В чому полягає “соціальність праці”, за Е.Гідденсом?”

О. В. Ромашов

Труд — это целесообразная деятельность людей, направленная на создание материальных и культурных ценностей. Труд есть основа и непереносимое условие жизнедеятельности людей. Воздействуя на окружающую природную среду, изменяя и приспособляя ее к своим потребностям, люди не только обеспечивают свое существование, но и создают условия для развития и прогресса общества.

Процесс труда — явление сложное и многоаспектное. Основные формы его проявления — это затраты человеческой энергии, взаимодействие работника со средствами производства (предметами и средствами труда) и производственное взаимодействие работников друг с другом как по горизонтали (отношение соучастия в едином трудовом процессе), так и по вертикали (отношение между руководителями и подчиненными). Роль труда в развитии человека и общества заключается в том, что в процессе труда создаются не только материальные и духовные ценности, предназначенные для удовлетворения потребностей людей, но и развиваются сами работники, которые приобретают навыки, раскрывают свои способности, пополняют и обогащают знания. Творческий характер труда находит свое выражение в появлении новых идей, прогрессивных технологиях, более совершенных и высокопроизводительных орудиях труда, новых видах продукции, материалах, энергии, которые, в свою очередь, ведут к развитию потребностей...

В процессе труда люди вступают в определенные социальные отношения, взаимодействуя друг с другом. *Социальные взаимодействия* в сфере труда — это форма социальных связей, реализуемая в обмене деятельностью и взаимном действии. Объективной основой взаимодействия людей является общность или расхождение их интересов, близких или отдаленных целей, взглядов. Посредниками взаимодействия людей в сфере труда, промежуточными его звеньями выступают орудия и предметы труда, материальные и духовные блага. Постоянное взаимодействие отдельных индивидов или общностей в процессе трудовой деятельности в определенных социальных условиях образует специфические социальные отношения.

Социальные отношения — это отношения между членами социальных общностей и данными общностями по поводу их общественного положения, об-

Тема 14. Соціологія праці

раза и уклада жизни, в конечном счете по поводу условий формирования и развития личности, социальных общностей. Они проявляются в положении отдельных групп работников в трудовом процессе, коммуникационных связях между ними, т.е. во взаимном обмене информацией для воздействия на поведение и результаты деятельности других, а также для оценки своего собственного положения, что влияет на формирование интересов и поведение этих групп.

Эти отношения неразрывно связаны с трудовыми отношениями и обусловлены ими изначально. Например, в трудовую организацию работники вживаются, адаптируются в силу объективной потребности и таким образом вступают в трудовые отношения независимо от того, кто будет работать рядом, кто руководитель, какой у него стиль деятельности. Однако позже каждый работник неизбежно по-своему проявляет себя во взаимоотношениях с другими работниками, с руководителем, в отношении к труду, к порядку распределения работ и т.д. Следовательно, на основе объективных отношений начинают складываться отношения социально-психологического свойства, характеризующиеся определенным эмоциональным настроением, характером общения людей и взаимоотношений в трудовой организации. ...Ни одна группа работников, ни один член трудовой организации не может существовать вне таких отношений, вне взаимных обязанностей относительно друг друга, вне взаимодействий.

... На практике существует многообразие социально-трудовых отношений. Их, а также различные социальные явления и процессы в условиях существующего рынка и изучает социология труда. Поэтому *социология труда* — это исследование функционирования и социальных аспектов рынка в сфере труда. Если же попытаться сузить данное понятие, то можно сказать, что *социология труда* — это поведение работодателей и наемных работников в ответ на действие экономических и социальных стимулов к труду. Именно такого рода стимулы, с одной стороны, побуждают к индивидуальному выбору, а с другой — ограничивают его. В социологической теории акцент делается на регулирующих трудовое поведение стимулах, которые имеют не безличностный характер и относятся к работникам, широким группам людей.

Предметом социологии труда как специальной социологической теории является структура и механизм социально-трудовых отношений, а также социальных процессов и явлений в сфере труда.

Цель социологии труда — это исследование социальных явлений, процессов и разработка рекомендаций по их регулированию и управлению, прогнозированию и планированию, направленных на создание оптимальных условий для функционирования общества, коллектива, группы, отдельного индивида в сфере труда и достижение на этой основе наиболее полной реализации и оптимального сочетания их интересов.

Задачи социологии труда заключаются в следующем:

☒ изучение и оптимизация социальной структуры общества, трудовой организации (коллектива);

☒ анализ рынка труда как регулятора оптимальной и рациональной мобильности трудовых ресурсов;

☒ поиск путей оптимальной реализации трудового потенциала современного работника;

☒ оптимальное сочетание моральных и материальных стимулов и совершенствование отношения к труду в условиях рынка;

☒ установление социального контроля и борьба с различного рода отклонениями от общепринятых моральных принципов и норм в сфере труда;

☒ изучение причин и выработка системы мер по предупреждению и разрешению трудовых конфликтов;

☒ создание системы социальных гарантий, защищающих работников в обществе и трудовой организации, и т.д.

Иными словами, задачи социологии труда сводятся к выработке методов и приемов использования социальных факторов в интересах решения прежде всего важнейших социально-экономических проблем общества и личности, к числу которых относится и создание системы социальных гарантий, поддержания и закрепления социальной защищенности граждан с целью ускоренной социальной переориентации экономики. Для сбора и анализа информации в социологии труда широко используются социологические методы. Специфика метода социологии труда проявляется в следующих направлениях:

⇒ в достигнутых знаниях о предмете исследования (понимании сущности труда и отношений в сфере труда);

⇒ в процессе методов сбора фактов;

⇒ в способе делать заключение, т.е. формулировать выводы о причинно-следственных связях между явлениями.

Необходимо отметить, что исследования, проводимые в рамках социологии труда, предоставляют необходимую и достаточно надежную информацию для формирования социальной политики, разработки научно обоснованных программ социально-экономического развития трудовых организаций (коллективов), для решения социальных проблем и противоречий, постоянно сопровождающих трудовую деятельность и работников. Таким образом, социология труда призвана, с одной стороны, расширять знания о реально существующей действительности, с другой — способствовать утверждению новых связей и процессов, протекающих в сфере труда.

Джерело О.В. Ромашов. Социология труда: Учеб. пособие. – М.: Гардарики, 1999. – С.9-14.

Запитання для роздумів

1. Розкрийте місце праці в розвитку людини і суспільства.
2. Розкрийте механізм формування соціально-трудових відносин у сфері праці.

Тема 14. Соціологія праці

3. Що є предметом соціології праці, за О. Ромашовим?
4. Які основні завдання стоять перед соціологією праці як спеціальною соціологічною теорією?
5. У чому суть специфіки методу соціології праці?

М.П.Лукашевич, М.В.Туленков

Соціологія праці, як і будь-яка наука, виконує певні *функції* в життєдіяльності суспільства. Найважливіша з них — *інформаційна*, яка полягає в забезпеченні управлінських структур суспільства соціологічною інформацією, що дає об'єктивну і повну картину соціальної ситуації на підприємстві, в галузі і виробничій сфері в цілому.

Пізнавальна функція соціології праці пов'язана з розширенням пізнання закономірностей соціально-трудових відносин, створенням теоретичного обґрунтування практичного менеджменту. На рівні конкретного підприємства йдеться про виявлення сукупності соціальних резервів трудового колективу, його невикористаних повною мірою потенційних можливостей розвитку.

Описова функція пов'язана з викладом і публікацією результатів соціологічних досліджень в різних звітах, статтях, монографіях. Тим самим створюється цілісний опис соціального життя трудових колективів, різноманітних груп і окремих працівників.

Освітня функція реалізується через поширення сучасних наукових знань, теоретичних і методологічних основ, уявлень про соціальні механізми процесів у сфері праці серед дедалі більшої кількості спеціалістів-менеджерів та інших працівників. Йдеться про підвищення загальної культури працівників, що сприяє більш чіткому баченню своєї ролі.

Прогностична функція соціології праці пов'язана з можливостями спостерігати завдяки конкретно-соціологічним дослідженням тенденції в зміні сукупності соціальних показників, які характеризують відхилення від нормального стану соціально-трудових відносин, своєчасно передбачати розвиток негативних тенденцій в соціальному житті колективу.

Перетворювальна функція соціології полягає в розробці на основі даних соціальної діагностики стану соціально-трудових відносин найефективніших соціальних технологій (сукупності методів та операцій управління соціально-трудовами процесами), у виробленні на основі цих технологій систем соціального управління трудовими колективами в напрямі задіяння для їх соціального розвитку всієї сукупності соціальних резервів.

Джерело: М.П. Лукашевич, М.В. Туленков. Спеціальні та галузеві соціології: Навч. посібник. – К.: МАУП, 1999. – С. 272-273.

Запитання для роздумів

1. Як співвідносяться виділені функції соціології праці із загальносоціологічними функціями?
2. Застосуйте вказані у тексті функції до аналізу такого соціально-економічного явища як безробіття.

14.4. План семінарського заняття (2 год.)

1. Об'єкт і предмет соціології праці.
2. Формування соціологічних ідей про працю.
3. Мотивація трудової поведінки.
4. Соціологія ринку праці.

14.5. Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт

1. Соціальна сутність праці.
2. Зміст праці та способи його збагачення.
3. Адаптація працівників: соціологічний аналіз проблеми.
4. Задоволення працею як соціологічна категорія.
5. Соціальні гарантії і безробіття в умовах ринку праці.
6. Соціально-психологічний клімат трудового колективу та чинники, що впливають на його формування..
7. Страйк як гострий вияв виробничого конфлікту.
8. Професійна кар'єра та фактори, що її визначають.
9. Соціологічні аспекти трудової міграції.
10. Мотивація трудової діяльності як механізм регулювання поведінки працівника.
11. Трудова поведінка: складові, стратегії, моделі.
12. Форми і моделі стимулювання праці.
13. Соціологічний аналіз чинників соціально-економічного розвитку підприємства.
14. Підприємство як соціотехнічна система.
15. Вплив стилю керівництва на ефективність трудової діяльності.
16. Дисципліна праці як об'єкт управлінського впливу.
17. Основні підходи в оцінці та атестації кадрів на виробництві.
18. Конфліктні ситуації в трудовому колективі та шляхи їх врегулювання.
19. Соціологічне забезпечення інноваційних процесів на виробництві.
20. Виробнича організація як відкрита система.
21. Проблема вільного часу в соціології праці. Соціально-економічні чинники стимулювання трудової активності.

Тема 14. Соціологія праці

14.6. Завдання та вправи

1. Розкрийте суть сучасних поглядів на предмет соціології праці.
2. Зробіть системний соціологічний аналіз трудової діяльності, виходячи з таких її складових як мета, мотиви, засоби, умови праці, суб'єкт діяльності.
3. Як розвивалася соціологія праці в Україні? Які вимоги до організації сучасних соціологічних досліджень у сфері праці в Україні?
4. Розкрийте зміст понять: “умови праці”, “стиль керівництва”, “задоволення працюю”, “самозайнятість населення”, “ринок праці”.
5. Опрацювавши додаткову літературу, проаналізуйте таке явище як безробіття.
6. Доберіть методи і методики для діагностики соціально-психологічного клімату трудового колективу.

14.7. Тести

1. Що є предметом соціології праці?
 - а) економічний механізми підвищення ефективності праці;
 - б) соціально-трудова відносина у сфері праці;
 - в) розвиток особистості
2. В якому році В.Штерн запропонував термін “психотехніка”?
 - а) 1898; б) 1900; в) 1903; г) 1905; д) 1910;
3. Вкажіть принципи наукового управління Ф.Тейлора:
 - а) детальне вивчення окремих дій у кожному виді праці;
 - б) усунення людей, які відмовляються або нездатні засвоїти найкращі методи праці;
 - в) урахування індивідуально-психологічних особливостей працівника;
 - г) досягнення найвищої продуктивності з допомогою психічних засобів;
 - д) щоденні надбавки до зарплати за швидке і точне виконання роботи;
 - е) практично однаковий розподіл відповідальності між робітниками та адміністрацією;
 - є) вивчення змін, які можуть бути викликані у психічному житті людини тими чи іншими виробничими чинниками.
4. Який метод використовується для аналізу робочих дій?
 - а) хронометраж;
 - б) біографічний метод;
 - в) метод композиції.
5. Вкажіть фактори “мотивації” у теорії Ф.Герцберга:
 - а) просування по службі;
 - б) оплата праці;

- в) міжособистісні стосунки;*
- г) відповідальність за власні дії;*
- д) політика фірми і адміністрації;*
- е) прийняття управлінського рішення;*
- є) досягнення спільної мети.*

6. Вкажіть основні складові внутрішнього середовища виробничої організації:

- а) споживачі;* *б) люди;*
- в) цілі;* *г) конкуренти;*
- д) технологія;* *е) структура;*
- є) постачальники;* *ж) виробнича задача.*

7. Хто є автором концепції “збагачення праці”?

- а) А. Маслоу;* *б) К. Левін;*
- в) Ф. Тейлор;* *г) Ф. Херцберг;*
- д) М. Вебер.*

8. Який тип комунікативної сітки сприяє більшому задоволенню працівників під час виконання спільних завдань?

- а) павутина;* *б) променева;*
- в) ланцюг;* *г) дерево;*
- д) коло;* *е) штурвал.*

9. У чому суть анамнестичного методу за умов атестації кадрів на виробництві?

- а) узагальнення незалежних характеристик;*
- б) тестування;*
- в) проведення систематичних спостережень;*
- г) аналіз самим працівником своїх дій в конкретних виробничих ситуаціях.*

10. Соціально-психологічний клімат трудового колективу – це:

- а) зовнішні умови функціонування організації;*
- б) суперечності всередині колективів і виробничих організацій;*
- в) домінуючий і відносно стійкий психічний настрій колективу.*

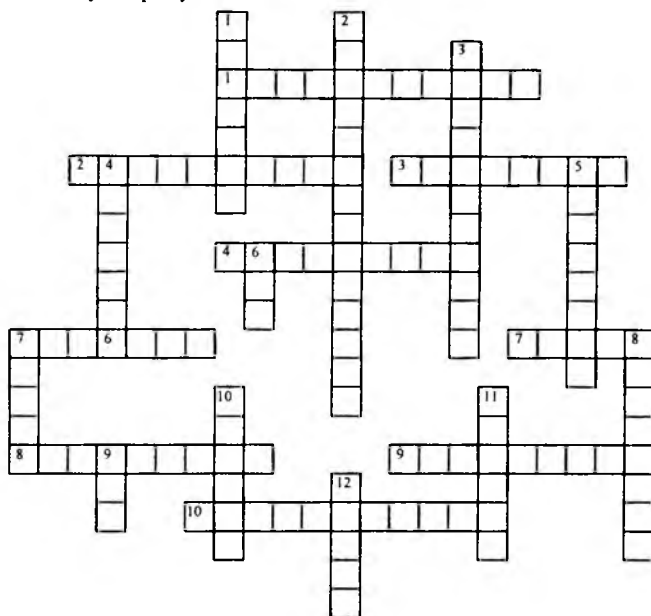

14.8. Кросворд

По горизонталі:

1. Метод дослідження соціології праці.
2. Процес вибору із групи кандидатів осіб, що відповідають вимогам професійної діяльності за своїми якостями.
3. Ситуація, в якій діють сили однакової величини, але протилежні за спрямованістю.
4. Стан готовності до певної активності на задоволення певної потреби.
5. Психічний процес свідомого управління діяльністю.

6. Вчений, який створив диспозиційну концепцію.
7. Вчений, який виділив на основі рідин 4 типи темпераменту.
8. Процедура оцінки результатів діяльності працівників за певний проміжок часу.
9. Автор теорії когнітивного десонансу.
10. Сукупність індивідуальних особливостей людини, що характеризує динамічну та емоційну сторону її діяльності та поведінки.

По вертикалі:

1. Слабко виражений емоційний стан, який охоплює протягом деякого часу людину.
2. Чинник, спрямований на вибір потенційних працівників у відповідності з їх здібностями.
3. Одна з важливих категорій соціології праці.
4. Відповідь організму на зміну у зовнішньому та внутрішньому середовищі.
5. Складовий момент дисципліни праці.
6. Гальмування, що розглядається як захист.
7. Тимчасове зниження працездатності під впливом навантаження.
8. Український соціолог, який займався промисловою соціологією.
9. Соціально-психологічний клімат.
10. Український економіст, соціолог, громадський діяч.
11. Вона буває короткотривалою і тривалою.
12. Загальносоціологічна категорія, пов'язана з розвитком НТР.

14.9. Література з теми

1. Адамчук В.В., Ромашов О.В., Сорокина М.Е. Экономика и социология труда: Учебник для вузов. – М., 2001.
2. Галкина Т.П. Социология управления: от группы к команде: Учеб. пособие. – М., 2001.
3. Дворецкая Г.В., Махнарьлов В.П. Социология труда. – М., 1990.
4. Дворецька Г.В. Соціологія праці: Навчальний посібник. – К., 2003.
5. Дикарева А.А., Мирская М.И. Социология труда. – М., 1989.
6. Економічна соціологія: Навч. посібник / За ред. В.М.Ворони, В.С.Пилипенка. – К., 1997.
7. Экономическая социология: Учебное пособие / Под ред. В.Е. Пилипенко. – К., 2002.
8. Завельский М.Г. Экономика и социология труда: Курс лекций. – М., 2001.
9. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб., 2000.
10. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы: Учеб. пособие. – М., 2000.
11. Иващенко О. Соціологія самозайнятості: до проблеми визначення предмета // Соціологія: теорія, методи, маркетинг – 2002. – №4.
12. Коваліско Н.В., Хоронжий А.Г. Регіональна трудова мобільність. – Львів, 2002.
13. Кравченко А.И. История зарубежной социологии труда. – М., 1991.
14. Лисенко О., Привалов Ю. Молодь на ринку праці України: основні характеристики і тенденції // Україна-2002. Моніторинг соціальних змін / За ред. В.Ворони, М.Шульги. – К., 2002.
15. Лозниця В.С. Психологія менеджменту: Навч. посібник. – К., 1997.
16. Лукашевич Н.П. Самоменеджмент: как достигнуть успеха в деловой карьере. – Х., 1998.
17. Лукашевич Н.П. Социология труда. – К., 2001.
18. Мімандусова Г. Соціально-економічна адаптація населення в умовах формування ринку праці і зайнятості // Україна-2002. Моніторинг соціальних змін / За ред. В.Ворони, М.Шульги. – К., 2002.
19. Огаренко В.М., Малахова Ж.Д. Соціологія праці: Навчальний посібник. Запоріжжя, 2001.
20. Пачковський Ю.Ф. Психологія підприємництва: Навч. посібник. – Львів, 2001.
21. Палторак В.А. Соціологія. Основи соціології праці та управління. – К., 1992.
22. Прирбиткова І. Трудові мігранти у соціальній ієрархії українського суспільства: статусні позиції, цінності, життєві стратегії, стиль і спосіб життя // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №4.
23. Промышленное предприятие и его люди: проблемы социально-эконо-

- мического поведення / Под общ. ред. В.Е.Вороны, Е.И.Суименко. – К., 2001.
24. Ромашов О.В. Социология труда: Учеб. пособие. – М., 1999.
25. Социология труда: Учебник / Под ред. Н.И. Дряхлова, А.И. Кравченко, В.В. Щербины. – М., 1993.
26. Старовойтова Л.И., Золотарева Т.Ф. Занятость населения и ее регулирование: Учеб. пособие. – М., 2001.
27. Цандер Е. Менеджмент малых и средних предприятий. – К., 1997.
28. Чернина А.Б. Трудовое поведение в новых условиях хозяйствования. – Новосибирск, 1992.
29. Milian L. Wprowadzenie do Sociologii Przemyslu. – Czenstochowa, 1996.
30. Szawiel T. Urzeczeni przez rynek? Stosunek mlodziezy do rynku, pieniadza i pracy // Kultura i spoleczenstwo. – 1998. – №1.
31. Januscek H., Sikora J. Sociologia pracy. – Poznan, 2000..

14.10. Відповіді на тести

1. (б); 2. (в); 3. (а, б, д, е); 4. (а); 5. (а, г, е, є); 6. (б, в, д, е, ж); 7. (г); 8. (д); 9. (г); 10. (в).

14.11. Відповіді до кросворда

По горизонталі:

1. Соціометрія. 2. Профвідбір. 3. Конфлікт. 4. Установа. 5. Воля. 6. Ядов. 7. Гален. 8. Атестація. 9. Фесмінгер. 10. Темперамент.

По вертикалі:

1. Настрій. 2. Профорієнтація. 3. Організація. 4. Реакція. 5. Контроль. 6. Сон. 7. Втома. 8. Нагорний. 9. СПК. 10. Зібер. 11. Пам'ять. 12. Праця.

Чи знаєте Ви, що ...

Теорія “людських відносин” розроблена у 20-30-ті рр. ХХ ст. професором індустріальної соціології Гарвардського університету Ентоном Мейо (1880 – 1949 рр.). Автором теорії “збагачення праці” (1950 р.) є американський вчений Фредерік Херцберг (народ. 1921 р.).

В Україні рівень працевлаштування молоді перевищує рівень загального працевлаштування – 38 % і 32 % відповідно.

Станом на 1 липня 2003 року більше 7 млн. громадян залишили Україну в пошуках роботи.

В Росії працюють до 1,5 млн. українців. До 90 % з них мають там нелегальний статус.

Кабінет Міністрів України затвердив прожитковий мінімум на 2003-й рік на одну людину в Україні в розмірі 361,47 грн., а на 2004-й рік – _____ грн.

СУТТЄВО

Після вивчення матеріалу теми Ви повинні

ЗНАТИ

- Суть і зміст соціології управління як науковий напрямок;
- Теорію соціології управління;
- Закони і закономірності управління;
- Принципи управління;
- Понятійний апарат соціології управління;
- Методологію соціології управління;
- Об'єкти соціології у правління;
- Предмети соціології управління;
- Соціологію управлінських відносин;
- Організацію, технологію і техніку конкретних соціологічних досліджень управління.

ВМІТИ

- ⊗ Проводити теоретичний аналіз стану і розвитку соціології управління;
- ⊗ Проводити обстеження об'єктів соціології управління;
- ⊗ Виявляти предмети соціології управління;
- ⊗ Організувати конкретні соціологічні дослідження управління;
- ⊗ Застосувати підходи і методи соціологічного дослідження управління;
- ⊗ Опрацьовувати інформацію соціологічного дослідження;
- ⊗ Оформити звіти про соціологічне дослідження;
- ⊗ Реалізувати результати соціологічних досліджень.

Ключові поняття та терміни

• соціологія управління	• громадська думка про управління
• теорія соціології управління	• управлінська праця
• методологія соціології управління	• керівник, спеціаліст і технічний виконавець
• технологія соціологічних досліджень управління	• механізм управління
• організації соціологічних досліджень управління	• функції управління
• підходи до соціологічних досліджень управління	• закони, закономірності і принципи управління
• методи соціологічних досліджень	• ефективність управління
• програми соціологічних досліджень управління	• досвід управління
• методика соціологічних досліджень	• процес управління
• управлінські відносини	• структура управління
• проблеми управління	• інтенсифікація управління
	• технічні засоби управління
	• управлінські рішення

15.1. Термінологічний словник

Соціологія управління - це галузь загальної соціології, яка вивчає закономірності, форми та методи цілеспрямованого впливу на соціальні відносини, структури і процеси суспільства, спільнот, особистостей.

Теорія соціології управління - це сукупність наукових положень, знань, ідей, гіпотез, концепцій, які пояснюють і роблять умовиводи про явища в суспільстві.

Методологія теорії управління - це сукупність методологічних принципів і методів дослідження, які застосовуються в соціології управління.

Об'єкт соціології управління - це реальна система управління суспільством, спільнотою та їх структурними елементами, дійсність, що існує поза свідомістю людини.

Предмет соціології управління - це те, на що спрямована пізнавальна, творча, практична діяльність, тобто що досліджується.

Управлінські відносини - це зв'язки елементів у соціально-економічній системі, що є об'єктом вивчення теорії управління, зв'язки людей у процесі їх спільної діяльності.

Система управління - це відповідне утворення, основними елементами якого є люди і зв'язки. Система управління об'єднує структуру і функції і поділяється на керуючу і керовану підсистеми.

Організаційні структури - це організаційна характеристика побудови управління відповідною ланкою суспільства.

Процес управління - це функціонування системи управління або реалізація системою функцій управління. Під процесом управління розуміється сутність операцій, які групуються у блоки інформації, ситуацій і прийняття рішень.

Методи управління - становлять способи і прийоми впливу керуючої підсистеми на керовані. Основними методами вважаються економічні, організаційно-розпорядчі і соціально-психологічні.

Технічні засоби управління - це пристрої, засоби, призначені для механізації управлінської праці. Вони включають комп'ютери, засоби зв'язку і оргтехніки.

Управлінська праця - це доцільна діяльність управлінського персоналу, яка включає працю керівника, спеціаліста і технічного виконавця.

Інформація - це сукупність відомостей (даних) про стан, функціонування і розвиток об'єкта управління. Виступає як предмет і продукт управлінської праці та існує у відповідних носіях.

Ситуація - це положення, стан об'єкта на конкретний момент. Під ситуацією розуміється сукупність умов та обставин, що створюють певне становище, викликають взаємини між колективами і системами управління.

Рішення - це система дій, спрямована на здійснення керуючого впливу за відповідним організаційним планом. Продуманий намір досягти цілі, прий-

няття рішення є завершальним етапом процесу управління.

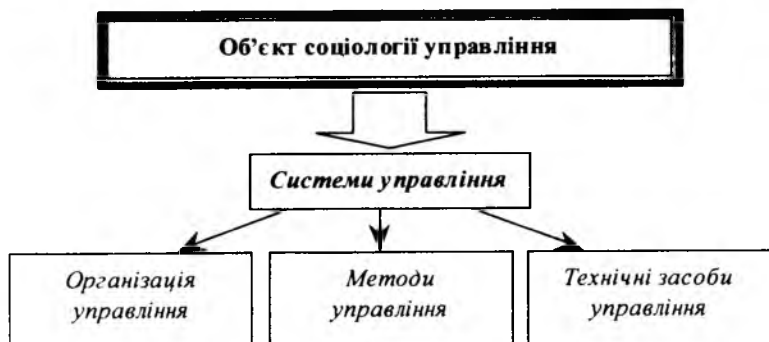
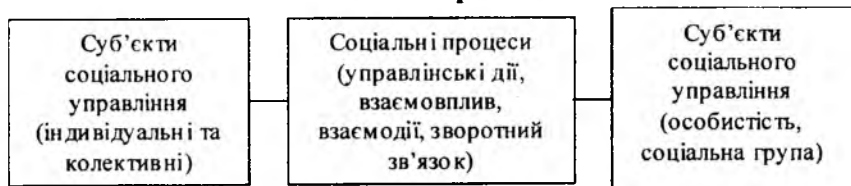
Ефективність - це результативність управління, яка одержана при виконанні відповідних умов, які створюються особливостями ресурсів. Економічна ефективність управління є функція двох змінних: затрат на утримання апарату управління і результатів управлінської діяльності об'єкта.

15.2. Структурно-логічні схеми і таблиці

Концепції, пов'язані з «соціологією управління»

Автор	Зміст концепції «соціологія управління»
<i>Б.Г.Нагорний</i>	Формування нової парадигми управління - це комплексна теоретична проблема, яка має незаперечну практичну значущість.
<i>Т.І.Заславська</i>	... у суспільствах з біфуркаційною траєкторією розвитку, тобто з таким типом розвитку, який інколи визначають як революційний, неусталений, маючи на увазі можливість миттєвого переходу системи групи у процесі адаптації проходять три стадії: 1. Стадію соціального шоку. 2. Мобілізацію адаптивних резервів. 3. Реакцію на виклик середовища.
<i>Г.В.Атаманчук</i>	Управління як суспільний інститут являє собою цілеполагаючий (свідомий, спрямований, продуктивний), організуючий і регулюючий вплив людей на власну суспільну, колективну і групову життєдіяльність як
<i>В.Н.Іванов</i>	Ключове поняття управління - вплив.
<i>Г.В.Дворецька</i>	Соціологія управління як галузь соціології вивчає соціальні наслідки механізму цілеспрямованого впливу на соціальні структури і процеси в суспільстві, а також
<i>Ж.Т.Тощенко</i>	Прихід соціології в науку управління ознаменував собою пошук глибинних ресурсів, резервів другого і третього порядку, багато з яких є прямо залежними від суспільної свідомості і поведінки людей.
<i>Ф.Хецберг</i>	... індустріальна соціологія на Заході у розвитку вчення про виробничу поведінку працівника та її регулювання пройшла три парадигми: науковий менеджмент, менеджмент людських стосунків і ситуативний менеджмент.
<i>Г.В.Щокін</i>	Кожна соціальна система складається з двох самостійних, але взаємопов'язаних підсистем: керованої і керуючої.

**Логічна схема соціального управління, розроблена
Б.Г.Нагорним**

Закони і закономірності управління

Єдність керуючої і керованої підсистеми об'єкта управління.
 Посилення централізації і децентралізації функцій управління.
 Посилення державних, колективних і особистих інтересів

Ефективність
 Інтенсивність
 Продуктивність
 Науковість

Напрями економічної соціології

- системний
- комплексний
- програмно-цільовий
- структурно-функціональний
- факторно-ціннісний
- ситуаційний
- аналітичний

Зв'язки соціології управління з іншими науками

Назва наук	Використання положень інших наук
1. Загальна соціологія	Понятійний апарат, методологія і технологія досліджень
2. Філософія	Основні наукові положення про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства і мислення.
3. Психологія	Наукові положення про особливості психології соціальних груп
4. Економічна теорія	Економічні категорії, закономірності розвитку економіки.
5. Статистика	Кількісні відомості про духовність і рух населення.
6. Культурологія	Наукові положення про духовну культуру суспільства

Теоретичні дослідження

Теоретичний аналіз
Закони управління

Закономірності і
принципи управління

Понятійний апарат

Методологія і технологія
теоретичних досліджень

Прикладні дослідження

Об'єкт управління

Предмет управління

Структура управління

Процес управління

Інформація управління

Рішення управління

Зміст основних функцій соціології управління

Функції	Зміст функцій
<i>Інформаційна</i>	Сукупність відомостей про стан системи процесу управління
<i>Довідкова</i>	Дані про об'єкти управління. Характеристика організаційної побудови системи управління
<i>Планова</i>	Завдання об'єкта управління, які ґрунтуються на потребах і цілях.
<i>Прогнозна</i>	Наукове передбачення змін і результатів розвитку системи управління.
<i>Регулятивна</i>	Оперативне управління, господарською діяльністю.
<i>Контрольна</i>	Перевірка відомостей про протікання явищ і процесів, наявність і використання ресурсів.

15.3. Опрацювання фрагментів текстів зарубіжних і вітчизняних соціологів

Г.В. Атаманчук

Управління являє собою продукт свідомості і волі людей і воно є таким, яка свідомість і воля тих, хто керує, хто пише про управління і хто сприймає управління. Тут незвичних піднесень не може бути, бо все взаємопов'язане. Керуючі звичайно виникають з керованих і містять у собі усі їх стереотипи.

Зумовленість управління свідомістю має актуальне значення для нього, оскільки виводить його на релігію, науку, соціальну психологію, традиції, звичаї, менталітет, звичайно, на історико-культурну спадщину і сучасний стан свідомості суспільства.

Джерело: Основи сучасного соціального управління: теорія й методологія. Учебн. Посібник / Под ред. В.Н. Іванова. - М.: ОАО "НПО Економіка", 2000. - С. 6-7.

Запитання для роздумів

1. Роль свідомості і волі керівника у прийнятті рішень
2. Свідомість та її зв'язок з релігією, наукою, традиціями, історико-культурною спадщиною та менталітетом.

В.І. Голяков

Управління - структура й функції по упорядкуванню, збереженню і цілеспрямованому розавитку системи. Це нормуючий процес, що підтримує систему в заданому якісному стані або переводить її у новий. Управління - не тільки особливий вид стуктури й діяльності, а й форма суспільних відносин, які виникають у зв'язку з цілеспрямованим розвитком суспільства та узгодження загальних і окремих видів суспільне поділеної праці.

В соціальному управлінні основними елементами керуючої і керованої систем виступають соціальні інститути, люди, спільності, і сутність управління полягає у впливі одних людей (або соціальних інститутів, органів управління) на свідомість та поведінку інших людей (спільностей). Суб'єкти й об'єкти управління тут у певному розумінні одноякісні та їх взаємозв'язок принципово відмінний від взаємозв'язків в інших системах (біологічних, технічних та ін.)

Джерело: Соціальне управління: Довід. / В.Л. Василенко (керівник авторської групи) - К.: Політвидав України 1986, - С. 144-146

Запитання для роздумів

1. Місце керуючої і керованої підсистем у процесі управління.
2. Форми соціальних інститутів.

Г.В. Дворецька

Становлення соціології управління в нашому столітті пройшло кілька етапів. Ми вже досить докладно розглядали принципи «фордизму», «тейлоризму», теорію «людських відносин» Е. Мейо.

Залишається додати, що з метою подолання обмеженості названих теорій виникла так звана емпірична школа теорії організації та управління, яку ще називають «менеджеризмом». З появою цієї школи проблеми управління почали сприймати як суто соціальні, а менеджмент - як технічну чи метод управління, що розвивається внаслідок властивій людині тенденції об'єднуватися в певні групи.

Джерело: Дворецька Г.В. Соціологія: навч. посібник. - К.: КАЕУ, 1999. - С. 229

Запитання для роздумів

1. Які етапи становлення соціології управління.
2. Розвиток наукових шкіл в управлінні.

В.Я. Малиновський

Управління є складним і універсальним суспільним феноменом, необхідною функцією суспільного життя. Наука практикує управління як функцію

організованих систем, що забезпечує збереження їх структури, підтримку режиму діяльності, досягнення поставленої мети.

Метою управління є організація спільної діяльності людей, їх окремих груп та організацій, забезпечення координації взаємодії між ними, а його суттю - здійснення керуючого впливу на відповідні об'єкти.

Необхідність здійснювати управління з'являється там, де потрібно об'єднати і скоординувати зусилля двох і більше людей.

Джерело: Малиновський В.Я. Державне управління: Навч. посібник. - К.: Атіка, 2003.-С. 146.

Запитання для роздумів

1. Управління як функція суспільного життя.
2. Значення управління для об'єднання і координації зусиль колективу

Б.Г. Нагорний

Соціологія управління - галузь соціології, яка вивчає закономірності, засоби, форми та методи цілеспрямованого впливу на соціальні відносини, структури і процеси суспільства (організації) з метою упорядкування, підтримки, збереження його оптимального функціонування, розвитку або зміни, переведення до іншого стану. Соціологія управління досліджує також природу управлінських відносин, з'ясовує, насамперед, соціальні цілі управління з точки зору їх відповідності інтересам тих, ким управляють.

Джерело: Спеціальні та галузеві соціології. За ред. В.С. Пилипенка. - К.: «Каравелла», 2003. - С.287.

Запитання для роздумів

1. Соціологія управління включає вивчення закономірностей, виникнення явищ і процесів у суспільстві та спільнотах.
2. Як соціологія управління досліджує цілі та інтереси.

15.4. План семінарського заняття (2 год.)

1. Виникнення, становлення і розвиток соціології управління.
2. Об'єкти соціології управління.
3. Предмети соціології управління.
4. Управлінські відносини.
5. Функції управління.
6. Методи управління.
7. Технічні засоби управління.

15.5. Теми рефератів, доповідей і курсових робіт

1. Організаційна побудова системи управління.
2. Соціологія управлінської праці.
3. Соціологія процесів управління.
4. Дослідження функцій управління.
5. Дослідження організації планування на об'єкті.
6. Дослідження організації контролю.
7. Дослідження ситуацій.
8. Дослідження управління ресурсами.
9. Дослідження методів управління.
10. Дослідження технічних засобів управління.
11. Ефективність досліджень управління.

15.6. Завдання та вправи

1. Напишіть реферат «Системи управління».
2. Опишіть схему організаційної структури управління.
3. Розкажіть про організацію апарата управління.
4. Опишіть управлінську працю на конкретному об'єкті.
5. Висвітліть процес управління.
6. Опишіть функції процесу управління.
7. Охарактеризуйте управлінські операції.
8. Розкажіть про інформаційне забезпечення системи управління.
9. Охарактеризуйте управлінські ситуації.
10. Опишіть управлінські рішення.
11. Опишіть методи управління.
12. Розкрийте економічні методи.
13. Розкрийте організаційно-розпорядчі методи.
14. Розкрийте соціально-психологічні методи.
15. Опишіть технічні засоби управління.
16. Охарактеризуйте організацію соціологічних досліджень управління.

15.7. Тести

1. Що вивчає соціологія управління?
 - а) суспільство;
 - б) спільноти;
 - в) управлінські відносини і проблеми.

2. Що розуміється під соціологією управління?
 - а) система знань;
 - б) науковий напрямок;
 - в) галузь соціології.
3. Теорія соціології управління:
 - а) теоретичний аналіз;
 - б) сукупність наукових положень;
 - в) загальні міркування.
4. Наукові школи в управлінні:
 - а) творча співдружність;
 - б) сукупність учених;
 - в) об'єднання науковців навколо лідера.
5. Представники класичної школи організації управління:
 - а) Ф.Тейлор;
 - б) Е.Мейо;
 - в) А.Маслоу.
6. Представники школи людських відносин:
 - а) А.Файоль;
 - б) Е.Мейо;
 - в) М.Вебер.
7. Представники емпіричної школи:
 - а) Л.Гьюліка;
 - б) М. Вебер;
 - в) А.Маслоу.
8. Представники школи соціальних систем:
 - а) Дж.Бернард;
 - б) Г. Саймон;
 - в) Т.Парсонс.
9. Представники нової школи теорії управління:
 - а) Р.Лайкерт;
 - б) Д.Макгрегор;
 - в) Ф.Херцберг.
10. Що розуміється під методологією соціології управління?
 - а) сукупність методів дослідження;
 - б) вчення про методи дослідження;
 - в) методологічні принципи дослідження.
11. Що розуміється під законами управління?
 - а) загальні, об'єктивні зв'язки явищ;
 - б) наукові положення;
 - в) норми і нормативи в управлінні
12. Що розуміється під закономірностями управління?
 - а) суттєві, стійкі зв'язки у процесі управління;
 - б) тенденції в управлінні;
 - в) шляхи розвитку управління.
13. Що розуміється під принципами управління?
 - а) сукупність правил, положень науки управління;
 - б) нормативні акти;
 - в) умови управління.
14. Що розуміється під понятійним апаратом?
 - а) сукупність однозначних понять;
 - б) визначення термінів;

- в) характеристики явищ і процесів.*
15. Що являє собою об'єкт соціології управління?
а) реально існуючі колективи;
б) системи управління;
в) діяльність підприємства.
16. Що розуміється під структурою об'єкта?
а) організаційна побудова об'єкта;
б) сукупність підрозділів і зв'язки між ними;
в) форми підприємства.
17. Що являє собою предмет соціології управління?
а) процеси управління;
б) явища управління;
в) управлінські відносини.
18. Що розуміється під структурою предмета соціології управління?
а) сукупність елементів предмета;
б) розчленування предмета;
в) зв'язок окремих частин предмета.
19. Що розуміється під системою управління?
а) структура і діяльність;
б) стан об'єкта;
в) сукупність і єдність елементів.
20. Що являє собою організація управління?
а) організаційна побудова колективу;
б) організаційна структура апарату управління;
в) організація процесу управління.
21. Що розуміється під апаратом управління?
а) суб'єкт управління;
б) працівники, які зайняті управлінською працею;
в) управлінський персонал.
22. Що являє собою структура суб'єкта управління?
а) працівники, які приймають рішення;
б) організаційна побудова суб'єкта;
в) сукупність професій і посад.
23. Що розуміється під управлінською працею?
а) доцільна діяльність апарату управління;
б) виконання професійних обов'язків;
в) затрата розумових зусиль.
24. Хто такий керівник?
а) особа, яка очолює колектив.

- б) відповідна посада;*
в) той, хто приймає управлінські рішення.
25. Хто такий спеціаліст?
а) особа, яка має відповідні професійні знання і навички;
б) особа, яка займає відповідну посаду;
в) посада в апараті управління.
26. Хто такий технічний виконавець?
а) помічник керівника;
б) особа, що займає посаду для виконання технічних функцій;
в) особи, допоміжного персоналу.
27. Що розуміється під процесом управління?
а) сукупність управлінських операцій;
б) організація діяльності;
в) сукупність функцій управління.
28. Що розуміється під функціями управління?
а) вид діяльності;
б) виконання конкретної роботи;
в) сукупність управлінських операцій.
29. Що являє собою функція планування?
а) розробка завдань;
б) визначення цілі;
в) реалізація намірів.
30. Що являє собою функція нормування?
а) встановлення допустимої норми витрачання ресурсів;
б) дозволена величина витрачання ресурсу;
в) процедура для визначення потреби і контролю за використанням ресурсів.
31. Що являє собою функція обліку і контролю?
а) обрахунок наявності і руху ресурсів;
б) відомості про стан і процеси;
в) перевірка стану і результатів діяльності.
32. Що являє собою функція, організації праці і заробітної плати?
а) організація колективів;
б) контроль за працею і заробітною платою;
в) використання робочої сили.
33. Що являє собою функція забезпечення матеріальними ресурсами?
а) визначення потреби у матеріальних ресурсах;
б) контроль за надходженням і витрачанням матеріальних ресурсів;
в) збереження матеріальних ресурсів.

34. Що являє собою функція управління фінансами?
 а) визначення потреби у фінансових ресурсах;
 б) узгодження потреби з джерелами фінансових ресурсів;
 в) контроль за витрачанням фінансових ресурсів.
35. Що розуміється під управлінською інформацією?
 а) сукупність відомостей про управлінську діяльність;
 б) дані про процеси;
 в) характеристики діяльності.
36. Що розуміється під управлінською ситуацією?
 а) стан об'єкта на конкретний момент часу;
 б) порушення усталеного процесу;
 в) фактори і можливості діяльності.
37. Що являє собою прийняття рішення?
 а) доведення завдань до конкретних виконавців;
 б) розпорядження керівника;
 в) поставлена ціль.
38. Що розуміється під ефективністю управлінських рішень?
 а) визначення результативності управлінських рішень;
 б) встановлення доходів і затрат від здійснення діяльності;
 в) доцільність управлінських заходів.
39. Що являє собою організація соціологічних досліджень управління?
 а) постановка проблеми дослідження;
 б) створення групи дослідників, розробка програми і методики дослідження;
 в) здійснення соціологічних досліджень в управлінні.

15.8. Кросворд

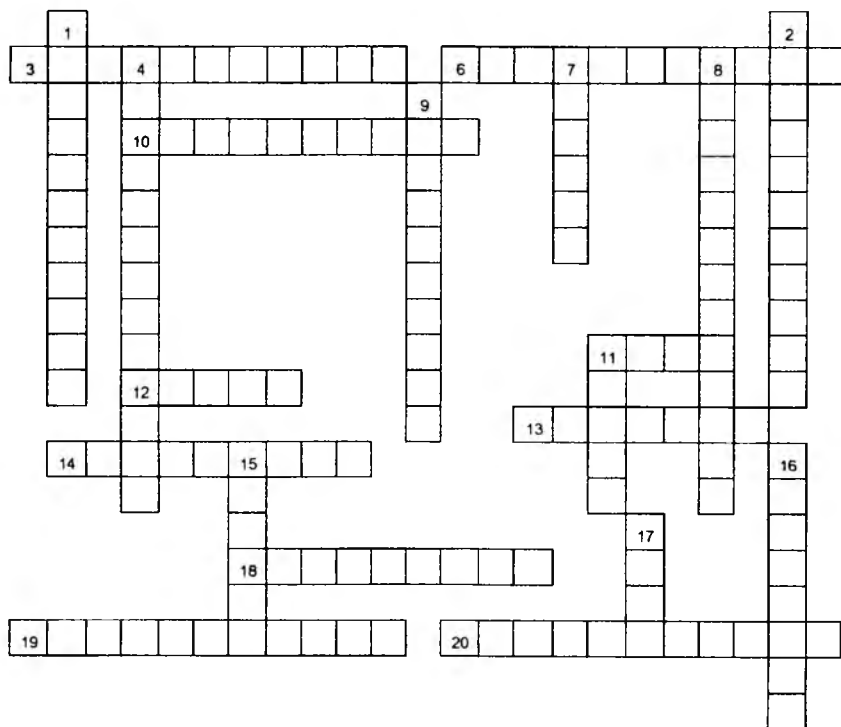
По горизонталі:

3. Параметр, що визначає організаційну культуру.
6. Вимога до соціальних управлінських рішень.
10. Організація, прийняття рішень, якої базується на фактах.
11. Поняття, що моделює і відображає бажаний стан об'єкта та управління в майбутньому.
12. Людина, якій інші члени групи дають найвищу позитивну оцінку.
13. Чинник, користуючись яким людство спроможне прокласти правильний шлях для свого розвитку.
14. Діяльність, спрямована на створення і поширення нових видів виробів, технологій, організаційних форм тощо.
18. Сукупність певних принципів, які використовуються, щоб переконати

людей працювати разом, для досягнення інтересів організації.

19. Функція управління.

20. Обмін інформацією між людьми.

По вертикалі:

1. Здатність спонукати підлеглих до певних дій.
2. Планування на довгий період.
3. Термін, яким на Заході називають науку, яка вивчає теж коло соціальних проблем та явищ що й соціологія праці і управління. соціологія.
7. Автор теорії раціоналізації.
8. Параметр, що визначає організаційну культуру.
9. Один з принципів управління А. Файоля.
11. Установа суб'єкта, яка визначається системою відносин і є передумовою здійснення певних дій.
15. Метод наукового дослідження шляхом розкладання предмета на складові частини.
16. Вид організаційної структури.
17. Американський соціолог, автор теорії обміну.

15.9. Література з теми

1. Бакуменко В.Д. *Формування державно-управлінських рішень. Проблеми теорії, методології, практики: Монографія.* - К.: Вид-во УАДУ, 2000.
2. Васильєв А.С. *Підготовка і прийняття управлінських рішень: організаційно-правові проблеми.* - Одеса: АО Бахва, 1997.
3. Гаєвський Б.А., Ребкало В.А., Туленков М.В. *Політичне управління: Навч. Посібник.* - К.: Вид-во УАДУ, 2001.
4. Гріфін Р., Яцура В. *Основи менеджменту.* - Львів, 2001.
5. *Державне управління: Словник-довідник /За заг. ред. В.Бакуменка.* - К.: Вид-во УАДУ, 2002.
6. Кравченко А.И. *Социология менеджмента.* -М., 1999
7. Мартыненко Н.М. *Основы менеджмента: Учебн.* - К., 2003.
8. Матвієнко В.Я. *Соціальні технології.* - К., 2001.
9. Нагорний Б.Г. *В поисках современной управленческой парадигмы //Социология: теория, методы, маркетинг.* - К., 2000. Ю.Наумкина С., Пилипенко В., Привалов В. *Социально-политическая зффективность управленческой деятельности (теоретико-методологический анализ).*-К., 1999.
10. П.Пилипенко В.Є., Вишняк О.І., Куценко О.Д. та ін. *Спеціальні та галузеві соціології: Навч. посібн.* -К., 2003.
12. *Политическое управление: Курс лекцій /Под ред. В.С.Комаровского, С.В.Рогачева.* - М., 1999.
13. *Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи / Наук. переклад В.В.Цвєтков.* - Оріяни, 1998.
14. Скідін О.Л. *Управління освітою: теоретико-методологічний аналіз соціальних технологій.* - Запоріжжя, 2000.
15. *Социальный менеджмент. /Под ред. Д.В.Валового.* - М., 1999.
16. *Соціальне управління: Довідник /Під ред. В.Л.Василенко.* -К., 1986.
17. *Соціологія: Короткий енциклопедичний словник. Укладачі: В.І.Волович, В.І.Тарасенко, М.В.Захарченко та ін.* - К., 1998.
18. *Соціологія: Курс лекцій. Навч. Посібник для студентів вищих закладів освіти /За ред. В.М.Пічі.* - Львів: Новий світ, 2002.
19. *Соціологія: Підручник /Під ред. В.П.Андрущенко.* - Харків, 1998.
20. *Соціологія: терміни, поняття, персоналії /За ред. В.М.Пічі.* - К.: Каравела, Львів, 2000.
21. Тощенко Ж. *Социология. Общий курс.* - М.; Юрайт, 2000.
22. Удальцова М.В. *Социология управления: Учебн. Пособ.* - Москва-Новосибирск, 1999.
23. *Управленческий анализ.* - М.: Финансы й статистика, 2000.
24. Щекин Г.В. *Теория социального управления: Монография.* - К.: МАУП, 1996

15.10. Відповіді на тести

1.(а); 2.(в); 3.(б); 4.(в); 5.(а); 6.(б); 7.(в); 8.(в); 9.(б); 10.(б); 11.(а); 12.(а); 13.(а); 14.(а); 15.(а); 16.(а); 17.(в); 18.(а); 19.(а); 20.(а); 21.(в); 22.(б); 23.(а); 24.(а); 25.(а); 26.(б); 27.(а); 28.(а); 29.(а); 30.(а); 31.(а); 32.(б); 33.(в); 34.(б); 35.(а); 36.(а); 37.(а); 38.(а); 39(б).

15.11. Відповіді до кросворда

По горизонталі:

3. Фемінізація. 6. Системність. 10. Достовірна. 11. Мета. 13. Історія. 14. Інновація. 18. Лідерство. 19. Організація. 20. Спілкування.

По вертикалі:

1. Керівництво. 2. Стратегічне. 4. Індустріальна. 7. Тейлор. 8. Індивідуалізм. 9. Ініціатива. 15. Аналіз. 16. Лінійна. 17. Блау.

СУТЄВО

Після вивчення матеріалу теми Ви повинні

ЗНАТИ

- проблематику соціології конфлікту та її місце в структурі соціологічного знання;
- соціальну природу та сутність соціального конфлікту, його основні позитивні та негативні функції у суспільстві;
- специфіку соціологічного підходу у конфліктології;

ВМІТИ

- схематично зобразити структуру конфлікту;
- класифікувати соціальні конфлікти за їх основними характеристиками;
- розкрити сутність управління соціальними конфліктами та особливості методів їх попередження та подолання;
- аналізувати соціальні конфлікти за допомогою соціологічних методів їх вивчення.

Ключові поняття та терміни

• <i>конфлікт</i>	• <i>методи розв'язання конфліктів</i>
• <i>соціологія конфлікту</i>	• <i>стратегії виходу з конфлікту</i>
• <i>суб'єкти конфлікту</i>	• <i>принципи поведінки суб'єктів конфлікту</i>
• <i>предмет конфлікту</i>	• <i>профілактика конфліктів</i>
• <i>об'єкт конфлікту</i>	• <i>методи запобігання конфліктам</i>
• <i>конфліктна ситуація</i>	• <i>правила безконфліктної поведінки</i>
• <i>конфліктна взаємодія</i>	• <i>інституалізація конфліктів</i>
• <i>наслідки конфлікту</i>	• <i>умови конфлікту</i>
• <i>причини конфлікту</i>	• <i>управління конфліктами</i>

16.1. Термінологічний словник

Конфлікт - це зіткнення протилежних цілей, позицій, поглядів суб'єктів соціальної взаємодії, які усвідомлюють суперечливість своїх інтересів. Поняття *конфлікт* походить від латинського слова «*conflictus*», що означає зіткнення.

Існує багато дефініцій цього терміну. Всі вони зводяться до розуміння конфлікту як зіткнення протилежно спрямованих, несумісних одна з одною тенденцій у свідомості окремо взятого індивіда, міжособистісних відносинах індивідів або групи людей, які пов'язані з гострими негативними емоціями. За сутністю *конфлікт* означає суперечність, розбіжність, неузгодженість,

боротьбу між думками, інтересами, бажаннями, позиціями людей тощо. Його протилежністю є злагода, єдність, згуртованість, мир. Конфлікт має соціальну природу, оскільки учасниками конфлікту завжди є люди, або певні соціальні групи та спільноти. Інваріантні ознаки конфлікту як способу соціальної взаємодії (атрибути конфлікту):

1. сутичка (боротьба, несумісність, розбіжність), момент протистояння несумісних, суперечливих позицій, інтересів, тенденцій;
2. наявність полярних начал (ліве і праве, високе і низьке, добро і зло), що означає одночасно і взаємопов'язаність, і взаємопротилежність;
3. наявність суб'єктів як носіїв полярних позицій у сутичці;
4. активність суб'єктів спрямована на подолання суперечності;
5. суб'єкти не допомагають одне одному, а стоять на перешкоді або блокують реалізацію інтересів одне одного.

Соціологія конфлікту - це галузь соціології, яка вивчає природу, механізми виникнення та розгортання, а також способи попередження та розв'язання соціальних конфліктів.

У вивченні конфліктів соціологія зосереджує свою увагу на:

- ☒ дослідженні їхньої соціальної природи та структури;
- ☒ причинах та умовах виникнення;
- ☒ механізмах попередження та подолання конфліктів;
- ☒ можливостей їх прогнозування.

Суб'єкти конфлікту - конфліктуючі сторони, безпосередні учасники конфлікту, які є основними структурними елементами будь-якого конфлікту, оскільки вони породжують сам конфлікт, надають йому того чи іншого змісту та гостроти, визначають його тривалість та зміни.

Учасники конфлікту - люди, групи, організації, яких так чи інакше торкається конфліктна проблема.

Соціологія конфлікту поділяє всіх учасників на основних (прямих) та неосновних (опосередкованих).

☉ **Основні учасники конфлікту** - це завжди прямі, безпосередні сторони, що беруть участь у протиборстві. Саме їм належить вирішальна та найбільш активна роль у його виникненні та розвитку. Основні учасники конфлікту є його головними діючими особами, суперечність їхніх інтересів лежить в основі протиборства. Тому основних учасників називають суб'єктами, або опонентами (від слова лат. *opponens* - той, хто заперечує).

У зв'язку з тим потенціалом або силою, якою володіють сторони, що беруть участь у конфлікті, виділяють таке поняття як ранг опонента. Чим більшою є можливість у учасника конфлікту впливати на хід протиборства, тим вищим є його ранг. Ранжування можна проводити за різними критеріями: фізичною силою, політичною та економічною могутністю, ресурсним, адміністративним або інформаційним потенціалом. У різних конфліктних ситуаціях може бути

попит на різний потенціал учасників конфлікту. Якщо має місце фізична боротьба, ранг опонентів буде визначатися їх мускульною силою, в економічних конфліктах все буде залежати від економічного потенціалу.

- ☉ До неосновних учасників конфлікту зараховують всіх інших учасників конфлікту. Їх іноді називають опосередкованими учасниками. За визначенням їм належить другорядна роль у виникненні та розвитку конфлікту. Часто неосновних учасників називають «третьою стороною конфлікту».

Предмет конфлікту є його змістовною характеристикою, це суперечність, що лежить в основі конфлікту, це проблема конфлікту (спірне питання або коло питань), яку суб'єкти прагнуть роз'язати вигідним для себе чином. Для аналізу предмета конфлікту надзвичайно важливим є використання таких показників, як: глибина спірних питань, їх кількість та взаємозв'язок, їх значущість для кожного з учасників конфлікту, а також ступінь та характер їх усвідомлення учасниками.

Об'єкт конфлікту - матеріальна, соціальна, політична або духовна цінність, з приводу якої виникає протиборство сторін, які прагнуть оволодіти або користуватися нею. Об'єкт - це те, що саме зосереджує на собі увагу та прагнення учасників конфлікту, і водночас, протиставляє їх один одному, а отже, є об'єктивною основою виникнення між ними конфліктних відносин. Основними об'єктами більшості соціальних конфліктів виступають ресурси, статус, цінності.

Конфліктна ситуація - динамічний показник конфлікту, це ситуація, в якій формуються соціальні умови, що викликають розходження інтересів та цілей учасників конфлікту, відбувається усвідомлення такого розходження соціальними суб'єктами, формулюються цілі кожного з них та шляхи їх досягнення.

Конфліктна ситуація - це можливість, а не реальність конфлікту, який не виникає на порожньому місці, а визріває поступово, в міру розвитку та загострення суперечностей, які його викликають. Ці суперечності та факти, що приводять до протиборства, спочатку не виявляються чітко, вони приховані за численними випадковими та другорядними явищами. Це період накопичення факторів та процесів, які запросто можуть привести до конфлікту. Тому доволі часто і цілком справедливо його називають латентним періодом конфлікту, передконфліктним періодом або інкубаційним станом конфлікту.

Конфліктна взаємодія - динамічний показник конфлікту, така форма взаємодії, в межах якої відбувається перша сутичка конфліктуючих сторін - інцидент, наступне поглиблення конфліктного протистояння - ескалація конфлікту та досягнення ним вищої точки напруги - кульмінації.

На цій стадії розвитку конфлікту його опоненти починають апелювати до третьої сторони, звертаються у юридичні органи для захисту або утвердження своїх інтересів. Кожен із суб'єктів протиборства намагається залучити на свою сторону якомога більше союзників та засобів тиску на іншо-

го, у тому числі матеріальні та інші ресурси. В хід ідуть дозволені та недо-
зволені засоби та технології тиску на опонента, який з цього часу вважається
ворогом. На стадії відкритого конфлікту стає очевидним, що жодна з
сторін не йде на компроміс, навпаки, домінує установка на протиборство,
на утвердження власних інтересів. При тому на об'єктивні суперечності у
групах накладаються міжособистісні суперечки та розбіжності, які погіршу-
ють ситуацію.

Наслідки конфлікту - важлива характеристика конфлікту, те, що
залишається після його завершення. Такі наслідки можуть розглядатися в
площині: для кожної з конфліктуючих сторін; для відносин між ними; для со-
ціальної системи, на яку вони впливають.

Центральною проблемою аналізу наслідків конфлікту є з'ясування ступеня
ймовірності виникнення нових конфліктних ситуацій, якщо результати завер-
шеного конфлікту є нестабільними. Така ймовірність може бути послабленою
або навіть вичерпаною за умов отримання сторонами додаткових компенсацій
із сторонніх джерел, зміни групової структури конфліктуючих сторін (усунен-
ня колишніх лідерів, коригування цілей та позицій учасників конфлікту тощо), а
також за перебігом певного часу після завершення конфлікту.

Причини конфлікту - джерела конфлікту, які в узагальненому ви-
гляді являють собою несумісність конфліктуючих сторін за умов обмеженості
можливостей їх задоволення.

До причин конфліктів, як правило, відносять соціальну нерівність (тобто
такий розподіл позицій у ієрархічній системі соціальних відносин, який уне-
можливує досягнення своїх інтересів та задоволення своєї потреби у доходах,
знаннях, інформації тощо, певними особами або соціальними групами), обме-
женість ресурсів, на володіння якими висуваються претензії; невідповідність
реальної дійсності суб'єктивним уявленням про неї (зокрема, неспівпадіння інди-
відуальних та суспільних цінностей; неадекватність очікувань, практичних
намірів та вчинків людей; нерозумінням людьми своїх вчинків стосовно один
одного; непорозумінням, логічними помилками та семантичними труднощами,
що виникають у процесі комунікації; браком або неякісністю наявної інфор-
мації); етнічна або релігійна нетерпимість, ідеологічна зашореність; розхо-
дження у поглядах та орієнтаціях сторін-суб'єктів взаємодії.

Умови конфлікту - соціальні обставини, які сприяють тому, що по-
тенційна можливість конфлікту перетворюється на конфліктну реальність.

До умов конфлікту, як правило, відносять соціальну напругу, яка являє со-
бою психологічний стан людей, що вважається до певної міри природним і
розглядається як захисна реакція соціального організму на соціальні зміни, що
відбуваються. Соціальна напруга - це три складові: проблема - суперечність,
ставлення населення до влади та ситуації, готовність до активних форм про-
тесту. Важливою умовою переростання соціальної напруги у конфлікт є по-
силення стану незадоволеності існуючим станом справ або розвитком подій

та усвідомлення потенційним суб'єктом конфлікту неможливості змінити ситуацію звичайними способами взаємодії. Ще однією умовою виникнення конфлікту є пред'явлення учасниками конфлікту односторонніх або взаємних претензій, прагнення довести їх правомірність, звинувачення опонента у небажанні вирішувати спірні питання законними, справедливими методами. Обов'язковою умовою виникнення конфлікту є руйнування традиційних структур соціальної взаємодії, перехід до взаємних звинувачень та погроз, наростання агресивності, а у кінцевому рахунку - формування "образу ворога" та установки на боротьбу з ним.

Управління конфліктами - це цілеспрямований вплив відповідних державних органів, громадських організацій на характер відносин між соціальними суб'єктами з метою:

- уникнення конфліктної взаємодії;
- усунення чи мінімізації причин ймовірних конфліктів;
- а у разі їх виникнення - коригування поведінки учасників конфлікту у напрямку пошуку взаємоприйнятних шляхів його конструктивного розв'язання.

Методи розв'язання конфліктів. Існує декілька апробованих практикою, науково обгрунтованих методів розв'язання конфліктів.

Метод уникнення конфлікту дозволяє виграти час, мобілізувати ресурси, об'єктивно оцінити ситуацію, скорегувати свої цілі, однак не усуває причини, а, отже - і ймовірності виникнення конфлікту у майбутньому. Застосовується за відсутності сил та часу для боротьби, небажання вирішувати проблему, труднощів у формуванні лінії власної поведінки.

Метод переговорів дозволяє уникнути насильницьких методів, зняти гостроту конфлікту, зрозуміти аргументацію опонента, об'єктивно оцінити реальне співвідношення сил та умови примирення. Переговори дозволяють розглянути альтернативні ситуації, прийти до взаєморозуміння, відкрити шлях до співробітництва.

Метод використання посередництва - процес спілкування або переговорів, які відбуваються за участю третьої сторони - посередника. Його завдання - привести сторони до порозуміння, коли безпосередні переговори не дали результату, або коли сторони говорять одна до одної з такою ненавистю, що спілкування між ними серйозно порушено.

Метод третейського розгляду передбачає, що аналіз конфлікту здійснюється у чіткій відповідності нормам закону, у тому числі й міжнародного права.

Стратегія виходу з конфлікту - головні лінії поведінки на завершальному етапі конфліктної взаємодії.

Серед основних стратегій виходу:

- компроміс** - часткове досягнення своїх інтересів конфліктуючими сторонами на основі взаємних поступок, відмови від окремих вимог і претензій, часткового визнання вимог і претензій іншої сторони. Ефективним бу-

ває, коли учасники усвідомлюють рівність своїх прав і обов'язків;

- **співробітництво** - конструктивне розв'язання проблеми конфлікту на основі взаємного коригування його суб'єктами своїх цілей, позицій, узгодження інтересів. Найефективнішим буває в умовах тісної взаємозалежності сторін та важливості конструктивного вирішення для них обидвох;
- **домінування** - задоволення інтересів однієї з конфліктуючих сторін за рахунок іншої шляхом нав'язування їй вигідного для першої сторони рішення. Виправдане, коли запропоноване рішення є конструктивним, а часу на переконування опонента обмаль;
- **пристосування** - вимушена або добровільна відмова від боротьби однієї з конфліктуючих сторін за умов усвідомлення своєї неправоти, необхідності збереження добрих стосунків з опонентом або сильної залежності від нього, незначущості проблеми, з приводу якої виник конфлікт, загроза великих збитків у разі подальшого відстоювання своєї позиції.

Приципи поведінки суб'єктів конфлікту - правила поведінки суб'єктів конфлікту, дотримання яких сприятиме прискоренню процесу його розв'язання.

До них, як правило, відносять:

- предметом переговорів мають бути лише питання, що безпосередньо торкаються змісту конфлікту;
- усі учасники переговорів повинні демонструвати схильність до досягнення консенсусу;
- у процесі переговорів сторони повинні прагнути до зняття психологічної напруги;
- сторони мають демонструвати взаємоповагу та належний рівень культури спілкування;
- на переговорах їх учасники повинні прагнути до створення атмосфери публічного обміну думками, відкрито і аргументовано аналізуючи позиції один одного.

Профілактика конфліктів - сукупність напрямів, засобів та методів управління організаціями, що зменшують ймовірність виникнення конфліктів.

До основних напрямків діяльності з профілактики конфліктів відносять:

- оптимізацію організаційно-управлінських умов створення та функціонування організації як можливих причин виникнення конфліктів;
- коригування поведінки членів організації у відповідності із загальноприйнятими в організації нормами та правилами;
- створення сприятливого соціально-психологічного клімату.

Методи запобігання конфліктам:

1. переведення відкритого зіткнення у конструктивне співробітництво;
2. функціональне розведення учасників конфліктної взаємодії, припинення їхньої спільної діяльності;
3. чітке розмежування посадових повноважень;

4. управління компетенцією співробітників шляхом підвищення кваліфікації, вдосконалення трудових навичок та навичок спілкування, зміни видів діяльності, залучення персоналу до прийняття управлінських рішень.

Правила безконфліктної поведінки:

1. прагнути адекватно оцінити власну поведінку у конфліктній ситуації, уникати упередженості в оцінці дій опонентів;
2. спробувати оцінити ситуацію з позиції протилежної сторони, зрозуміти точку зору опонента;
3. уникати звинувачень на адресу опонента, що може спровокувати включення психологічних механізмів захисту і потік звинувачень на вашу адресу;
4. контролювати свої емоції та закликати протилежну сторону діяти аналогічно;
5. спонукати свого опонента до відкритого обговорення спірних питань, спільного розв'язання конфліктної ситуації;
6. перевіряти об'єктивність інформації, пов'язаної з предметом конфлікту, діями опонентів та своїми власними.

Институалізація конфліктів - формування у суспільстві стійкого комплексу формальних та неформальних правил, принципів, норм регулювання конфліктних відносин, які визнаються суб'єктами соціальної взаємодії.

Институалізація конфліктів передбачає:

- закріплення на ментальному рівні образу конфлікту як нормального, а не патологічного явища, його своєрідна легітимація у суспільній свідомості;
- визнання альтернативності соціальних позицій - політичних, соціально-економічних, духовно-ідеологічних, соціокультурних, національно-етнічних, релігійних тощо;
- розповсюдження загальновизнаних правил, норм конфліктної поведінки не тільки на дії суб'єктів конфліктів, а й їх закріплення у політико-правовій культурі суспільства, держави;
- наявність або формування спеціальних інститутів регулювання соціальних конфліктів;
- існування конституційних підходів до управління соціальними конфліктами.

Визначення поняття “конфлікт”

Боротьба за цінності та домагання на певний статус, владу та ресурси, в якій цілями супротивника є нейтралізація, нанесення ушкодження або усунення суперника.

Л.Козер

Це форма відносин між потенційними або актуальними суб'єктами соціальної дії, мотивація яких обумовлена цінностями та нормами, інтересами та потребами, які протистоять одне одному.

А.Здравомислов

Соціологія

Явний чи прихований стан протиборства інтересів, цілей та тенденцій розвитку соціальних об'єктів, що об'єктивно розходяться, пряма чи опосередкована сутичка соціальних сил на ґрунті протидії існуючому суспільному порядку, особлива форма історичного руху до нової соціальної єдності.

Ю. Запрудський

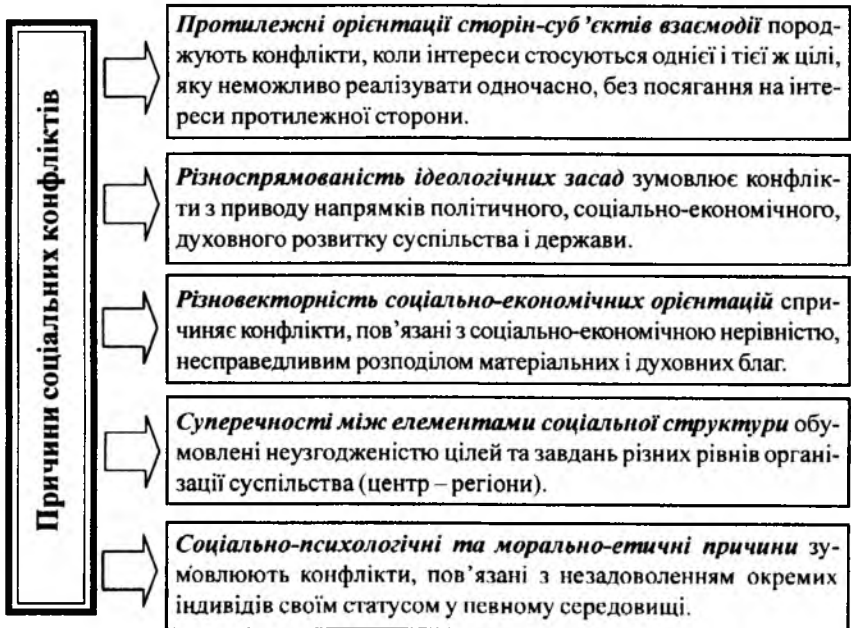
Прояв неузгодженості інтересів; незгода між двома чи більше сторонами (особами або групами), коли кожна сторона намагається зробити так, щоб було прийнято саме її позицію чи цілі, і стати на заваді іншій стороні чинити те саме; хвороба спілкування (нечесна, несправедлива, незрозуміла гра).

А. Ішмуратов

Найгостріший спосіб вирішення значимих суперечностей, що виникають у процесі взаємодії, що полягає у протидії суб'єктів конфлікту та, зазвичай, супроводжується негативними емоціями.

А. Анцупов, Я. Шипилов

16.2. Структурно-логічні схеми і таблиці

Стадії розвитку конфлікту

1. *Передконфліктна ситуація* – формування внутрішніх та зовнішніх передумов для виникнення конфлікту.
2. *Інцидент* – безпосереднє зіткнення конфліктуючих сторін, що спричиняє зав'язування конфлікту.
3. *Ескалація* – наростання ступеня напруги у відносинах конфліктуючих сторін.
4. *Кульмінація* – найвища точка ескалації, коли напруга переходить у гостру, відкрити форму.
5. *Завершення конфлікту* – вихід із конфлікту шляхом застосування одного із способів домінування, співробітництва, компромісу або втечі.
6. *Післяконфліктна стадія* – сукупність об'єктивних та суб'єктивних наслідків розв'язання конфлікту, що визначають його конструктивний або деструктивний характер.

Напрямки загострення конфліктної ситуації

Механізм ескалації

(зростання інтенсивності конфліктної взаємодії)

- поляризація відносин;
- застосування тактики примусу, використання силових впливів;
- відмова від поступок;
- обмеження часу на розв'язання конфлікту;
- негативні емоційні переживання.

Механізм деескалації

(зменшення інтенсивності конфліктної взаємодії)

- несилові методи розв'язання конфлікту;
- девальвація цілей;
- гетерогенне ставлення до конфлікту;
- збільшення витрат на ведення конфліктних дій проти очікуваних;
- бажання зберегти попередню групову структуру.

Функції конфлікту

Позитивні	Негативні
Розрядка напруженості між конфліктуючими сторонами.	Великі матеріальні, емоційні витрати на участь у конфлікті.
Отримання нової інформації про опонента.	Звільнення співробітників, зниження дисципліни, погіршення соціально-психологічного клімату у колективі.
Згуртований колектив організації при протистоянні із зовнішнім ворогом.	Уявлення про переможених групах як про ворогів.
Стимулювання до змін та розвитку.	Надмірне посилення процесів конфліктної взаємодії на шкоду роботі.
Зняття синдрому покірності у підлеглих.	Після завершення конфлікту - зменшення ступеня співробітництва у частини співробітників.
Діагностика можливостей опонентів.	Складне відновлення ділових відносин.

Структура конфлікту

Ядро конфлікту – реальне протиріччя соціальної дійсності, яке потребує розв'язання;
Предмет конфлікту – зона конфліктної взаємодії, конкретна ситуація, що спричинила виникнення конфлікту;
Суб'єкти конфлікту – конфліктуючі сторони, безпосередні учасники конфлікту;
Конфліктна поведінка – дії учасників конфлікту по досягненню своїх цілей у відповідності з обраною стратегією і тактикою;
Характеристики конфлікту – реальні соціальні умови виникнення та протікання конфлікту;
Наслідки конфлікту – безпосередні результати (як позитивні так і негативні), розв'язання конфлікту для його учасників.

Види конфліктів

Критерій типології	Типи (види) конфліктів
Спосіб розв'язання	Насильницькі, ненасильницькі.
Сфера розгортання	Політичні, соціальні, економічні, організаційні, юридичні, сімейно-побутові, ідеологічні, соціокультурні.
Напрямок впливу	Вертикальні, горизонтальні.
Ступінь виявлення	Відкриті, приховані.
Суб'єкти	Внутрішньо-особистісні, міжособистісні, міжгрупові, між малими та великими соціальними спільнотами, міжетнічні та міждержавні.
Наслідки	Конструктивні, деструктивні.
Мотивація	Конфлікти з приводу розподілу владних повноважень і позицій; з приводу розподілу ресурсів; з приводу цінностей та життєвих установок.
Масштаб	Глобальні, соціетальні, регіональні, локальні.
Форма	Прості (бойкот, саботаж, переслідування, агресія) та складні (суспільний протест, бунт, соціальна революція, війна).

Способи вирішення конфлікту в залежності від обраних стратегій сторін

Стратегія першої сторони +	Стратегія другої сторони =	Стратегія вирішення конфлікту
Суперництво +	Поступка	Поступка
Компроміс +	Компроміс =	Компроміс: симетричний
Компроміс +	Співробітництво =	
Компроміс +	Поступка =	Компроміс
Компроміс +	Суперництво =	асиметричний
Співробітництво +	Співробітництво =	Співробітництво

Підстави для вибору стратегії переговорів

Результат переговорів	Стан переговорів	Стратегія переговорів
"Виграш-програш"	Суперництво Пристосування	Позиційний торг
"Програш-програш"	Компроміс	
"Виграш-виграш"	Співробітництво	Переговори на основі інтересів

Ситуації та обставини, за яких доцільно або недоцільно застосовувати певний стиль поведінки у конфлікті

Стиль поведінки	Характерні результати застосування	Рекомендується застосовувати у випадках	Не рекомендується у випадках
Суперництво	Тиск на іншу сторону з метою нав'язати свій варіант. Перемога однієї сторони і поразка іншої	Статус і авторитет підкріплені владою. Рішення має бути швидко прийняте і реалізоване. Ваші стосунки короткотермінові.	Коли сторона, яка програла, має можливість реваншу, коли доцільно дізнатися більше про її інтереси, коли ви зацікавлені у встановленні постійних стосунків.
Приспонування	Проблема замовчується. Створюється видимость гармонії. Ви йдете на поступки. Інша сторона виграє.	Коли важливо зберегти відносини, і спірне питання для нас мало значиме. Коли ми не маємо шансів виграти. Коли це може стати корисним уроком для іншої сторони.	Коли питання для вас важливе і вимагає прийняття рішення. Поступка не буде оцінена або інтерпретуватиметься як вияв слабкості
Уникнення	Проблема ігнорується або демонструється байдужість. Відповідальність за рішення перекладається на іншу сторону. Інша сторона виграє.	Коли ви не маєте потрібної інформації, коли надто велика напруженість у відносинах, небезпечно в цей момент вирішувати проблему, слід виграти час.	Коли питання для вас важливе, коли часом імовірно ускладнення ситуації, породження додаткових проблем.
Компроміс	Кожна із сторін йде на поступки з окремих питань. Ніхто не здобуває перемоги.	Сторони мають ресурси для обміну поступками. Перемога однієї із сторін не бажана. Ви потребуєте швидкого рішення, можете отримати короткотермінову вигоду. Щоб не втратити все, ви згодні отримати хоч щось.	Сторони сумніваються у виконанні угод іншою стороною, компроміс не можливий (нереальний). Спроба догодити всім робить сумнівною його реалізацію.
Співробітництво	Визнаються здібності і система цінностей всіх учасників. Інтереси обговорюються. Домовленість оцінюється як вигідна в існуючій ситуації.	Сторони мають час для пошуку оптимального рішення, мають бажання, кваліфікацію і повноваження для знаходження додаткової вигоди.	Дефіцит часу, одна із сторін не налаштована на співробітництво або не має достатніх повноважень.

Діагностична модель конфлікту Л.Грінхелга

(Діагноз щодо вирішення конфлікту)

Вимір	Конфлікти важкі для вирішення	Конфлікти легкі для вирішення
Предмет для суперечки	Принциповий, загальний	Непринциповий (окремі розбіжності)
Розмір ставки	Великий	Маленький
Взаємозалежність сторін	Нульова	Велика
Перспектива взаємодії	Разова трансакція	Перспектива продовження стосунків
Структура сторін	Аморфна, фракційна, із слабким лідерством	Структурована, з сильним лідерством
Третя сторона	Третьої нейтральної сторони немає	Існує третя нейтральна авторитетна сторона, що викликає довіру
Як сприймається історія розвитку конфлікту	Незбалансованість: одна сторона відчуває, що їй нанесено більшої шкоди	Рівноцінність втрат, що нанесені сторонами одна одній

Операційна модель щодо профілактики виробничо-трудоуних конфліктів

16.3. Опрацювання фрагментів текстів зарубіжних і вітчизняних соціологів

Л. Козер

Проаналізуйте функції конфлікту, сформульовані Л.Козером. Сформулюйте своє ставлення до змісту цих функцій.

I. Чим гостріший конфлікт, тим, відповідно, чіткіші межі має кожна конфліктна група.

II. Чим гостріший конфлікт, тим більш диференційованишим є розподіл праці у кожній конфліктній групі, тим ймовірніше, що кожна з них буде мати централізовану структуру прийняття рішення.

A. Чим гострішим є конфлікт, чим слабшою є диференційована структура, тим нестійкішою є структура та слабша внутрішня солідарність, тим у більшій мірі централізація носить деспотичний характер.

III. Чим гостріший конфлікт, тим очевидніше, що він впливає на всі сегменти кожної групи, тим більше конфлікт укріплює структурну та ідеологічну солідарність членів відповідних конфліктних груп.

IV. Чим первинніше відносини, що пов'язують членів відповідних конфліктних груп, чим гострішим є конфлікт, тим сильніше він придушує розбіжності та відхилення у кожній конфліктній групі та примушує підкоритися нормам та цінностям.

A. Чим сильніший конформізм, що викликаний міжгруповим конфліктом, тим більше накопичується ворожість і тим ймовірніше, що в кінці кінців буде внутрішньогруповий конфлікт.

V. Чим меншою є жорсткість соціальної структури там, де відбувається міжгруповий конфлікт, чим частіше та м'якше конфлікт, тим ймовірніше, що конфлікт викличе зміни системи, посиливши її адаптивність та інтеграцію.

A. Чим менш жорсткою є система, тим ймовірніше, що конфлікт підтримає у системі все нове і творче.

Б. Чим менш жорсткою є система, тим меншою є ймовірність, що конфлікт пов'язаний з перенесенням ворожості на альтернативні об'єкти, тим ймовірніше, що конфлікт зіткнувся з реалістичними джерелами напруженості.

1. Чим у більшій мірі система базується на функціональній взаємообумовленості, тим частішими є конфлікти, тим м'якшими вони є, тим ймовірніше, що вони знімуть напруженість і не викличуть при тому поляризації системи.

2. Чим стійкішими є первинні відносини у системі, чим частіше і м'якше відбуваються конфлікти, тим ймовірніше вони знімуть напруженість, не викличуть при тому поляризації системи, але не в такій мірі, щоб система стала базуватися на вторинних відносинах.

В. Чим менш жорсткою є система, тим ймовірніше, що конфлікт буде погано сприйматися тими, хто знаходиться при владі, як сигнал поганої пристосованості системи, на який слід звернути увагу.

Тема 16. Соціологія конфлікту

VI. Чим частіше відбуваються конфлікти, тим меншою є ймовірність того, що вони відображають розбіжності з приводу найсуттєвіших цінностей, тим ймовірніше, що їхні функції будуть спрямовані на те, щоб підтримувати рівновагу.

А. Чим в більшій мірі конфліктна група може апелювати до основних цінностей системи, тим меншою є ймовірність того, що конфлікт викличе різні думки з приводу цих цінностей, тим ймовірніше, що він буде сприяти інтеграції системи.

Б. Чим менше конфліктна група захищає полярні інтерпретації основних цінностей, тим меншою є ймовірність того, що буде утворено конфліктну групу, яка буде їй протистояти, тим менш руйнівним для системи буде конфлікт.

VII. Чим частішими є конфлікти і чим вони м'якші, тим ймовірніше, що вони мають сприяти нормативному регулюванню конфлікту.

А. Чим менш жорсткою є система, тим частіше і м'якше конфлікти.

1. Чим менш жорсткою є система, тим ймовірніше, що конфлікт відтворить життєздатність існуючих норм.

2. Чим менш жорсткою є система, тим ймовірніше, що конфлікт народить нові норми.

Б. Чим частіші і м'якші конфлікти, тим ймовірніше, що групи мають бути централізованими у своїх спробах укріпити конформізм всіх членів кожної групи стосовно норм, що управляють конфліктом.

1. Чим рівномірнішим є розподіл влади між групами, що конфліктують, тим ймовірнішим є те, що конфлікт народить таку централізацію, яка буде укріпляти нормативний конформізм.

VIII. Чим менш жорсткою є система, тим ймовірніше, що саме конфлікт може встановити рівновагу та ієрархію влади в системі.

А. Чим менше відомо про сили супротивника і чим менше показників, які характеризують ці сили, тим ймовірніше, що конфлікт між двома групами, які ведуть суперництво у боротьбі за владу, укріпить рівновагу відносин влади в системі.

IX. Чим менш жорсткою є система, тим ймовірніше, що конфлікт викличе утворення асоціативних коаліцій, які посилять згуртованість та інтеграцію системи.

А. Чим більше коаліції одних партій являють загрозу для інших, тим ймовірніше, що ці останні так само утворюють асоціативні коаліції.

Б. Чим більше система базується на функціональній взаємообумовленості, тим ймовірніше, що коаліції будуть носити інструментальний характер та виявляться менш тривалими.

1. Чим більше розбіжностей виявиться в системі, тим вищою є ймовірність того, що інтереси груп, які входять в коаліцію, носять конфліктний характер, а вся коаліція - чисто інструментальний.

2. Чим в більшій мірі коаліція утворюється з чисто оборончими цілями, тим вищою є ймовірність того, що вона буде мати інструментальний характер.

В. Чим сильніше структурована система, чим первиннішими є в ній зв'язки, тим вищою є ймовірність того, що в коаліціях виникнуть спільні норми і цінності та утворюються більш постійні групи.

1. Чим в більшій мірі коаліції складаються з індивідів (або якщо висловитися узагальнено, чим меншими є одиниці, які утворюють коаліцію), тим меншою є ймовірність того, що вони утворюють постійну групу.

2. Чим більше взаємодій вимагається від учасників коаліції, тим ймовірніше, що вони утворюють більш постійну групу.

Джерело: В.П. Ратников, В.Ф. Голубь, Г.С. Лукашова и др. Конфликтология: Учебник для вузов / Под ред проф. В.П. Ратникова. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. - С.448-451.

Запитання для роздумів

1. Які основні функції конфлікту в цьому тексті називає Л. Козер?
2. Як Ви ставитесь до змісту функцій конфлікту, на які вказує Л. Козер?

С. Хантінгтон

... Основними діючими особами у світовій політиці залишаються національні держави. Як і в минулому, їхні дії визначаються гонитвою за владою та багатством, також і культурними уподобаннями, всім тим, що зближує або, навпаки, роз'єднує їх. Основні угруповання держав більше не зводяться до трьох блоків епохи "холодної війни"; тепер йдеться про сім-вісім основних цивілізацій світу.... У цьому новому світі регіональна політика здійснюється на рівні етнічних відносин, а глобальна - на рівні відносин між цивілізаціями. Суперництво супердержав поступається місцем перед сутичкою цивілізацій.

В цьому новому світі наймасштабніші, серйозні та загрозливі конфлікти будуть вибухати не між соціальними класами, не між бідними і багатими, не між якимись економічно конкретними групами, а між народами, які належать до різних культур. Міжплеменні війни та етнічні конфлікти будуть відбуватися в рамках цивілізацій, однак насильство, що здійснюється по відношенню один до одного державами та групами, які належать до різних цивілізацій, загрожуватиме своєю ескалацією в міру того, як ці держави та групи будуть шукати підтримку "близьких для себе країн"... В ході конфлікту у Югославії Росія надала дипломатичну підтримку сербам, а Саудівська Аравія, Туреччина, Іран та Лівія надали засоби та зброю боснійцям, і підставою подібних дій була зовсім не ідеологія, не політика сили, не економічні інтереси, а фактори культурної родинності.

...Люди з різними ідеологіями, але єдиною культурою, об'єднуються, як це відбулося з двома Німеччинами, починається з двома Кореями та декількома

Китаїми. Суспільства, які об'єднані ідеологіями або історичними обставинами, але поділені цивілізаціями, або розпадаються, як у Радянському Союзі, Югославії та Боснії, або живуть в умовах все більшої та більшої напруженості, як в Україні, Нігерії, Судані, Індії, Шрі-Ланці та багатьох інших державах. Країни, що мають спільні культурні корені, співпрацюють одне з одним в економічній та політичній сферах. Міжнародні організації, що складаються з держав, які мають багато спільного у сфері культури, такі як Європейський Союз, розвиваються набагато успішніше, ніж ті, хто намагається ігнорувати культурні фактори. Впродовж 45 років головною демаркаційною лінією у Європі була залізна завеса. Ця лінія зсунулася на декілька тисяч кілометрів на схід. Тепер головний кордон проходить по лінії, що відокремлює народи, які представляють західно-християнську традицію, від мусульман та православних.

Джерело: Конфліктологія: Учебник для вузов / Под ред проф. В.П. Ратникова. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. - С.485-486.

Запитання для роздумів

1. Прокоментуйте роздуми С.Хантінгтона. Чи погоджуєтесь ви з ними?
2. Які історичні факти їх підтверджують, а які - їм суперечать?
3. Наскільки виправданим є прогноз американського політолога ?

Р. Дарендорф

Соціальний конфлікт - результат спротиву існуючим у будь-якому суспільстві відносинам панування і підкорення. Придушення соціального конфлікту веде до його загострення, а "раціональна регуляція" - до "контрольованої еволюції". Хоча причини соціальних конфліктів в принципі усунути неможливо, "ліберальне" суспільство може залагоджувати їх на рівні конкуренції між індивідами, групами, класами.

Джерело: Дарендорф Р. Соціальний конфлікт в індустріальному суспільстві. - Штутгарт. - 1957 - С.47.

Запитання для роздумів

1. Чи погоджуєтесь Ви з висновками Р.Дарендорфа ?
2. Як Ви розумієте висловлювання "раціональна регуляція" та "контрольована еволюція"?

3. Як, на Вашу думку, залагоджує конфлікти “неліберальне” суспільство?

16.4. План семінарського заняття (2 год.)

1. Сутність конфлікту, його види та функції у суспільстві.
2. Порівняльний аналіз основних соціологічних концепцій конфлікту.
3. Стратегії виходу з конфліктів та умови застосування основних методів їх вирішення.
4. Конфлікти у перехідних суспільствах та шляхи їх подолання.

16.5. Теми рефератів, доповідей і курсових робіт

1. Конфлікти у молодіжному середовищі.
2. Розвиток соціології конфлікту в Україні.
3. Шляхи та способи подолання міжособистісних конфліктів.
4. Особливості міжгрупових конфліктів та способи їх подолання.
5. Умови ненасильницького вирішення міждержавних конфліктів.

16.6. Завдання та вправи

1. Напишіть невеликий твір на тему; “Чи конфліктна я особистість?”
2. Спираючись на соціологічні методи вивчення конфліктів, спробуйте дати характеристику останнього конфлікту у Вашій студентській групі.
3. Які з наведених нижче понять належать до статичних, які - до динамічних показників соціальних конфліктів: конфліктна ситуація, суб’єкти конфлікту, інцидент, ескалація конфлікту, предмет конфлікту, відносини між учасниками конфлікту, кульмінація конфлікту, соціальне середовище конфлікту, завершення конфлікту.
4. У запропонованій ситуації спробуйте виділити та проаналізувати наступні елементи та показники конфлікту:
 - *конфліктну ситуацію;*
 - *предмет конфлікту;*
 - *ранг опонентів;*
 - *перехід конфлікту із сфери ділових стосунків в особистісну сферу;*
 - *особистісні елементи конфлікту.*
 - *об’єкт конфлікту;*
 - *учасників конфлікту;*
 - *середовище конфлікту;*

Ситуація. Організація проводила виставку художніх робіт дітей-інвалідів з метою допомоги цим дітям (роботи за бажанням дітей продавалися), залученням коштів і пропаганди місії і цілей організації. Відповідальною за проведення виставки була призначена Валентина, штатна працівниця орга-

Тема 16. Соціологія конфлікту

нізації. Валентина, 45-річна одинока жінка, вклала в організацію виставки частку своєї душі, не зважала на час і труднощі, із ранку до пізнього вечора працювала, не покладаючи рук. Виставка по-справжньому вдалася.

Головний менеджер організації розпорядився преміювати Валентину додатковим окладом, і, зустрівши її в коридорі, сказав їй про це, попросив, щоб вона пішла в бухгалтерію й отримала гроші. (Що Валентина і зробила).

Через тиждень в організації відбулися загальні збори, на яких було підведено підсумки виставки. На зборах було багато людей (інвесторів, журналістів), і, приймаючи поздоровлення з приводу вдалого заходу, головний менеджер забув привселюдно подякувати Валентині. Якось вийшло так, що її на зборах не згадали. Валентину це обурило, вона пішла додому, не дочекавшись кінця зборів, не пішла на прийом, що відбувся після зборів.

Наступного дня Валентина у відділі поділилася з колегами, що образилася на таке зневажливе ставлення до себе керівництва. Це, звичайно, дійшло до керівника організації, і він обурився, заявивши, що виставку Валентина повинна була робити за своїми посадовими обов'язками, а понаднормові зусилля їй відшкодували премією. Через місяць Валентина звільнилася за власним бажанням. Вона розповідала подругам, що мала величезне бажання повернути ту злочасну премію, але не змогла, бо хотіла на зборах виглядати гарно і на премію купила собі новий костюм.

Менеджер не став умовляти Валентину залишитись, мовчки підписав її заяву про звільнення. Колегам цей вчинок він пояснив тим, що не має бажання силою затримувати в організації цю неврівноважену й невдячну жінку. В результаті, організація втратила цінного й відданого працівника, а Валентина втратила улюблену роботу.

Джерело: С.Грабовська, Т.Равчина. Конфлікти без насильства: Посібник. - Львів., 2001. - С.163-164.

Як би Ви повелись в цій ситуації, будучи головним менеджером (відповідальним за проведення виставки)?

Ситуаційні вправи

1. На алмазному ринку провідне становище належить південноафриканській компанії "Де Бірс". Однак у 1990 році ряд країн, що ведуть видобування каменів, зокрема Австралія, Ангола, Конго, відмовились продавати свої сирі алмази за каналами "Де Бірс". Крім того, ситуація загострилася кампанією громадськості проти торгівлі контрабандною сировиною з зон військових конфліктів та заклик бойкотувати "криваві камені". "Де Бірс" звинувачують у скуповуванні таких алмазів.

Чи є, на Ваш погляд, перспектива вирішення проблеми шляхом переговорів, або у даній ситуації треба віддати перевагу одностороннім діям учасників алмазного ринку? Чому?

2. Уявіть ситуацію, в якій чоловік та дружина вирішують проблему, де провести відпустку. При тому їхні позиції з цього питання явно розійшлися: чоловік пропонує поїхати до родичів на село, а дружина має бажання провести відпустку за кордоном.

Визначіть, що може бути спільного в їхніх інтересах. Розробіть можливі варіанти компромісного вирішення проблеми. Які у цій ситуації можуть бути варіанти асиметричного вирішення?

3. Результатом так званої “дивної війни” між Московією та Литвою (1487-1494) став перехід до мирного врегулювання конфлікту. Увесь 1493 рік пройшов у переговорах між великим князем московським Іваном III і великим князем литовським Олександром Казимировичем, які обмінювалися посланнями через довірених осіб. Як одну з умов підписання мирного договору Іван Великий висуває пункт про визнання свого нового титулу - знаменитої формули «государ всієї Русі». По відношенню до великого князя литовського ця вимога звучала майже як образа, оскільки саме він був той час володарем більшої частини самої Русі.

Який тактичний прийом був застосований Іваном III? Чи можна його вважати маніпулятивним і чому?

4. Країни, що займаються китобійним промислом, в цілях його регулювання підписали Конвенцію, відповідно до якої Міжнародна китобійна комісія визначає, які види китів, де, коли і в якій кількості можна видобувати. Однак, це не вирішило всіх проблем. Можна констатувати наявність конфліктного протистояння як всередині самої організації, так і між китобійними країнами та захисниками китів.

Яким, на Вашу думку, могло би бути вирішення проблеми, яке б влаштувало всі сторони:

- 4 повністю заборонити будь-який промисел китів;
 - 4 вихід китобійних країн з Конвенції;
 - 4 дозволити торгівлю китовим м'ясом;
 - 4 дозволити традиційний прибережний промисел (тобто для тих народів, для яких полювання на китів - елемент традиційного способу життя), але заборонити будь-який інший промисел та міжнародну торгівлю китовим м'ясом;
 - 4 дозволити добування китів у наукових та комерційних цілях, але обмежити міжнародну торгівлю продуктами, виготовленими з них.
5. Чоловік і дружина сперечаються про те, як провести недільний вечір: піти на футбол чи до театру. Чоловік, звісно, віддає перевагу футболу, а

дружина - театру. Однак, провести вечір окремо один від одного не подобається обидвом. До того ж, йдеться не про разову взаємодію, це ж не остання неділя, яку обоє присвячують спільному дозвіллю.

Які варіанти вирішення проблеми знаходяться поза зоною переговорного простору? Визначіть, який варіант може бути найкращою альтернативою у переговорній угоді.

6. У складі делегації фірми, яка формується для ділової поїздки у США є одне вакантне місце. На нього претендують двоє, при тому жоден з них не має бажання поступатися. Керівник, намагаючись розібратися в ситуації, з'ясує, що один з учасників конфлікту намагається ввійти до складу делегації тому, що для нього це можливість зайвий раз зустрітися з братом, що проживає у США. Інший же розглядає своє включення до складу делегації як визнання свого професіоналізму, високу оцінку діяльності, знак прихильного ставлення керівництва фірми. Керівник пропонує першому _____, а другому _____.

До якого типу можна віднести це рішення? У чому, власне, полягала допомога керівника у вирішенні конфлікту? На яку модель завершення конфлікту орієнтувалися спочатку його учасники?

16.7. Тести

1. Соціальний конфлікт - це:

а) збройне зіткнення;
б) відсутність взаємопорозуміння;
в) протистояння різних політичних сил;
г) сутичка інтересів різних соціальних груп.

2. Соціологія конфлікту вивчає:

а) соціальну природу та сутність конфліктів;
б) типологію конфліктів та їх класифікацію;
в) поведінку окремого індивіда у конфлікті;
г) способи подолання та механізми управління конфліктами.

3. До позитивних функцій конфліктів більшість соціологів відносить:

а) соціально-діагностичну; б) регулюючу;
в) соціально-психологічну; г) надлишково-витратну;
д) дестабілізуючу.

4. Виникнення конфліктів свідчить про недоліки у функціонуванні організацій, поглиблення соціальних протиріч, поляризацію інтересів різних соціальних груп. Про яку з функцій конфліктів йдеться?

а) дестабілізуючу; б) комунікативну;
в) надлишково - витратну; г) дезорганізуючу;

д) соціально-діагностичну.

5. Конфлікти уповільнюють та ускладнюють процеси прийняття рішень, відволікають від виконання поточних планових завдань, порушують ритм та ефективність діяльності. Про яку з функцій конфліктів йдеться?

- а) *дестабілізуючу;*
- б) *комунікативну;*
- в) *надлишково - витратну;*
- г) *дезорганізуючу;*
- д) *соціально-діагностичну.*

6. Участь у конфлікті сприяє консолідації людей, які захищають спільні інтереси, формуванню їх зацікавленості у співпраці, узгодженні та об'єднанні своїх зусиль. Про яку з функцій конфліктів йдеться ?

- а) *дестабілізуючу;*
- б) *комунікативну;*
- в) *інтегральну;*
- г) *дезорганізуючу;*
- д) *соціально-діагностичну.*

7. Пошук шляхів розв'язання конфлікту активізує соціальну взаємодію, забезпечує взаємоприсотування його учасників, спільне вироблення взаємоприйнятних рішень. Про яку з функцій конфліктів йдеться ?

- а) *дестабілізуючу;*
- б) *комунікативну;*
- в) *інтегральну;*
- г) *дезорганізуючу;*
- д) *соціально-діагностичну.*

8. Конфлікти призводять до порушення соціальної рівноваги, громадського порядку, застосування насильницьких методів розв'язання існуючих проблем. Про яку з функцій конфліктів йдеться?

- а) *інтегральну;*
- б) *комунікативну;*
- в) *дестабілізуючу;*
- г) *дезорганізуючу;*
- д) *соціально-діагностичну.*

9. За способом розв'язання конфлікти поділяють на:

- а) *відкриті;*
- б) *політичні;*
- в) *насильницькі;*
- г) *приховані;*
- д) *ненасильницькі.*

10. За наслідками конфлікти поділяють на:

- а) *прості;*
- б) *конструктивні;*
- в) *глобальні;*
- г) *складні;*
- д) *деструктивні.*

11. Глобальні, соціетальні, регіональні, локальні конфлікти - це типологія конфліктів за:

- а) *способом розв'язання;*
- б) *наслідками;*
- в) *мотивацією;*
- г) *масштабами;*
- д) *ступенем виявлення*

12. Конфлікти з приводу розподілу владних повноважень і позицій, з при-

воду розподілу ресурсів, з приводу цінностей та життєвих установок - це типологія конфліктів за:

- а) *способом розв'язання;*
- б) *наслідками;*
- в) *мотивацією;*
- г) *масштабами;*
- д) *ступенем виявлення.*

13. Вертикальні та горизонтальні, в залежності від характеру соціальних зв'язків між суб'єктами конфлікту - це типологія конфліктів за:

- а) *способом розв'язання;*
- б) *наслідками;*
- в) *мотивацією;*
- г) *напрямком впливу;*
- д) *ступенем виявлення.*

14. Термін "соціологія конфлікту" у науковий обіг впровадив:

- а) *Г.Спенсер;*
- б) *К.Маркс;*
- в) *Г.Зіммель;*
- г) *Р.Дарендорф;*
- д) *Л.Гумплович.*

15. Все у світі народжується через ворожнечу. Єдиний закон, якому підкоряється все у Космосі - це війна, яка одних зробила рабами, інших - вільними, одним визначила бути богами, іншим - людьми. Це висловлювання належить:

- а) *Геракліту;*
- б) *Т.Мору;*
- в) *Д. Дідро;*
- г) *Ж.-Ж.Руссо.*

16. Теорія цього дослідника стала фактично науковим обґрунтуванням моделі побудови суспільства «конфліктного функціоналізму». Про кого йдеться:

- а) *К.Боулдінга;*
- б) *Л.Козера;*
- в) *Р.Дарендорфа;*
- г) *Дж.Бертона.*

17. З обґрунтуванням нової теорії соціального конфлікту, яка отримала назву конфліктної моделі суспільства, виступив соціолог:

- а) *К.Боулдінг;*
- б) *Л.Козер;*
- в) *Р.Дарендорф;*
- г) *Дж.Бертон.*

18. Матеріальна, соціальна, політична або духовна цінність, з приводу якої виникає протистояння сторін, які прагнуть оволодіти або користуватися нею. Це:

- а) *предмет конфлікту;*
- б) *об'єкт конфлікту;*
- в) *умова конфлікту;*
- г) *конфліктна цінність.*

19. До динамічних показників конфлікту відносять:

- а) *конфліктну ситуацію;*
- б) *суб'єктів конфлікту;*
- в) *конфліктну взаємодію;*
- г) *завершення конфлікту;*
- д) *наслідки конфлікту.*

20. Інцидент, ескаляція конфлікту - є елементами такої стадії розвитку конфлікту:

- а) *конфліктної ситуації;*
- б) *конфліктної взаємодії,*
- в) *завершення конфлікту.*

21. Цей метод розв'язання конфлікту дозволяє виграти час, мобілізувати ресурси, об'єктивно оцінити ситуацію, скорегувати свої цілі, однак не усуває причини, а, отже, - і ймовірності виникнення конфлікту у майбутньому. Про який метод розв'язання конфлікту йдеться ?

- а) метод переговорів;*
- б) метод уникнення конфлікту;*
- в) метод використання посередництва;*
- г) метод третейського розгляду.*

22. Цей метод дозволяє уникнути насильницьких методів, зняти гостроту конфлікту, зрозуміти аргументацію опонента, об'єктивно оцінити реальне співвідношення сил та умови примирення, він дозволяє розглянути альтернативні ситуації, прийти до взаєморозуміння, відкрити шлях до співробітництва. Про який метод розв'язання конфлікту йдеться ?

- а) метод переговорів;*
- б) метод уникнення конфлікту;*
- в) метод використання посередництва;*
- г) метод третейського розгляду.*

23. Цей метод передбачає використання у процесі розв'язання конфлікту третьої сторони, яка намагається привести сторони до порозуміння. Про який метод розв'язання конфлікту йдеться ?

- а) метод переговорів;*
- б) метод уникнення конфлікту;*
- в) метод використання посередництва;*
- г) метод третейського розгляду.*

24. Цей метод передбачає, що аналіз конфлікту здійснюється у чіткій відповідності нормам закону, у тому числі й міжнародного права. Про який метод розв'язання конфлікту йдеться ?

- а) метод переговорів;*
- б) метод уникнення конфлікту;*
- в) метод використання посередництва;*
- г) метод третейського розгляду.*

25. До стратегій виходу з конфлікту, як правило, відносять:

- а) стратегію компромісу;*
- б) стратегію третейського розгляду;*
- в) стратегію співробітництва;*
- г) стратегію домінування;*
- д) стратегію пристосування.*

26. Часткове досягнення своїх інтересів конфліктуючими сторонами на основі взаємних поступок, відмови від окремих вимог і претензій, часткового визнання вимог і претензій іншої сторони. Це стратегія:

- а) домінування;*
- б) співробітництва;*
- в) пристосування;*
- г) компромісу.*

27. Конструктивне розв'язання проблеми конфлікту на основі взаємного коригування його суб'єктами своїх цілей, позицій, узгодження інтересів. Це стратегія:

- а) домінування;*
- б) співробітництва;*
- в) пристосування;*
- г) компромісу.*

28. Задоволення інтересів однієї з конфліктуючих сторін за рахунок іншої шляхом нав'язування їй вигідного для першої сторони рішення. Це стратегія:

- а) домінування; б) співробітництва;
в) пристосування; г) компромісу.

29. Вимушена або добровільна відмова від боротьби однієї з конфліктуючих сторін за умов усвідомлення своєї неправоти, необхідності збереження добрих стосунків з опонентом або сильної залежності від нього, незначущості проблеми, з приводу якої виник конфлікт, загроза великих збитків у разі подальшого відстоювання своєї позиції. Це стратегія:

- а) домінування; б) співробітництва;
в) пристосування; г) компромісу.

30. Умови виходу з конфлікту - сильна взаємозалежність сторін та важливість конструктивного рішення для них об'єднано. Яка із стратегій виходу з конфлікту є доцільною?

- а) домінування; б) співробітництва;
в) пристосування; г) компромісу.

31. Умови виходу з конфлікту - запропоноване рішення є конструктивним, часу для переконування опонента обмаль. Яка із стратегій виходу з конфлікту є доцільною?

- а) домінування; б) співробітництва;
в) пристосування; г) компромісу.

32. Встановити правильну послідовність дій адміністрації на латентній стадії соціальної напруженості в трудовому колективі.

- 1 - пошук дієздатного суб'єкта, що приймає рішення;
- 2 - аналіз ефективності реалізації рішення;
- 3 - діагностика рівня соціальної напруженості;
- 4 - вироблення рішення силами експертної групи;
- 5 - визначення спрямованості дій груп, що конфліктують;
- 6 - з'ясування інтересів груп, що конфліктують;
- 7 - реалізація рішення;
- 8 - забезпечення технологічності рішення.

- а) 3 6 5 4 1 8 7 2;
б) 4 8 1 5 3 2 7 6;
в) 3 4 8 5 1 2 7 6.

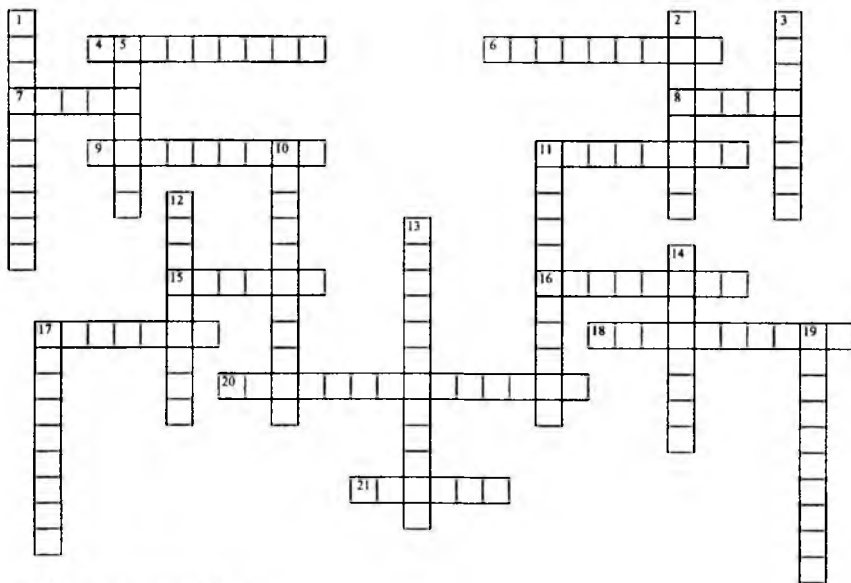
33. Встановити послідовність дій у процесі вирішення конфлікту

- 1 - аналіз історії розвитку конфлікту;
- 2 - з'ясування сфери дії конфлікту;
- 3 - з'ясування інтересів та цілей учасників конфлікту;
- 4 - з'ясування причин та приводу конфлікту;
- 5 - вибір засобів розв'язання конфлікту.

- а) 1 3 2 4 5;
б) 3 4 1 2 5;
в) 4 3 1 2 5.

?

16.8. Кросворд

По горизонталі:

4. Німецький соціолог, який запропонував “Конфліктну модель суспільства”.
6. Процес, який передбачає використання ненасильницьких засобів та прийомів вирішення проблеми.
7. Американський соціолог, автор теорії “Конфліктного функціоналізму”.
8. Німецький соціолог, автор ідеї послідовного опису проблемного поля конфлікту.
9. Стадія конфлікту, що реалізується в окремих актах, діях, протидіях конфліктуючих сторін.
11. Найвищий ступінь розвитку протиріч в суспільстві.
15. Нав’язування іншій стороні кращого для себе рішення будь-якою ціною.
16. Перша сутичка конфліктантів, зав’язування конфлікту.
17. Одна з форм бунту.
18. Вид психічного впливу. Те саме, що й сугестія.
20. Наука про конфлікт.
21. “В основі соціального життя лежить ...” (Л.Козер).

По вертикалі:

1. Стратегія виходу з конфлікту, передбачає спробу людини вийти з конфлікту за мінімальних втрат.

2. Американський соціолог, автор праці “Конфлікт і захист”.
3. Форма подолання конфлікту, яка передбачає вилучення з конфліктної ситуації одного з конфліктантів.
5. Супротивник, який прагне зробити зло іншим, виявляє недоброзичливість.
10. Вид психічного впливу, який передбачає: демонстративне мовчання, неконцентрований погляд, раптова зміна теми розмови тощо.
11. Крайня точка ескалації.
12. Метод розв’язання конфлікту шляхом взаємних поступок.
13. Характеристика стилю суперечки, якому притаманний певний чіткий предмет обговорення.
14. Вид діяльності, що полягає в оптимізації, за допомогою третьої сторони процесу вирішення проблеми задля припинення конфлікту.
17. Тимчасове припинення конфлікту при збереженні напруги.
19. Тактика поведінки в конфліктній ситуації. Буває фізичне і психологічне.

16.9. Література з теми

1. Анципов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология: Учебник для вузов. - М., 1999.
2. Бандурка А.М., Друзь В.А. Конфликтология. - Х., 1997.
3. Вагин И. Психология зла. Практика решения конфликтов. - СПб., 2001.
4. Гірник А.М. Основи конфліктології. - К., 2001.
5. Гірник А.М. Посередництво в трудових конфліктах. - К., 1998.
6. Дмитриев А.В. Конфликтология. - М., 2000.
7. Здравомыслов А.Г. Социология конфликта. - М., 1995.
8. Ішмуратов А.Т. Конфлікт і згода. - К., 1996.
9. Конфлікти в суспільстві: діагностика і профілактика: у 3-х частинах. Київ - Чернівці, 1995.
10. Молодь і проблеми конфлікту в період переходу до демократичного суспільства: у 2-х частинах. Чернівці. 1994.
11. Паніна Н. Готовність населення до соціального протесту // Політологічні читання. 1992, № 2.
12. Пірен М.І. Дентологія конфліктів та управління. К., 2001.
13. Пірен М.І. Основи конфліктології - К., 1997;
14. Пірен М.І. Конфлікт і управлінські ролі. Соціально-психологічний аналіз. - К., 2000.
15. Піча В.М. Соціологія. - К., 2000.
16. Природа, феноменологія та динаміка конфліктів у сучасному світі: у 2-х частинах. - Чернівці, 1993.
17. Скотт Д.Г. Конфликты и пути их преодоления. - К., 1991.
18. Социальный конфликт: современные исследования. - М., 1991.
19. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. - М., 1994.

20. Фишер Р., Юри У. *Путь к согласию или переговоры без поражения.* - М., 1990.

16.10. Відповіді на тести

1 (г); 2 (а, б, г); 3 (а, б, в); 4 (д); 5 (г); 6 (в); 7 (б); 8 (в); 9 (в, д); 10 (б, д); 11 (г); 12 (в); 13 (г); 14 (в); 15 (а); 16 (б); 17 (в); 18 (б); 19 (а, в, г); 20 (б); 21 (б); 22 (а); 23 (в); 24 (г); 25 (а, в, г, д); 26 (г); 27 (б); 28 (а); 29 (в); 30 (б); 31 (а); 32 (а); 33 (а).

16.11. Відповіді до кросворда

По горизонталі:

4. Дарендорф. 6. Переговори. 7. Козер. 8. Левін. 9. Ескалация. 11. Конфлікт.
15. Примус. 16. Інцидент. 17. Заколот. 18. Навіювання. 20. Конфліктологія.
21. Інтерес.

По вертикалі:

1. Уникнення. 2. Боулдінг. 3. Усунення. 5. Агресор. 10. Ігнорування. 11. Кульмінація. 12. Компроміс. 13. Конкретність. 14. Медіація. 17. Затухання.
19. Насильство.

ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ, МЕТОДИ ЗБИРАННЯ ТА АНАЛІЗУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

СУТТЄВО

Після вивчення матеріалу теми Ви повинні

ЗНАТИ

- суть соціологічного дослідження і його значення у житті сучасного суспільства;
- основні етапи і види соціологічних досліджень;
- суть підготовки, організації і проведення соціологічного дослідження;
- суть і особливості вибіркового методу в соціології; основні типи і види вибірок;
- основні методи збору соціологічної інформації;
- основні способи узагальнення, аналізу та інтерпретації соціальної інформації.

ВМІТИ

- ✎ обґрунтувати доцільність використання певного виду вибірки в соціологічному дослідженні;
- ✎ пояснити переваги і недоліки існуючих методів збору соціологічної інформації;
- ✎ охарактеризувати особливості застосування того чи іншого методу соціологічного дослідження та розкрити специфіку його різновидів;
- ✎ проаналізувати загальні процедури обробки та інтерпретації соціологічних даних.

Ключові поняття та терміни

• соціологічне дослідження	• генеральна сукупність
• етапи соціологічного дослідження	• вибіркова сукупність
• види соціологічного дослідження	• методи соціологічних досліджень
• соціальний моніторинг	• аналіз документів
• програма соціологічного дослідження	• контент-аналіз
• соціальна проблема	• методи опитування
• об'єкт соціологічного дослідження	• анкетне опитування
• предмет соціологічного дослідження	• соціометричне опитування
• гіпотеза у соціологічному дослідженні	• соціологічне інтерв'ю
• респондент	• фокусоване групове інтерв'ю
• вибірка та її види	• соціологічне спостереження
	• соціологічний експеримент
	• робочий план дослідження

17.1. Термінологічний словник

Соціологічне дослідження – система логічно послідовних методологічних, методичних і організаційно-технічних процедур, підпорядкованих єдиній меті: отримати точні об'єктивні дані про соціальне явище чи процес, що вивчається.

Конкретно-соціологічне дослідження – це процес, в якому в єдності представлені теоретико-методологічні та емпіричні рівні пізнання, тобто мова йде про діалектичний процес, в якому поєднуються дедуктивний та індуктивний методи пізнання, що забезпечує цілісність пізнання й уявлень про соціальні явища.

Теоретичне соціологічне дослідження – глибоке узагальнення нагромадженого матеріалу в галузі соціального життя та отримання на цій основі нового знання про об'єкт пізнання.

Емпіричне соціологічне дослідження – це нагромадження, збір фактичного матеріалу у вказаній галузі (на основі опитування, аналізу документів, спостереження, даних статистики і т. д.) і його первинна обробка, включаючи і початковий рівень узагальнення, яке спрямоване на розв'язання конкретної соціальної проблеми.

Суцільне дослідження – це дослідження, в якому об'єктом є вся сукупність респондентів, яка належить до якоїсь спільноти або групи. Найкрупніша з таких спільнот – населення країни. Але є і дрібніші, наприклад: персонал підприємства, мешканці невеликого міста, села тощо. Різновидністю суцільного дослідження є перепис населення.

Монографічним є дослідження, спрямоване на вивчення певного соціального явища або процесу, сконцентроване на одному об'єкті, який виступає представником цілого класу подібних об'єктів. При вибірковому дослідженні описується лише репрезентативна група.

Розвідувальне (або пілотажне, зондажне) дослідження – найпростіший вид соціологічного аналізу, який дозволяє розв'язувати обмежені завдання.

По суті йде випробування інструментарію, тобто методичних документів. Розвідувальне дослідження дозволяє отримати оперативну соціологічну інформацію.

Аналітичне дослідження не лише описує елементи явища або процесу, що вивчається, але й дозволяє виявити причини, які лежать в його основі. Пошук причинно-наслідкових зв'язків – головне призначення цього дослідження.

Описове дослідження – це більш складний вид соціологічного аналізу.

З його допомогою отримують емпіричну інформацію, яка дає відносно цілісне уявлення про соціальне явище, що вивчається.

Разове дослідження дає інформацію про стан об'єкта аналізу, про кількісні характеристики якогось явища або процесу в момент його вивчення. Таку інформацію називають статичною, оскільки віддзеркалює нібито ментальний "зріз" характеристик об'єкта і не дає відповіді на питання про тенденції його змін в часі.

Повторне дослідження – це дослідження одного й того ж або різних контингентів, які проводяться декілька разів, через певні проміжки часу, в однакових або відмінних соціальних умовах. Головне в повторних дослідженнях – співставленість досліджень. Повторні дослідження також діляться на: когортні, панельні і лонгітюдні.

Когортне дослідження – це дослідження, об'єктом якого є певна вікова група (когорта), яка залишається постійною в часі повторних досліджень.

Панельне дослідження – це дослідження, при якому обстежуються одні й ті ж люди через однакові часові інтервали (через певну кількість років, за умов здійснення якогось соціального заходу тощо).

Лонгітюдне – дослідження, момент повторення якого визначається з врахуванням генезису сукупності, що вивчається, тобто з досягненням цієї сукупністю певної стадії свого розвитку.

Соціологічний моніторинг являє собою цілісну систему визначення змін в суспільстві на основі аналізу масових уявлень про них. Для цього проводяться щомісячні і щоквартальні експрес-опитування з найбільш актуальних проблем.

Програма соціологічного дослідження – це документ, що містить методологічні та процедурні передумови наукового пошуку, в якому викладаються основні завдання дослідження, методика й техніка збору та обробки соціологічної інформації.

Робочий план дослідження - визначення основних етапів і підетапів всієї роботи, характеризується розстановкою виконавців (з врахуванням того, в якій послідовності процедура передбачає застосування тих або інших методик, здійснюється узгодження в часі різних дій, які виконуються членами дослідницької групи, і визначається елементарний сітковий графік руху всієї роботи). Робочий план перетворюється, по суті, у важливі, як і програма, документ дослідження.

Генеральна сукупність - це об'єкт дослідження, на який розповсюджуються висновки соціологічного аналізу. Генеральні сукупності ділять на кінцеві і (практично) безкінцеву, конкретні і гіпотетичні, однорідні і неоднорідні

Вибіркова сукупність - це певне число елементів генеральної сукупності, відібрані за суворо заданим правилом.

Елементи вибіркової сукупності (респонденти, документи, що аналізуються і т. п.), які підлягають вивченню (опитуванню, інтерв'юванню) називають одиницями аналізу. Ними можуть виступати окремі люди, їх групи, трудові колективи.

Методологія – сукупність процесів вироблення соціологами абстрактного образу проблемної ситуації, що вивчається.

Методика дослідження – сукупність способів встановлення конкретних соціальних чинників і засобів отримання і обробки первинної соціологічної інформації.

Метод - спосіб одержання теоретичної або емпіричної інформації в процесі соціологічного дослідження (отримання нових знань про об'єкт вивчення).

Аналіз документів – сукупність методологічних принципів, які застосовуються для одержання з документальних джерел соціологічної інформації, необхідної для вирішення дослідницьких завдань (вивчення проблемної ситуації, всебічного аналізу об'єкта, максимально повної і глибокої інтерпретації одержаних даних).

Контент-аналіз - це метод якісно-кількісного аналізу документів з метою одержання об'єктивної, систематизованої й узагальненої інформації про соціальну реальність.

Процедура контент-аналізу полягає в алгоритмізованому виділенні в тексті певних елементів змісту, що цікавить дослідника, класифікації виділених елементів у відповідності з концептуальною схемою, наступним їх підрахунком і якісним представленням результатів.

Метод опитування – один із способів отримання первинної соціологічної інформації шляхом постановки в усній чи письмовій формі питань до окремої людини або більш чи менш широкої групи людей. Дуже важливий метод емпіричного соціологічного дослідження, особливо в процесі вивчення громадської думки, коли важливо отримати інформацію про оцінки і міркування певної групи людей.

Анкетне опитування – один з основних методів опитування, який застосовується в соціологічних дослідженнях.

Анкета соціологічна – основний інструментарій збору вихідного матеріалу у масових широкомасштабних соціологічних опитуваннях.

Анкетер – особа, яка здійснює збір соціологічної інформації методами анкетного опитування респондентів.

Тема 17. Організація соціологічних досліджень

Респондент – особа, що бере участь в емпіричному соціологічному дослідженні як джерело усної чи письмової інформації, відповідаючи на запитання, поставлені в соціологічній анкеті чи в бланку інтерв'ю тощо.

За предметним змістом запитання анкети поділяються на:

- ↳ **Запитання про факти**, за допомогою яких отримують інформацію про соціальні явища, про стан справ в колективі, про поведінку і дії самого респондента, його вік, стать, освіту, соціальне становище і т. д.;
- ↳ **Запитання про знання**, мета яких - з'ясувати, що знає і що може повідомити респондент. Як правило, це запитання, які мають мету виявити рівень поінформованості респондента і його знань в певній галузі. Такі запитання можуть містити завдання, експериментальні та ігрові ситуації;
- ↳ **Запитання про думку респондента**, вони мають на меті зафіксувати факти, побажання, очікування, плани на майбутнє і можуть торкатися будь-яких проблем і особистості самого респондента,
- ↳ **Запитання про мотиви**, мають викликати суб'єктивне уявлення людини про мотиви своєї діяльності.

За своєю логічною природою запитання класифікуються:

- ❖ **Основні запитання**, відповіді на які є основою побудови висновків про явища, що вивчаються. Саме вони становлять більшу частину анкети;
- ❖ **Запитання-фільтри** ставляться для того, щоб відсіяти некомпетентних осіб при опитуванні з проблем дослідження або ж для того, щоб виділити частину респондентів із всього масиву за мовною ознакою;
- ❖ **Контрольні запитання** служать для перевірки стійкості, правдивості і несуперечливості відповідей, визначення їх достовірності і ширості. Контрольні запитання, зазвичай, розташовуються в анкеті на деякій відстані як від основного, так і один від одного. Різновидом контролю може бути повторне запитання із збереженням тих же умов - на увесь обсяг вибірки (панельне опитування) або на 5-10 відсотків осіб, вже опитаних раніше.

За характером відповідей на поставлені запитання вони розподіляються на такі види

- ➔ **Відкриті запитання** передбачають вільну форму відповіді: «Скажіть, будь ласка, що могло б сприяти підвищенню Вашого інтересу до політики?»;
- ➔ **Запитання закритого типу**: «Чим Ви займаєтесь у вільний час? Просимо відповідати на ті із нижче перерахованих варіантів, які співпадають з Вашою думкою: 1) відвідую рідних і знайомих; 2) зустрічаюся з друзями; 3) слухаю радіо; 4) читаю книгу; 5) займаюся рукоділлям»;
- ➔ **Запитання напівзакритого типу** засноване на додаванні до списку відповідей фрази: «Вкажіть інші види занять». Запитання дає можливість не лише вказати варіанти відповідей, які наводяться в анкеті, але й висловити щось своє;
- ➔ **Запитання меню** пропонує респонденту вибрати будь-яке поєднання варіантів запропонованих відповідей;
- ➔ **Запитання шкали** - відповідь на це запитання дається у вигляді шкали, в якій необхідно відмітити той або інший показник;
- ➔ **Дихотомічні запитання**: «Чи вірите Ви у гороскопи й стрологічні прогнози?»
Відповідь: «Так-ні».

За типом дослідницьких завдань опитування бувають:

- ⇒ **Стандартизоване** - націлене на одержання статистичної інформації;
- ⇒ **Фокусоване** - збираються дані за умов конкретної ситуації;
- ⇒ **Глибинне** - спрямоване на одержання пошукової інформації;
- ⇒ **Експертне** - опитування спеціалістів з проблеми, що вивчається.

Соціометричний метод - це метод опитування, націлений на виявлення міжособистісних відносин шляхом фіксації взаємних почуттів симпатії і неприязні серед членів групи (наприклад, студентської групи).

Соціометричне опитування може проводитися як у формі роздавального анкетування на місці, так і у формі своєрідної анкети - інтерв'ю. В першому випадку дослідник просто роздає респондентам анкети, контролює їх заповнення, а потім збирає їх. У другому випадку дослідник зачитує питальник респондентам, кожний з яких на чистому аркуші паперу, нумеруючи черговість запитань, відразу ж відповідає на них.

Інтерв'ю - це метод одержання необхідної інформації шляхом безпосередньої цілеспрямованої бесіди інтерв'юера з респондентом.

Вільне інтерв'ю, коли, як правило, немає плану і завчасно сформульованих запитань. Його проводять не інтерв'юри, а соціологи, які самі визначають тему бесіди, формулюють запитання, їх послідовність, уточнюють тему і т. д. Таке інтерв'ю є незамінним методом на ранніх розвідувальних стадіях дослідження.

Глибинне інтерв'ю має на меті отримати інформацію, яка засвідчує не лише наявність того чи іншого соціального факту, явища, але й пояснює причини їх появи.

Стандартизоване інтерв'ю, коли формулювання запитань, їх порядок, кількість і перелік можливих альтернативних відповідей, їх кодування і форма запису передбачаються заздалегідь і суворо фіксуються у своїй одноманітності. Цей вид інтерв'ю найбільш поширений, найчастіше його застосовують при переписі населення.

За процедурою проведення виділяють такі типи інтерв'ю:

- ☑ **Панельне (повторне) інтерв'ю** - спрямоване на вивчення трансформації відносин і думок якоїсь групи людей протягом певного проміжку часу (від декількох місяців до двох років);
- ☑ **Групове інтерв'ю** - запланована бесіда в колі сім'ї, групи студентів, виробничої бригади, в процесі якої дослідник прагне викликати дискусію;
- ☑ **Багаторазове інтерв'ю** - один із варіантів повторного інтерв'ю для всебічного і глибокого вивчення особистості респондента протягом тривалого проміжку часу

Фокус-група - метод фокусованого групового інтерв'ю, що має спільні риси з деякими варіантами опитування, скажімо - з груповим інтерв'ю.

Проте фокусоване групове інтерв'ю є не просто чергуванням запитань інтерв'юера і відповідей респондентів, а є свого роду дискусією. Респонденти мають більше свободи тут у виборі форми вираження своїх почуттів і думок щодо заданої теми. Застосування цього методу стимулює виникнення нових запитань, а предмет розмови може набувати несподіваних обрисів (у цьому виявляється гнучкість методу). Особливістю методу є те, що дискусія має фокусований характер: тема дискусії, логіка і форма запитань

Тема 17. Організація соціологічних досліджень

(кількість яких має не перевищувати десять) визначаються заздалегідь і фіксуються в інструкції вєдучому.

Спостереження можна в першому наближенні визначити як планомірне цілеспрямоване сприйняття явищ, результати якого в тій або іншій формі фіксуються дослідником і потім перевіряються. При цьому збирається і фіксується за допомогою технічних приладів (кінокамера, фотоапарат, магнітофон, телевізійна та інша техніка) лише та інформація, яка може бути використана для опису, а потім і пояснення проблемної ситуації, яка досліджується.

Включене спостереження (спостереження зсередини), коли спостерігач стає повноправним учасником групи, яку він спостерігає.

Невключене (неформалізоване) спостереження - це спостереження ззовні, коли дослідник не стає рівноправним учасником спостережної групи. Невключене спостереження значно простіше, але воно дає в деякому сенсі більш поверхову інформацію, ніж включене. В ньому відсутній ефект самоспостереження дослідника.

Нестандартизоване спостереження, у якого немає чіткого плану дій, приписуваних ззовні.

Стандартизоване спостереження, у якого є чітко фіксовані приписи відносно предмета і процедури спостереження.

Можлива також класифікація спостереження, виходячи з тих або інших особливостей його організації:

- ⇒ **Лабораторне спостереження**, коли об'єктом спостереження є більш або менш наближена до реальності модель,
- ⇒ **Польове спостереження**, коли об'єктом спостереження є реальний соціальний процес, той або інший аспект соціальної дійсності,
- ⇒ **Систематичні спостереження**, які проводяться за заздалегідь суворо розробленим планом вивчення об'єкта протягом певного часу,
- ⇒ **Несистематичні спостереження** (короткочасові), коли вони проводяться іншими способами (із документів, за допомогою опитувань і т. д.). Кожний вид (тип) спостереження має свої позитивні і негативні сторони.

Експеримент - це загальнонауковий метод одержання в контрольованих і керованих умовах нового знання.

Розрізняють натурний (лабораторний, польовий) і уявний (модельний) експерименти. Кожний з них має позитивні і негативні сторони. Більшість натурних соціологічних експериментів здійснюється на малих групах і має багато спільного з соціально-психологічними експериментами. Уявні соціологічні експерименти розповсюджені досить широко. Практично вони присутні в кожному соціологічному дослідженні, де є методи статистичного аналізу. Уявні експерименти є основними при моделюванні соціальних процесів на ЕОМ.

За специфікою поставленого завдання експерименти поділяються на

- ☑ **Науково-дослідні**, в ході яких перевіряється гіпотеза, яка містить нові відомості наукового знання;
- ☑ **Практичні**, які мають на меті запровадження корисної новизни в масових масштабах.

За характером логічної структури доказу гіпотези розрізняють експерименти:

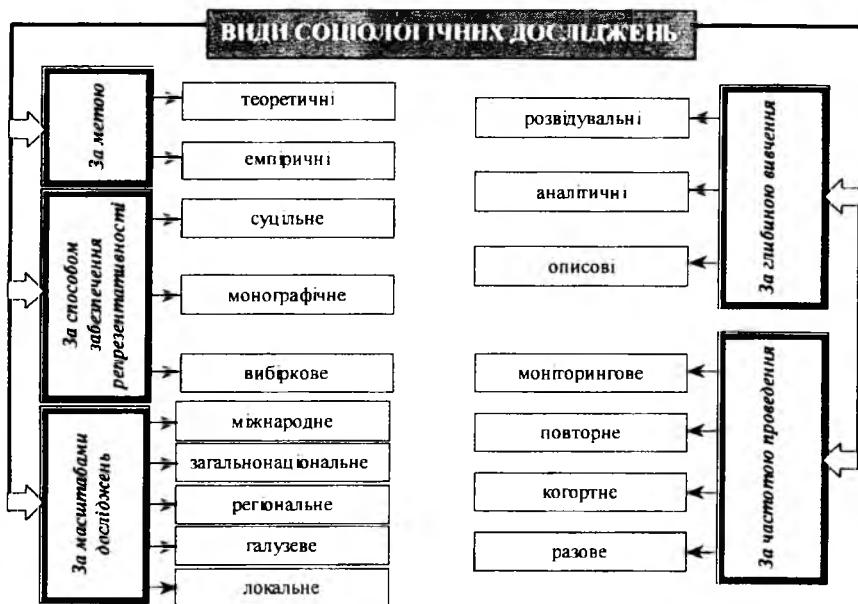
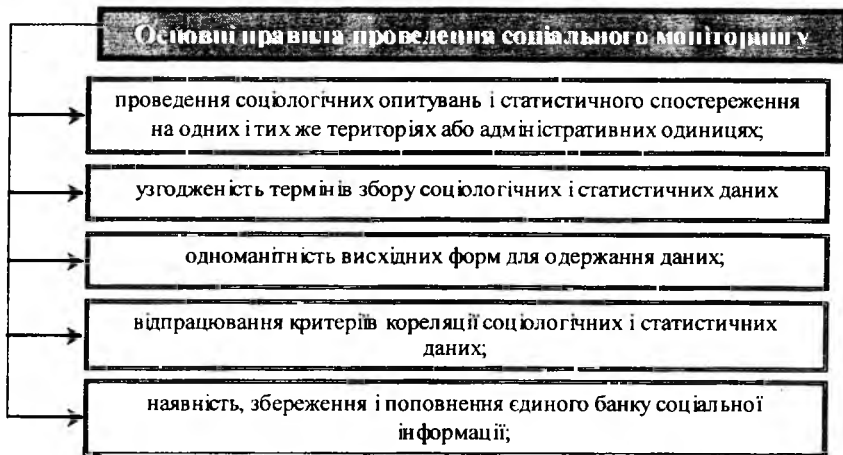
- ☒ **Паралельні**, в яких існують як експериментальна, так і контрольна група і в яких доказ здійснюється на порівнянні стану двох об'єктів (експериментального і контрольного) в один і той же час.
- ☒ **Послідовні**, в яких контрольна група, як самостійно існуючий, розташований поруч з експериментальною групою об'єкт, відсутня.

Підсумковий документ аналізу соціологічної інформації - це вид звітності про хід і результати соціологічних досліджень, який (якщо дослідження було замовленим) передається замовнику дослідження. В практичній діяльності соціологи використовують такі підсумкові документи соціологічного дослідження: інформацію, інформаційну записку, аналітичну записку, звіт про науково-дослідну роботу.

Головним підсумковим документом соціологічного дослідження є **Звіт** про науково-дослідну роботу. Він включає ряд обов'язкових розділів; титульний лист, список виконавців, реферат, зміст, перелік умовних позначень і символів, вступ, основна частина, заключна частина, список використаної літератури, додатки. Загальними вимогами до цього документа є: чіткість і логічність викладу, аргументованість основних положень, висновків, точність формулювань, конкретність викладу результатів роботи, обґрунтованість рекомендацій і пропозицій.

17.2. Структурно-логічні схеми і таблиці

ЕТАПИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ		
Підготовчий	Розробка програми і робочого плану	Визначення мети і основних завдань дослідження, предмету та об'єкта аналіз основних понять, робочих гіпотез, вибірки, методів дослідження, виконавців та термінів виконання.
	Підготовка до збору інформації	Розробка документів для збору інформації, пілотажне дослідження.
Польовий	Збір інформації	За допомогою методів опитування, спостереження, експерименту та вивчення документів.
	Обробка інформації	Перевірка, групування, зведення, обчислення відносних величин, побудова статистичних рядів, складання зведених таблиць тощо.
Етап інтерпретації та узагальнення зібраних даних	Оцінка результатів	Інтерпретація та систематизація даних, формулювання висновків, оформлення звіту дослідження, розробка пропозицій та прогнозних оцінок.
Реалізація та використання результатів соціологічного дослідження		

Проблема – це реальна життєва ситуація, що містить соціальне протиріччя і вимагає цілеспрямованих дій для її вирішення

Мета дослідження – те, заради чого проводиться дослідження

Завдання – логічні етапи досягнення мети дослідження

Об'єкт – це частина об'єктивної реальності, на яку безпосередньо спрямований процес пізнання (соціальний процес, сфера соціального життя, трудовий колектив, певні соціальні відносини)

Предмет дослідження – ідеї властивості, характеристики, притаманні даному об'єкту (наприклад: об'єкт – трудовий колектив, предмет – соціально-психологічний клімат), які потребують вивчення

Логічний аналіз основних понять – структурно-логічне впорядкування основних понять дослідження, яке включає:

- ☑ теоретичну інтерпретацію, що дає можливість з'ясувати зміст понять
- ☑ структурну інтерпретацію, шляхом якої визначається сукупність елементів того чи іншого поняття
- ☑ факторну інтерпретацію, яка дає можливість з'ясувати систему зв'язків поняття із зовнішніми об'єктивними та внутрішніми суб'єктивними умовами, що впливають на основну властивість об'єкта дослідження
- ☑ емпіричну інтерпретацію (операціоналізація), що дозволяє зафіксувати та заміряти емпірично якості та властивості об'єкту за допомогою сукупності об'єктивних та суб'єктивних показників-індикаторів

Гіпотеза – очікуваний результат дослідження, наукове припущення, що висувається для пояснення фактів, явищ та процесів, пов'язаних з досліджуваним протиріччям реальної дійсності. У ході дослідження гіпотеза має бути або підтвердженою або спростованою. Гіпотеза формулюється з використанням понять, які попередньо були інтерпретовані та операціоналізовані

Робочий план соціологічного дослідження

Перший розділ - підготовчий

- Розробка програми дослідження
- Підготовка інструментарію дослідження
- Формування групи збору первинної інформації
- Проведення пілотажного дослідження і т.п.

Другий розділ – організаційно-методичний

Даний розділ передбачає з'ясування таких питань

Що треба зробити?

Де ?

Коли ?

В які терміни ?

Третій розділ – обробка отриманої соціологічної інформації

- Вибракування анкет, в яких немає відповідей на ключові питання
- Кодування запитань
- Введення інформації в ЕОМ
- Обробка інформації, що дозволяє отримати зведені таблиці
- Табуляграми, графіки, діаграми тощо

Четвертий розділ – аналітичний

- Підготовка звітів за результатами дослідження, що містять висновки, практичні рекомендації щодо розв'язання проблеми

17.3. Опрацювання фрагментів текстів зарубіжних і вітчизняних соціологів

В.А. Ядов

Мы ознакомились с множеством методов и техник исследования социальной жизни. Сами по себе все эти приемы, какими бы изощренными они ни были, не помогут извлечь научное знание, если исследователь не руководствуется некоторой теоретической концепцией. Но в современной социологии имеют место два существенно разных подхода к теории, к самому предмету науки, что и является причиной размежевания исследователей в их методологических ориентациях на «количественников» и «качественников».

Сторонники одного подхода исходят из того, что социолог призван изучать общие тенденции и закономерности социальных изменений и, обращаясь к фактам, обязан, подобно естествоиспытателю, строго фиксировать тождественность, повторяемость, типичность событий и явлений в массовых процессах. Такова позиция классической социологии, сформулированная еще в середине XIX века Огюстом Контом.

Но почему задачей социологии не может быть понимание смыслов социальных действий и повседневной жизненной практики людей? Так ставят проблему социологического знания сторонники иного направления, тоже классического: они следуют позиции другого выдающегося мыслителя прошлого века — Макса Вебера. Развивая эту традицию, исследователи изыскивали методы, получившие наименование качественных. Смыслы социальных действий не заданы напрямую внешними структурами, ибо люди субъективно воспринимают окружающий мир. В этих субъективных образах мира не может не быть сход-

Тема 17. Організація соціологічних досліджень

ства, однако подобные сходства не поддаются исчислениям в жестких классификациях, они по самой своей природе богаты интонациями, символическими значениями, понятными лишь людям одной культуры и превратно понимаемые представителями иной культуры.

Описание, объяснение и понимание социальной реальности могут быть сфокусированы воедино, если мы используем совмещающие качественный и количественный анализ — интегрирующие стратегии.

В самом общем виде интегрирующая стратегия теоретико-познавательного исследования состоит в том, чтобы в рамках одного исследовательского проекта применить и количественную, и качественную методологию. Возможны разные способы такого совмещения.

Один способ — углубление интерпретации и понимания данных массового обследования путем извлечения из выборки полярных случаев для кейс-стади. Полярные (контрастные) случаи обнаруживаются в нетипичных сочетаниях свойств (признаков) при статистическом анализе. Исследователь должен либо располагать полным списком обследованных, чтобы осуществить кейс-стади полярных случаев, либо подобрать их аналог. Это нетрудно сделать, если цель исследования сфокусирована на ясно очерченной проблеме. Например, в исследованиях электорального поведения глубокому интервью «подвергаются» голосующие за альтернативные программы (движения, партии, блоки). Массовое обследование дает представительную картину электората, кейс-стади углубляет интерпретацию мотивов поведения избирателей.

Другой способ — обсуждение методом «фокус-группы» результатов исследования, выполненного количественными методами. Случай из нашей практики изучения научно-исследовательских коллективов: после анализа данных и объяснения взаимоотношений в группе, трудностей и проблем, связанных с научной работой, мы вынесли эти результаты на обсуждение научных коллективов, в которых проводились исследования. Комментарии, возражения и подтверждения дают хорошие основания для уточнений или дополнительных, обоснований полученных выводов.

Третий способ — от частных случаев — к уяснению их статистической распространенности. Так, финский социолог Э.Хавью-Маньюла исследовала путем нарративного интервью сексуальное поведение мужчин и женщин разных поколений. Было установлено, что возникают некоторые сдвиги культурных норм в определенные исторические периоды. Массовый опрос жителей Хельсинки, проведенный на следующем этапе исследовательского проекта, дал репрезентативную картину изменений в этой сфере обыденных практик. Качественное исследование позволило найти нужные формулировки вопросов (в основном закрытых), а «понимающая» интерпретация ответов, полученных в массовом обследовании, была достигнута уже ранее, на первой стадии проекта.

Четвертый способ — комбинация включенного наблюдения и массового опроса. Выше приводились такие примеры из отечественной практики. Так, В.Оль-

шанский вел включенное наблюдение на предприятии, а его коллеги из Института социологии «по наводке» включенного наблюдателя проводили опрос. В нашем последнем исследовании процессов солидаризации в рабочей среде комбинировались и массовые обследования рабочих двух предприятий, и глубокие интервью с профсоюзными лидерами и рядовыми рабочими одного из этих предприятий.

Социальное познание столь многообразно, что вряд ли методы и техники исследований социального могут быть исчерпывающим образом описаны, исследователи постоянно изобретают что-то новое. К тому же социолог нередко использует психологические методики, способен выстраивать стратегию научного поиска достаточно изобретательно. Но подлинные новации опираются, как правило, на глубокое знание разработанных нашими предшественниками методов, техник, исследовательских процедур.

Запитання для роздумів

1. Які проблеми вибору дослідницької стратегії виділяє Ядов В.А.?
2. Поясніть відмінності у методологічних принципах представників якісного та кількісного підходів.
3. У чому полягає суть інтегративних стратегій теоретико-пізнавально-го дослідження за Ядовим В.А.?
4. Проаналізуйте кожен із запропонованих чотирьох способів поєднання кількісної та якісної методології.

17.4. План семінарського заняття (2 год.)

1. Соціологічне дослідження: основні види та етапи.
2. Організація і проведення соціологічного дослідження.
3. Методи збирання та аналізу соціологічної інформації.

17.5. Теми рефератів, доповідей і курсових робіт

1. Соціологічне та соціальне дослідження.
2. Поняття і види соціологічного дослідження.
3. Програма і робочий план соціологічного дослідження.
4. Вибірка у соціологічному дослідженні.
5. Методи збору соціологічної інформації.
6. Анкетне опитування.
7. Соціометричний метод.

17.6. Завдання та вправи

1. Поясніть відмінність між соціальним і соціологічним дослідженням.
2. Назвіть основні етапи у проведенні соціологічного дослідження. Охарактеризуйте їх.
3. Розкрийте сутність і зміст основних компонентів програми і робочого плану соціологічного опитування.
4. Поясніть, що таке вибірка і які є типи вибірки.
5. Охарактеризуйте переваги і недоліки анкетного опитування, соціологічного інтерв'ю, спостереження, соціометричного опитування, конвент-аналізу та ін.
6. В сучасній соціологічній літературі дуже часто поняття «соціологічне дослідження» вживається із сполученням слів «теоретичне», «фундаментальне», «прикладне», «емпіричне» і т.д. Це одне й теж, чи це принципово відмінні різновиди соціологічного дослідження?
7. Соціологічне дослідження має шість етапів свого здійснення, які різняться один від одного характером і змістом, формами і процедурами дослідницької діяльності. Охарактеризуйте кожний з них.
8. Доведіть необхідність і доцільність проведення соціального моніторингу.

17.7. Тести

1. Лонгітюдне соціологічне дослідження - це дослідження:
а) *разове;* б) *розвідувальне;*
в) *аналітичне;* г) *повторне.*
2. Пілотажне соціологічне дослідження - це дослідження:
а) *описове;* б) *аналітичне;*
в) *панельне;* г) *розвідувальне.*
3. Процедурна частина програми соціологічного дослідження включає:
а) *структурну операціоналізацію понять;*
б) *формулювання наукових гіпотез дослідження;*
в) *опис прийомів збору, обробки та аналізу соціологічної інформації.*
4. Теоретико-методичний розділ програми соціологічного дослідження включає:
а) *визначення виду вибірки;*
б) *розробку методів збору первинної соціологічної інформації;*
в) *інтерпретацію й операціоналізацію основних понять дослідження.*
5. При проведенні пілотажного або розвідувального дослідження застосовується метод:
а) *квантової вибірки;* б) *стихійної вибірки;*

- в) кластерного відбору; з) метод основного масиву.
6. До спеціальних соціологічних методів зараховують:
а) метод системного аналізу;
б) метод позитивного підходу; в) спостереження.
7. Методом соціологічного дослідження є:
а) проведення соціологічного експерименту над об'єктом;
б) отримання нових знань про об'єкт вивчення;
в) розробка наукової гіпотези.
8. Найрідше використовується при дослідженнях метод:
а) спостереження; б) експеримент;
в) анкетування.
9. Метою пілотажного дослідження є:
а) апробація методики дослідження;
б) опис загальних рис розвитку суспільства;
в) детальний аналіз об'єкта дослідження.
10. Результатом якого дослідження є аналіз об'єкта, розробка правил, теорій:
а) описового; б) пілотажного;
в) аналітичного.
11. Аналітичне дослідження:
а) має на меті не лише отримання інформації, а й з'ясування практично-наслідкових зв'язків та відносин;
б) проводиться за певною програмою та передбачає отримання важливих відомостей про те чи інше соціальне явище;
в) охоплює невелику кількість тих, хто обстежується, та проводиться за спрощеною програмою.
12. Наукова гіпотеза -це:
а) припущення; б) затверджена теорія;
в) неперевірене практикою положення.
13. У методологічному розділі програми соціологічного дослідження є всі нижче перераховані пункти, крім:
а) формулювання робочих гіпотез;
б) визначення основних методів збору інформації;
в) формулювання та обґрунтування проблеми дослідження, визначення об'єкта та предмета дослідження;
г) визначення мети та завдань дослідження, уточнення, інтерпретація основних понять.
14. Сукупність соціальних об'єктів, на які поширюються висновки дослідження, називається:
а) експериментальною групою; б) генеральною сукупністю;

в) референтною групою; г) вибірковою сукупністю.

15. Вибіркова сукупність при дослідженнях - це:

- а) певна кількість елементів генеральної сукупності, відібраних за певними правилами;
- б) частина генеральної сукупності, відібрана випадково, без системи;
- в) уся генеральна сукупність, згрупована за певними ознаками.

16. Соціологічне дослідження - це:

- а) система знань та навичок, що дозволяє професійно займатися соціологією;
- б) система параметрів майбутнього соціального об'єкта або якісно нового стану існуючого об'єкта;
- в) система теоретичних та емпіричних процедур, що дозволяють отримати достовірні знання про той чи інший процес або явище сучасного життя;
- г) методи типологізації соціальних об'єктів.

17. Суть виявлення проблемної ситуації, як етапу проведення конкретно-соціологічного дослідження, найкраще охарактеризувати словами:

- а) знати, щоб передбачити; б) знання про незнання;
- в) знання - основна теорія.

18. Соціологічні дослідження у вашій групі можна провести:

- а) коли необхідно з'ясувати якісний склад студентської групи (вік, стать та ін.);
- б) коли необхідно з'ясувати соціальне походження студентів.
- в) якщо необхідно з'ясувати стан навчальної дисципліни чи результати екзаменаційної сесії.
- г) коли необхідно знати, які чинники впливають на поведінку людей, їхню думку з тих чи інших питань, їхнє ставлення до певних соціальних явищ тощо.

17.8. Кросворд

По горизонталі:

1. Один з методів соціології.
3. Приписування числових значень ознакам, що замовчуються.
7. Уточнення змісту аналізованих понять.
10. Обґрунтоване припущення про структуру, механізми функціонування і розвитку досліджуваного об'єкта.
11. Тип запитання в анкеті, коли респондент повинен обрати відповідь серед наведених варіантів.
12. Метод "снігового ..." – один з видів вибірки.
14. Сукупність спеціальних прийомів для ефективного використання певного методу.

19. Вид спостереження, коли спостерігач стає повноправним учасником групи, яку він спостерігає.

20. Особа, яка в процесі опитування виступає як джерело первинної інформації.

21. Вид інтерв'ю, коли немає плану і завчасно сформульованих запитань.

22. Соціометричний показник, що являється мірою прагнення до встановлення соціальних відносин з іншими членами групи.

25. Автор соціометричного методу в соціології.

27. Автор книги "Масові опитування. Введення в методи демоскопії".

29. Впорядкований за змістом і формою перелік питань та висловлювань, втілених у вигляді опитувального листа чи опитувальника.

31. Один із видів інтерв'ю.

32. Метод опитування, націлений на виявлення міжособистісних відносин шляхом фіксації взаємних почуттів симпатії і неприязні серед членів групи.

33. Науково-дослідницький метод, який використовується для встановлення взаємозв'язку причин і наслідків між змінними.

По вертикалі:

1. Схематичне зображення реакції досліджуваних один на одного при відповідях на соціометричний критерій.

2. Властивість вибіркової сукупності відтворювати характеристики генеральної сукупності.

4. "... атака" – один з видів експертного опитування.

5. Процес формування вибіркової сукупності.

6. Автор книги "Соціологічне дослідження: методологія, програми, методи".

8. Метод опитування в соціології.

9. Здатність методу вимірювати саме ту властивість об'єкта, яка має бути виміряна.

13. ...-аналіз – формалізований спосіб інтерпретації текстів.

15. Метод опитування в соціології.

16. Вид дослідження, коли відбувається випробування інструментарію.

17. Особа, яка проводить інтерв'ю.

18. Головний спосіб, який дослідник застосовує для збирання, обробки та аналізу даних.

23. Автор методу попарних порівнянь.

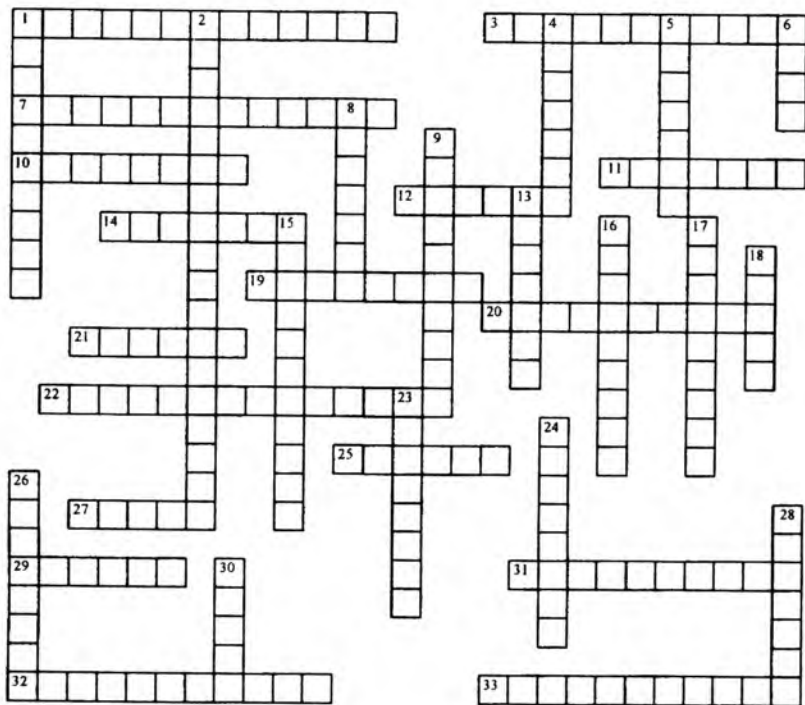
24. Тип вибірки, коли за одиницю відбору для суцільного обстеження беруть групи, колективи.

26. Автор шкали соціальної дистанції.

28. Найбільш значущі з теоретичної або практичної точки зору особливості сторони об'єкта, які необхідно дослідити.

30. Галузь соціальної дійсності: соціальні групи, інститути, процеси, відношення, які містять певні соціальні протиріччя, породжують проблемну ситуацію і на які націлений процес наукового пізнання.

Тема 17. Організація соціологічних досліджень

17.9. Література з теми

1. Бутенко И.А. Анкетный опрос как общение социолога с респондентом. М., 1989.
2. Волович В.Й. Надежность информации в социологическом исследовании. К., 1974.
3. Городяненко В.Г. Социологический практикум: Учебно-методическое пособие. К., 1999.
4. Гречихин В. Лекции по методике и технике социологических исследований. М., 1988.
5. Есть мнение. Итоги социологического опроса / Под ред. Ю.А.Левады. М., 1990.
6. Интерпретация и анализ данных в социологических исследованиях. М., 1987.
7. Как провести социологическое исследование. 2-е изд. М., 1990.
8. Кракович Д., Сердюк А. Интервьюирование в социологическом исследовании. К., 1992.
9. Масленников Е. В. Метод интеграции концепций экспертов в социологическом исследовании. М., 1990.

логічних дослідженнях. М., 1992

10. *Методології прикладного соціологічного дослідження*. М., 1976.

11. *Методи збору інформації в соціологічному дослідженні: В 2-х книгах..* М.1990.

12. *Общественное мнение: стратегии массовых опросов («круглый стол»)// Социологические исследования*. 1993. № 6.

13. *Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження*. К., 1996.

14. *Піча В.М., Вовканич С.Й., Маковецький В.М. Як підготувати, провести і узагальнити результати соціологічних досліджень*. Львів, 1996.

15. *Практикум по прикладной социологии*. М., 1987.

16. *Рабочая книга социолога*. М., 1983.

17. *Социологический практикум по методике и технике конкретно-социологических исследований*. Х., 1986.

18. *Чурилов Н.Н. Проектирование выборочного социологического исследования*. К., 1986.

19. *Ядов В. А. Социологическое исследование: Методология, программа, методы*. Самара, 1995.

17.10. Відповіді на тести

1. (г); 2. (г); 3. (в); 4. (в); 5. (г); 6. (в); 7. (б); 8. (б); 9. (а); 10. (в); 11. (а); 12. (а); 13. (б); 14. (б); 15. (а); 16. (в); 17. (б); 18. (г).

17.11. Відповіді до кросворду

По горизонталі:

1. Спостереження. 3. Вимірювання. 7. Інтерпретація. 10. Гіпотеза. 11. Закрите. 12. Клубка. 14. Техніка. 19. Включене. 20. Респондент. 21. Вільне. 22. Експансивність. 25. Морено. 27. Ноель. 29. Анкета. 31. Фокусоване. 32. Соціометрія. 33. Експеримент.

По вертикалі:

1. Соціограма; 2. Репрезентативність. 4. Мозкова. 5. Вибірка. 6. Ядов. 8. Інтерв'ю. 9. Валідність. 13. Контент. 15. Анкетування. 16. Пілотажне. 17. Інтерв'юєр. 18. Метод. 23. Терстоун. 24. Гніздова. 26. Богардус. 28. Предмет. 30. Об'єкт.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Володимир Маркович Піча
Андрій Гнатович Хоронжий
Ірина Петрівна Магазинщикова
Наталія Вікторівна Мельникова
Віктор Євгенович Савка
Юрій Франкович Пачковський
Наталія Володимирівна Коваліско
Наталія Михайлівна Хома
Галина Іванівна Щерба
Віктор Петрович Савельєв
Лариса Дмитрівна Климанська
Анна Осипівна Бзовецька
Оксана Мирославівна Лободинська

ПРАКТИКУМ З СОЦІОЛОГІЇ

Навчальний посібник

Відповідальний за випуск В.М. Піча
Коректор Н.Б. Мариняк
Дизайн та комп'ютерна верстка Р.М. Івах
Оформлення обкладинки Р.М. Івах

Підписано до друку 26.04.2004 р.
Формат 60×84/16. Папір офсет. Гарнітура Тип Таймс.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 23,0.

Видавництво "Новий Світ-2000"
а/с 2623, м. Львів-60, 79060, Україна
Свідоцтво про видавничу діяльність і розповсюдження видавничої продукції:
Серія ДК №59 від 25.05.2000 р., видане Держкомітетом
інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України

Оригінал-макет виготовлений видавцем В.М. Піча

Віддруковано у поліграфічному центрі СПДФО "А.А.Краснощоків"
79026, м.Львів, вул. В.Великого, 4